Ray Huang

Çin Tarihi

Bir Makro Tarih Yaklaşımı

2. Baskı

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Levent Şahverdi Arşivi

RAY HUANG

Ray Huang (1918-2000), İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Milliyetçi Çin Ordusu'nda küçük rütbeli bir subay olarak hizmet etti. Tarih doktorasını University of Michigan'da yaptıktan sonra, 16 yıl çeşitli Amerikan üniversitelerinde ders verdi. Birçok yayınları olan Ray Huang, *The Cambridge History of China* adlı eserin yazarları arasındadır. 1587, *A Year of No Significance* adlı kitabı beş dilde yayınlandı ve "American Book Award" ödülüne aday gösterildi. *China A Macro History*, Japonca, Korece ve Çince'ye çevrildi. Beijing ve Tayvan'da yayınlandı.

ATTİLA SÖNMEZ

1934'te Elazığ'ın Keban ilçesinde doğdu. Diyarbakır'da Ziya Gökalp Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'da Grenoble Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültesi'nden mezun oldu. 1959-61 yılları arasında Paris'te Institut de Sciences Economiques Appliquées'de araştırmacı olarak çalışan Sönmez, Paris Üniversitesi'nde devlet doktorasını tamamladıktan sonra yurda dönerek Devlet Planlama Teşkilâtı'nda çalışmaya başladı. DPT'de İktisadi Planlama Dairesi'nde iken Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlık çalışmalarına katılan Atilla Sönmez, uzman iktisatçı olarak görev yaptığı kurumda önce Uzun Vadeli Planlar şube başkanlığı daha sonra da İktisadi Planlama Dairesi'nin başkanlığında bulundu.

DPT'den ayrıldıktan sonra Somali hükümetinin Planlama Teşkilâtı'nda çalıştı, askerlik hizmetinden sonra ODTÜ Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nde yardımcı profesör olarak görev yaptı, 1969-71 arasında rektör yardımcısı oldu. 1972'de Dünya Bankası'na girdi. İlk sekiz yıl Afrika ülkeleri üzerinde çalıştı. 1980-95 yılları arasında Hindistan, Filipinler, Endonezya ve Çin gibi Asya ülkelerinde yaşadı ve bu ülkelerde Dünya Bankası'nın iktisatçısı ve temsilcisi olarak görev yaptı. Son olarak Dünya Bankası'nda Pekin'de Dünya Bankası Grubu Başkanı (1990-92) ve Çin'den sorumlu dairenin İktisat Müşaviri (1992-95) oldu. Sönmez'in yayınlarımız arasında çıkan *Doğu Asya "Mucizesi" ve Bunalımı* kitabı dışında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış birçok makalesi, rapor vb. çalışması bulunmaktadır.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi

RAY HUANG
ÇİN TARİHİ
BİR MAKRO TARİH YAKLAŞIMI
ÇEVİREN ATTİLA SÖNMEZ

CHINA
A MACRO HISTORY

© 2005 JEFFERSON HUANG

TÜRKÇE YAYIN HAKLARI AKÇALI TELİF AJANSI ARACILIĞI İLE ALINMIŞTIR.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 116
TARİH 17

ISBN 975-6176-29-6

1. BASKI İSTANBUL, ARALIK 2005
2. BASKI İSTANBUL, EKİM 2007

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 28 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 60 00 - 217 28 62 / FAKS: 0212 347 10 11

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ
DÜZELTİ SAİT KIZILIRMAK
BASKI VE CİLT ŞEFİK MATBAASI
MARMARA SANAYİ SİTESİ M. BLOK NO: 291 İKİTELLİ İSTANBUL
TEL-FAKS: 0212 472 15 00 (3 HAT)

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Huang, Ray.
Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı / Ray Huang; çeviren Attila Sönmez.
p. cm.
Includes bibliographical references and index.
ISBN 975-6176-29-6 (pbk.)

1. China—History. I. Title. II. Sönmez, Attila.
DS735 .H78519 2005

Levent Şahverdi Arşivi

Ray Huang

Çin Tarihi
Bir Makro Tarih Yaklaşımı

Çeviren
Attila Sönmez

Çizimler
Ray Huang

Levent Şahverdi Arşivi

Mark ve Murray,
Bilo ve Biyang,
Stanley ve Steve,
Raymond ve Jefferson için

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

vi Haritalar ve Kronolojik Tablolar
ix Çevirmenin Önsözü

1 *1* Şian Kenti ve Lös Toprakları
11 *2* İkinci Ermiş ve Birinci İmparator
23 *3* Toprak, Rüzgâr ve Su
33 *4* Çömlekten Ordunun Arkasında
45 *5* Birinci İmparatorluk: İlk Emsaller
61 *6* Savaşçı Derebeyi Kesilen Edebiyatçılar
77 *7* Uzun Parçalanma (Fetret) Dönemi
87 *8* Ülkenin Tarihsel Bütünlüğünün Bozulması
97 *9* Birliğe Doğru
111 *10* İkinci İmparatorluk: Gerçekleşmeyen Atılım
135 *11* Kuzey Song Hanedanı: Cesur Bir Girişim
155 *12* Batı Gölü ve Güney Song
175 *13* Moğollar Ara Dönemi
191 *14* İçe Dönük ve Rekabetten Kaçan Bir Devlet: Ming
211 *15* Son Dönem Ming Hanedanı
231 *16* Mançuların Rolü
247 *17* Yıl 1800: Durup Düşünmek İçin Uygun Bir Nokta
257 *18* Afyon Savaşı'ndan "Kendini Güçlendirme" Hareketine
273 *19* "Yüz Günler", Cumhuriyet ve Dört Mayıs

Levent Şahverdi Arşivi

299 *20* Günümüzde Çin ve Dünyadaki Yeri

333 *21* Tayvan, Hong Kong ve Makao

341 Kapanan Yüzyıl - Bazı Gözlemler
353 Kısa Bir Bibliyografya Notu
363 Dizin

Levent Şahverdi Arşivi

Haritalar ve Kronolojik Tablolar

Haritalar

12 Çin: Savaşan Devletler Dönemi
24 Lös Topraklar
25 Hava Akımlarının Genel Görünüşü
26 15 İnç İzoyet Çizgisi
55 Han İmparatorluğu
79 Çin İstilaları
114 Tang İmparatorluğu
142 Kuzey Song Döneminde Üçlü İlişkiler
159 Güney Song Döneminde Üçlü İlişkiler
178 Moğol Fetihleri
199 15. Yüzyılda Ming Hanedanı Zamanında Çin
200 Cang He'nin Seyahatleri
243 En Yüksek Döneminde Çing İmparatorluğu

Kronolojik Tablolar

15 Çin Hanedanı'nın Kurduğu Birlik Öncesi Çin
48 Birinci İmparatorluk
83 Çin Büyük Fetret Dönemine Doğru
108 Çin Birliğinin Yeniden Kuruluşuna Doğru
112 İkinci İmparatorluk
187 Üçüncü İmparatorluk
296 Çin'de Reformdan Devrime Tırmanış

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Çevirmenin Önsözü

Acaba Türkçede Çin'e neden Çin deniyor? Soru, bana Çin-Türk ilişkilerinin tarihi açısından önemli göründü. Çünkü "Çin" adını taşıyan bir imparator İÖ 221-206 yılları arasında hüküm sürmüş ve Çin'i ilk kez bir imparatorluk olarak örgütlemiştir. Bundan iki bin iki yüz yıl kadar önce yaşamış, sadece 15-16 yıl hükümdarlık yapmış bir kimsenin adını neden hâlâ bu koca ülkeye veriyoruz? Acaba, Çin'e Çin diyen başka diller var mı?.. Lügatlerini kolayca bulabildiğim dillerin hiçbirinde de Çin'e Çin denmiyor. Sadece Türkçede... Acaba burada, Türk-Çin ilişkilerinin ne kadar eski zamanlara gittiğini gösteren bir ipucu mu var?

Zihnimde, bu konuyu, dil bilgini birisiyle danışma gereksinimi böyle doğdu. Bir yandan, elektronik haberleşme kolaylığı diğer yandan şans yardımıyla, bu konuyu kök bilimci (etimolog) Sevan Nişanyan'a danışmak olanağı buldum. Kendisi büyük bir cömertlik göstererek, konuyu enine boyuna inceledi. Aşağıdaki paragraflardaki bilgiyi tümüyle sayın Nişanyan'a borçluyum:

Sir Aurel Stein'ın Kansu'da bulduğu, Reichelt tarafından çözümlenen Soğd dilinde kaleme alınmış mektuplarda, bildiğimiz en es-

Levent Şahverdi Arşivi

ki Çin sözcüğü geçiyor. Soğdcada Çin ülkesinin adı *Çin(i)stân*, sıfat hali *çînî*. Bu metin MS 3-20 yıllarına tarihleniyor. Ancak, Çin-Soğd ilişkileri en az 150 yıl daha eski olmalı. MÖ 138'de Han sülalesinden Çin hükümdarı u Ti, Cang Çian adlı adamını Soğd ülkesine elçi gönderip, Hunlar'a karşı ittifak oluşturmuş. "İpek Yolu" ticaretinin Cang Çian misyonuyla başladığı düşünülüyor.

Soğdlar Maveraünnehir'le Fergana Vadisi arasındaki bölgede yaşamış, Farsçayla akraba bir dil kullanmışlardır. Bin yıl boyunca Orta Asya ipek ticaretini ellerinde bulundurmuşlar, Çin kültürünün birçok öğesini Batı Asya'ya taşımışlardır. Budizmi Orta Asya'ya getiren de onlardır. "Buda heykeli" anlamına gelen "put" sözcüğü Türkçeye Soğdcadan geçmiştir. Köktürk Devleti, ilk 200 yılı boyunca diplomasi ve ticaret dili olarak Soğdcayı kullanmıştır. Bir Türk kağanı tarafından dikilen en eski yazıt, 581 tarihli Bugat yazıtı, Soğdcadır.

Sanskritçede Çin ülkesi için *Çina*, ve büyük Çin ülkesi için *Mahaçina* deniyor. Farsça'daki *Çin* ve *Maçin* deyiminin kaynağı bu olmalı. Hintliler, yaklaşık olarak Milat yıllarında, Kuşanlar aracılığıyla Çin ile temasta olmuş olmalılar. Çinlilerin *Yüe-çi* dedikleri, Toharca konuşan, Kuşanlar Çin ve Han sülaleleri zamanında Çin'in komşusu ve rakibi olan bir ulustu. Daha sonra Hun baskısı karşısında batıya, bugünkü Afganistan, Doğu İran'a yerleşmişler.

Bir olasılıkla Çin sözcüğü Toharcadan Sanskritçeye ve Farsçaya, oradan da Türkçeye geçmiş olabilir. Bir diğer kanal da Soğdca olmuş olabilir.

En eski Türkçe metin olan Orhun Yazıtları'nda (MS 732), Çin için "Kutay", "Tabgaç" sözcükleri eşanlamlı olarak kullanılıyor. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan*'ının (11. yüzyıl) önsözünde, Arapça *Sîn* ve *Masîn* sözcüklerinin karşılığı olarak Khitay ve Tavğaç gösteriliyor. Bu bilgilerin ışığında, Çin sözcüğünün Türkçeye 11. yüzyıldan sonraki bir dönemde Soğdcadan ve Farsçadan geçmiş olması gerekir. Yüzyıllarca Nemçe ve Lehistan olarak anılan ülkelerin Fransız dilinin etkisiyle Almanya ve Polonya olması gibi...

Çin'in eski Türkçe adlarından biri olan Hitay/Khitay, Avrupa

Levent Şahverdi Arşivi

dillerine İtalyanca aracılığıyla *Cathay* biçiminde geçmiş, Hong Kong havayollarının adı olan "Cathay Pacific Airlines" olarak günümüze kadar gelmiştir. Rusçada Çin'e Kitay deniyor.

Dilimizde, Çin'le ilgili olarak çeşitli diller kanalıyla gelmiş birçok sözcük var. Hemen akla gelen "çini", "çini mürekkebi" gibi sözcükler yanında, Farsçadan gelme "tarçın" (*dar-i çin*: çin ağacı); Arapçaya *Sîn* olarak geçmiş olan sözcükten türeme "sini" (büyük tepsi); Eski Yunancada Çin ve ipek sözcüğünün karşılığı olan "*sêr*", (seres) sözcüğünden türeme serigrafi (ipek basması); Klasik dönem sonrası Latincede kullanılan Sina, bugün Çin bilimleri anlamında sinoloji sözcüğünde geçmektedir.[1]

Türkçe ve Çince arasındaki benzerlik, farklılık, başka ilişkiler gibi konuları uzmanlara bırakacağım. Bir süre Çin'de yaşamış birisi olarak benim ilgimi çeken bir konu, her iki dilde de somut, hep ayağı sağlamca yere basan deyimlerin çok kullanıldığıdır. Örneğin, son yıllarda Çin'de yerel idarelerin bütçelerini merkezî hükümet bütçesinden ayıran yasalara "ayrı mutfaktan yemek" yasaları deniyor. Daha önce herkese asgari gelir güvencesi veren yasalara "demir çanak" yasaları denirdi. Nasıl ki Türkçede "turnayı gözünden vurmak", "eline yüzüne bulaştırmak", "Midyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak" gibi binlerce renkli ve somut deyimler günlük konuşmamıza canlılık verir...

Çin'e ilk kez giden yabancılara Çin örf ve adetleri açıklanırken, Çin'de İngilizce deyimiyle "loosing face" (sözcük anlamıyla; yüz kaybetmek) denen, "mahcup olmak"la "rezil olmak" arasında, ama daha çok rezil olmak anlamına yakın bir kavram olduğu anlatılır. Gerçekten de bir kişi veya grubu derinden incitecek bir şey söylenir veya yapılırsa, bunun bedeli çok uzun sürede ödenebilir. Onun için, hatır-gönül konularında çok dikkatli olmak gerekir.

Türkçede "yüz kaybetmek" gibi bir deyim yok. Ama, belki de benzer bir kavramın kalıntısı olarak "yüz bulmak", "yüz vermek",

1 Sevan Nişanyan, özel yazışma.

Levent Şahverdi Arşivi

"yüzsüz" gibi deyimler var. Belli ki her iki kültürde de "yüz" çok önemli.

Çin-Türk ilişkilerinin çok eski ve çok yakın olduğu biliniyor. Genellikle sanıldığı gibi bunlar yalnız savaş ilişkileri değildi. Orhon Yazıtları'ndan, bilinen en eski (725-735) Türkçe metin olan Tamyukuk Yazıtı: "Ben Bilge Tonyukuk, Tabgaç (Çin) ülkesinde doğdum. (O zamanlar) Türk halkı Çin'e tâbi idi..."[2] diye başlar. Yazıtların taşa yontulmasında çalışan Çinli ustaların ismi verilir. Türkler, Çin takvimi veya ona benzer bir takvim kullanıyordu. "Kültegin koyun (Çinliler keçi diyor) yılının on yedisinde öldü. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde cenaze merasimi yaptık. Anıt taşını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde kutsadık."[3] Bilindiği gibi Çin bugün de bu takvimi kullanıyor. Diğer yandan, Anadolu'da çok yerde, aylar adlarıyla değil numaralarıyla söylenir: "Sekizinci ayın on beşinde terhis olacağım," gibi.

Bu çeviriyi ben, yazarın İngilizce kaleme aldığı metinden yaptım.[4] Mandarin diliyle aşinalığım, aldığım birçok derse karşın sadece kulak dolgunluğundan fazla değil. Bu aşinalığın yardımıyla, Türk Dil Kurumu yazın kurallarına mümkün olduğunca bağlı kalarak, Çinlilerin konuşurken verdikleri sesi Türkçede yansıtmaya çalıştım. Bu kurallara göre, Latin alfabesinden farklı alfabesi (veya başka yazı düzeni) olan yabancı dillerden Türkçeye yapılan çeviride, yabancı dilin ses düzenini Türk alfabesini kullanarak vermek gerek. Bu kurala uymak önemli, çünkü ne yazık ki Türk basınında Çin'le ilgili her şey Batı dillerinden çevrilerek verildiğinden bu dillerin alfabesini kullanmak da yaygın bir uygulama haline geldi. Örneğin, Türkçede Dang Şaoping demek gerekirken, çok yazar "Deng Xiaoping" diyor. Oysa Çin halkı İngilizcede "Deng" yazılsa da, bunu çok bariz bir şekilde "Dang" diye telaffuz ediyor. Bir diğer

---

2 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 100, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara, 1994.

3 A.g.e., s. 53.

4 *China: A Macro History*, turn of the century edition, by Ray Huang, An East Gate Book Published by M.E. Sharpe, Inc. New York 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

yaygın örnek Çin parasının adı olan "Yuen". Bu sözcük nedense İngilizce "Yuan" gibi yazılıyor. Ben Çin parasına "Yuan" diyen Çinliye rastlamadım. Herkes "Yuen" diyor. Bu nedenle, ben elimden geldiğince, Türk alfabesini kullanarak Çin halkının söylediği gibi yazmaya çalıştım. Bunun tek istisnası "w" harfi oldu. Bu sesi Türk alfabesini kullanarak yansıtmak güç olduğundan bu yabancı harfi kullandım.

Çin halkının konuşma dili olarak kullandığı diller, aynı dil ailesinden (Sino-Tibeten) olmakla birlikte çok çeşitli. En az yedi dil grubu var. Bunlar bazen birbirinden Portekizce ve Rumence kadar farklı. Ancak, yazarken kullandıkları imgeler (semboller) herkesin aynı metni okumasına olanak veriyor. Bu nedenle, uzun tarihi boyunca Çin halkları büyük bir kültür birliği sağlayabilmiştir. Bugünkü Çin'de resmî dil olarak Mandarin[5] kullanılmaktadır. Okullarda, televizyonlarda, radyoda bu dilin kullanılması nedeniyle bu dil yaygınlaşmaktadır. Ancak halk arasında yerel diller kullanılmaya devam etmektedir. Bir havaalanında, Şamen *(Xiamen)* kentine gitmek için uçak beklerken, uçağın kalkış işlemlerini yapan tezgâhta Çin karakterleriyle ve İngilizce *Xiamen* yazılıydı. Ancak gelen yolculardan bazısı Şamen'e gideceğini söyleyince bu tezgâha yönlendiriliyor, bazıları da Amoy'a gideceğini söyleyince yine aynı tezgâha yönlendiriliyordu. Şamen ve Amoy sözcükleri bana ilişkisiz görünüyordu, ama ayrı dillerde ikisi de aynı kentin adıydı, aynı biçimde yazılıyordu. Aynı yazıyı bazı Çinliler Amoy, bazıları Şamen diye okuyordu.

---

5 Mandaren Çincesi eskiden beri Kuzey Çin'de Beijing dolaylarında kullanılıyordu. Devlet yöneticileri, yazarlar bu dili kullanıyordu. 1955 yılında bu dil *ortak dil* ilan edildi. Mandaren sözcüğü Batı dillerine geçişinin ilginç öyküleri vardır. Bu sözcüğü ilk kullanan Portekizli misyonerler, elitlerin kullandığı yönetim dili olduğunu belirtmek için, Portekizcede yönetmek anlamına gelen *mandar* fiilinden Mandaren (veya Mandonim) sözcüğünü türetmişlerdir. Bir başka öyküye göre, Çince'de, *ren* kişi (halk); *da* büyük, görkemli anlamına gelir. Baştaki *man*, bizdeki "den" eki gibi bir ektir. Böylece *mandaren* "büyük adamdan gelen" anlamına gelir. Öyküye göre, yabancı misyonerlere, yerel yöneticiler hediye olarak bir Çin ördeği gönderdiği zaman, hediyeyi getirenle alan arasındaki dil sorunu nedeniyle, "bu nedir?" sorusuna hep "mandaren" yanıtı verilmiş. Bu yüzden Batı dillerinin çoğunda, Çin'de yetişen bir ördeğe Mandaren ördeği denir. Aynı biçimde dilimize geçmiş olan "mandalina" sözcüğü de bu deyimin bir bozulmuş biçimidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kitabı gerçek bir makro tarih kitabı yapan, hiç kuşkusuz, başlangıç noktası olarak aldığı temel sorudur: Neden büyük medeniyetlere öncülük eden Çin, 1450-1600 yılları arasında geri kalmaya başladı ve sonunda Avrupa'nın tümüyle arkasında kaldı? Bu sorunun yanıtını aramak için yazar, ülkenin fizik coğrafyasından siyasal tarihine, toplumsal yapısındaki değişim ve değişmezliklere, teknolojik değişmeden çeşitli hanedanların özgül karakterlerine kadar her konuyu ele alıyor.

Yazar haklı olarak, "modern bilim ve teknoloji neden Çin'de yeşermedi?" sorusunun, olumsuz bir soru olduğundan çözülemez bir soru olduğunu belirtiyor. O zaman bu sorunun yanıtını aramak için soruyu olumlu biçimde sormak gerek: "Modern bilim ve arkasından teknoloji, yeşerdiği ülkelerde, hangi toplumsal ve iktisadi koşullarda yeşerdi? Çin'de, bu koşulların hangileri ne ölçüde eksikti?" Bu yanıtı ararken yazar "kapitalizm" kavramının değişik zamanlarda çok çeşitli anlamlarda kullanılması nedeniyle tartışmayı aydınlatmadığı kanısında. Onun için, kullandığı kavram, tarımsal toplum düzeninden ticarete dayalı toplumsal düzene geçiş kavramıdır. Elbette tarıma dayalı toplumsal düzende de ticaret yok değil. Ancak bu ticaret çok zaman yerel ve küçük ölçekli. Büyük ölçekli ve uzun mesafeli olduğu zaman da bu ticaretin dayalı olduğu üretim, serbest piyasa koşullarında belirlenmiş değerlere dayalı olarak değil, devlet eliyle veya başka biçimlerde özgür olmayan işgücüne dayalı olarak yapılan ticarettir. Gerçekten klasik Çin toplumsal düzeninde, özel kişilerin belli kalite ve miktarın üstünde porselen üretmesi, belli sayının üstünde ipek tezgâhına sahip olması yasaktır. Bu yasakların tam uygulanmasını sağlamak için de belli bir tarihten sonra uzun mesafe deniz ticareti yapabilecek özellikte gemi inşası da yasaklanmış, varolan gemiler karaya çekilip çürümeye terkedilmiştir.

Kısaca söylemek gerekirse, modernleşme, tarımsal ekonomideki geleneksel kurallara dayalı ticaret yerine, eşdeğerlilik ilkesine dayalı ticarete geçiştir. Malların modern ticaret konusu olabilmesi için, piyasanın çeşitli mal ve hizmetlerin değerini serbestçe belirlemesi gerekir. Öyle ki, alış-veriş işleminin her iki taraf için de verimli olabilmesi için, her an için her mal ve hizmetin diğer mal ve hizmetler karşısındaki de-

Levent Şahverdi Arşivi

ğeri bilinsin. Yazar, bu ilkenin tarihsel çözümlemeyi çok ilerlettiği kanısında: Modern ticaret sisteminin işlemesi için mal ve hizmetlerin eşdeğerliliğinin yargı organlarınca, gerektiğinde zorla kabul ettirilmesi gerekir. Bu da arkasından, sözleşmelerin herkes için bağlayıcılığı ilkesini getirir. Bu, sadece yasalar ve yargı sisteminin modernleşmesini değil, kanun önünde eşitlik ilkesini de beraberinde getirir. Vatandaşların kanun önünde eşitliği ilkesinin kabulü kaçınılmaz olarak bütün siyasal sistemi, devlet organlarının kuruluş ve işleyişini modernleştirir.

Bu şemayı Çin tarihine uygulamak kolay bir girişim değil. Bu kitabın büyük başarısı bu girişimi bu kadar kısa bir metinde herkesin anlayabileceği bir dille uygulayabilmiş olmasıdır.

Çin toplumunun kendine has Ortaçağ toplumsal yapısının uzun süre ayakta kalmasını, neredeyse 20. yüzyılın eşiğine kadar gelmesini, büyük ölçüde bu yapının sağlamlığı, dış şoklardan korunaklı bir coğrafyada bulunması, kuzey ve batıdan gelen istilaları kısa sürede Çin kültürüne kazandırmaktaki başarısı açıklayabilir. Ancak Çin'in bu kadar uzun süre bu arkaik, zamanını doldurmuş düzene saplanıp kalması, 17. yüzyıldan başlayarak, yükselen Avrupa'nın genişlemeci ulusları karşısında rekabet edemez duruma düşmesine neden olmuştur. 19. yüzyılla birlikte sömürgeciliğin hız kazanması karşısında Çin yarı-sömürge durumuna düşmüştür. 1840-42 Afyon Savaşları'yla başlayan doğrudan Batı müdahaleleri karşısında Çin sürekli gerilemiştir. Çin'in reform ve devrim hareketleri de bu dönemde ve bu müdahalelere tepki olarak meydana gelmiştir.

Ray Huang'ın perspektifinde, 1949 Maocu Komünist Devrimi de, arkasından gelen Büyük İleri Sıçrama, Kültür Devrimi, Dang Şaoping Reformları da hep yüzyıllar süren bu çok sancılı, fakat kaçınılmaz değişimin tamamlayıcı parçalarıdır. Yazar çok inandırıcı bir biçimde Dr. Sun Yatsen'in Milliyetçi Hareketi, Çang Kai-şek'in Milliyetçi hükümet ve ordusu ve Komünist Partisi ve ordusunun nasıl bir tarihsel tutarlılık içinde birbiriyle ilişkili olduğunu, birbirlerini zıtlıkları ve çelişkileriyle ne kadar etkilediklerini göz önüne sermektedir. Bu perspektifte, Mao'nun kısa bir süre içinde toprak sahipliği sınıfını bin-

Levent Şahverdi Arşivi

lerce yıllık Çin tarihinden silip atması, bu uzun ve kanlı devrim sürecinin belki en can alıcı anıdır. Çünkü Çin köylülüğünün toplumsal yapısını kendi iç dinamikleriyle değiştirmesi belki yüzyıllar alacak bir süreçti. Ancak bu devrimi hazırlayan ve mümkün kılan öğeler arasında da en az bin yıllık bir birikim söz konusuydu.

Yazara göre Çin halkı, son 300-400 yılda ilk kez bu kadar uzun bir süre gerçek bir iç ve dış barış, bu kadar yaygın refah düzeyi deneyimi yaşamaktadır. Yoksulluk ortadan kalkmasa da, tarihte hiçbir yerde görülmemiş bir hızla azalmaktadır. Beslenme, eğitim, sağlık ve kültür araçlarına ulaşma fırsatlarının eşitliği hiçbir zaman bu kadar yaygın olmadı. Bu anlamda Çin Devrimi hedeflerini gerçekleştirmiştir. Bu elbette bütün sorunlar çözülmüştür demek değildir. Ancak bundan sonra sorunları çözmek için kanlı ve şiddetli yöntemler gerekmeyecek, yeni toplumsal yapı buna izin vermeyecektir.

Bütün bunlar birkaç yılda olmadı; olanların arkasında birçok yüzyıl süren, büyük bir ulusun yüksek toplumsal maliyetle gerçekleştirdiği bir birikim var.

Elinizdeki kitap, 4000 yıllık Çin tarihine, bir ciltlik bir metinde güçlü bir ışık tutan bir kitap. Devlet olarak kuruluşu Roma İmparatorluğu'yla yaşıt, ancak Roma'dan farklı olarak temel devlet sürekliliğini, bürokrasisini bugüne kadar koruyan bir toplumun öyküsünü daha iyi anlatmak güç. Bugünün Çin'ini anlamak isteyen için bu kitap okunması gerekli ilk kitap.

Yazar Ray Huang, milliyetçi devrim hareketinde faal olan bir ailede 1918 yılında doğmuş, meşhur Wampoa Askerî Akademisi'nden mezun olmuş, 1941-50 yıllarında milliyetçi ordu saflarında genç bir subay olarak hizmet etmiş, 1952 yılında ABD'ye göç etmiş, orada yerleşmiş, 18 yıl sonra Amerikan vatandaşı olmuştur. ABD'de Southern Illinois, Michigan ve Columbia Üniversiteleri'nde, İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde, bir yandan hayatını kazanmak için çalışarak Çin tarihi okumuş ve araştırmalara katılmıştır. Uzun yıllar State University College at New Platz'da Çin tarihi okutmuş, Harvard Üniver-

Levent Şahverdi Arşivi

sitesi'nde "Research Fellow" olarak çalışmıştır. Profesör Needham'ın *Cambridge History of Chinese Science* adlı temel eserine büyük katkıda bulunmuştur. Çok sayıda makale ve konuşma metinleri yanında, hem konuyla ilgilenen herkesin zevkle okuduğu, hem de üniversitelerde ders kitabı olarak okunan kitapları vardır. *1587: A Year of no Significance* mizah dolu bir dille kaleme alınmış, Ming Hanedanı'nın çöküş döneminin başlangıcı olan bir imparatorun ve etrafındaki bürokratların yaşam öyküsünü anlatan, birçoklarınca bir biyografi başyapıtı olarak kabul edilen eseriyle ilk kez dikkati çekmiştir.

2000 yılında ölen Ray Huang'ın *Çin: Bir Makro Tarih*'teki yaklaşımı, tarihsel olayları, geleneksel Çin tarihçilerinin yaklaşımına paralel olarak alıp, onlara kritik eklemeler yapmak, Çin tarihyazımına ilginç bir perspektif kazandırmak şeklindedir. Kitabın sonundaki kaynakça notunda görüleceği gibi Ray Huang, bir yandan sonsuz zenginlikteki Çin arşivleri ve tarih yazınına hakimdir, diğer yandan Batı tarihi ve tarihî araştırma metotları konusunda uzmandır. Bu nedenle *China: A Macro History* birçok üniversitede ders kitabı olarak kullanılmasının yanında, Çin tarihiyle ilgilenen geniş bir okuyucu kitlesinin el kitabı görevini yapmaktadır.

Yayımlanmış dünya tarihi kitaplarında genellikle Çin tarihi birkaç dipnot veya kısa bir bölüm olarak ele alınır. Elinizdeki kitabı okuduktan sonra, her zaman dünya nüfusunun dörtte birini teşkil eden bir ulusun tarihinin bu kadar az bilinmesinin ne kadar fakirleştirici olduğunu daha iyi göreceksiniz.

Ray Huang'ın önsözlerini tercüme etmedim. Bu önsözler büyük ölçüde Amerikan okuyucusunu hedef alarak yazılmış olduğundan Türkçe baskıda gereksiz yere metni uzatacaktı. Yazarın önsözlerindeki konuyu aydınlatmaya yarayacağını sandığım noktaları bu önsöze almaya çalıştım.

ATTİLA SÖNMEZ

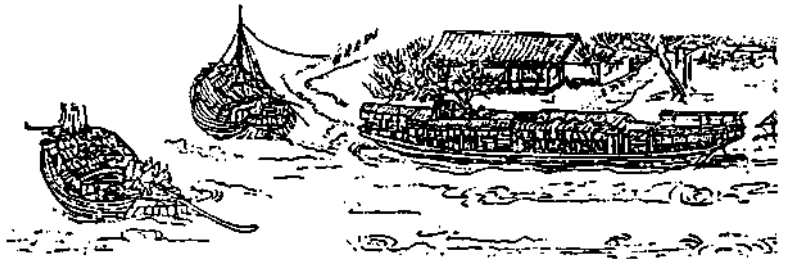
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1

Şian Kenti ve Lös[1] Toprakları

Şian kenti Çin'in coğrafi merkezine yakındır. Birçok nedenle Şian son yıllarda büyük turizm merkezi oldu. Bunların başında bu kentin, tâ imparatorluk öncesi dönemlerden başlayarak irili ufaklı 11 hanedanın başkenti olmuş olması ve Çin'in büyük şehirleri arasında en uzun süre önemini korumuş olması gelir. Eski Şian kentleri savaşlar ve ayaklanmalar sonucu yerle bir olmuş olsa da, bugüne kalan harabeler eski Şian'ların görkemine yeterince tanıklık ediyor.

Bugünkü kentin doğusunda, eski Şian kalıntılarından başka birçok tarihsel kalıntı da var. Yedi km kadar uzakta bulunan ve tarihi 6000 yıl öncesine kadar uzanan Banpo köyü, Çin'de şimdiye kadar bulunan en eski Taş Dönemi kalıntısıdır. Buluntular, bulundukları yerde özel bir müzede gösterilmektedir. Ortaya çıkan 46 evin temelleri ve mezarlıkları gösteriyor ki bundan 4000 yıl önce burada zengin bir anaerkil ("matriarchal") ve ortakçı ("communal") insan topluluğu yaşıyordu. Bulunan çömlekler üzerinde çok zaman geometrik desenler, bazen balık çizimleri olan süslemeler var. Bu nakışlar arasındaki bazı

1 Lös (İngilizce "loess"), çöllerden rüzgârın getirdiği çok ince tozların, yüzyıllarca birikmesinden meydana gelen toprak tabakası.

Levent Şahverdi Arşivi

ufak işaretler, belki bir sayı sistemini veya bu nesnelerin sahiplerinin kimler olduğunu belirten simgeleri gösteriyor. Kullandıkları aletler ve kilerler gösteriyor ki bu Banpo insanları geçimini tarımla sağlıyordu; ancak balıkçılık ve avcılıkla da uğraşıyorlardı.

Sadece 30 km kuzey-doğuda Huaçing sıcak su kaynakları bulunur. Bu sularda, söylendiğine göre, İsa'dan sonra 8. yüzyılda, yani Taş Devri'yle karşılaştırırsak daha dün, bir Tang Hanedanı imparatorunun güzel sevgilisi Yang Gifey yıkanmıştı. Bu imparator sanatçı eğilimleriyle tanınan birisiydi ve Çin Operası'nı icat etmiş olmakla ünlüdür. İmparatorun sevdiği ve Huaçing'de suya girerek burayı üne kavuşturan kadın zamanında tanınmış bir müzisyen ve ünlü bir dansçıydı. Ancak bu aşk hikâyesi trajediyle sonuçlandı. İS 755'te sınır muhafızlığıyla görevli bir general ayaklandı, "tahtın etrafındaki pislikleri temizlemek için" ordusuyla başkente girdi. İmparatorun muhafızları güzel "Yang Gifey konusunda bir şeyler yapılıncaya kadar" imparatoru savunmayı reddettiler. Sarayın etrafının çevrildiğini gören imparator en sevdiği kadının boğularak öldürülmesine izin verdi. O zamana kadar hayatın tadını çıkarmayı seven imparator ondan sonra kalbi kırık bir insan olarak tahtı oğluna bırakıp sürgüne gitti. Ölümünden sonra Tang Ming-huang adını almış olan eski imparatorun yalnızlık ve pişmanlık yılları, zamanın güçlü şairi Bai Juyi tarafından yazılmış ünlü bir şiirle Çin edebiyatında önemli bir yer alır. Sürgün sarayında yaslı imparatorun, ağır ağır vurulan davullar ve çınlayan gonklar eşliğinde, yavaş yavaş unulmaz bir kedere gömülmesini anlatan uzun şiir, tâ zamanımıza, yani 1930'lara kadar okul çocuklarına öğretilirdi. Böylece demek istenirdi ki her ne kadar Çin eğitim sistemi, imparatorluk döneminden kalma kalın bir ahlâk zırhıyla kaplanmış olsa da, yine duyarlılık ve gönül işlerine tümüyle kapalı değildi. Yoksa neden, "Sonsuz Keder Şarkısı" nın, yeni Cumhuriyetin genç kafalarını karıştırmasına izin verilsindi. Bereket versin ki, Huaçing sıcak su banyoları ve güzel Yang Gifey hikâyesi bize, Çinli veya Batılı olalım, eski veya yeni kuşaklardan olalım ve ideolojik etkilenmemiz ne olursa olsun, insan ruhunun derinliklerindeki duygusallık hazinesinin hep var olduğunu hatırlatıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıcak su kaynağı yakınında bir yerde, 1936 yılında, ünlü "Şian olayı" sırasında General Çang Kai-şek esir alınmıştı. Aralık ayının 12'si sabahın erken saatlerinde, "Genç Mareşal" olarak tanınan Cang Şüeliang'ın birlikleri, başkomutanın karargâhını basıp, generali, komünistlere karşı yürüttüğü yok etme kampanyasına son vermeye ikna etmek, böylece işgalci Japon kuvvetleri karşısında bütün ulusun birlikte hareket etmesini sağlamak istedi. Bu darbe başarılı oldu ve sonuçta bütün Çin siyasal sahnesini değiştirmekle kalmadı, dolaylı olarak dünya tarihinin akışını da etkiledi. Bir ölçüde, 70 yıl önce yer almış olan bu olayın yankılarını bugün bile hissediyoruz. Bu on ikinci ayın, on ikinci günü, silahlar sustuktan sonra bir er ve bir onbaşı, hemen yakınlardaki Lişan köyünde bir evin bodrumunda Milliyetçi Çin orduları başkomutanını tek başına saklanmış olarak buldular. Bugün bu yerde, bu iki tümüyle olağan insanın, tümüyle rastlantı sonucu gerçekleştirdikleri, büyük tarihsel sonuçlar doğuran bu dramatik tutuklama olayını anmak için yapılmış bir anıt vardır.

Lişan kasabasına yaklaştıkça tarihe daha da fazla yaklaşır ve tarihin etkisinin ne kadar yoğun ve günümüzle ne kadar bağlantılı olduğunu hissederiz. Şian'dan 60 km kadar uzaktaki Li höyüğü Çin Şi-di'nin (Çin'in ilk imparatoru) gömülü olduğu yerdir. Bazı tarihçiler İmparator Çin'i insanlık tarihinde gelmiş geçmiş en kanlı despot saymakta tereddüt etmezler. İsa'dan önce 221 yılında Çin'i birliğe kavuşturduğu zaman, bu birliği güçlendirmek için, ilan edilmiş devlet ideolojisiyle tam uyuşmayan kitapları yaktırmış, muhaliflerini diri diri toprağa gömdürmüştü. 1974 yılında bu imparatorun çömlek ("terra cotta") ordusu bulunup ortaya çıkarıldı. Bunlar, imparatorun muhafızlarının her birine benzetilerek kilden yapılmış sonra fırınlanmış heykelleri, atları, gerçek araba ve silahlarıyla, imparatoru mezarında da korumak için onunla gömülmüş korumacılarıdır. Bu çömlekten orduyu şimdiye kadar yüz binlerce insan ziyaret etti.

İlk imparatordan söz etmekle sadece Çin'in bir imparatorluk olarak birleşmesinden söz ediyoruz. Çin uygarlığının doğuşu bundan daha binlerce yıl öncedir. Zaman sırasına saygılı kalmak için daha ön-

Levent Şahverdi Arşivi

ce birçok önemli konuya dokunmak gerek. Önceliği en eski Çin uygarlığının doğduğu coğrafyaya vermek gerek. Onun için, Li höyüğünü veya Huaçing suyunu ziyaret edenlere, etraftaki toprağa dikkatle bakmalarını sağlık veririm. Gördüğünüz sarımtırak- kahverengi toprak Çin tarihinin önemli bir yapı taşıdır.

Bu kitabın yazıldığı tarihe kadar, Çin uygarlığının Çin'de mi doğmuş olduğu, yoksa hiç olmazsa kısmen Akdeniz bölgesinden mi buraya taşındığını mutlak bir kesinlikle bilmiyoruz. 20. yüzyılın başlarında bilim adamları daha çok Akdeniz doğuşlu bir Çin Uygarlığı görüşüne yakındılar. Çin'de bulunmuş olan arkeolojik kalıntılar, Mezopotamya veya Mısır'da bulunanlardan çok daha yeni. Ayrıca, bronz ve demirin bu bölgelerdeki ilk kullanılışı Çin'den en az 1000 yıl daha öncedir. Hatta bazı bilim adamları Çin yazı sisteminin, hiyeroglif yazı sisteminin bir çeşidi olabileceği düşüncesine bile kapıldı. Tarih öncesi Çin çömlekleri üzerindeki bazı motiflerin çarpıcı bir şekilde Orta Asya ve Yakındoğu'da bulunanlara benzediği söylendi. O zamandan bu yana, "tek kaynaklı doğuş" ("monogenesis") tezi hem Çin'de hem başka ülkelerde birçok yazar tarafından reddedildi. Şimdi artık temel Çin yazı ve rakam sisteminin benzerinin olmadığı kabul ediliyor. Yüzeysel olarak çömlek nakışlarında görülen benzerlikler büyük farklılıkları gizlememelidir. Çin metalciliği, çok ilkel olan örneklerine karşın, gösterdiği kendine has teknolojik yaklaşımla taklit olasılığını akla getirmemektedir. Çin'deki ve tarih öncesi Yakındoğu'daki belli başlı yiyecek bitkileri de farklı tarımsal kökenlerin göstergesidir. Bugün artık antropologlar ve arkeologlar, Mançurya'dan İnci Nehri'ne kadar her bölgenin Çin uygarlığının doğuşuna hangi katkıda bulunduğunu belirtecek durumdalar.

Ancak, Çin uygarlığının eşsizliği kuramı güçlenmekle birlikte, hiç kimse bu dosyanın kapandığını da söyleyemez. Sadece şunu kesinlikle söyleyebiliriz: Kaynağı yabancı veya yerli olsun, Çin uygarlığı Çin coğrafyasının derin izlerini taşımaktadır. Çinliler, başka diyarlardaki buluşlara çok veya az şey borçlu olsunlar, bu konunun özünü pek etkilemiyor. Doğu Asya kıtasının belirgin iklim ve toprağının yiyecek

Levent Şahverdi Arşivi

bitkileri ve dolayısıyla orada yaşayan insanların kaderi üzerindeki etkisi, Çin kültürünün ilk öğelerini belirledi. Ve bu etki günümüze kadar sürdü (Bkz. 2. ve 3. bölümler). Bu nedenle lös topraklar konusunu özellikle not etmek gerekti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra radyo karbon tekniklerinin gelişmesi, birçok neolitik kalıntıların İÖ 4000 veya daha eski zamanlara gittiğini gösterdi. Yazılı Çin tarihi o kadar gerilere gitmiyor. Kayıtlarda rastlanan ilk "hanedan" Şia adı verilen sülâledir. Bunun gerçek bir hanedan olduğu kanıtlanabilse, Çin tarihinin üst sınırı İÖ 2000 yılına çıkarılabilir. Ancak bugüne kadar, radyo karbon tarihlemesiyle Şia Sülâlesi zamanına ait oldukları anlaşılan bazı arkeolojik kalıntılar dışında, klasik Çin yazınında rastlanan ilginç Şia hikâyelerinin gerçeklik derecesinin kanıtlanması gerekiyor. Şüpheciler, bu hikâyelerin tarihsel gerçek olabileceğini sanmıyorlar. Onlara göre bu hikâyeler doğru olsaydı, bulunan arkeolojik kalıntılar arasında bu sülâleyle ilgili kayıtlar da bulunurdu. Buna karşılık, eski hikâyelere inananlar, sağlam kanıtların zamanla ortadan kaybolduğu kanısındadır. Onlara göre, yazılı kayıtlar İÖ 2000 yılına kadar uzanabilir. Ancak bunlar bambu kamışı veya ipek kumaşlar üzerine yazılmış olduğundan zamanın etkilerine dayanamamıştır. Şia Sülâlesi hikâyelerinin günümüze kadar gelmiş olmasının nedeni, bunların sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmış olması ve bir aşamada bunların dayanıklı yazıya dökülmüş olmasıdır.

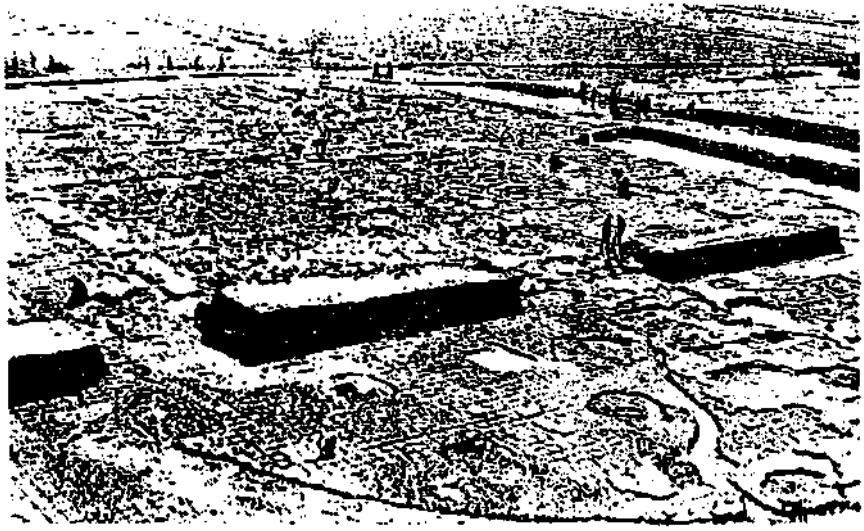
Ne bu görüş ne de öteki, kesin biçimde kanıt gösterememektedir.

Bugünkü durumda, Çin tarihinin arkeolojik bir dayanağı olan ilk sayfası, görece yakın bir tarih olan İÖ 1600 yılına, Şang Hanedanı'nın kuruluşuna rastlar. Bu hanedanın iki başkenti, krallarının mezarları ortaya çıkarıldı. Yazısı, şamanların geleceğin gizemini çözmek için kullandıkları on binlerce kemik üzerine kazınmış olarak günümüze kadar geldi.

Belli başlı Şang Hanedanı kalıntıları bugünkü Henan eyaletindedir. Eski zamanlardan bu yana bütün bu bölgeye "Doğu Ovası" denir. Bu ova orta yerinde ve belirgin bir durumda Şian kentinin bulunduğu lös topraklar düzlüğünün batıya doğru bir uzantısıdır. Şang Ha-

Levent Şahverdi Arşivi

nedanı gerçek bir hanedandı. Elimizde, iktidarın erkek kardeşten erkek kardeşe ve zaman zaman babadan oğula geçtiği bir hükümdar ailesi ve krallar listesi var. Şang Sülâlesi, bronz teknolojisini çözmüş olmanın ve aile bireyleri arasında inanış birliğinin verdiği askerî güçle, diğer birçok milletler üzerinde egemenlik kurmuş görünüyor. Pek az istisnayla elimizdeki Şang bronz eşyası hep silahlar ve ayinlerde kullanılan kaplardır. Bunlar devlet destekli merkezi atölyelerde üretilmiş görünüyor.

1950'lerden beri Çin'de arkeolojik kazılar bir saplantı oldu. Tarım arazilerinin millileştirilmiş olması bunu kolaylaştırdı.

Şang Hanedanı'nın birçok özellikleri, onların zamanının benzer kültürlerine yakındır. Özellikle "Çinli" denebilecek özelliklere rastlanmamaktadır. Örneğin, ataerkil bir toplum olmakla birlikte, Şang toplumu kadınlara geniş bir özgürlük ve eşitlik tanımıştır. Tipik Çin toplumu yüzyıllar hatta bin yıllar sonra bile kadınlarına bu kadar eşitlik ve özgürlük tanımayacaktır. Şang insanları güçlü ve neşeli kimselerdi ve çok miktarda alkol tüketirlerdi. İnsandan kurban keserlerdi ve bu

Levent Şahverdi Arşivi

konuda fazla duygusal değillerdi. Kemikler üzerinde bulunan yazılarda şamanlar uzun uzun bu kurban kesme törenlerini anlatmaktadır. Kendileri 3000 kişilik bir piyade ordusunu 100 günlük bir sefere gönderecek güçteydiler. Yol boyunca bu ordu, bağımlı krallıklardan ek asker alırdı. Bazen, yağma amacıyla savaş yaparlardı. Şang krallarının mezarları iç içe kuyular şeklindedir: En üstteki kocaman, onun içinde daha küçük, gittikçe küçülen kuyular dizisi. Kralla birlikte atlar, arabalar, başı kesilmiş insanlar da gömülüdür. Mezara yaklaştıkça etrafındaki toprağın ayakla çiğnenmekten sertleşmiş olması gösteriyor ki cenaze törenleri uzun ve ayrıntılı törenlerdi.

Öyle sanılıyor ki Şang insanı, usta tarımcı olmanın yanında güçlü bir hayvancılık geleneğine de sahipti. Beş yüz küsur yıllık tarihlerinde başkentlerinin yerini en az 6 kez değiştirdiler. Kemik üzeri yazmalarda avcılıktan da bolca söz edilmektedir. Ancak bazı düşünürlere göre bu kadar yer değiştirmelerinin nedeni hayvancılık ve avcılıktan çok, yakınlarındaki dağlardaki maden kaynaklarının tükenmesi, silah ve ayinler için gerekli aletlerin yapımına yetmemesidir. Hangi kuramın daha gerçeğe yakın olduğunu kestirmek güç. Bugünkü Anyang kenti yakınlarında, yani Şang'ların son başkentinde çok çeşitli yabani hayvan kemikleri bulundu. Yiyecek üretimini geniş ölçüde köle işgücüne bıraktıkları anlaşılıyor: Yalnız bir kuyuda binlerce taştan yapılma orak bulundu.

Kemik yazılarından anlaşılıyor ki Şang kralları hava durumu konusuna özel ilgi duyuyorlardı. Takvimcilik sarayın belli başlı görevlerindendi. Bütün Şang kralları bir takvim döneminin bölümlerinin adıyla adlandırılıyordu. Bu bakımdan, Şang Hanedanı Çin'in tarım dünyasıyla yakından ilişkili görünüyor. Ama bu hanedanın sonradan gelişecek Çin kültürüyle en güçlü ilişkisi kemikler üzerinde bırakılmış olan yazı sistemidir.

Başlangıçta bu yazılar, geleceği söylemek, bir çeşit falcılık veya kâhinlik amacıyla kullanılıyordu. Bugün elimizdeki yazılı kemiklerin çoğu bir arşiv oluşturmak amacıyla Şang devlet memurları tarafından kopyalanmış görünüyor. Çıkartılan çok sayıda yazılı kemiklerin verdi-

Levent Şahverdi Arşivi

Türkçe karşılığı	Resim-harfler		Fikir-harfler		Eş sesliler	
	"güneş"	"ay"	"doğu"	"kurban"	"da/de"	"gelecek"
Kâhin kemiklerinde Resim-harfler						
Modern Çince karşılığı	日	月	東	祭	亦	來

ği bilgiler, anlamlı bir medeniyet olma eşiğinde bir devlet çekirdeğinin oluşmakta olduğunu gösteriyor. Uzmanlar bu kemiklerin yüzeyinde 3000 dolayında karakter saydılar ve bunun 1000 kadarı okundu. Bu neredeyse sonsuz değişmeler gösteren çok eski yazı sistemi, bugün bile özel bir eğitim görmemiş bir Çinli tarafından kısmen de olsa okunabilir. İlkel bir dönemin dehasıyla ortaya çıkarılmış bu sistem, herkesin zevkle bakabileceği kalıcı bir değer yaratmıştır. Yukardaki tablodan görülebileceği gibi, bu sistemin temel ilkeleri şaşırtıcı derecede az ve basittir.

En solda "pictogram" yani resimle ifade edilen fikir: Güneş bir çemberle gösterilmiş, ay bir hilalle. Fikir o kadar açıkça grafikle yansıtılmıştır ki daha fazla açıklamaya gerek kalmıyor. Sistemin biraz daha ilerlemiş öğesi "ideogram", doğrudan "fikri" grafik bir dille yansıtma girişimidir. Bir ağacın arkasından yükselen güneş, "doğu" demektir. Onun yanındaki "kurban etme" fikri de gayet açık: İki insan elinin üç ayaklı bir kap üzerinde baş aşağı tuttuğu kuş resmi. Resimle gösterilmesi mümkün olmayan kavram veya fikirler için "homofon" denen "ses aynılığı" kavramından yararlanılmıştır. Örneğin, Çin konuşma dilinde "dahi" veya "da"[2] anlamında *yi* sözcüğü kullanılır. Bu sözcük aynı zamanda "koltuk altı" demek için de çıkarılan sese çok yakındır. Yazılı kemiklerdeki bu insanın koltuğunun altını gösteren resim, ses benzerliği veya yakınlığı nedeniyle, aynı zamanda "ayrıca" ve "bundan

2 Örneğin "Ankara da yağış aldı" cümlesindeki "da" gibi.

Levent Şahverdi Arşivi

başka" anlamında da kullanılmaktadır. "Gelmek" fiilini resimle anlatmanın kolay bir yolu yok sanılır. Ama, konuşma dilinde "gelmek" *lay* olduğuna göre ve aynı sesle anılan ve herkesin bildiği bir bitki olduğuna göre, "gelmek" fiili *lay* bitkisinin resmiyle anlatılmıştır. Tablodan görüldüğü gibi, tâ Bronz Çağı'nda geliştirilmiş olan bu semboller, bugünkü Çin yazı sisteminde pek az değişiklikle kullanılmaktadır.

Genel olarak, bu üç ilkeden doğmamış olan karakterler, ya bunların genelleştirilmesi, veya yaklaşık olarak adapte edilmesi, veya birkaç sembolün bir araya getirilmesiyle elde edilmiştir. Tertemiz ve kuralları kesinlikle belli bir sistemin olmaması, bazı Batılı uzmanlarca eleştirilmektedir. Karakterlerin toplam sayısı da tartışma konusudur. Diyebiliriz ki bu sembollerden 3000'ini bilen kimse okur-yazar sayılır. Gazete ve çok okunan dergiler genellikle 7000 sembol kullanmaktadır. On bin karakter bilen birisi bütün ömrü boyunca bilimsel araştırma yapmaya yetecek kadar karakter biliyor demektir. Daha fazlası, artık kullanılmayan, veya çok yeni karakterleri kullananlara gereklidir.

Japonlar ve Korelilerin de kabul edip kullandığı Çin yazı sistemi nedeniyle Çin yazı dili yeryüzünün en yaygın dilidir. (Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Koreliler Çin karakterlerini bırakıp kendilerine has bir alfabe sistemi uygulamaya başladılar). Çin yazı dilinin güzelliği bu dilin şiirsel özelliğinden kaynaklanıyor. Bir miktar hayal gücü birlikteliği yazarla okuyucuyu birbirine bağlıyor. Bu birliktelik tek tek en küçük düşünce veya duygu birimine kadar gidiyor. Çin yazı dilinin, Çin ulusal birliğine katkısı ölçülemeyecek kadar büyüktür. Çince'yi, bir Fransız gibi yumuşak konuşan Şanghaylı ile, bir Alman gibi sert konuşan Guandong'lunun, birbirlerini kültür birliğinde hissetmeleri bu yazı dili sayesindedir. Elbette bu, Çin yazı dilinin zayıf tarafı da var. Soyut kavramların anlatılması güçtür. Bir başsağlığı mesajında ve bir laboratuar raporunda aynı çemberleri ve çizgileri kullanmak zorunluluğu; sözcükleri birbiriyle ilişkilendirecek, anlamlarını ince derecelerle farklılaştıracak ilgeç (edat) ve bağlaçların bulunmaması zayıflıktır. Dilin tek heceli olması, diğer yandan, karakter sayısının ton veya ses sayısıyla çakışmasını gerektirmekte ve yazıyı uzatmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bazı edebiyatçıların, bazı sesleri yazmadan yaptıkları kısaltma yazı diline belli bir güzellik veriyorsa da, dilin bir iletişim aracı olarak gücünü azaltmaktadır.

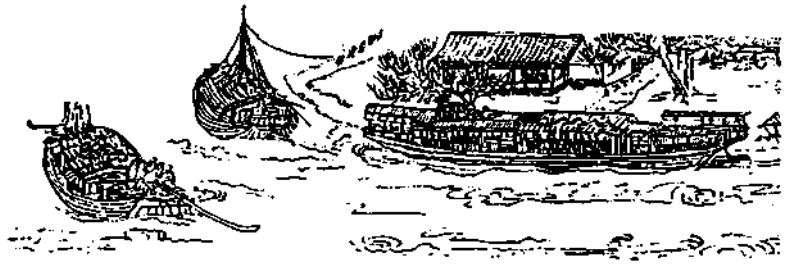
Şimdi İÖ 1000 yılına, bronz teknolojisinin en yüksek düzeye, kemik yazılarının 1000[3] karaktere ulaştığı tarihe dönelim. Bu yıllarda Şang kültürünün, yerini *Cou* kültürüne bıraktığı görülüyor. Şian bölgesinde yeni bir güç ortaya çıkmıştı. Binlerce yıl, bu lös toprak sahiplerinin etkisi, Doğu Ovası'ndaki seleflerinin başarılarını gölgeleyecektir. Ne şimdi ne de orta çağlarda, ne en zengin ne de en yol üstü konumda olan Şian, bu durumundan beklenmeyecek kadar önemli bir rol oynayacaktır, Çin tarihinde.

3 Geri kalan 2000 karakterin özel isimler ve ilk 1000 karakterin türevleri olduğu düşünülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

2

İkinci Ermiş ve Birinci İmparator

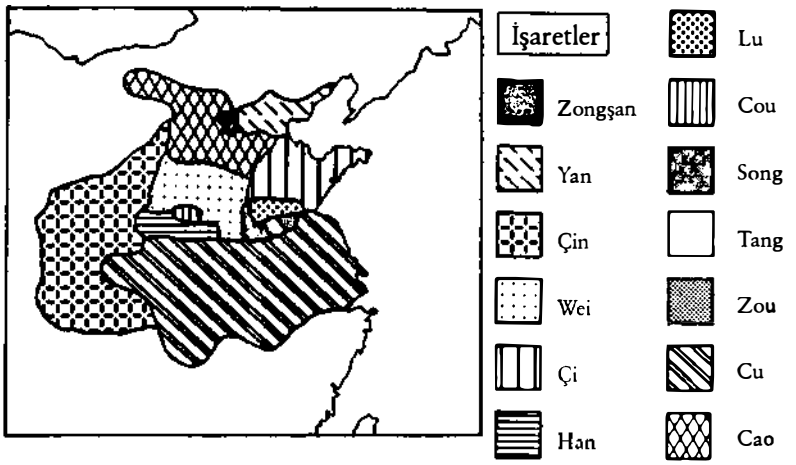

Mencius'un Çin'in geleneksel devlet yönetimi üzerindeki etkisi ve kişisel ikna gücü, Konfüçyüs'ten çok daha ilerdedir. Bu birçok kimseyi şaşırtabilir çünkü Mencius, eğitimini Büyük Üstadın torununun bir öğrencisinden almıştı. Ama sonraları Çin imparatorları ve bilginleri tarafından "İkinci Ermiş" olarak onurlandırılmıştır. *Three Ways of Thouhgt in Ancient China* (Eski Çin'de Üç Düşünce Tarzı) adlı nefis kitabında Arthur Waley, Taoist ve Hukukçular okullarına karşı, Konfüçyüs okulunu temsil etmek için Mencius'u seçmiştir.

Mencius'un yaşamıyla ilgili tarihleri pek bilmiyoruz. Sadece İÖ 300 yılında, yani Cou Hanedanı'nın başlangıcından 700 yıl kadar sonra, çok tanınıp sevildiği, *The Discourses of Mencius* (Mencius'un Nutukları) adlı eserin son bölümünde, o da şöyle geçerken söylenir. Doğum yeri bugünkü Şandong eyaletinde, yani Şian'ın 1100 km doğusundadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Çin: Savaşan Devletler Dönemi.

Mencius, Çin tarihinin en istikrarsız dönemlerinden birinde yaşadı. Cou Hanedanı son günlerini yaşıyor, Cou'ya bağımlı devletler birbiriyle bitmez tükenmez savaşlara tutuşuyorlardı. Bu savaşlar en sonda, Çin ailesi dışında bütün sülâleleri sona erdirmişti. Bu uzun savaşlar sırasında Mencius ilk önce, o zamana kadar ayakta kalmayı başarmış 10-12 devletten biri olan Çi'yi ziyaret etti. Çi kralı, kuzey sınır bölgesinde Yan krallığına karşı büyük bir zafer kazanmış ve savaştan yeni dönmüştü. Mencius'ü kabul etti. Yan topraklarını kendine bağlama girişimi bütün diğer devletlerin Çi kralına karşı birleşmesi sonucunu doğurmuştu. Mencius krala strateji veya diplomasi konusunda ders vermeye kalkışmadı. Yeni toprakları işgal etmek veya geri çekilmek konusunda da bir şey söylemedi. Sadece kamuoyunun öneminden söz etti. Modern okuyucu herhalde Mencius'un bir çeşit kamuoyu yoklaması veya plebisit yapılmasını, Yan halkının isteğinin ne olduğunun araştırılmasını önerdiğini düşünmekte haklıdır. Ancak zamanında, Mencius günlük politika gerçeklerinin üstünde kalarak, bütün saray çevrelerinde istenmeyen adam oldu. Gittiği her yerde böyle bir yönetim yaklaşımı önerdiğinden hiçbir yerde başarı sağlayamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Elbet, en sıcak hayranları bile, Mencius'un modern anlamda bir demokrat olduğunu ileri süremezler. Onun kafasındaki konu, milyonlarca köylünün, veraset yoluyla iktidara gelen beyler tarafından nasıl yönetilebileceğiydi. İkinci Ermiş görüşünü şu formülle özetler: "Elleriyle çalışanların yönetilmesi; beyinleriyle çalışanların yönetmesi gerek." Mencius bazen "halkın iradesi" kavramına yaklaşmıştır. Hatta metinler biraz zorlanırsa "halkın egemenliği" kavramından söz ettiği de ileri sürülebilir. Ancak, bu egemenliğin kısıtlamasız veya koşulsuz olmadığını açıkça belirtmiştir. Dar anlamlı bir yorumlamayla, denebilir ki onun kafasındaki halk egemenliği halkın yaşama hakkıyla eşanlamlıdır. Ona göre insanlar "iyi yıllarda yeterli yiyeceğe sahip olmalı, kötü yıllarda ölüme terk edilmemelidir." Ona göre asgari geçim sınırı "elli yaşına gelenler keten elbise giyebilmeli, yetmiş yaşına gelenler et yiyebilmeli." Demek ki, bir siyasal düşünür olarak, görüşü, "Kişisel kazanç her şeyden önce gelmemeli; geniş halk kitlelerinin asgari geçimi sağlanmalıdır" olarak özetlenebilir. Bir filozof olarak Mencius, "evrensel sevecenlik" temasını geliştirmiş, hatta bunun insan doğasının özü olduğu görüşünü savunmuştur.

Tarihçi açısından en çarpıcı olanı, Mencius, aynen kendinden önce Konfüçyüs'ün yaptığı gibi, savunduğu bu devlet yönetimi tezinin kaynağının, 700 yıl önce yaşamış olan Cou kralı Wen olduğunu ileri sürer. *Konfüçyüs'ün Analekt*leri ile *Mencius'ün Nutukları*, bütün Çin İmparatorluğu'nda devletin resmi görüşü olarak benimsendi ve tâ 1905 yılında iptal edilinceye kadar devlet memurları giriş sınavlarında ölçüt olarak kullanıldı. Dolayısıyla bu *Nutuklar*'ın, Çin tarihinin devamlılığında çok önemli bir yeri vardır.

"Merhametli hükümet" kavramı ne fazla çarpıcı bir kavram, ne de özellikle Çin'e has bir olgudur. Ancak, böyle bir doktrinin 3000 yıl boyunca kesintisiz olarak Çin Devleti'nin resmi görüşü olarak kabul ve ilan edilmesi ve gerçek hayatta bu görüş uygulansın veya uygulanmasın, kamu yaşamının temel söylemi olarak kalması, bir anayasa yerini tutması olağan değildir. Buna, Çin ulusal özelliğinin bir yansıması olarak bakmak da yeterli değildir. Çünkü bu görüşün arkasında ülke-

Levent Şahverdi Arşivi

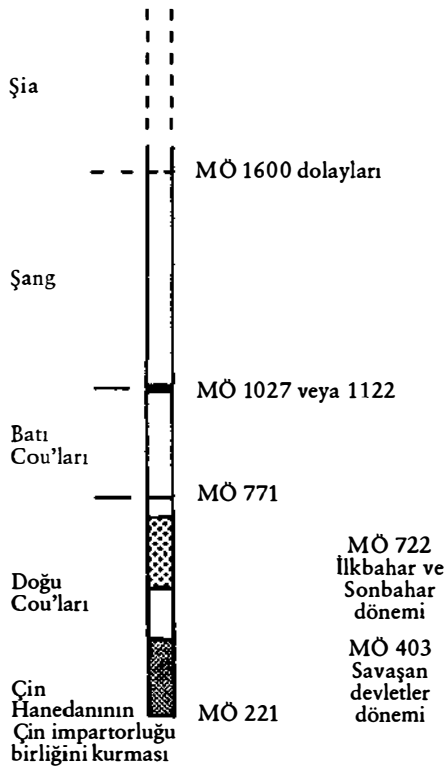
nin coğrafyasının ve ikliminin gücü vardır. Bu ilişki, Mencius'un *Nutuklarının* bazı bölümlerini, yazıldığı zamandan 700 yıl önce, yani Cou Hanedanı'nın kuruluş yıllarında yer almış bazı olaylarla birlikte ele alırsak daha açıkça görülüyor.

Eldeki bilgiler Cou insanlarının geldiği yerin neresi olduğunu açıklamaya yetmiyor. Atalarının kısa hikâyesi, bütün ilkel toplumlarda olduğu gibi efsanelerle örtülüdür. Ancak, kesinlikle şecerelerinin bir tarım toplumuna dayandığı söylenebilir. Kabilenin bilinen en eski atasının Çi adında birisi olduğu (yukarda sözü edilen Çi Hanedanı'yla ilgisi yok), tarih öncesi zamanlarda, daha çocukken buğday ve kenevir yetiştirmeyi kendi başına öğrendiği, daha sonra yarı-ermiş bir kralın tarım bakanlığını yaptığı söylenir. Anlatılanların inanılırlığı sadece Şang Hanedanı'nın sonlarına doğru gelindikçe artmaktadır. O sırada Cou kabilesi, artık Şang Hanedanı'na bağımlı kabile-devletlerden biri olarak, bugünkü Şian yakınlarında Wei Nehri dolaylarında yaşıyordu. En son Şang kralının hükümdarlığı zamanında, Cou kabilesi, üstün güçleri sayesinde veya Şang kralının desteğiyle, daha önce Şang' a bağımlı bazı devletlerin kendilerine bağlanmasını sağladılar. Cou nüfuzunun Han Nehri bölgesine girip Yangtze Nehri vadisine açılması, doğal olarak Şang Krallığı'nın güney sınırlarını tehdit etmeye başladı. Aralarında çarpışmalar oldu. Cou Devleti'nin başkanı Şibay bir ara Şanglara esir düştü ve sonra fidye ödenerek kurtarıldı.

Sonunda, Şang'a isyan eden birçok bağımlı kabilelerle bir araya gelip, doğuya doğru bir sefer örgütleyen, Şang dönemine son verip Cou dönemini açan Şabay'ın oğlu oldu. Bu olay, hangi kronoloji okuluna inandığımıza bağlı olarak İÖ 1027 veya 1122 yılında oldu. Okuyucunun bilmesi gerekir ki sadece İÖ 841 tarihinden sonra Çin tarihinin kronolojisini dış kaynaklarla teyit etmek mümkündür. Bu tarihten sonra Çin kroniklerinde sözü edilen doğal olaylar, dünyanın başka taraflarındaki olayların kayıtlarıyla karşılaştırılarak kesinleştirilebilir. Bu tarihten önceki olayların tarihleri bir ölçüde tahmine dayanır ve kesinlikle doğrulanamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Sekiz yüzyıl sürecek bir hanedanın kurucusu olan kahraman kişi hiçbir zaman kendini Cou Hanedanı'nın kurucusu olarak tanıtmadı. Bu şerefi babası Şibay'a tanıdı ve ona ölümünden sonra, devlet adamlığı ve alçakgönüllülüğünün bir nişanı olarak Kral Wen (Kültürlü Kral) unvanı verildi. Askerî başarının kahramanı olan Fa ise ölümünden sonra Kral Wu (Savaşçı Kral) unvanına layık görüldü. Böylece Çin devlet yönetiminde önemli gelenekler başlatılmış oluyordu: Bir oğul hiçbir zaman babasının yaptıklarını gölgede bırakacak iddialarda bulunmamalı; kişisel fazilet ve uyumlu yaşam, askerî kahramanlıktan önce gelir. Bu doktrinler, uygulamada sadece bir gösteriş aracı olarak kalmış olsalar da, bu gelenek resmi yazında binlerce yıl baş köşeyi işgal etti.

Çin Hanedanı'nın kurduğu birlik öncesi Çin.

Cou'nun bronz teknolojisi açısından Şang'dan geride olduğunu düşündürecek birçok neden var. Doğu ovalarına hakimiyetle birlikte, madeni eşya tasarım ve yapımındaki parıltı da hepten kaybolmuş görünüyor. Ama, Lös topraklardan çıkan yeni sülâleyle birlikte Çin klasik edebiyatının parlak örnekleri üretildi. Bunlardan bazıları bugün bile zevkle okunabilir. İki kültür arasında önemli farklılıklar vardı. Tahtın kardeşten kardeşe geçmesi ilkesinin yerine, babadan oğula miras il-

Levent Şahverdi Arşivi

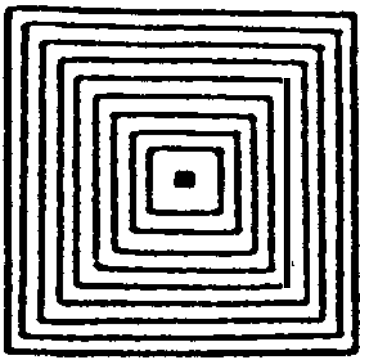
kesi geçti. Dinsel inanışlar arasındaki farklar daha da keskindi. Cou iktidarıyla birlikte, Şang "animizm"i ortadan kalktı. Gerçi atalara tapma geleneği sürdü, ancak, belli bir atanın başımıza gelen her şeyden, savaşta başarıdan diş ağrısına kadar her şeyden sorumlu olduğu inanışının yerine, genel olarak ataların onurlandırılması ve onların sülâlesinin devamının sağlanması gerektiği düşüncesi önem kazandı. Bazı yazarlar Cou ve Şang'ın ayrı ırklar olduğunu ileri sürdüler. Eğer böyle bir fark var idiyse bile bunun pek derin olduğunu düşünmek yanlış olur; yazılı dildeki devamlılık bir etnik yakınlığı düşündürüyor. Daha inandırıcı bir görüş ise, lös topraklarda yeşeren kültürün daha çok tarımsal kökenli olduğudur. Lös topraklarındaki teraslar, Çin tarımının doğduğu yerdir. Cou'nun ilk zamanlarına kadar giden öykülerde anılan bitki isimleri bu görüşü inanılır kılıyor.

Çin'in bu oluşum çağında Cou kurucuları büyük sistem yaratıcıları olarak ortaya çıktılar. Yeni hanedanın kurumlarının başmimarı olma onuru, Kral Wu'nun kardeşi Cou kontuna verilir. Bugüne kadar tarihçiler, bu kurumsal yapılaşmanın genel çizgilerinin ne olduğu konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Ancak kontun örgüt şemasının bir şemadan ileri gitmediğini düşünmek gerekir. Bu şema, kocaman Çin ülkesini, en basit bir arazi ölçümü veya başka araştırma yapmadan, eşit büyüklükte karelerden oluşan geometrik bir desen olarak ele alıp örgütlüyordu. Nüfusun az, arazinin bol olduğu bir zamanda bu belki, bir örgütleme ilkesi olarak idari yönetimi örgütleme işini basitleştirici bir ilk yaklaşım ilkesiydi.

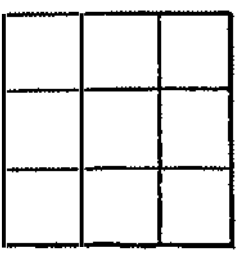
Cou sistemi *fangciyan*, İngilizce'ye hep "feodal" sözcüğüyle çevrilir. Ancak Avrupa feodalizmi ile Çin *fangciyan*'ı arasındaki benzerlikler sadece bazı alanlarla sınırlıdır. Bu benzerlikler daha çok görünüştedir, özde değil. Genel olarak konuşmak gerekirse, her iki durumda da ekonomiler tarımsal olduğu için yerel yönetimler, miras yoluyla elden ele geçen beyliklere bırakılmıştır. Cou krallarının derebeylikleri, kralın akrabalarına veya yenilmiş olan Şang Sülâlesi üyelerine veya krallık kurulduğu zaman o yörede var olan kabilelerin başkanlarına verilirdi. Bu derebeylikler büyüklüklerine göre beş sınıfa ayrılmış-

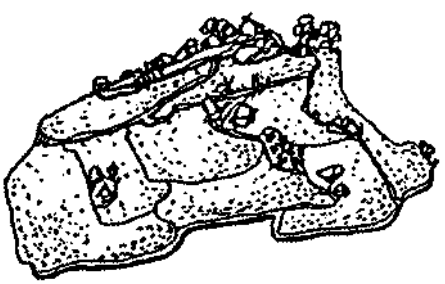
Levent Şahverdi Arşivi

tı. Kâğıt üzerinde, büyüklükleri standartlaştırılmış olan beylikler, krallığın başkentine uzaklıklarına göre belirlenmiş görevlerle yükümlüydüler. Beyler, krallık başkenti Şi-an'ın etrafında tasarlanan iç içe 9 kareyi dolduracak biçimde sıralanmışlardı. Gerçekte harita üzerinde elbette böyle kareler yoku ve elbette Şian böyle bir kareler sisteminin ortasında değildi.

Cou kontunun bu gibi bazen gerçekçi olmayan tasarımları vardı. Ancak genellikle yaptığı yenilikleri bugün bile bütün ayrıntısıyla gözetlemek mümkündür. Bu paradoks gibi görünse de açıklaması o kadar güç değildir: Devletin kuruluşunu kapsayan kurallar, Doğa Kanunlarına uygunlukları oranında mükemmelliğe yaklaşırlar. Bundan

Kaynak (veya Kuyu) –Tarla sistemi: ideal ve olası uygulama. Yönetimi standartlaştırma isteği sonucu ortaya çıkan bu tasarım, Çin siyasası üzerinde 3000 yıl süren bir etki yapacaktır. Bu tasarımın dayandığı doktrine göre bir ulusun veya toplumun örgütlenme alt yapısı yapay olarak yaratılabilir. Bu görüşün yarattığı geleneğe göre, üst düzeylerde tasarlanan "biçim", işlerin yapıldığı düzeydeki "içerik"ten daha önemlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

bazı sapmalar "kural dışı" olgular olarak kabul edilirse de, alt basamaklardaki devlet yöneticileri devamlı olarak bu ideal mükemmelliğin gerektirdiği denge ve simetriye ulaşma yönünde gayret göstermelidir. Bunun için devamlı olarak yukardan gelen bir baskı vardır. Uzun dönemde, kaçınılmaz olarak, bürokrasinin etkisi altında gelişen Çin siyasal düşüncesi özden çok şekle önem ve öncelik veren bir düşünce okulu olarak gelişmiştir. Bir teknik basitleştirme gereği olarak başlayan şey uzun zaman kullanıla kullanıla Doğa Kanunu oldu.

Cou kontunun yeniliklerinin bir diğer örneği, akrabalık ilişkilerinin, bu kendine has feodalizmi tanımlaması olmuştur. Her beylikte, beyliğin kurucusunun mezarı bir çeşit "beylik tapınağı" görevi yüklenmiştir. Kurucu-Ata, bütün bir beylik nüfusunu bir arada tutan bir özel akrabalık ilişkisi yaratırdı. Bu düzenlemenin bugüne kadar gelen bir mirası, bugün birkaç düzine Çin soyadının milyonlarca aile tarafından kullanılması ve hepsinin sülâlelerini o uzak kurucu-ataya kadar götürmeleridir. Babadan oğula geçen yalnız beylik unvanı değildi; beylik içindeki bakanlar, danışmanlar gibi önemli makamlar da hep, beyliğin kuruluşunda belirlenmiş asil ailelerin bireylerine geçiyordu. Bu asiller belli topraklarda hüküm sürdükleri gibi, askerî sorumluluklar da taşıyorlardı. Cou'nun ilk dönemlerinde, komutan-idareci sınıf genel nüfustan ayrı bir sınıftı.

Cou döneminde, işlenen arazi, şematik olarak "kaynak-tarla sistemi" denen bir sisteme göre düzenlenmişti. Buna göre her "kaynak" tam kare şeklinde 160 dönümlük bir arazi parçasıydı.[1] Bu kare her kenarı eşit üç parçaya ayıran doğrularla kesilecek biçimde 9 küçük kareden oluşurdu. Kenarlardaki 8 kareyi birer köylü ailesi işlerdi. Ortadaki kare beyin malıydı ve köylüler bunu ortaklaşa işlerdi. Her yerde harfi harfine uygulandığı kuşkulu olan bu düzenleme, toprağın bol olduğu yerlerde bir ölçüde uygulanıyordu. Elbette, o zamanlar, köylüler beyin arazisinde parasız olarak çalışmayı bir çeşit kamu görevi sayıyordu. Bugünkü Çin yazısında bile "kamu" ve "bey" sözcüklerini aynı işaret belirler.

1 Veya 16 hektar.

Levent Şahverdi Arşivi

Cou Hanedanı'nın Çin'e derebeylik düzenini getirdiğini söylemek yanıltıcı olur. *Fangciyan* uygulamasıyla, yeni hanedanın yapmaya çalıştığı şey yerleşik tarımın gelişmesine elverişli bir yönetim biçimi geliştirmekti. Akrabalık bağlarıyla ilişkilendirmek, düzene istikrar veriyordu. Daha sonraları Konfüçyüs'ün de söyleyeceği gibi, Konfüçyüs felsefesinin temelinde yatan "barış içinde birlikte yaşama ideolojisi" Kral Wen ve Cou kontuna çok şey borçludur. Binlerce yıl boyunca, Çin köylülüğünün törelere bağlılığı, özden çok biçime takılıp kalması bu dönemden başlayarak sürüp gidecektir. Gerçekten de 800 yıl süren Cou dönemi Çin toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır. O kadar ki, tarihçiler için, çok zaman neyin bir Cou döneminin özelliği, neyin bir Çin halkının özelliği olduğunu ayırt etmek güçtür.

Ancak, Cou Sülâlesi, sadece 250 yıl boyunca bu kocaman tarımsal topluluklar federasyonu gibi olan devletin doruğunda kaldı. Hanedanın ilk yıllarında yeni topraklar tarıma açıldı, yiyeceklerini etraftan toplayarak geçinen "barbar" topluluklar yerleşik veya yarı yerleşik balıkçı ve avcı topluluklar olarak medeniyete kavuşturuldu. Cou Hanedanı bağımlı ailelerden vergi aldı, karşılığında oldukça etkili bir yargı düzeni ve barış sağladı. Ancak, İÖ 8. yüzyıldan başlayarak, belki de daha önce, bu olumlu özellikler silinmeye başladı. İÖ. 771'de Cou başkenti olan Şian kenti, ilerleyen kabilelerden biri tarafından talan edildi ve kral öldürüldü. Veliaht, hanedanı daha doğuda yeniden kurduğu zaman yeni hanedan Doğu Couları adını aldı. Böylece, Coular için uzun süren bir çöküş dönemi başladı. Krallığın serveti yavaş yavaş, sözde kendilerine bağımlı olan Çin Sülâlesi'nin eline geçti.

Geleneksel olarak, krallığın bu çözülme dönemi, birbirini izlemeyen, fakat, Çin klasik tarih yazınının iki büyük eserinin kapsadığı iki dönem olarak ele alınır: "İlkbahar ve Sonbahar dönemi" (İÖ. 722-481) ve "Savaşan Devletler dönemi" (İÖ: 403-221). Hem, devleti ilgilendiren olayları hikâye eden *İlkbahar ve Sonbahar Tarihi*, hem de sarayla ilgili anekdotlar derlemesi olan *Savaşan Devletler Stratejisi* olağanüstü parlak eserlerdir.

Bu dönem boyunca, sonuçlanması yüzyıllar süren bir toplumsal

Levent Şahverdi Arşivi

devrim oldu. Artan nüfus, her şeyi önceden belirlenmiş oranlara uydurmak için sınırlayan Cou düzenine sığmaz oldu. Komşu devletler arasında boş bırakılan *no man's land* artan nüfus tarafından doldurul-dukça bağımlı devletler arasında çatışmalar ve savaşlar çıkmaya başladı. İç güçlükler dış sorunlar yaratmaya, dış sorunlar iç gerginlikler yaratmaya başladı. Askerî gücünün temeli olan arazi üzerindeki hakimiyetini yitiren Cou kralının emirleri artık bağımlı devletler tarafından dinlenmez oldu. Bu devletler zamanla vergilerini de ödemez oldular ve Cou Hanedanı'nın zayıflama ve çöküşü böylece hızlandı.

Elbette hikâyenin tamamı bir çürüme ve çöküş hikâyesi değildi. Açıkça, toplumsal hareketlilik değişme sürecini hızlandırdı. Önceleri, aristokrasi içinde toplumsal basamakları tırmanma veya servet kaybı, daha sonra sıradan halkla aristokrasi arasındaki ayırıcı çizgilerin silinip kaybolmaya yüz tutması, *status quo*'yu devam ettirmeyi gittikçe güçleştiriyordu. Bu arada bronz paralar dolaşıma çıktı ve verimlilikte büyük artışlar oldu. Eğitim o kadar ilerledi ki, Doğu Coularının sonuna doğru, sıradan halk sınıflarından gelen bilgeler birbiriyle rekabet içindeki kralların sarayında danışmanlık yapmaya başladılar. Eski bağımlı devletlerin başındakilerin artık kendilerini "kral" olarak adlandırmaları garipsenmez oldu. Sonradan, Doğu Coular dönemi, özellikle de Savaşan Devletler dönemi, "yüz düşünce okulunun yarıştığı" dönem olarak anıldı. Siyasal felsefi düşüncenin çeşitliliği ve zenginliği öyle doruklara ulaştı ki, sanki Çin'in beyin gücünü tüketti; 2000 yıl boyunca bu zenginliğe bir daha ulaşmak mümkün olmadı.

Konfüçyüsçülük yanında, Daoistler ve Hukukilik yanlıları bu "yüzlerce" (gerçekte birçok ama edebi metinlerde dendiği gibi yüzlerce değil) okula örnektir. Daoistler, bu dünya büyüklerine pek fazla saygı duymazlardı: "Bütün bilgeler ölmeden, bu dünyadan gözler önünde yapılan haydutluğu kaldırmak umudu yoktur". Evrensel birliğe ve en basit yaşam koşullarının en iyi koşullar olduğuna inançları, her türlü özgürlük kısıtlamasına (zorla veya iyilikle) karşı direnmeleriyle güçleniyordu. Daoism böylece, çok tanrılılığa, romantizm ve anarşizme yer hazırlıyordu. Bu duygular zamanın siyasal kargaşasına bir çare bula-

Levent Şahverdi Arşivi

madı, doğal olarak. Ama zamanın bilge insanını içine kapanmaya götürdü. Sonraları, yüzyıllarca Daoism şairlere ve ressamlara esin kaynağı oldu. Zamanla, barış zamanında da biraz da olsa hükümet gerektiğini kabul ettiler ve çok sayıda köylü ayaklanmasının birleştirici ideolojisini oluşturdular.

Hukukilik okulu yanlıları, Batı Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan pozitivist hukukçular okuluna benzer görüşler ileri sürdüler. Onlara göre kanun, egemen hükümdarın iradesinden başka bir şey değildir ve olması da gerekmez: Yaygın olan ahlak kuralları veya toplum kuralları kanunu bağlamaz. Ancak, Çin Hukuki okul taraftarları daha tatsız bir görünüş sunuyorlar, çünkü bu görüşleri Çin'in birliğe büyük gereksinimi olduğu bir zamanda, kendi çıkarlarından başka düşüncesi olmayan despot kralları desteklemekten başka bir işe yaramıyordu.

Cou çağının bu büyük çalkantılarını nasıl açıklayabiliriz? Bir yandan, kralın ve diğer devlet adamlarının altın kalpli birer melek olmasını öğütleyenler, diğer yandan en aşırı Makyavelci düşünceyle "sonuç her şeyi haklı çıkarır" diyen, muhalefeti ortadan kaldırmak için kitapları yakıp, muhalifleri diri diri toprağa gömmeyi haklı gösterenler...Ve bütün bunlar İsa'dan yüzyıllarca önce.

Çin medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran bir özellik varsa o da İÖ 221 yılında Çin Sülâlesi'nin bir imparatorlukta bütün ülkeyi birleştirmiş olmasıdır. Bu göz kamaştırıcı başarının gerektirdiği olgunluk, binlerce yıl sürecek bir merkezi yönetim yapısını sabitleştirdi. Bu da, sonuçta, Çin bronz çağından pek de sonra olmuş bir şey değildi. Bunu şaşırtıcı bulmamak mümkün değil.

Yazıldığına göre, Kral Wu, Şang Hanedanına son vermek için Sarı Nehir'i geçtiği zaman, Şang bağımlısı 800 kabile kendisine katıldı. Bunların her birinin bir kabile devleti olduğunu söyleyemesek de, bunların belirli bir özerkliğe sahip siyasal oluşum sayısının ne kadar çok olduğunu gösterdiği şüphesizdir. Zamanında yazılan tarihçede, İlkbahar-Sonbahar döneminde yaşamış 170 devletin adı geçmektedir. İstila savaşları başladığında, güneyde hâkim durumda olan Çu Hanedanı bu devletlerden 40'ını ortadan kaldırmıştı. Mencius zamanında bir düzine kadarı

Levent Şahverdi Arşivi

haritada görünüyordu. Bunlardan sadece yedisi hesaba katılmayı gerektirecek önemdeydi. Eski Cou'ya bağımlı kabile-devletlerinin silinip atılması ve bütün Doğu Asya'nın önemli bir bölümünün bir tek kişinin egemenliği altında birleşmesi, önünde durulamaz bir süreç olarak ilerledi.

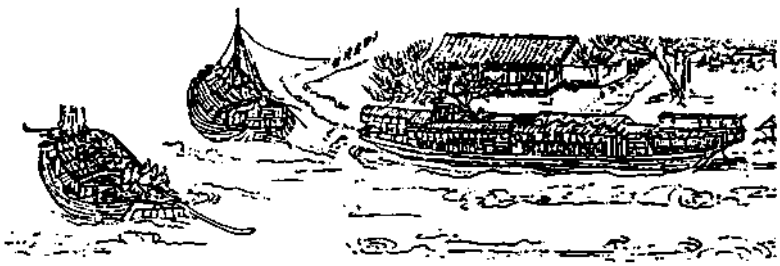
550 yıl süren Doğu Cou döneminde savaş yöntemleri köklü biçimde değişti. İlkbahar-Sonbahar döneminde ordular küçüktü. Savaşlar genellikle bir günden fazla sürmezdi. Savaşta belli mertlik kuralları uygulanırdı. Tören ve törelere bağlılık, savaşçıların neredeyse bir sanatçı gibi, derebeylik ahlâk kurallarına bağlı olarak davranmasını sağlıyordu. Savaşan Devletler döneminde, bu medeni davranış hepten kayboldu. Devletlerin büyüyüp bugünkü Avrupa devletlerine benzer bir alanı kaplaması sonucu, savaşlarda gösterilen vahşet, modern insanın şahidi olduğu vahşetten geri kalmaz hale geldi. Bu dönemin sonuna doğru her biri yarım milyon askerden oluşan taraflar, bazen aylarca süren kuşatma savaşları veriyordu. Bu devletlerden bazılarının modern "topyekun savaş" kavramına yaklaştıkları anlaşılıyor; kralın biri, 15 yaşından büyük bütün erkeklerin sınırda toplanmasını emretmişti. Savaşta ölenlerin sayısı, esirlere yapılan kötü muamele, bugün insanının bile tüylerini ürpertir. Böyle bir geçmişi olan Çin halkının, ne ölçüde, bazı yazarların ileri sürdüğü gibi barışçı yaratılışlı olduğu kabul edilebilir.

Çin'in, Çin Hanedanı tarafından bir imparatorluk olarak birleştirilmesi, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Dünyanın başka hiçbir yerinde, bu yoğunluk ve hızda, yukarı doğru bir devasa birikimin benzeri yoktur. Bu olgunun, arka planındaki öğelerin ayrıntılı tartışması bu kitabın konusunu aşar. Ancak, modern bilimler sayesinde bu olgunun temel nedenlerini belli bir güvenilirlik sınırları içinde tartışabiliriz. Önümüzdeki bölümde bunu yapmaya çalışacağız. Umarız, bu dönemin aydınlanması, neden Mencius'un öğütlediği "evrensel sevgi" kavramının, asırlarca bu kadar derin ve içten destek bulduğunu açıklığa kavuşturacaktır. Belki, İkinci Bilge'yi Birinci İmparator'a bağlayan bazı öğeler vardı ki bunların olabileceğinden kendileri bile kuşkulanmazdı.

Levent Şahverdi Arşivi

3

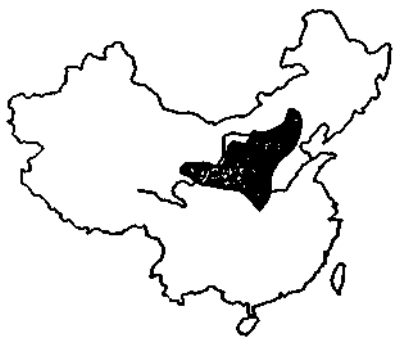
Toprak, Rüzgâr ve Su

Ziyaretçinin Şian'dan Lişan'a giderken gördüğü sarı - kahverengi topraklar, lös topraklar bölgesinin güney-doğu çeperleridir. Bu toprağın pudra gibi olağanüstü inceliği, insana bu toprakların milyonlarca yıl önce rüzgârın uçurup getirdiğini düşündürüyor. Derinliği 15-20 metreden 200-250 metreye kadar değişir. Bu tabakaların alt kısmı, buzlar çağında hareket eden buzulların ezip ufaladığı kayalar da olabilir. Bu kül gibi toprağın zamanla doğuya doğru akan sular tarafından taşınıp geniş ovalar meydana getirmiş olması da mümkündür. Bu olgular, birçok nedenle Çin tarihini derinden etkilemiştir. Her tarafta çok ince ve işlenmesi kolay olduğundan bu toprak basit kara saban veya ağaçtan yapılmış aletlerle işlenebiliyordu. Cou'nun bir ulus yaratma eğiliminin, tarım üretimini yaygınlaştırma hedefiyle örtüşmesi, toprağın bu özelliği nedeniyle kolaylaşmıştı. Sonuç olarak, Çin daha İsa'dan 1000 yıl önce, büyük bir kültür homojenliği, aile çiftlikleri ve akrabalık bağlarıyla perçinlenen bir toplumsal yapı kazanmıştı. Zamanın yazınından elde edilen birçok kaynak yan yana getirilince, bütün bunları açıkça doğruluyor.

Lös topraklar Çin'in kaderini bir başka yönden de etkiledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Lös topraklar

Yaklaşık 800 km boyunca kuzeyden güneye akan Sarı Nehir'in orta bölümü, lös toprakları ikiye böler. Bu arada birçok kol Sarı Nehir'e akar. Bu nedenle bu nehir olağanüstü miktarda çamur taşır. Genellikle nehirlerde %5 çamur oranı yüksek sayılır. Örneğin yaz aylarında çok çamurlu akan Amazon Nehri'nde bu oran %12'yi bulur. Sarı Nehir'de %46 oranında çamur aktığı görülmüştür. Nehrin kollarından birinde yaz yağışlarından sonra inanılmaz bir % 63 çamur oranı ölçüldü. Dolayısıyla Sarı Nehir durmadan kendi vadisini doldurur, setleri yıkar ve sayısız can ve mal kaybına neden olur. Bu tehlike, Sarı Nehir'in yağışlı mevsimde akıttığı su miktarıyla kurak mevsim arasındaki çok büyük fark nedeniyle daha da artar. Ancak suyun baş tarafında kurulu bir merkezi güç nehrin rejimindeki bu büyük tehdidi kontrol altına alabilir. Cou kralları bu işlevi yerine getiremeyince ortaya çıkan boşluğu başka sülâleler doldurdu. Doğal güçler Çin'i milli birliğe doğru itiyordu.

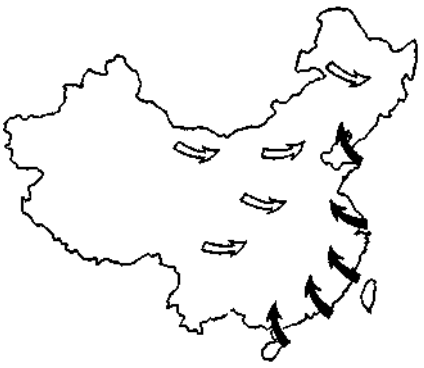
İlkbahar ve Sonbahar Tarihi'ndeki bir metne göre, İÖ 651 yılında, Cou yönetiminin yetersizliği nedeniyle, güçlü Çi dükünün daveti üzerine bağımlı kabile devletlerinin bir toplantısında şu kararlar alınmıştı: Hiç kimse Sarı Nehir veya kolları üzerinde, diğer devletlere zararı olabilecek çalışma yapmayacaktı; Hiç kimse kıtlık zamanında tahıl satışlarına ambargo uygulamayacaktı. Bu Giçiyu Anlaşmasını, Mencius 350 yıl sonra anmış ve bütün bir ulusun refahını ilgilendiren anlaşmaya kendi zamanında artık uyulmamasından yakınmıştır. Konunun öneminin altını çizmek için olmalı, Mencius, su işleri konusunu 11 defa ele almaktadır. *Mencius'un Konuşmaları*, su baskını sırasında suları komşu devletlere yöneltmeyi kötüler. Bütün bunların arkasındaki neden Sarı Nehir'deki çamur ve buna neden olan lös toprak-

Levent Şahverdi Arşivi

lardır. Mencius, güven ve istikrarın ancak milli birlik sağlandıktan sonra geleceğini söyler. Bütün bu gözlemler bir zincirin halkaları gibidir. Çıkarılacak ders şudur: Eğer tarihi derinlemesine ve coğrafyayı geniş bir çerçeve içinde ele alırsak, coğrafyanın tarih üzerinde belirleyici etkileri olduğunu görürüz.

Mencius'un değindiği tahıl ambargoları konusunu açmak gerek. Çin'de yağmurlar tümüyle mevsimliktir. Yağışların % 80'i yazın 3 ayında düşer. Hakim rüzgârların yönü de bu aylarda değişir. Üstelik Çin'in muson yağmurları siklonik yağmurlardır. Yani, Filipinler Denizi'nden gelen nem yüklü havanın, yağmura dönüşmesi için doğuya ve kuzey-doğuya doğru kayan alçak basınç merkezleri tarafından soğutulması gerekir. Milyonlarca insanın karnının doyması bu iki hareketin eşzamanlı olmasına bağlıdır. Bu iki hava akımı sık sık bir bölge üzerinde karşılaşırsa o bölgede seller ve su baskınları olur. Karşılaşmazlarsa bu sefer o bölge kuraklık yaşar. Eski tarihçiler, bu meteoroloji inceliklerini bilmediklerinden, her altı yılda bir kuraklık, her 12 yılda bir de kıtlık olacağı konusunda uyarırlar. Onlara göre bu kaçınılmaz bir durumdu. 1911 yılında Çin'de cumhuriyet ilan edilinceye kadar, 2117 yıl süren imparatorluk döneminde 1 621 su baskını ve 1 392 kuraklık not edilmiştir. Bu olayların imparatorluğun resmi kayıtlarına geçmesi için bunlar ciddi felaketler olmalıdır. Bütün bu uzun süre için, demek ki yılda ortalama 1,42 felaket yaşanmıştır.

İlkbahar ve Sonbahar Tarihi'nde, çatışan orduların birbirlerinin sınırlarını geçerek ürünleri talan ettiklerini, kıtlık zamanında yiyecek akımlarına konan ambargoların neden olduğu savaşlara çok sayıda örnek okuyoruz. *Mencius'un Konuşmaları*'nda kıtlık ve açlıktan çok sayıda ölüm olayları 17 defa zikredilmektedir. Bir

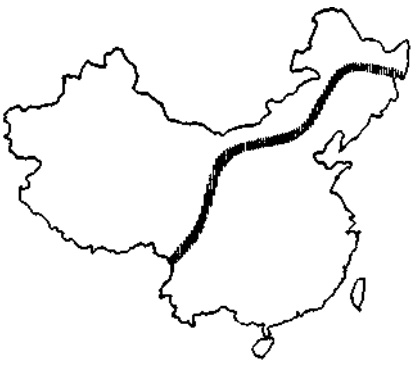

Hava akımlarının genel görünüşü.

Levent Şahverdi Arşivi

defasında, belki İÖ 320 yılında, toprakları Sarı Nehir'in iki yakasını da içine alan Wei kralı, büyük kıtlıklarda halkı kitle halinde nehrin öbür tarafına göç ettirdiğini Mencius'a anlatmıştır. Bu tarihlerde Lu Sülâlesi, kendilerine başlangıçta verilen toprakları 5 kat arttırmışlardı; komşuları Çi 10 kat. Kolayca anlaşılabilir ki, bu durumda büyük bir araziye sahip olmak büyük bir avantaj sağlıyordu. Doğal afetler önünde sadece büyük devletler halka yardıma gidecek kaynaklara sahiptiler. Dolayısıyla da halk için büyük devletlerin tebaası olmak hayatta kalma olasılığını artırıyordu. Sülâleler büyüme mücadelesi verirken, halk hayatta kalma derdindeydi. Sülâleler arasındaki rekabet, halkın da isteğiyle, devletlerin genişlemesi ve sonunda ulusal birliğe doğru bir baskı yaratıyordu.

Merkezileşme hareketini destekleyen bir başka meteoroloji etkeni daha vardı. Belli bir noktaya düşen yağış yıldan yıla dalgalanmalar göstermekle birlikte, geniş alanlar incelendiğinde, bir bölgenin yıllık ortalama hasılatı yıldan yıla kesin bir belirlilik göstermektedir. Bunun nedenini anlamak kolay. Havadaki nem, eğer sahil ovalarında yağışa dönüşmemişse, içerilere doğru ilerledikçe daha çabuk buharlaşıp dağılır. Burada bizim için ilginç olan 15 inç (50 cm) yağış çizgisidir. 50 cm izoyeti, kuzey-doğuda Mançurya'yı ortadan ikiye bölüp, Çin'in orta bölgelerinde bugünkü Çin Seddi'ne paralel uzanarak, güney-batıda Kokonur çölünü ve Tibet'i asıl Çin'den ayırır. Bu çizginin doğusu ve güney-doğusunda yıllık yağış en az 50 cm olacağına güvenebilirsiniz. Lattimore'un Çin'i anlatırken sözünü ettiği "tarım bol ürün verir ve insanlar çok sayıdadır" dediği Çin bu Çin'dir. Buna karşılık, bu izoyetin kuzey ve batısında kalan bölgelerden söz ederken "binlerce kilometrelik arazide tarım tümüyle ihmal görür ve insanlar doğrudan

On beş inç (50 cm.) yıllık eşit yağış (izoyet) çizgisi.

Levent Şahverdi Arşivi

bitki üretmek yerine, bitkileri hayvanlara yedirip, kendileri dolaylı yoldan beslenirler" der. Elbette bu tanım, bu insanların göçebe hayatı yaşadıklarını söylemenin sevimli bir biçimidir. Bu insanlar hayvan sürülerinin arkasında, kurak bir arazide devamlı sulak ve otlak arayarak dolaşırlar. Göçebe ekonomisini yerleşik tarım ekonomisine dönüştürmek olanaksızdır.

Çin'in yerleşik tarımla uğraşan çiftçileriyle, dışarıdan gelen göçebe hayvan yetiştiriciler arasındaki 2000 yıl süren mücadele, geriye pek çok kötü duygular, pek az iyi anılar bırakmıştır. Kurak yıllarda özellikle güç durumda kalan at sırtındaki bu savaşçılar, ambarlarında en az yarım yıllık yiyecek bulunan çiftçilerin köylerini doğal olarak yağmalama eğilimindeydiler. Küçük saldırılar zaman zaman büyük akınlara yerini bırakır, savunma durumundakilerin karşılık olarak yaptığı çıkışlar da yine karşılık gerektirirdi.

Kronolojik olarak bakarsak, ilk ok ve yay kullanan atlılar İÖ 9. yüzyılda Asur kabartmalarında görülüyor. Ancak, "tam göçebelik" denen yaşam tarzının gelişmesi ve Doğu Asya'da ortaya çıkması daha sonra oluyor. İÖ 3. yüzyılda göçebe kabilelerin Çin'e saldırıları önemli bir tehdit haline gelmiş ve sınır boyunda yaşayan devletlerin yaptıkları savunma duvarlarının yer yer devamlı surlar haline getirilmesini gerektirmiştir. Bu olgu tek başına bile Birinci İmparatora tarihte bir yer kazandırabilirdi. Bu gelişme de merkezileşmenin ulusal savunma için gerekli olduğunu göstermektedir. Ana çizgileriyle, 50 cm izoyetiyle çakışan bu sorunlu ve yeryüzünün en uzun sınırı, yalnız sınır boyunda çarpışan askerler için değil, köyde kalan kadınlar için de acı anılarla doludur.

Çin'in güçlü bir merkezi yönetim altında, tarıma dayalı bürokrasi geleneğinin üçüncü kaynağı bu olgudur.

Bütün bu öğelere bakarak, yalnız yasalcıların değil, Birinci İmparator döneminden sadece elli yıl sonra yaşamış olan Mencius'un da bir merkezi hükümet taraflısı olmasını anlamak kolaydır. Bir yandan Çin Hanedanı'ndan kral Şi Huangdi kaba kuvvet kullanarak impara-

Levent Şahverdi Arşivi

torluğu birleştirmek üzereyken, İkinci Bilge iyi niyetli davranışı ve ahlaki yöntemlerle yürekleri fethetmeyi öğütlüyordu. Tarih açısından, her ikisi de aynı sorunu çözme yollarını arıyorlardı.

Kısa dönemde Mencius görüşü etkisiz kalmış görünüyor. Mencius, Savaşan Devletler beyliklerine, Kral Wen'in insancıl davranışına dönmelerini öğütlediği zaman, Cou zamanının *fengcian* sistemi çoktan tanınmaz hale gelmişti. Kaynak-tarla sistemi çoktan terkedilmişti. Babadan oğula geçen asil savaşçı - yönetmen sınıfının yerini bürokrasi almıştı. Krallar artık bucak düzeyinde yönetici tayin ederek, köylüden doğrudan doğruya vergi toplamak, binlerce köylüyü doğrudan doğruya askere almak olanağına sahiptiler. Daha ilk aşamalarında olmakla birlikte, hızla büyüyen ticaret, rekabetçi bir ortam yaratıyordu. Olağanüstü bazı kimseler bu gelişmeyi hızlandırıyorlardı. Bu düzen artık her şeyin yerli yerinde kaldığı, devlet işlerinin törensel ve sevecen bir atmosferde yönetildiği bir düzen değildi. Genişleme savaşları böylece sürdü gitti; ortada bir tek galip kalıncaya kadar.

Yine de uzun vadede Mencius ve ondan önce Konfüçyüs, Çin'in kaderinin büyük bir tarımsal topluluklar bütünü olarak yaşamak olduğunu, böyle bir topluluğun ancak önceden belirlenmiş fakat insancıl duygularla yumuşatılmış kurallarla[1] yönetilebileceğini anlamışlardı. Bir yüksek duygular demetinden başka bir şey olmayan Konfüçyanizm için böyle bir ortamda elbet yer olacaktı. *Mencius'un Konuşmaları*'nda görüyoruz ki İkinci Bilge, kendinden biraz daha genç iki yazarla aynı görüşte değildir. Bunlardan biri, Yang Cu herkese sadece kendi çıkarlarını kollamalarını öğütlerdi. Anlaşılan ona göre, herkese kendi çıkarları dışında çıkarları düşünmeleri düşüncesini aşılamaya çalışmak halkın kafasını daha da fazla karıştırmaktan başka bir şeye yaramaz. Kendisinin, insanlığın iyiliği için parmağını bile oynatmak niyeti olmadığını söylerdi. Herkesin kendi zevkini en yükseğe çıkarması, zahmetini en aza indirmesi mantığı, bugünkü Batı

1 Yazarın "matematik ilkeler" ("mathematical principles") deyimini burada ben "önceden belirlenmiş kurallar" olarak çeviriyorum. İlerde, farklı bağlamlarda bu deyimi başka türlü Türkçe'ye çevirmek gerekecek.

Levent Şahverdi Arşivi

toplumlarının "hep bana" mantığına oldukça yakındı. Tam karşı görüşteki diğer yazar, Mo Di ise, tanrıların insanın hiçbir ayırım yapmadan bütün insanları sevmesini buyurduğunu, bunu yaparken kişisel tercihlerin gereksiz ve törensel gösterişlerin yersiz olduğunu ileri sürerdi. Bu görüşü hayata geçirmek için hiçbir gayret aşırı sayılmazdı. Mo Di ve onu izleyenler, hayatları pahasına genişleme savaşlarına karşı çıktılar.

Mencius her ikisinin de yanıldığı kanısındaydı. Yang Cu'nun kişisel çıkar saplantısı, bir yönetici kralı gereksiz kılardı. Mo Di'nin evrensel sevgi ilkesi, insanoğlunun babasının eşsiz olması gereken yerini yadsımak demek olurdu. Tenkidini en uç sonuçlarına iterek, "yalnız hayvanlar babasız ve kralsız yaşarlar!" derdi. Bu sert ton modern okuyucuya biraz şaşırtıcı görünebilir. Bunu ancak tarihsel ortamında anlamak mümkündür.

Savaşan Devletler döneminin sonlarına doğru demir aletler kullanılmaya başladı. Bunun sonucu artan verimlilik, toplumun üst tabakalarının örf ve adetlerinin daha fazla incelip zenginleşmesine, çeşitlileşmesine neden oldu. Ama daha yüzyıllarca Çin kocaman bir tarım ulusu olarak kaldı. Halk tabakaları yüzyıllarca çeşitlilikten yoksun, homojen bir kitle olarak kaldı. İS 1. yüzyılda kâğıdın icadına kadar yazı bambu çubukları üzerine yazıldığından okuryazarlık yaygınlaşamazdı. Ancak, yukarda açıklamaya çalıştığım gibi, Çin'in bir bütün olarak düşünülmesi isteği hiç ortadan kalkmadı. Bu koşullarda, köylü toplumunun bu ulusal imparatorluk yapısıyla bütünleşmesi ancak akrabalık ilişkilerinin öne çıkarılmasıyla mümkündü. Bunun kaçınılmaz bir sonucu da, babadan oğula geçen ve ulusun babası rolünde bir imparatorun olmasıydı. Bir insanın diğer insanlara göstermesi gereken iyi yüreklilik, "aile ilkesi" ile bağdaşmalıydı. İnsanın bir "kişi" olarak kendi çıkarına veya evrensel iyi yürekliliğe yönelmesi bugünün insanına çekici gelebilir. Ama o zamanın Çin koşullarına uygun değildi. Her şeyden önce, insanın kişi olarak ele alınması, ciddi yasal sorunlar yaratırdı. İsa öncesi Çin bir yana, bugünkü Çin bile kişilerin insan haklarını korumak için gerekli yasal mekanizmala-

Levent Şahverdi Arşivi

ra sahip değil. Gerçekte, bütün imparatorluk dönemi boyunca Çin, bir tek ve hiç değişmemiş bir ceza kanunu uyguladı. Bu yasanın dayanağı akraba yakınlığı derecesine göre ortaya çıkan kişisel mecburiyetler ve bunun dışında genel olarak iyi sayılan davranış gereği idi. Kişinin kişi olarak hakları, bu toplumsal düzenin gereklerinden sonra gelirdi.

Bildiğimiz çağdaş yasal düzen çok pahalı bir kurumdur. Bu düzen hiçbir yerde bir gecede ortaya çıkmadı. Batı dünyasında, Orta Çağ sonlarında derebeyleri şehirlerdeki toplumsal gelişmeleri kontrol altında tutamaz hale geldikten sonra, şehir halkına (burjuva sınıfına) bazı ayrıcalıklar tanıdı ve kişisel haklar bu ortamda ortaya çıktı. Bu önceden planlanmış bir gelişme değildi. Sadece son iki yüzyılda bu hakları bütün halka yaygınlaştırmak için bilinçli bir mücadele oldu. Sadece son yüzyılda bu amaca iyi kötü ulaşıldı. Tarihin bir cilvesi olarak, Çin bu aşamaya hiçbir zaman gelmedi. Bu, bilinçli olarak yapılmış bir şey değildi. Sadece kişisel haklar konusu Çin'de gündem konusu olmadı. Çin uzmanı Etienne Balazs'ın dediği gibi, Çin yönetenleri hiçbir zaman şehirler üzerindeki kontrolü kaybetmediler. Tam tersine, yönetici sınıf Mandarinlerin gücü şehir duvarları içinde her yerdekinden daha fazlaydı. Ve hep öyle kaldı.

Konfüçyüs inançlı yöneticiler, erkeklerin kadınlara, yaşlıların gençlere, okumuşların okumamışlara üstünlüğüne dayanan yasalar çıkardıkları zaman, tümüyle Doğal Yasalara uydukları kanısındaydılar. Uzun yıllar boyunca bu sistemin yarattığı düzenlilik ve sakinlik izlenimi, Çin dışında büyük hayranlıkla izlendi. Ancak 19. yüzyıl başlarında Batı dünyasının ticareti Çin'in doğu kıyılarında yoğun bir biçimde yerleşmeye başlayınca, birdenbire Konfüçyüscü yönetimin gerçekte pek de değerli bir hükümet biçimi olmadığı, göründüğü gibi esnek veya sağlam olmadığı fark edildi. Bu yönetimin, ideal bir mükemmellik görüntüsü arkasında, halkın iyiliğini hiçe sayan bir yönetim sistemi olduğu kanısı oluştu. Zayıflıkları gözler önüne serilince, sistem etkenlik yokluğuna ek olarak, ahlâk yoksunluğuyla da suçlanmaya başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

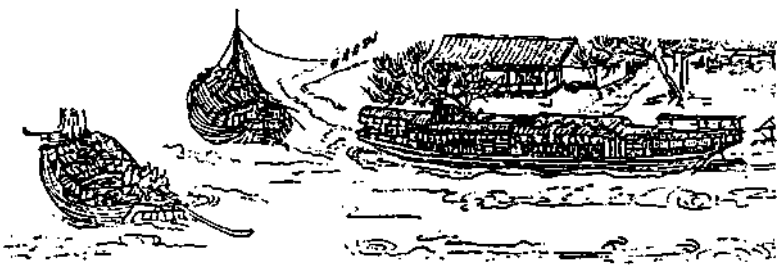
Yang Cu, Mo Di ve Mencius'u yan yana sıralamak Çin tarihinin dikey gövdesini göstermeyi kolaylaştırıyor. Fakat, hikâyemiz burada bitmiyor; o daha çok uzun. Onun anlatımı çok sürprizler ve beklenmedik sıçramalar ortaya çıkaracak. Bu girişte şu ortaya kondu: Çin'de anlamlı ne olursa, çok zaman büyük ölçekte olur. Çin tarihinin nefes kesen dramatik iniş çıkışları, yapılan yanlışlar ve uğranılan başarısızlıklar, hepsi bir arada ele alınınca inanılması güç bir panorama ortaya çıkıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

4

Çömlekten Ordunun Arkasında

1974 yılının ilk baharında Lintong nahiyesinin işçileri, tam bir şans eseri olarak, Çin Şihuang Di'nin anıt mezarının başında 2200 yıldan beri nöbet bekleyen, çömlekten yapılma bütün bir orduyu ortaya çıkardılar. Altı-yedi metre lös toprak altına gömülü bu hazineyi ortaya çıkaranlara minnettarlık duymamak mümkün değil. Bu buluntular tarihçinin, Çin birliğinin kurulması süreciyle ilgili bütün sorularını aydınlatmasa da, birçok kilit sorunun aydınlanması için ipuçları veriyor. En önemlisi, bu bulgular, daha önce var olan medeniyetlerden çok farklı bir Çin[1] özelliğinin varlığını ortaya koyuyor.

Elimizdeki yazılı tarihte, Çin kraliyet ailesinin ataları konusu, İncil'deki "kim kimin babasıdır?" konusuna benzer bir şekilde tartışıl-

---

1 Çin sözcüğünü Türkçeye çevirirken şöyle bir güçlük var. Türkçede bugünkü Çin Devleti'ne kısaca Çin diyoruz. Halbuki "Çin", aynı zamanda İÖ 2. yüzyılda kurulmuş bir hanedanın da ismi. İngilizce yazılmış bir metinde gayet açık olan "Qin" (okunuşu: Çin) ve "China" sözcükleri, Türkçeye çevrilince anlaşılması güç hale geliyor: Çin derken bugünkü Çin'den mi, yoksa İÖ yaşamış ve Çin İmparatorluğu'nun kurucusu olan Çin sülalesinden mi söz ettiğimiz belli olmuyor. Bu nedenle, Çin'in kuruluş döneminin tartışıldığı bu bölümlerde, bir yandan bugünkü Çin; sadece "Çin"diğer yandan kurucu hanedan "Çin"den söz ederken Çin Sülâlesi veya Çin Hanedanı veya Çin İmparatorları gibi deyimler kullanacağım (AS).

Levent Şahverdi Arşivi

Çin Şihuangdi.

maktadır. Savaşan Devletler aşamasına geldiğinde, tarihsel yazılarda, önemli olaylar hemen hayal ürünü bazı efsanelerle karışıyor. Çin Şihuang Di'nin şu resmi bile bir karikatürist tarafından yapılmış gibidir. Ressam resmi yaparken kafasında bir kartal görüntüsü vardı herhalde, çünkü imparatorun üst dudağı kartalın gagasını andırıyor.

İmparator Çin'den sadece 100 yıl sonra yaşamış olan büyük tarihçi Sima Çian, imparatorun başlangıç yıllarını şöyle anlatır: Yaklaşık İÖ 250 yılında, Çin Sülâlesi'nden bir asil prens, o zamanın kurallarına uygun olarak, iki devlet arasındaki silah bırakışmayı garantilemek için Cao sarayında tutsak bulunuyordu. Buna rağmen iki devlet arasındaki çatışmalar zaman zaman sürüp gidiyordu. Dolayısıyla prensin durumu pek sağlam değildi. Yirmi-otuz Çin Sülâlesi varislerinden biri olduğundan baba evinden fazla bir ilgi görmüyordu. Bu arada, Lü Buwei adında bir tüccar, bu durumu kendi çıkarı için kullanabileceğini akıl etti. Tam bu sırada, Çin Devleti'nin kralı, metresini kraliçeliğe terfi ettirmişti. Yeni kraliçe çok nüfuzlu birisiydi, ama çocuğu olmuyordu. Tüccar Lü, önce esir olan prense hediyeler götürerek ve dil dökerek onun dostluğunu kazandı. Sonra Çin sarayına gidip, kendini esir prensin temsilcisi olarak tanıttı ve kraliçeyi, bahtsız prensi evlat edinmeye ikna etmekte güçlük çekmedi: Zavallı prens çok iyi huyluydu ve saray içi politika ve entrikaların dışındaydı. Bu iş oldu ve tutsak prens saraya döndü ve kısa bir süre sonra kralın yerine geçmeye aday şehzade oldu.

Ufak bir ayrıntı: Daha Cao sarayında tutsakken, prens, son derece güzel bir dansözle tanışmıştı. Bu hanım, tüccar Lü'nün metresle-rinden biriydi. Prens dansözü bu cömert tüccardan devraldı ama gebe olduğunu bilmeyerek... Nitekim bayan kısa bir süre bir oğlan çocuk

Levent Şahverdi Arşivi

doğurdu. İşte bu çocuk on üç yıl sonra Çin kralı olarak tahta çıkacaktı. Aradan yirmi beş yıl kadar daha geçtikten sonra da kendisi Birinci İmparator olarak bütün bugün bildiğimiz Çin topraklarının hakimi olacaktı. Biyolojik babası olan kurnaz tüccar, gözden düşünceye kadar uzun yıllar krala danışmanlık yaptı.

Çin'in bir imparatorluk olarak İÖ 221 yılında birliğini kurması tarihin önemli kilometre taşlarındandır. Şüphe yok ki bu olağanüstü iş ancak olağanüstü insanlar tarafından başarılabilirdi. Ancak, bu olağanüstü kişileri ortaya çıkaran ortam bir şans eseri değildi ve bu ortamı belirleyen öğelerin gelişmesi yüzyıllar aldı.

Cou sisteminden, bütün ülke halkını, yaygın bir bürokrasi kullanarak bir tek krala bağlayan devlet yapısı şüphesiz bir Çin Sülâlesi icadı değildi. Bu bakımdan Çin Hanedanı kralları öncü rolü oynamadılar. Ancak, diğer kral sülâleleri parça pörçük reformlar yaparken, Çin kralları hiçbir uzlaşma kabul etmez bir tutumla büyük değişiklikleri bir biçimde gerçekleştirdiler. Attıkları adımlar arasında şunlar sayılabilir: Aristokrasinin toptan ortadan kaldırılması; devlet yönetiminde başarıya dayalı atama ve terfi sistemi; kaynak-tarla sisteminin parçalanması; varislere devredilebilir arazinin büyüklüğüne göre vergileme; mecburi askerlik görevine dayalı ordu; sadece yiyecek üretimine yönelik tarım ve sadece dokumaya yönelik sanayi. Tarih kayıtları gösteriyor ki bu önlemler, Şihuangdi'nin Çin kralı olarak tahta çıkmasından yüzyıl kadar önce uygulanmıştı. En son merkezileştirme basamağı olan, devlete bilinçli olarak bir kolektif kişilik tanımak ve bütün krallık halkını buna bağımlı kılmak, totaliter bir sistemden başka bir şey değildi. Gerçekten de Çin Krallığı bir polis devletiydi. Bunun modern totaliter devletlerden farkı şuydu ki modern devletler daha önce çoğulcu deneyimi olan bir toplumu devletin belirlediği amaçlara uymaya acımasız ve uzlaşmasız biçimde zorlamaya kalkar. Buna karşılık, eski Çin Devleti'nin yaptığı, sadece kendinden önce ortaya çıkmış eğilimleri tutarlı bir biçimde sürdürmek olmuştur. Savaş zamanlarında halkı toptan seferber ettiler. Ancak, eski Çin Devleti'nin fetihlerinde milliyetçilik öğesi yoktur. Çin krallarının bütün danışmanları yabancı

Levent Şahverdi Arşivi

asıllıydı. Şihuangdi'nin kurduğu imparatorlukta, hiçbir vatandaşa, başka krallıklardan geldiği için bir ayrımcılık gösterilmedi.

Çin Hanedanı'nın ideolojik temellerini oluşturan Yasallık Doktrini'ne göre insan doğası kötülükle yoğrulmuştur. İyilik sadece devletin eşgüdümünü sağlayabileceği eylemlerle elde edilir. Bu anlamda, Yasalcılar, Henrich von Treitscheke'yi andırıyorlar ve bu doktrinin bu "çağdaş" görüntüsü batılı okuyucuya ilginç geliyor. Onların yasa kavramında geleneğe, adetlere, eskiden beri var olan ayrıcalıklara, yerleşmiş ahlâk kurallarına, akrabaları kayırma gereğine ve hatta acıma duygusuna yer yoktur. Yasa, hükümdarın iradesinin, kapsamlı ve itinalı biçimde kaleme alınmış yazılı şekli olarak, her zaman ve herkese tarafsız olarak uygulanmalıdır. Devletin zenginliği ve gücü dışında hiçbir maddi varlığa değer vermedikleri için, Yasalcıların, bugünkü modern toplumların uyguladığı Medeni Kanunlara uzaktan yakından bir benzerliği olan bir yasal düzen düşünmeleri söz konusu olamazdı. Ancak, zamanında, yani İsa'dan yüzyıllarca önce, Yasalcıların görüşleri insanlara çok eşitlikçi gelmiş ve bu nedenle de çekici bulunmuştur. Yasalcılar da kendilerini Doğal Yasalara uyan kimseler olarak görürlerdi. Onların gözünde, bir kere yasa var olmuşsa, hükümdarın yeri belirlenmiştir. Devlet bir araba tekerleğine benzer: Hükümdar araba tekerleğinin merkezindedir. Merkezden çıkan oklarsa devletin bürokratik kuruluşları olarak ülkenin her tarafına yayılır. Bu dünya görüşü, iki bin yıl boyunca pek fazla değişmeden uygulanan devlet yönetiminin temeli olmuştur.

Çin devlet felsefesinin bu kadar erken olgunlaşmasının elbette bir maliyeti oldu. İsa'dan önceki yüzyıllarda şekillendiği için devlet bürokrasisinin üst basamakları, yılların verdiği cila sayesinde parlak bir görünüm sunuyordu. Ama alt basamaklar gelişmemiş ve, hele bugünkü ölçülerle değerlendirildiğinde çok kaba-sabaydı. Çok yakın zamanlara kadar, Çin devlet düzeninde, Batı'yla kıyaslanabilecek içerik ve bağımsızlığa sahip bir yargı düzeni yoktu. Bunun nedenleri çok eskilere gider. Konfüçyüsçüler için, yasa, aile ilkesinden ayrılamazdı. Onun için de kişisel duygu ve adalet kolayca birbirine karışıyordu. Yasalcılar için ise yasa kolayca bir yönetim aracı olarak kullanılabilirdi; başka bir şey için değil.

Levent Şahverdi Arşivi

Klasik tarihçilere göre, Çin Hanedanı Çin coğrafyasında üstünlük sağlama savaşında bazı avantajlara sahipti: Batıda dağlar ve nehirlerle korunuyordu. Bu engellerin geçitlerinden geçerek Çin Hanedanı savaşçıları komşulara saldırıp, geri çekilebilirlerdi. Komşuların bunlara karşılık vermesi daha güçtü. Güney-batıdaki topraklar kolayca ele geçirilebilirdi, çünkü burada yaşayan yerli kabileler fazla bir direnme gösterecek güçte değillerdi. Krallıklar arası genişleme savaşları olurken, uzak bir köşede bulunan Çin kralları, ortalarda bulunan krallara göre avantajlı durumdaydılar. Ortalardakiler, birçok komşu hasımla mücadele içinde vakit ve enerji kaybederken, Çin Hanedanı hükümdarları sadece uzun vadeli amaçlara göre belirledikleri mücadelelere giriyorlardı. Çin Hanedanı'nın birliği sağlamaya yaklaştığı dönemde, yani savaşlar döneminin sonuna doğru, eski krallıklar aralarında Çin Hanedanı'na karşı anlaşmalar yapmaya çalıştıkları zaman bu durum daha açıkça ortaya çıktı. Pek sözü edilmemekle birlikte, Çin Hanedanı, iktisadi geriliğinden de yararlandı. Tarımının tek düze ve çeşitlenmemiş olması, iç dayanışmayı ve dolayısıyla seferberlik yapmayı kolaylaştırıyordu. O çağ, sayıların önemli olduğu bir çağdı: Askerî teknoloji ilkel olduğundan, hasımların birbiri üzerinde üstünlük sağlaması ancak daha çok asker toplamakla sağlanabiliyordu.

Şi Huang Di'nin krallığı kendinden önce gelen atalarının yaptıklarının üstüne kuruluydu. Yaygın olan strateji devamlı olarak sınırlardan geçip baskınlar yapmaktı. Arkasından silahlı göçler geliyordu. Ellerinden geldiğince, Çin Sülâlesi stratejistleri, hasım krallıkların önemli yerlerdeki kalelerinin kendilerine verilmesini veya yıkılmasını istiyorlardı. Bunu sağlamak için gerekirse, kaleyi savunabilecek bütün erkek nüfusun öldürülmesine başvuruluyordu. Hasım krallıkların birbiriyle anlaşmasını güçleştirecek diplomatik manevralar yapılıyordu. Çok ender olarak Çin krallığının uzaklarında savaşa girişiyorlardı. Çok mümkündür ki Çin orduları, ihtiyaçlarını karşılamak için düşman krallık halkı arasında ve arazisinde serbest bırakılıyordu. Ayrıca, Şi Huang Di tahta çıktıktan sonra meydana gelen birçok doğal afet, Çin krallığının elini güçlendirdi. İÖ 244 yılında kötü bir kıtlık oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Ertesi yıl bütün Çin'in batısını çekirge istila etti. İÖ 228, 230, 235'te yine kuraklık zikrediliyor zamanın tarihçelerinde. Bu arada, Şi Huang Di'nin askerî zaferleri göz kamaştırıcıydı. İÖ 221 yılından önceki on yıl içinde 6 hasım kraldan 5'i esir alındı ve altıncısı teslim oldu. Başkentleri ele geçirildi. En son düşen devlet olan Çi doğu sahilindeydi. Çin hücumları Yan devleti üzerinden ilerleyip Çi'yi kuzeyden çevirdi. Bu savaş da bitince Çin hükümdarı kendini Çin İmparatoru ilan etti.

Birliğin kurulması sözde kalmadı; eylemlerle de muhkemleştirildi. Çin arazisini 36 komutanlığa ayırmak için sınırlar yeniden çizildi. Bütün hanedan mensubu asiller ortadan kaldırıldıktan sonra, komutanlıklara, bir sivil vali, bir askerî komutan ve bir baş denetçi atandı. Savaşan devletler döneminde bölgesel farklılıklar göstermeye başlayan Çin yazı sistemi, Birleşik Çin Yazısı'nın ilanıyla birleştirildi. Ölçü birimleri, bir arabanın dingil uzunluğu standart hale getirildi. Taşra kentlerinde güçlü aileleri ortadan kaldırmak için, 120.000 önemli aile yerlerinden sökülüp başkentin kenar mahallelerine yerleştirildi. İmparatorluk ordusu elindeki silâhlar dışında bütün silâhlar toplandı, eritilerek imparator sarayının kapısına dikilen on iki dev heykel için kullanıldı. Bu, savaşmanın artık yasaklandığının simgesiydi.

İÖ 213 yılında bazı kitapların yakılması emredildi. Çünkü, iyi yürekli bir Konfüçyüscü okuyucu, kralın devleti yönetirken, eski yönetim kurallarını göz önünde bulundurmasını önermişti. Kral Şi Huang Di konuyu saray bilginlerine havale ettiğinde, Yasalcı danışmanlar, eski tarihle uğraşan ulemanın güncel işler konusunda ahkâm kesmesinin devleti batırabileceği uyarısında bulundu. Yasalcı danışmanlar, ayrıca, insanların kendi başlarına kendilerini eğitmelerinin de yasaklanmasının, Çin reformlarına iftira niteliğinde başkaldırmaları önleyeceğini belirttiler. Kitapları yakma işi, bu programın bir parçasıydı. Programda, günlük konuşmalarda klasik yazarların zikredilmesini, tarihten örneklerle günün politikalarının eleştirilmesini ölüm cezasıyla cezalandırmak da vardı. Mahkum edilen kitaplar arasında, Çin Hanedanı dışındaki hanedanların tarihini konu alan kitaplar, İmparatorluk akademisi kitaplığında bulunan felsefe ve diğer klasik kitaplar dışındaki ki-

Levent Şahverdi Arşivi

taplar vardı. Yalnız tıb, tarım ve falcılık konularındaki kitaplar bu kararın dışında tutuldu. İmparatorun oluru alındıktan sonra 30 gün içinde yakma kararı uygulandı.

Sonraki yıl, meşhur "bilginleri canlı gömmek" yılı olarak anılır. İmparator, etrafına olağan akademisyenler dışında birtakım yıldız falcısı, simyacı ve başka çeşitli pratik bilim adamı toplamıştı. Bunlardan, hayat suyu bulmakla görevlendirilen ikisi bunu başaramayınca, ortaya, imparatorun kolay alevlenen karakteri uzun ömürlü olmasına engel olduğu lafını yaydılar. Buna çok kızan imparator, askerlerini göndererek başkentte evden eve arama yaptırdı. Ama bu iki alimi bulamadı. Bunun üzerine onlarla uzaktan yakından ilişkisi olabilecek 460 kişi toplanarak diri diri toprağa gömüldü.

Geleneksel olarak Çinli tarihçiler, inceledikleri kişileri ya göklere çıkarır ya da yerin dibine batırır. Ancak, Birinci İmparator gibi olağan ölçeklere sığmayan birisi için bunların çoğu ne diyeceklerini bilemezler. Yukarda anılan çılgınca eli kanlı davranışa nasıl göz yumulabilirdi? Diğer yandan, bu kadar görkemli bir uzak görüşlülükle tasarlanmış, bu kadar cesaret ve beceriyle uygulanmış olan, ulusun birliğini sağlama projesi, nasıl hayranlık veya hiç olmazsa beğeniyle anılmazdı? Biraz düşünceli bir okuyucu, imparatorun ve onun arkasından gelenlerin yaptığı vahşet eylemleri karşısında elbette tedirgin olur. Ama aynı okuyucu bir başka sayfada bu imparatorun, olağan bir insanın tasarlamaya bile gücünün yetmeyeceği amaçları gerçekleştirmek için gösterdiği amansız kararlılığı ve kendini attığı tehlikeleri okuyunca duygulanmadan edemez.

Birinci İmparator, yazılı kayıtlarda kendi görünüşüne düşkün, hatta bazan biraz garip bir kimse olarak ortaya çıkıyor. Zamanının anlayış düzeyi hesaba katılırsa, kendisinin hurafelere inancı olağan karşılanabilir. Ama yine de, bir dağda oturan tanrıçanın çıkardığı rüzgâr yüzünden bir nehri geçemeyince, 3000 kişiyi yollayıp o dağdaki ormanı tahrip ettirmesi gariptir. Hiç olmazsa bu örnekte, doğaüstü güçler karşısında, korkmaktan çok meydan okuyucu bir tavır takındığı açıktır. Siyah rengi imparatorluğun rengi olarak kabul etmesi meşhurdur.

Levent Şahverdi Arşivi

Taş anıtlar üzerine yazdırdığı metinlerden anlaşıldığına göre, ulusun birliği düşüncesinin hemen arkasından, cinsel ahlâka önem verdiği anlaşılıyor; bunun halkın rahatı için gerekli olduğuna inanırdı. Ama kendisinin yirmiden fazla oğlu ve an az on kızı vardı. Ancak, hayatındaki kadınlardan bir kelime söz edilmez; erkeklere pek fazla düşkün annesi dışında... Birinci İmparator çok seyahat etti; yalnız büyük kentleri değil, yüksek dağları, büyük nehirleri, gölleri ve açık denizleri de. Geceleri başkenti kılık değiştirerek dolaşırdı. Askerî başarılarından büyük gurur duymakla birlikte, kendisi kişisel olarak hiçbir orduya kumanda etmedi. Diğer yandan yorulmaz bir çalışkandı. Her gün, okuması gereken kâğıt miktarını, kilo olarak belirler ve bunu bitirmeden dinlenmezdi. Devlet işlerinde hep danışmanlarının fikrini alırdı. Ama kararları hep kendisi verirdi. Belki de Şi Huang Di hakkında en dikkate değer nokta şudur: Demir pençeyle hüküm sürdüğü 12 yıl boyunca, asırlarca harap olmuş, son yıllarda tümüyle yakılmış yıkılmış o uçsuz bucaksız ülkede hiçbir önemli olay çıkmamıştır.

Onun geride bıraktığı boşluğu kimse dolduramazdı. Ölümünden hemen sonra, saray entrikaları, komplolar, imparatorun oğullarını, büyük danışmanları, saray bakanlarını birbirine düşürdü. Bir yıl geçmeden, komutanlıklarda ayaklanmalar başladı ve üç yıl sonra Şi Huang Di'nin bütün yakın akrabaları ve yardımcılarının en kilit noktalarda olanlar öldü; Çin Sülâlesi bitmişti.

1974 kazıları, Şi Huang Di'nin meşru veya gayri meşru doğuşu, veya kendisinin iyi veya kötü bir insan olduğu konusunda bir ipucu vermiyor. Şimdilik, yapılan kazılar, anıt-mezarın etrafındaki sınırlı bir alanı ortaya çıkardı. Ama bu kadarı bile, tasarımın göz kamaştırıcı büyüklüğünü ortaya koymaya yetiyor.

Ortaya çıkan alan bir hektardan büyük bir çevirmedir. Öyle tahmin ediliyor ki, en az 7000 insan boyu çömlekten yapılma asker heykeli, gerçek silâhları, gerçek arabaları ve çömlek-

Levent Şahverdi Arşivi

ten yapılma atlarıyla efendilerinin mezarında nöbet tutmaktadırlar. Bütün bu sahne, hem büyük ölçeği, hem de ayrıntıya verdiği önemle dikkat çekmektedir. Askerlerin yüz ifadesi, sonsuz ayrıntılı kişilik farklarını sergilemektedir. Heykeller, gerçek modellere bakılarak yapılmışa benziyor; aralarında en küçük benzerlik yok. Hepsinin saçları aynı biçimde kesilmiş ve bağlanmış olmakla birlikte, hiçbirinin saç örgüsü diğerinin aynı değil ve hiçbirinin sakalı diğerininki gibi tıraşlanmamıştır. Pelerinleri süslü noktalarla bezeli; kemerlerinde demir kopçalar, zırhlı ceketlerinde deri kemerler, ayakkabılarının pençelerinde kabaralar görülmektedir. Piyade askerin zırhlı ceketi, süvarininkinden farklıdır. At üstünde daha geniş kol hareketlerini engellemeyecek şekilde, süvarilerin omuz zırhları yoktur. Subayların zırhı daha gösterişli ve koruyucudur. Kullanılan metal daha ince ve deri kemerler daha süslüdür. Her bir askerin aldığı poz farklıdır. Kimi hazır ol vaziyetinde, kimi diz çökmüş yay ve okuyla nişan almakta, kimi at arabası sürmekte, kimi vücut vücuda kavga için hazır durumda savaşa hazırdır. Özetle, karşımızda, her an savaşmaya hazır bir Çin tümeni, etrafındaki süvari ve arabalı birliklerle hücum emri bekler gibidir. Gördüğümüz kadarı bile etkileyici büyüklüktedir. Ancak, uzmanların söylediğine göre, bu tümenin güneyinde daha fazla askeri, atlısı ve arabası olan bir tümen daha olabilir. Belki de mezarın dört bir tarafında birer tümen bulunmaktadır. Bu durumda, şimdi sergilenenin dört katı daha toprak altındadır.

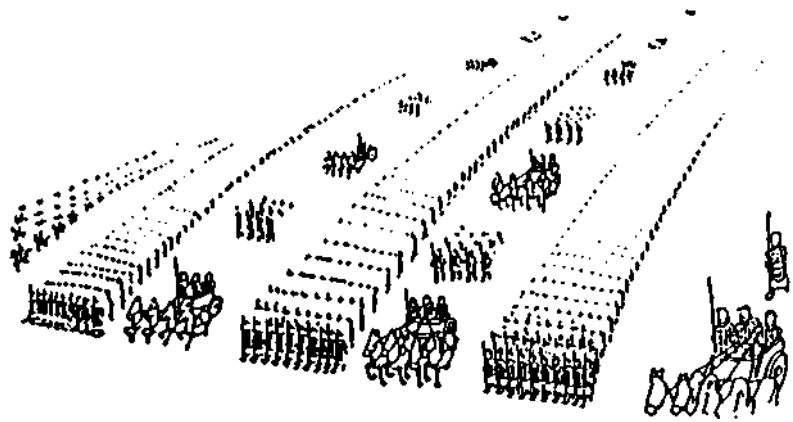
Tarihçi Sima Çian'a göre, Birinci İmparator'un anıt mezarının yapımı, 700.000 usta işçinin 36 yıl çalışmasıyla gerçekleşti. Mezar bölümünde imparatorun bütün erkânı da heykelleriyle mevcuttu ve bütün ülkenin önemli

Levent Şahverdi Arşivi

dağları, nehirleri kumdan yapılmış modellerle temsil ediliyordu. Mekanik yay ve oklar kurulu olarak, mezara girmek isteyenleri öldürmek üzere hazırdı. Mezarda çalışan ustaların çoğu canlı olarak toprağa gömülmüştü: Çok fazla şey biliyorlardı.

Bütün bunların gerçek mi masal mı olduğunu bilemiyoruz. Ancak gözlerimizle gördüklerimizden bazı tarihsel sonuçlar çıkarmak mümkün. Eğer Çin imparatoru, Şi Huang Di, doğaüstü güçlerden korkuyor olsaydı, bu kadar çok sayıda asker yerine, kendini 10-15 metre büyüklüğünde insan üstü yaratıklarla, örneğin, Asuan Barajı'nda görülen Nübia devleriyle, veya Hindu geleneklerindeki çok-kollu ve bacaklı tanrılarla korurdu. Askerî gücün her sorunu çözebileceğine inansaydı, çeşitlilikten çok tek düzeliğe ağırlık verirdi. Çömlek heykeller, birbirinin aynı stereo tiplerin sonsuz çoğaltılmasıyla ortaya daha korkutucu bir ordu çıkardı. Örneğin, Darius'un Divan'ındaki uzun piyade askerler dizisi kabartmalar veya Konstantin Kemeri'nde görülen ifadesiz yontmalar gibi...

Şi Huang Di'nin mezarının tasarımında, insan, filozofların, sanatkârların, ustaların, büyücüler, subaylarla omuz omuza çalıştıklarını görür gibi oluyor. Bu yeraltı dünyasının yaratılması, çok etraflı fikir alışverişi ve yeteneklerin eşgüdümü olmadan gerçekleşemezdi. Bu an-

Çin hanedanı ordusunun düşünülebilecek bir geçit resmi.

Levent Şahverdi Arşivi

lamda, çömlek ordusu, elimizdeki yazılı kayıtların işaret ettiği, Savaşan Devletler döneminin olağanüstü seferber olma yeteneğini ve bu dönemin "yüzlerce düşünce okulu"nu belgelemektedir. Ayrıca, çömlek ordusu Çin tarihinin dosdoğru 2200 yıl öncesine uzanan belkemiğini de belgeliyor: Çin Devleti'nin ve toplumunun en belirgin özellikleri bundan 2200 yıl önce tanımlanmıştı. Çin sistemi, yönetimin üst tabakalarında, bir miktar "var olmayanı varmış gibi saymayı" her zaman kabullenmiştir. O kadar ki bazen, akıl ve akıl-dışı arasındaki ayırım bulanıklaşır.

Bugün artık Yasalcıların görüşü olan, devletin kişiyi iyiye zorlaması gerektiği, buna uymayan kişinin devlet tarafından cezalandırılmasının doğal olduğu görüşüne katılmasak da, bu inanılmaz ölçekteki çömlek heykeller ordusunda, devletin iradesiyle bütün bir ulusal irade yaratılabileceğini gözlerimizle görüyoruz. Makyavelci "evrensel bencillik" kavramı, sırf kötü olduğu için bir yana atılamaz. Belki de, bütün bu düşünce okuluna "gerçekçiler" adını veren Arthur Waley haklıydı.

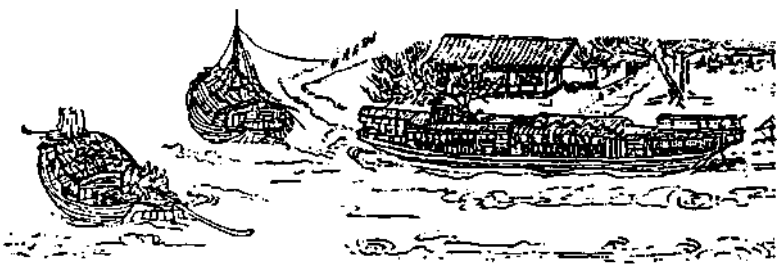
Bütün bu heykelleri hayranlıkla seyreden ziyaretçinin aklına şu soru gelebilir: Nasıl oluyor da bu projenin arkasındaki görkem ve beceri birikimi, teknik ve örgütleme becerisi, bütün potansiyelini gerçekleştirip, Batı Avrupa'nın Rönesans'ı gibi bir atılım yapamadı? Sanatların yaratıcı potansiyelini toplumsal yükseliş için bir basamak olarak kullanmak için düşünce devamlığı gerekir. Çin'de bu yoktu. Michelangelo için yeteneklerini Vatikan'a kanıtlamak yeterliydi. Kral ailesine yakın olan Rubens zengin bir hayat sürdü. Çin Hanedanı döneminin adsız sanatkârlarının şanssızlığı şuydu ki, eserlerini, müzesi mezarı olan bir imparatora, üst dudağı bir kartal gagası gibi resmedilen bir krala sunmak zorundaydılar. Ama yine de bu adsız sanatkârların başına gelen tümüyle de haksız değildi. Hiç olmazsa eserleri toprak olup gitmedi. İki bin iki yüzyıl sonra, şaheserleri ortaya çıkarıldı, gün ışığına çıkarılıp temizlendi ve tarihin önemli bir dönüm noktasının duygu ve düşüncelerini yeniden yaşamamıza yaradı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

5

Birinci İmparatorluk: İlk Emsaller

Şi Huang Di'nin ölümüyle Çin Hanedanı sona ermiş sayılırdı. Ancak, sağladığı Çin Devleti'nin birliğini kurma başarısı tarihteki yerini koruyacaktı. On yıl içinde yeni bir hanedan ortaya çıktı: Han Sülâlesi ve 400 yıl devam etti. Süresinin yarısı İsa'dan önceye, yarısı İsa'dan sonraya gelen Han İmparatorluğu, çok zaman Roma ile karşılaştırılır. Han Çin'inin nüfusu en yüksek noktasında 16 milyon kadardı ve kapladığı alan Roma'dan geri kalmazdı. Çin İmparatorluğu, Roma'nın sahip olduğundan daha büyük bir iç uyuma sahipti.

Çinli yazarlar Han Hanedanı'nı biraz idealleştirirler, çünkü bu hanedan zamanında basit halktan kimseler imparator makamına yükseldiler veya büyük roller yüklendiler. Hanedanın kurucusu olan Liu Bang, Çin Hanedanı zamanında bir küçük rütbeli polis memuruydu. İki başvezir, Şiao He ve Kao Cen, devlet görevine başladıklarında bucak yönetimlerinde kâtiptiler. Bir general, Çen Ping vaktiyle kasap olarak geçimini sağlıyordu. Bir başka general, Han Şin gençliğinde dilenmek zorunda kalmıştı. Çing Bu ve Peng Yue haydutluktan yükselmişti. Yeni hanedan ileri gelenlerinin asil olmayan kökenden olması ülkedeki güç dağılımını yansıtıyordu: Yerel aristokrasi o kadar kökünden

Levent Şahverdi Arşivi

sökülüp atılmıştı ki, ulusal birliği yeniden kurmak için eski aristokrasiyi arkasına almak ne gerekli ne de mümkündü. Bu durum hiçbir şekilde, Çin'in bir toplumsal devrime hazır olduğu anlamına gelmemektedir. Daha binlerce yıl, bu ulus geniş ve homojen köylü sınıfını gerçekten temsil edecek bir hükümet biçimi bulamadı. Herhalde bu kadar erken bir tarihte böyle bir devrim beklenemezdi.

Çin Hanedanı'ndan büyük ve eşitsizlikleri giderilmiş bir toplumsal dayanak miras almış olan Han Sülâlesi, daha önceki sülâlenin aşırılıklarını hafifletici önlemler alarak duruma ne kadar çabuk uyum sağladığını gösterdi.

Ancak, "üç adım ileri, iki adım geri atma" politikalarıyla, merkezî bürokrasiyi güçlendiren bir yol izlediler. Bu bürokrasinin tam olgunluğa erişmesi birkaç kuşak aldı fakat yüzyıllar boyu Çin imparatorluk yönetiminin prototipini oluşturdu.

Yeni hanedanın karşılaştığı ilk sorun, bu kocaman imparatorluğun bir merkezden nasıl idare edileceği sorunu oldu. Bulunan bir çözüm, çeşitlilik ilkesini uygulamaktı: Bazı bölgelerde eski komutanlıkları sürdürmek, bazılarında babadan oğula geçen yeni asil bir yönetici sınıf yerleştirmek, gibi. İmparatorun kardeşleri, amcaları ve başka akrabaları yerel prensliklere atandılar. Büyük yararlıkları görülen bakanlar, generaller yine babadan oğula geçen asillik rütbeleriyle ödüllendirildiler. Bunların toprakları, doğrudan merkez tarafından yönetilen topraklarla yan yana, -bir zebra görünümünde- olduğundan, kısa vadede yerel yönetimler arasında barış sağlamak kolaylaştı. Yerel yöneticilerin, Savaşan Devletler dönemindeki gibi aşırı bağımsızlaşmasına olanak bırakılmıyordu. Gerçi bu düzen başlangıçta devamlı bir düzen olarak düşünülmemişti. Daha ilk Han hükümdarı ölmeden, bazı asillerin yaptıkları beğenilmedi ve yerlerinden alındılar. Arkadan gelen imparatoriçe ve sonra gelen imparatorlar bu tırpanlama işini sürdürdüler. İÖ 154 yılında, yani kuruluşundan yarım yüzyıl sonra, yerel yöneticilerin yetkilerinde önemli kısıtlamalar yapma girişimi bir genel ayaklanmaya neden oldu ve bastırıldı. Hayatta ve yerlerinde kalan yerel yöneticilerin de arazileri küçültülmüş ve yetkilerinin bir kısmına

Levent Şahverdi Arşivi

merkez el koymuştu. Beşinci Han imparatoru Liu Çe zamanında merkezin gücünün sağlamlaştırılması en üst noktasına ulaştı. Ölümünden sonra Han Wudi adıyla anılan bu imparator (İÖ 141-87), yalnız bu sülâlenin uzun hüküm süren üyesi değil, aynı zamanda arkasında en fazla iz bırakanı oldu.

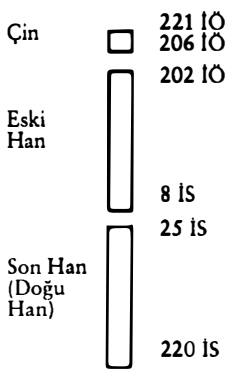
Liu Çe, bir imparatorluk ideolojisi ilan eden ilk imparator oldu. Bu ideoloji, Konfüçyüsçülüğün yaygınlaştırılıp, diğer düşünce okullarının yere batırılması şeklinde özetlenebilir. Gerçekte imparator ve adamları, Konfüçyüsçülüğü, merkezi hükümeti güçlendirecek şekilde yorumlanabilecek bütün görüşler olarak aldılar. Konfüçyüs'ün önerdiği nefse hakimiyet, karşılıklı saygı, insanlığa karşı duyarlılık, akrabalarla dayanışma ve törelere uyma ilkeleri bütün devlet memurları için davranış kuralları olarak kabul ve ilan edildi. Mencius'un görüşü olan, devletin halka karşı sorumluluğu ilkesi de yürekten kabul edildi. Diğer yandan, Yasalcı bir görüş olan, yiyecek üretimini kazanç gayesinin üstünde tutmak, tuz ve demir gibi önemli maddeler üzerinde devlet tekelinin gerekliliği gibi ilkeler de Wudi'nin resmi ideolojisinin parçaları oldu. Halkı disiplin altında tutmak için ceza yasalarının uygulanması devam etti.

Bu ideoloji paketinde, Konfüçyüs tarafından kabul edilmemiş veya doğrudan söz konusu edilmemiş inançlar da vardı. İmparator Wudi bizzat yüksek dağların tepesinde kurbanlar keserek tanrılarla birlik olmaya çalıştı. Saray bilginleri bir beşizler kuramı geliştirdiler: Doğada beş temel madde vardır; tahta, ateş, toprak, maden ve su. Bunlar, içerdikleri değerlerle yeryüzünün dört yönü ve merkeziyle örtüşürler. Bu beşli eşdeğerlilik, beş belli başlı renk, Çin müziğindeki pentatonik gam, beş belli başlı kişisel meziyet ve beş önemli devlet işlevi ile ilişkilidirler. Örneğin ateş yaz mevsiminin karşılığıdır, rengi kırmızıdır ve hükümette Savaş Bakanlığı'nın öğesidir. Bu görüşe göre, evrendeki her "şey"in doğal veya toplumsal dünyada, gözle görünen veya görünmeyen bir ölçekte yeri vardır. Dolayısıyla her "şey"in kendine has bir ritmi vardır ve bu ritim bilinince her şey yönetilebilir. Bu düşünce sisteminin kaynağı *Yicing*, veya *Değişimler Kitabı*' na dayanır. Sorunlara, bu neredeyse batıl inanışlar şeklindeki sözde bilimsel yak-

Levent Şahverdi Arşivi

laşımın nedeni bellidir; zamanın bilim adamları, anlaşılması mümkün olan veya mümkün olmayan çok sayıda gözlemi yorumlamak için çetin bir baskı altındaydılar. Diğer yandan Han saray adamları, şiirsel benzetmeleri de ahlâk kurallarına dayalı bir hükümet düzeni örgütlemek için kullanmışlardır. Örneğin bu kişiler devlet politikasıyla hava koşullarının eşdeğerli olduğunu ileri sürdüler. Böylece, bir yandan hükümdarın mutlak yetkilerini haklı gösteriyorlardı (hava koşullarını kimse değiştirmez), diğer yandan bürokrasi bu yetkileri olumlu yollarla uygulayarak (hava koşullarının etkilerine karşı önlemler alınabilir), merkezi otoriteyle uygulayıcı bürokrasilerin uyumlu çalışması sağlanıyordu. Aldatıcı biçimde Konfüçyüsçülük adı verilen, gerçekte evren bilimleriyle sosyal bilimleri birbirine karıştıran ve devleti kutsallaştıran bu sistem, zamanında işe yaradı. Ama bir kere toplumsal bilinçte derinlemesine yer edince, 2000 yıl boyunca neredeyse hiç değişmeden sürdü gitti. Bugün bile etkilerinin hissedildiği söylenebilir.

Birçok batılı yazar Çin halkının muhafazakâr olmasından söz eder. Bunun bir nedeni Çin doğal çevresinin temel özelliklerinin aynı kalması sonucu Çin Devleti'nin ve toplumunun temel yapısının gösterdiği sürekliliktir. Bugün pek az ziyaretçi Çin'e gelince Büyük Çin Seddi'nin Badaling kesimini görmeden gider. Çin Hanedanı'ndan Şi Huang Di tarafından yaptırılan ve 50-cm yağış çizgisinin ötesine uzanan duvar yüzyıllarca önce yıkılmış kaybolmuştur. Bugün gördüğümüz tuğla yapılar 15. yüzyılda yapılmış, 16. yüzyılda, yani dünyanın her tarafında barutun icadıyla bu gibi yapıların modası geçerken, şimdi ayakta duran gözetleme kuleleri eklenmişti.

Birinci imparatorluk.

Bu binlerce kilometre uzunluğundaki savunma duvarları ve bunların her dönemde yenilenip güçlendirilmesi gösteriyor ki Çin'in "sınır sorunu", Çin uygarlığı kadar eskidir. Bu koruma duvarının Liu Çi, Han Hanedanı'nın Wu-di'si ile ilişkisi şudur: 15 yaşında

Levent Şahverdi Arşivi

iktidara gelen ve Han Sülâlesi'nin en parlak dönemine rastlayan 54 yıl hüküm süren bu sıradışı imparator, sınır boyu yaşayan göçebe kavimlerle ilgili sorunlara kesin bir son vermek için büyük gayret göstermiştir. Wu-di, İÖ 87 yılında öldüğü zaman Şiongnu savaşları o kadar pahalıya mal olmuştu ki, bu durum Eski Han'ların (han sülâlesinin birinci yarısına bu ad verilir) gerilemesinin önemli nedenlerindendir.

Şiongnu, Çin İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında önemli bir tehdit oluşturan Altay dilleri konuşan milletlere verilen genel addır. İzleyen yüzyıllar ve bin yıllar boyunca, bu milletlerin arkasından benzer veya farklı ırklardan gelen başka birçok göçebe kavimler oldu. Şiongnuların daha o zamandan ileri bir örgütlenme olgunluğuna sahip olması, Çin'in erkenden bir imparatorluk olarak örgütlenmesinde etkili olmuştur. Bunun tersi de doğrudur. Şiongnu adı Çin kayıtlarında ilk defa geçtiğinde bunlar, 24 kabileden oluşan bir konfederasyon kurmuşlardı. Etki alanları Mançurya sınırlarından Kokonur gölü otlaklarına kadar, 2000-2500 km uzanıyordu. İÖ 200 yılında, bugünkü Şanşi kentinin olduğu yerde, Han Sülâlesi'nin kurucusu Liu Bang'ı 300.000 atlı askerle kuşattıkları söylenir. Bu sayı abartılmış olabilir ama, en az 100.000 askeri büyük bir sefer için bir araya getirme gücünde oldukları kesindir. Bütün bu askerler elbette bir tek birlik olarak örgütlenmemişti; daha küçük savaş birlikleri olarak geniş alanlara yayılmışlardı. Ancak aralarında stratejik bir eşgüdüm vardı. Göçebe olduklarından Çinlilere göre avantajlıydılar çünkü, askerî uzmanların dediği gibi, savaş koşullarıyla yaşam koşulları uyum halindeydi. Çinliler savaşmak için seferberlik yapmak, yani asker toplamak, onları eğitmek, malzemelerini sağlamak, taşımak, iaşelerini sağlamak gibi zor aşamalardan geçmek zorundaydılar. Halbuki kuzeyden gelen düşmanları bütün bu aşamaları yaşamak zorunda değillerdi. Erkek nüfusu zaten at sırtında yaşıyordu. Silahları zaten temel aletleriydi. Hareketlilik konusunda hiçbir güçlükleri yoktu.

İki taraf arasındaki savaşlar, çöl veya steplerde olduğundan dehşet verici koşullarda yer alıyordu. Bir defa çarpışma başlayınca geri dönüp gitmek, özellikle Han tarafı için, söz konusu değildi. Yenilen

Levent Şahverdi Arşivi

taraf yok ediliyordu ama kazanan taraf da büyük kayıp veriyordu. Kaçmak kurtulmak olanaksızdı. Pek az esir alınıyordu ve daha da azı değiş tokuş ediliyordu. Teslim olanlar, kadın ve çocuklarıyla birlikte, kazanan tarafın malı oluyordu. Göçebelerin bütün hayvanlarına el konurdu. Elbette onlar da güneydeki yerleşik tarımcıların mallarına aynı işlemi yapardı. Han seferlerine, iki kültür arasında bütün tarih boyunca sürmüş ve taraflardan hiçbirinin kazanamadığı bir savaşın çatışmaları olarak bakmak gerek. Bütün bunlar Çin edebiyatında geniş bir yankı buldu; bazı parçalar, dar bir milliyetçi-ırkçı görüşü, bazıları bitmez tükenmez savaşların verdiği usancı çok çeşitli sanat yöntemleriyle anlatan eserlerdir.

İÖ 110 yılında cephede yaptığı bir denetim dışında Wu-di savaş alanlarına gitmedi. Ancak, kendi eliyle Şiongnu'lara karşı hücumları örgütledi, savaş planlarını hazırladı, askerleri ve atları komutanlarına dağıttı. Her sefer sonunda imparator, komutanlara verilecek ödül veya cezaları kendisi kararlaştırdı.

Tipik bir seferde 100.000 atlı savaş alanına sürülürdü. Piyade ve ikmal işlerini sağlayanlar da hesaba katılırsa, yarım milyona yakın insan söz konusuydu. Üç veya beş kol halinde ilerleyen ordu, düşmanı aramaya koyulurdu. Ne zaman ve nerede tekrar buluşulacağı önceden kararlaştırılırdı. Han orduları genellikle düşman arazisi içinde 700-800 km uzunluğunda bir menzil içinde savaşırlardı. Bazen düşmanla karşılaşılmadığı da olurdu, ama genellikle çok çetin çarpışmalar olurdu. İÖ 99 yılındaki seferde Çin kayıpları %60-70 arasındaydı. Hayatta kalanların da pek azı geri dönebildi. Bir Çin zaferi olan İÖ 119 seferinde, savaşa katılan 140.000 atlıdan sadece 30.000'i geri geldi. Wu-di uzun hükümdarlığı süresince sekiz sefer yaptı. Diğer seferler Kore'ye, Vietnam'a, Tibetlilerle çarpışmak için Kokonur gölüne doğru yapıldı.

Bütün bu seferlerin toplam maliyeti ne kadardı? Her ne kadar Sima Çian'ın ileri sürdüğü, "cepheye bir okka pirinç ulaştırmak için 64 okkayı yola çıkarmak gerek" görüşü abartılı da olsa, orduların iaşe sorunlarının güçlüğünü anlatması bakımından anlamlıdır. Ayrıca

Levent Şahverdi Arşivi

Wu-di, bir kere sınırları muhkemleştirdikten sonra oralara Çin asıllı nüfus nakledip yerleştirmek gibi bir strateji güttüğünden, fetihlerin maliyeti daha da yükseliyordu. Doğal olarak, devlete yeni gelir kaynakları bulmak gerekti: Ticaret erbabından emlak vergisi; araba ve deniz teknelerinden ruhsat resmi; bazı cezaların paraya çevrilmesi; şarap, tuz ve demir üzerinde devlet tekeli, devletin doğrudan ticaret yapması, gibi. Bütün bu önlemler ve savaşın yönetiliş biçimi devletin merkezileşmesini bir adım ileri götürdü. Wu-di'nin ordu üzerindeki kişisel denetimi, aşağıda da göreceğimiz gibi, Han dönemi saray içi politika üzerinde derin bir etki yaptı.

Acaba, Wu-di'nin bu büyük seferleri yaparak hanedanın belini kırdığı söylenebilir mi? Eldeki bilgiler bu sonuca götürmüyor. Şiongnu savaşlarının en şiddetli zamanında ülke refahının etkilendiğini gösteren bilgi yok. Bu çelişki, Çin tarihini inceleyen herkesi devamlı ilgilendiren bir olguyu aydınlatıyor: Çin ulusu, yeryüzünde, İsa'dan önce başlayıp 20. yüzyıla kadar devamlı olarak, merkezi hükümete çiftçi gelirini vergileme izni veren tek ulustur. Bu çok geniş ve o derece kırılgan vergi tabanı, Batı tarihindeki hiçbir deneyime benzemez. Bu durum, *Savaşan Devletler Dönemi*'nin Wei Krallığı'nda bir devlet adamı olan Li Kui tarafından en iyi anlatılmıştır. Ban Gu, İS 1. yüzyılda, *Eski Han Tarihi*'ni yazarken, aşağıdaki örneği kendi zamanının vergileme ve kamu maliyesi konusuna hâlâ ışık tuttuğu için kullanmıştır. Ban'a göre Li der ki:

> "Beş nüfuslu bir çiftçi ailesi 100 *mu* (yaklaşık 4,6 ha) büyüklüğünde bir arazi işletir. Her *mu* 1,5 kile[1] tahıl ürettiğine göre toplam hasat 150 kile.
>
> "Arazi vergisi %10; 15 kile eder ve geriye 135 kile kalır.

1 İngilizce metinde "hundredweight", yaklaşık 40-50 kg anlamına kullanılıyor. Anadolu'da tahıl ağırlık ölçüsü olarak kullanılan "kile" (36 kg) deyimi buna en yakın kavram görünüyor. Bu sayıları, yaklaşık olarak kg veya tona çevirerek vermek mümkün. Ancak, 1900 yıl önce yazılmış bu metinde aşırı kesinlik aramak, hele ölçü birimlerinin birbirine dönüştürülmesi konusundaki belirsizlik de hesaba katılırsa aldatıcı bir kesinlik olabilirdi. Bu nedenle burada geleneksel ve yaklaşık kile kavramıyla yetindim – ç.n.

Levent Şahverdi Arşivi

> "Kişi başına ayda 1,5 kile tahıl yiyecek olarak tüketilir. Bu yılda 90 kile eder. Geriye kalan 45 kile nakit paraya çevrilince, her kile için 30 bakır para, eder 1 350 bakır para.
>
> "Bundan, köy bayramları ve kurban törenleri için 300 bakır para çıkarsa geriye nakit olarak 1 050 bakır para kalır.
>
> "Kişi başına giyecek için 300 bakır para gerekir dersek, yılda 1.500 bakır para gerekir ki bu 450 bakır para açık var demektir.
>
> "Bütün bu hesaplara, hastalık ve cenaze masrafları, askerî seferler için toplanan ek vergiler dahil değildir."

Li Kiu'nun önerdiği çözüm, devletin, tahıl pazarlamasına yardımcı olması, üretim fazlası olduğu zaman tahıl satın alıp, üretim açığı olduğu zaman satması ve böylece üreticiyi korumasıydı. Wu-di zamanında bu politika, gelirlerden sorumlu bakan Sang Hongyang yönetiminde uygulandı. Bu zat iş adamı kökenliydi; üreticiye yardımcı olmakla kalmayıp devlete savaş harcamaları için ek gelir de sağlamıştı. Sonra gelen hanedanlar zaman zaman bu yolu kullanmayı denediler.

Li Kiu'ya atfedilen metin, aslında bütün imparatorluk dönemi için geçerliydi. Bu metnin özetlediği durum Büyük Çin Seddi kadar dayanıklılık göstermiştir. Sayılarda ufak değişmeler olmuş olabilir. Ancak temel anlatım bütün bilinen tarih için geçerlidir. Bunun bir kaçınılmaz sonucu, çiftçinin gittikçe daha az verimli toprakları işlemek zorunda kalması ve toprağı işleme yoğunluğunun artmasıydı. "Çin çiftçisi, Avrupa çiftçisinden farklı olarak derebeyi baskısı görmezdi", diyerek durum idealleştirilir. Ancak Çin'de her köylü, kendi toprağını işleyen işçi olmanın yanında, küçük bir işletme sahibi olarak sömürücü faiz oranları ve çok sınırlı bir yerel pazarın fiyat dalgalanmaları karşısında korumasızdı. Hükümet pazarlama işini ele aldığı zaman ve yerlerde, geleneksel olarak edebiyat konusundaki bilgisinden başka yeteneği olmayan devlet memurları yetersiz kalıyordu. Sistemin doğru dürüst işlemesini sağlayacak kanunlar da yoktu. Temelde devletin doğrudan doğruya ticarete girmesi birçok sorun yarattı: Devletin gözünde üretim ve vergi oranı gibi sayılar değişmezdi. Halbuki verim büyük değişme-

Levent Şahverdi Arşivi

ler gösteriyordu. Bu tutarsızlık, Çin tarihi boyunca trajik yankılar yaratacaktı. Ne zaman devlet işlemlerinin bir kısmını ticari yollarla yapmaya kalkıştıysa dirençle karşılaştı. Hiçbir girişim fazla ileri gidemedi veya uzun süre uygulanamadı. Sang Hongyang'ın trajik sonu da onun başlattığı deneyimin başarısının devamını olanaksız kıldı.

Siyasal merkeziyetçiliğin bu kadar yaygın olması nedeniyle, bürokratlar kiracılık-yarıcılık konusuyla yakından ilgiliydiler. Bürokrasinin gücü, toprağı işleyen küçük çiftçi-yarıcıdan vergi olarak aldığı yiyecek maddesi ve işgücüyle orantılı olduğundan, toprak sahipliği, bu vergi kaynağını azaltan bir şey olarak hoş görülmüyordu. Yukardaki örnekte görüldüğü gibi, çiftçinin, devlet yanında bir de toprak sahibini besleyecek gücü yoktu. Yalnız, Çinli yazarların gözünden kaçan şu ki, bu durum tümüyle, merkezi yönetimin yarattığı bir durumdu. Bu yazarların, küçük çiftçi taraftarı görüşleri, idari çıkarlarla insancıl düşünceleri birbirine karıştırıyordu. Gelişmiş bir toplumsal örgütlenme yokluğunda, eşitlik övgüsü, iktisadi düşünce açısından kafa karışıklığından başka bir şey değildi. Açık olan şu ki, vergi sistemi kiracılık sistemiyle iç içeydi ve her ikisini de belirleyen merkezin uyguladığı tek düze denetleme sistemiydi. Bu karmaşık iç içelik, Çin makro tarihinin değişmez özelliği olarak kaldı.

Wu-di'nin hükümdarlığı döneminde bu çerçeve içinde köylüye dayanılmaz baskı yapıldı. Bu konuyu Sima Çian da, Ban Gu da işlediler. Han Hanedanı, eyalet valilerine yeterli yetkiler verdiğinden, bunlar kendi memurlarını kendileri seçebiliyorlardı. Ama bu memurlar, geleneksel derebeyleri kadar, sorumlu oldukları bölgenin köylüleriyle yakın ve çıkar birliğine dayalı bir ilişki kuramazlardı. Vergi sistemine göre vergi, ürünün on beşte biri (%6-7) ve yetişkin kişi başına 120 bakır paraydı. Ayrıca her yetişkin erkeğin, yılda üç gün sınırda askerlik görevi veya onun yerine 300 bakır para bedel ödeme zorunluluğu vardı. Han İmparatorluğu'nun zenginliği göz önüne alınırsa bu pek yüksek bir vergi oranı değildi. Ancak bu vergi oranları bütün halka aynı oranlarda uygulanıyordu; 5 *mu* arazisi olan da, 500 *mu* arazisi olan da aynı oranda vergi ödüyordu. Zaten, kırsal alanda vergi kanunları-

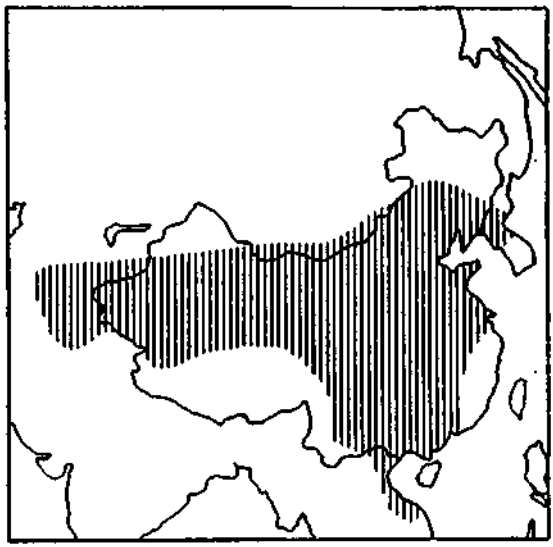
Levent Şahverdi Arşivi

nın düzenli bir biçimde uygulanmasına seyrek rastlanırdı. Wu-di zamanında zorla alınan verginin, kanundaki oranların çok üstünde olduğunu belirten yazarlar var. Bu değişken durumun bir göstergesi şöyle: İÖ 108 yılında imparatorun bir denetim gezisi sırasında, birçok eyalet valisinin, imparatora sağlaması gereken mal ve hizmetleri sağlayamadıkları ortaya çıkınca, iki vali intihar etmişti. Öyle anlaşılıyor ki, bucak ve ilçe düzeyinde son derece yüksek baskı uygulanmasına rağmen bu yeterli olmuyordu.

Wu-di'den sonra bu sert "sınırlar politikası" terk edildi. Neyse ki, kısa bir süre sonra, Şiongnu konfederasyonu da dağıldı. İÖ 72 yılında step ülkelerine bir sefer daha oldu ama, zaten İÖ 55 yılında beş parçaya bölünen Şiongnu kabileleri birbirleriyle savaşmaya başlamışlardı. Arkasından, en güney kabileleri Han egemenliğini kabul edince, imparatorluk kuzey garnizonlarını daha da hafifletebildi.

Ancak, bu uzun askerî seferlerin bir kalıntısı, kayınpeder ve kayınbiraderlerin yükselişi oldu. Çok sert tepkiler gösteren Liu Çe aynı zamanda yetkileri konusunda çok kıskançtı. Özel hayatı, kadınlara aşırı düşkünlüğü nedeniyle çok tartışma konusuydu. Askerî işlerin yönetiminde, gözdesi olan generallere karşı aşırı hoşgörüsü ve sevmediklerine karşı da insafsızlığıyla tanınırdı. Temelde, Şiongnu savaşları nedeniyle elinde aşırı yetkiler toplanmıştı. Bu yetkileri kurumsallaştırmak veya devretmek olanaksızdı. Örneğin, birçok yazar, hem göçebe kabileler hem de imparatorluk askerlerince çok sevilen ve sayılan general Li Guang'ın hiçbir zaman ödüllendirilmediğini yazarlar. Hayatının son seferinde, Li normal yol dışında bir yol kullanmaya zorlanıp, yolunu kaybetmişti. Bunun üzerine, imparatorun karısının üvey kardeşi olan başkomutan, Wei Çing, kendisini İmparatora ihbar etmekle tehdit edince, general Li intihar etmek zorunda kalmıştı. Buna karşılık, imparatorun Wei Çing'e karşı cömertliği o dereceydi ki, generalin daha bebek yaşındaki oğullarına, babalarının askerî başarılarını ödüllendirmek için asalet unvanları vermişti. Bir başka general, imparatoriçenin yeğeni olan Huo Çubing, sarayın gözünde hiçbir yanlış yapamazdı. Huo'nun askerleri açlıktan kırılırken, kendisinin mutfak birlik-

Levent Şahverdi Arşivi

Han İmparatorluğu.

lerinin en pahalı yiyecekleri kullanmadan geri getirdikleri raporlarda belirtildiyse de imparator bunlara kulak asmadı. Huo Çubing'in başkomutanlığa terfiini sadece erken ölümü engelledi. Yine de başkomutanlık, hayatında savaş meydanına ayak basmamış olan Huo Guang'a gitti. Kendisi Huo Çubing'in üvey kardeşiydi.

Wu-di'nin ölümünden sonra, başkomutan Huo Guang, 8 yaşındaki yeni imparatorun büyümesine kadar, imparator naibi olarak, imparatorluk işlerini yürüttü. Yeni imparator 13 yıl hüküm sürdü ancak varis bırakmadan öldü. Huo Guang o zaman imparatoriçeye danışarak imparatorluk ailesinden gelen bir prensi yeni imparator olarak seçti. Ancak, 27 gün hüküm sürdükten sonra gördü ki yeni imparator tam istediği gibi değildi. Onu tahttan indirip, yerine yine Wu-di'nin torunlarından 18 yaşında bir prensi tahta çıkardı. Yeni imparatorun, Huo Guang ile aynı arabada seyahat etmekten ne kadar rahatsızlık duyduğunu herkes görüyordu.

Huo Guang'ın, Han sarayında bu kadar güçlü bir yer kazanma-

Levent Şahverdi Arşivi

sı kolay olmamıştı. İÖ 80 yılında, kendine karşı olan birçok kişiyi, bu arada birçok ünlü kişi arasında Sang Hongyang'ı da idam ettirdi. Elimizdeki kayıtlara, yani sarayın resmi tarihçilerinin yazdıklarına göre, idam edilenler hainlerdi. Bunlar, bu kayıtlara göre, imparatoru tahttan indirip yerine bir başka prensi getirmeyi kurmuşlardı kendi aralarında. Bunun nedeni de, yine bu kayıtlara göre, saray içi bazı rekabet ve entrikalardı.

Kayıtlara göre, Huo Guang, Konfüçyüs geleneğinde yetişmiş saray ileri gelenlerince çok tutuluyordu. Onun naipliği dönemini, Wu-di'nin sert politikalarından vazgeçilmesi biçimlendirmiştir. İktidarda olduğu 20 yılda vergiler geri ödenmiş veya indirilmiş, Şiongnu başbuğlarıyla barış görüşmelerine başlanmıştı. İÖ 81 yılında sarayın öncülüğüyle, devlet tekelleri konusunda, kamuya açık bir tartışma açılmış ve sonuçta şarap yapımı üzerindeki devlet tekeli kaldırılmıştı.

Han imparatoru Wu-di'nin veya Huo Guang'ın, tarihteki yerlerinin farkında olduklarını gösteren bir kanıt yok elimizde. Gerçekte, konunun tam anlaşılması, binlerce yıl sonra, bugün bile kolay değil. Bu kişilerin yaşam hikâyeleri ve eserleri tartışılırken çok zaman göz ardında kalan gerçek şu ki Çin'de Hanedan hükümdarlığı, tanımı imkânsız bir kurumdu. Bu kurum ne ilâhi ne de dünyevi kaynaklıydı, ama her iki kaynağa da sahip çıkıyordu; ne akılsal ne de akıldışıydı, ama her iki yola da başvuruyordu; ne Konfüçyüs anlamında insancıl, ne de Yasacılar anlamında düzenliydi, ama her iki yolu da kullanıyordu. İmparatorluğun ilk başlarında, Çin tahtına oturan kişi, 130 bin memur yardımıyla, 60 milyon insana hükmediyordu. Elindeki araçlar az ve yetersizdi; birbiri üstüne yığılmış, kat kat belirsizlikler ve tutarsızlıklar karşısında, sorunları çözebilmek için kararlı hareket etmek dışında seçeneği yoktu.

İmparatora sempatiyle bakan bir okuyucunun hükümdarı, Tanrının Oğlu olarak tasarlaması için neden yok değildi. Hükümdarın her gün ne büyüklükte sorunlarla karşılaştığını anlamak için, düşünün ki aşağıdaki gerçek örnekler büyüklüğünde sorunlara bir çözüm bulmak göreviydi. Birkaç yılda bir defa, Sarı Nehir birdenbire yatağından ta-

Levent Şahverdi Arşivi

şıp, eski yatağından çok uzaklarda bir yerde denize dökülüyordu; diyelim Fırat ve Dicle'nin Basra Körfezi yerine birden Akdeniz'e[2] dökülmeye başlaması gibi. Veya, Anadolu'nun bütün doğusu artı Suriye ve Irak'ın kuraklık veya çekirge afeti sonucu tümüyle yiyeceksiz kalması ve Anadolu'nun geri kalanının çöl olması gibi. Baş Çiftçi olarak, Han imparatorları bu durumda bir beyanname yayınlayarak, halkın kaderi konusunda endişelerini dile getirmek zorundaydılar. Bu boş bir endişe olamazdı; hatırlayalım ki devletin belli başlı gelir kaynağı çiftçinin üretimiydi. Her yıl bu gelirin toplanması az iş olamazdı. Devlet bürokrasisi piramidinin üstlerinden altlara gidildikçe devlet çıkarlarına bağlılık derecesi elbette azalıyordu. Dolayısıyla, en üstte mutlak bir devlet çıkarına bağlılık gerçeği veya görüntüsü sağlamak o kadar gerekliydi. Elbette ideal mükemmellik görüntüsüyle gerçek arasındaki fark çok büyük olabilirdi.

Şian'daki sarayın yarı-dinsel bir görüntü vermesi, kralın yer yüzündeki "en yüksek merci" konumunu güçlendiriyordu: Verdiği kararlar Tanrı'nın oluruyla veriliyordu. Bu uygulama uzun vadede, teknik yönetim konularının birer ahlaki konu olarak ele alınması geleneğini yarattı. Günümüz uygulamalarında bile bu geleneğin izleri vardır. İmparatorluk hiyerarşisinin üst basamaklarında zayıf kişiler olunca, özellikle iktidarın el değiştirdiği, veya önemli politika değişmeleri söz konusu olduğu zamanlarda, saray içinde veya etrafında entrika ve komplolar alır yürürdü.

Huo Guang İÖ 68 yılında huzur içinde öldü. Ama iki yıl sonra, bir yeni komplo iddiası karısının, oğlunun ve birçok yakınının hayatına mal oldu. Olaylar zinciri bununla da bitmedi. Kayın pederler ve aileleri sarayda önemli roller oynamaya devam ettiler. Başkomutanlık makamı artık savaş meydanındaki komutanlara verilmez oldu. Bu makamı imparatorun kayınpederi veya dayısına vermek gelenek haline geldi. Böylece asker olmaktan çok politikacı olan başkomutan sivil ve

2 Yazar ABD Coğrafyasından verdiği örneklerle, söz konusu dönüşümlerin büyüklüğünü okuyucunun gözünde canlandırmaya çalışıyor. Ben aynı amacı gerçekleştirmek için örnekleri Türkiye coğrafyasına aktardım. Uzaklıklar aşağı yukarı benzer uzaklıklar – ç.n.

Levent Şahverdi Arşivi

askerî bürokrasiyi, hatta saraydan çıkmayan imparatoru gölgede bırakıyordu. Bir defa yerleştikten sonra bu eğilim güçlenerek devam etti, ta ki Wang Mang İmparatorluğu zorla ele geçirinceye kadar.

Wang Mang, Çin tarihinin en garip kişilerinden biridir. Kendisi hem gaspçılık, ikiyüzlülük ve halkın duygularını sömürmekle itham edildi; hem de idealist, reformcu ve hattâ devrimci olarak nitelendirildi. İçinde yaşadığı koşullara bakılırsa bütün bu nitelemelerde gerçek payı vardı; basit birisi değildi. Bereket versin ki kendisinin uğraştığı ve Çin'in uzun vadesiyle ilgilenen bizim için ilginç olayları anlamak için Wang Mang'ın hayatını ayrıntılı olarak incelemek gerekli değil.

Bir Han imparatoriçesinin yeğeni olan Wang Mang, kızlarından birini bir başka imparatorla evlendirdi. Kendisi, İÖ 1 yılında imparator naibi olmadan önce, üç dayı (veya amcası) ve bir dayızade (veya amcazadesi) kesintisiz 28 yıl naiplik makamını işgal etmişlerdi. Sarayın içinde bulunduğu durum göz önüne alınırsa, imparatorluğa bir canlılık getirseydi, iktidara el koyması hoş karşılanırdı. Fakat başarısız oldu. Bu yüzden de çok yüksek perdeden yaptığı konuşma ve duyurular, zaten tartışmalı olan iktidarına daha da donkişotca bir görünüm verdi.

Karşılaştığı durum gayet açıktı: Han Sülâlesi'nin temeli tarımsal topluluklar olduğundan, hükümet teşkilatı, yapısı itibariyle kamu hizmeti ruhuyla çalışmak zorundaydı. Ancak 200 yıl süren iktidardan sonra oluşan saray "iç çevre" aristokrasisi, yeterlik sınavlarıyla işe alınan ve Konfüçyüscü felsefeyi ve kamu çıkarı kavramını daha fazla ciddiye alan "dış çevre" ile uyuşmazlıklara giriyordu. Taşrada ortaya çıkan bir eğilim, vergiye tabi toprak ve çalışanların, güçlü ailelerin eline geçmesi ve böylece imparatorluk hazinesini ve ordusunu besleme görevini yerine getirmemesiydi. Çin dilinde *jianbing* (zorla el koyma) diye anılan bu sorun 2000 yıldan fazla sürüp gidecekti.

Kurama göre her dönüm arazi ve her kişi (köle olarak satılan kişiler de dahil) vergiye tabi olduğuna göre, toprağın ve çalışanların sahip değiştirmesi, toplam vergi bakımından fark etmemeliydi. Ancak, kırsal alanlarda ve o eski çağlarda vergi matrah kayıtları bütün değiş-

Levent Şahverdi Arşivi

şiklikleri yansıtacak şekilde düzenli tutulamıyordu. Roma İmparatorluğu da aynı sorunla karşılaşmıştır. İlk veriler ne kadar düzenli şekilde toplanmış olursa olsun, zamanla vergiler bölgesel salma şeklini aldı ve esnekliğini kaybetti. Nüfusun yer değiştirmesi ve toprağın el değiştirmesi, özellikle yeni mal sahipleri yönetici çevrelere yakın kimseler olduğu zaman hep vergi geliri kaybı anlamına geliyordu. Yerel memurlar için kolay yol, vergi kaybını, geri kalan vergi mükellefleri arasında paylaştırıp kayıpları telafi etmekti. Bu da daha fazla insanın toprağı terk etmesi ve vergi kaçakçılığını zorluyor, durumu gittikçe içinden çıkılmaz bir sarmal haline sokuyordu. Dışardan hafif görünen vergi, uygulamada altından kalkılmaz bir ağırlıktaydı ve haydutluğun yaygınlaşmasına neden oldu. Sonunda vergilerin toplanamaz hale gelmesi bürokrasinin de moralini bozmaya başladı.

Wang Mang iktidara gelmeden önce vergi oranlarının ne kadar yüksek olduğunu bilmiyoruz. Ancak kendisi, verginin ürünün %50'si gibi bir orandan söz eder. Bu abartılmış da olsa, kendisini bu abartılı söyleme götüren koşullar durumun çok kötü olduğunu düşündürüyor.

Kendisini harekete geçiren etkenler ne olursa olsun, Wang Mang reformlarını kararlı bir biçimde yürütmedi. Çin klasiklerindeki kavramları biraz fazla kelimesi kelimesine alarak, bir piramidi baş aşağı edebileceğini sandı. Şian'da uyguladığı imparatorluk yetkilerinin, imparatorluğun uzak köşelerine de yansımasını bekledi. Her şey düşündüğü gibi olmayınca da alelacele geri çekildi. Durmadan çalıştı. İktisadi programının ilk adımı çiftçilerin satılmasını yasaklamak, serfleşmiş çiftçileri ve tarım toprağını devletleştirmek oldu. Karmaşık bir para reformuyla, kumaşları ve deniz kabuklarını parasallaştırdı ve bunların belli oranlarda bronz ve kıymetli madenden paralarla değişimini emretti. Onun zamanında devlet tekelleri genişledi, birçok ticaret dallarını ve hatta bankacılığı kapsadı. Koşullar öyle gerektirdi ve İS 9 yılında imparatorluğunu ilan etti. Saray aristokrasisini değiştirdi ancak devlet memurları konusuna dokunmadı. Bazen yaptığı değişiklikler sadece isimde kaldı. Programını uygulamak için büyük ölçüde gizli polis örgütü kullandı.

Levent Şahverdi Arşivi

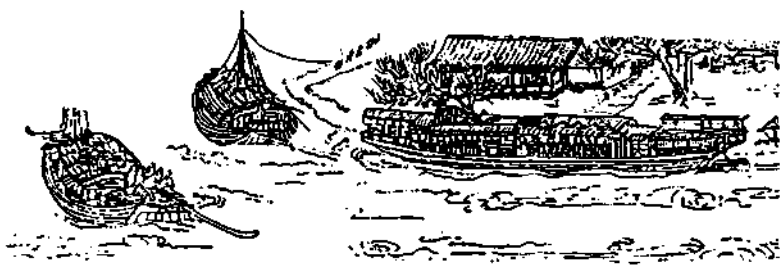
Wang Mang'ın hayat hikâyesi batılı yazarların hayal gücünde kıvılcımlar yarattı: Bu kadar eski zamanda bu kadar "liberal" politikalar... Bunu yaparken onlar da, Wang Mang'ın kendisi gibi, o zamanın Çin ülkesini, şimdiki modern ülkeler gibi bilimsel yöntemlerle yönetmenin olanak dışı olduğunu anlamıyorlar.

Söylemeye gerek bile yok ki Wang Mang başarısızlığa uğradı. Reformların uygulaması duraklayınca köylü ayaklanmaları başladı. Aynı zamanda birtakım savaşçı gruplar, Liu Şiu adında, Han Sülâlesi'nin kurucusunun 9. kuşaktan torunu olan birisinin etrafında toplandı. Wang Mang İS 23 yılında öldürüldü. İki yıl sonra Liu Şiu kendini imparator ilan edip Han Sülâlesi'ni yeniden iktidara getirdiğinde Şian şehri halâ köylü isyancıların elindeydi. "Eski Han"ların sarı sancağı yerine kırmızı sancak açan "Yeni Han" Sülâlesi başkenti de Loyang'a taşımak zorunda kaldı. Bu nedenle bazı tarihçiler, Yeni Han yerine "Doğu Han" der.

Levent Şahverdi Arşivi

6

Savaşçı Derebeyi Kesilen Edebiyatçılar

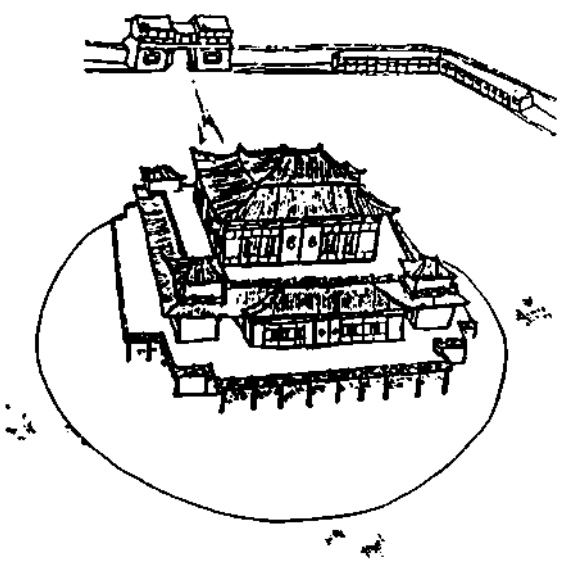

Makro tarih yazmanın bir tatsızlığı şu ki insan ilk iş olarak şiddet olaylarını yazmak zorunda kalıyor. Örneğin, konu ikinci bin yıl Avrupa tarihiyse, tarihçi hemen Hastings Savaşı'nın ardından Haçlı Seferleri'ni, onun arkasından Yüzyıl Savaşları'nı, arkasından daha nefes almaya vakit kalmadan Güller Savaşı'nı, arkasından din savaşları ve yükselen milliyetçilik kavramıyla gelen milli devletlerin savaşlarını anlatmak zorunda kalacak. İnsanlık tarihinin dönüm noktalarını, ne yapalım ki, savaş çığlıkları işaretliyor. Çin tarihi de öyle. Ama ben yine de dökülen kanlar üzerinde uzun uzun durmak yerine konunun daha aydınlık tarafına dikkatleri yoğunlaştıracağım. Çin'de belki ayaklanmalar çok sık oldu; ancak halkın büyük çoğunluğunu etkileyen göreli istikrar dönemleri daha uzun sürdü. Örneğin, iki ayrı dönemde incelenen Han Sülâlesi'nin her bir yarısı ikişer yüzyıl sürdü. Demek ki Han Sülâlesi tek başına şimdiye kadarki bütün Amerikan Cumhuriyeti tarihi kadar uzun sürdü.

Bu barış dönemi boyunca, yaşam koşulları ve kültür alanında dikkate değer ilerleme gerçekleşti. Her şeyden önce eğitimde ilerleme oldu. Okumuşluğu özendirmek için ulusal gayret Han zamanında baş-

Levent Şahverdi Arşivi

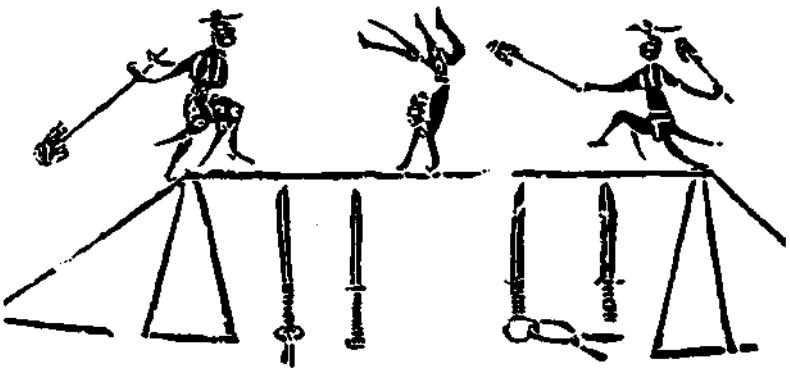
lamıştı. Wu-di zamanında bir imparatorluk üniversitesi kurulmuştu. İsa'nın doğduğu yıla doğru öğrenci sayısı 3.000'e ulaşmıştı. İmparator naipliği zamanında Wang Mang'ın 10.000 hücresi olan bir yatakhane yaptırdığı söylenir. Bu rakam hiç şüphe yok ki abartılıdır. Fakat, sonraki Han Sülâlesi'nin kurucusu Liu Şiu da, onun danışmanı olan Dang Yu da bu üniversitenin öğrencileriydi. Bir diğer sınıf arkadaşı olan Cong Çong sonradan şehzadelerin hocalığını yapacaktı. En üst düzeyli generallerden en az altısının çok okumuş ve bilge kimseler olduğu yazılıdır. Bütün bunlar yüksek düzeyli eğitimin yaygınlığının belirtileridir. İS 59 yılında, ikinci imparator Ming-di, Loyang'daki yeni üniversitede eski tarih konusunda ders veriyordu. Halka açık bu derslere binlerce dinleyicinin geldiği biliniyor. İS 2. yüzyılda bu üniversitenin, 1850 odalı 240 binası vardı. Bu yüzyılın ortalarında, ne şekilde yönetildiğini pek bilmediğimiz bu üniversitenin, öğrenci olarak veya başka şekilde üniversiteyle ilişkili 30.000 kişisi vardı. Aynı zamanda özel eğitim de geri kalmadı; tanınmış hocaların etraflarına 500 öğrenci toplaması moda haline gelmişti. En tanınmışının 3.000 öğrencisi vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kadar çok öğrenci olması bu zamanların bolluk zamanı olduğunu gösterir. Geleneksel olarak Çinliler kâğıdın keşfinin tarihini İS 105 olarak verirlerse de, klasik metinlerin büyük masrafla ipek üzerine yazıldığını biliyoruz. Bu kadar öğrencinin seyahat etmesi ve bir araya toplanması şüphesiz büyük servet birikimi gerektiriyordu. İsa'nın doğduğu yıllarda Şian 250.000 nüfuslu büyük bir şehirdi. Loyang ikinci büyük şehir olarak 200.000'e yakın nüfusa sahipti.

Elbet, bu eski kentlerin yerinde, o büyük eski görkemlerine şahitlik edecek hiçbir iz kalmamış olması düş kırıcıdır. Çin'in, ziyaretçilerine gururla gösterecek ne bir Partenon mabedi ne Coliseum'u var; ne gotik katedralleri, ne de ortaçağdan kalma lonca binaları... Çin'in tahtadan yapılma eski yapıları çoktan çürüyüp kayboldu. Bereket versin ki son zamanlarda yapılan arkeolojik kazılar eski kentlerin görkemli tasarımını gözümüzde canlandırabiliyor. Şian kenti surlarının girişlerinin her birinde, arka arkaya üç kapı bulunuyordu. Tekerlekli kapıların ray kalıntıları gösteriyor ki, dört araba aynı anda kapıdan girebiliyordu. Tören yapılarının temellerinin kalıntıları gösteriyor ki, zamanın mimarları, yükseklik konusunda fazla cesur olmadıklarından, yapının görkemli görüntüsünü, uyguladıkları ölçek ve simetri yoluyla sağlıyorlardı. Doğal kanunlara bağlılıkları, geometrik boyutlarda uyumluluk gibi kavramlarıyla, Çin mimarlarının (İngiltere'deki) Stonehenge yapıcıları-

Bir Han dönemi mezarında bulunan taş üzerindeki yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

nın kavramlarından pek farklı olmadığını göstermektedir. Birçok binanın bir araya toplanmasıyla oluşan, teraslarıyla birlikte bu sitelerin etrafı su dolu hendeklerle çevriliydi. Ayrıca, Çin yapıları, sivil toplum yaşamının ne kadar ilerlemiş olduğunu da göstermektedir.

Her ne kadar bronz ve lake tabak-çanak ve diğer eşya, kilden yapma heykelcikler, yazılı metinlerde anlatılanları aydınlatıyorsa da, Han Sülâlesi'ni inceleyen tarihçileri en fazla sevindiren mezarlardan çıkarılan çok sayıda taş kabartmalardır. Mezar duvarlarına yerleştirilen bu kabartmaların seyircisi olarak elbette ölüler düşünülmüş. Bu kabartmalarda kurtarıcı melekler, şefaat edecek azizler gibi dinsel öğelerin yokluğu bizi şaşırtıyor. Bunların yerine, tarihsel sahneler, destan kahramanları, günlük yaşam sahneleri gibi temalar işlenmiştir. Bizi elbette en fazla bu sonuncu temalar ilgilendirmektedir. Bunlar en gerçek toplumsal tarih kaynakları olarak, başka kaynakların da yardımıyla, Han döneminin günlük yaşamı konusunda genel bir bilgi sağlıyor.

O zamanlar üst sınıflar uzun kollu kaftanlar giyiyor ve saçlarını sanki başlarında bir başörtüsü varmış duygusu verecek gibi yapıyorlardı. Yer hasırları üzerinde oturup ziyafetler veriyorlar, müzik aletleri çalıyor, oyun oynuyor ve ciddi konularda yapılan konuşmaları dinliyorlardı. İki kişilik bir araba en yaygın taşıttı. Avlanmak ve balık tutmak asilzadeler için makbul eğlencelerdi. Şarkı söyleyen ve dans eden marifetli sanat erbabı vardı ama tiyatro pek gelişmemişti. Zenginleri eğlendiren hokkabaz ve sihirbazlar bugün Çin'de gördüklerimizden farklı değillerdi.

Sıradan halk çalışırken pijama gibi giysiler veya şort giyiyor, ender durumlarda dize kadar inen bir paltoyla örtünüyorlardı. Bir hane halkı temel iktisadi birimdi. Ama tarım işleri çok zaman komşular arasında işbirliği gerektiriyordu. Darı, buğday ve pirinç en önemli besin maddeleriydi. Hemen her yerde kadınlar ipekböceklerinin bakım ve yetişmesiyle uğraşırdı. Demir yapımı ve tuz üretimi devlet tekelindeydi. Bu tekel sadece Han'ın son zamanlarında ortadan kaldırıldı. Ticaret büyük ölçüde bir aileye ait dükkânlarda yapılan perakendecilikten oluşuyordu; aynen şimdi Çin'in iç bölgelerindeki bazı köylerde oldu-

Levent Şahverdi Arşivi

ğu gibi... Taş kabartmalarda görünmüyor ama yoksulluğun çok yaygın olduğunu biliyoruz. Han imparatorları sık sık doğal afetler veya kıtlıklarla ilgili fermanlar yayınlardı. Yoksulların çoğu köleliği seçmek zorunda kalıyordu; karısını veya çocuklarını satma olayları çoktu. Köleler daha çok ev hizmetlerinde çalıştığından iktisadi refaha katkıları kısıtlıydı. Modern araştırmacılar bunların sayısının büyük olasılıkla nüfusun %1'inden fazla olmadığı konusunda birleşiyorlar.

İmparatorluğun fetihleri sayesinde, Çin'in kültürel etkisi, kuzeyde Yalu Nehri'nin ötesine, Kore'nin bazı bölgelerine kadar; güneyde Tonkin Körfezi'ne, Vietnam'ın bazı bölgelerine kadar yayıldı. Bundan 200 yıl kadar önce, Japonya'nın Kiyuşu adasının kuzeyinde bulunan bir altın mühür, Han imparatorlarının yerel bir derebeyine vassal statüsü vermiş olduğunu gösteriyor. Buna benzer mühürler Çin'in birçok bölgesinde bulundu. Bundan 50 yıl kadar önce Kore'de bir mezarda bulunan lake bir parça üzerindeki imza ve İS 4 tarihini taşıyordu. Tıpatıp aynı imzaları ve İÖ 2 tarihini taşıyan bir başka parça Moğolistan'ın başkenti Ulan Bator dolaylarında bulundu.

Son Dönem Han Sülâlesi yıllarında Şongnu artık ciddi bir tehdit olmaktan çıkmıştı. Gerçekte, İS 73 ve 89 yıllarında yapılan iki sefer, bunları batıya doğru dalgalar halinde yayılmaya zorlamıştır. Hatta bazı tarihçilere göre bir süre sonra Avrupa tarihinde Hunların belirmesinin arka planında bu seferler vardır. Son Dönem Han hükümetleri açısından daha pahalıya mal olmuş olan, Batıda Tibetlilere karşı yapılan ve uzun süren savaşlardır. Zaman zaman patlak veren bu çarpışmalar bütün Son Dönem Han hükümetlerini meşgul etmiştir. Tibet savaşları Şongnu savaşlarından daha az dikkat çekmiştir çünkü Tibetliler birleşik bir cephe kuramamışlardır. Sınır ihlalleri pek derinlere girememiş, buna karşılık Han karşı hücumları kapsamsız olmuştur.

Çin'in kuzey-batıya yayılması imparatorluk görevindeki parlak maceracılar sayesinde olmuştur. Daha İlk dönem Han zamanında İÖ 139'da Wu-di Orta Asya'ya bir subayını göndererek, orada "Şongnu'nun sağ kolunu kesecek" müttefikler aramakla görevlendirdi. Gerçi bu amaç gerçekleştirilemedi ama yine de Çin hükümdarları bu bölgede

Levent Şahverdi Arşivi

Hint-Avrupa dilleri konuşan kavimlerle ilk temaslarını kurmuş oldular. Bu girişim Son Dönem Han zamanında da, tarihçi Ban Gu'nun kardeşi general Ban Çao tarafından yenilendi. İS 73 ile 102 arasında General Ban bir avuç (en fazla olduğu zaman 1000 kişi kadar) gönüllüyle bu bölgeleri ziyaret edip, bu oasis topluluklarına çok kârlı ticaret vaatleri ve zengin hediyeler dağıtıyordu. Sonra, bu topluluklardan topladığı askerlerle daha batıdaki yerleri işgal ediyor böylece bir okyanus dalgası gibi, Çin nüfuzunu batıya doğru, Hazar Denizi'ne kadar yayıyordu. Bazen 25.000, bazen 70.000 asker toplayabiliyordu. Bunların tamamı Pamir'lerin batısındaki kabilelerden toplanan insanlardı. Ancak sonunda general Ban Çao'nun ticaret ve kültürel yayılmaya sağladığı katkı, askerî başarıdan daha fazlaydı. Bu ülkeleri uzun süre Çin hakimiyetinde tutmak mümkün değildi. Ban Çao'nun fetih yollarını izleyen deve kervanlarının bıraktığı ayak izleri tarihte derin izler bıraktı. Asya kıtası boyutunda doğan bu ticaret akımları ve bununla gelen yeni meyve ve sebzeler ve başka ülkelerin müzik aletleri Çin'i zenginleştirdi.

Yukarda ana çizgileriyle anlatılanlar gösteriyor ki, İS 2. yüzyılda, Çin İmparatorluğu'nun daha birçok yüzyıl sürecek temel özellikleri yerine oturmuştu. İmparatorluk uzanabileceği en uç sınırlara kadar yayılmıştı. O zaman şu soru akla geliyor: Bu kadar erken zamanda bu kadar yerli yerine oturmuş bir düzen, nasıl oldu da bu kadar iniş-çıkışlar, bu kadar batış ve çıkışlar yaşamak zorunda kaldı? Makro tarih açısından, bu sorunun bir ilk yaklaşım olarak yanıtı şu: Han Sülâlesi'nin yükselişiyle gerçekleşen tarımsal birikim, belli bir noktaya ulaştıktan sonra artık arttırılabilir, hatta sürdürülebilir olmaktan çıkmıştı. Bunu yapacak kurumsal yapı yoktu. Bu noksanlık öyle farkına varılmadan yapılmış ve kolayca düzeltilebilir bir hatanın sonucu değildi. Şimdi bugünün perspektifinden baktığımızda fark ediyoruz ki insanlık tarihi durmadan geçmişi aydınlatmaya yarayan ışık üretiyor. Bu dönemi izleyen 1800 yılın tarihini, özellikle modern Batı'nın tarihini anlamadan, Han Çin'inin çöküşünü hiçbir zaman açıklayamazdık.

Levent Şahverdi Arşivi

Son Dönem Han Sülâlesi'nin kurucusu Liu Şiu, "zengin taşra ileri geleni" kavramının modern tanımına tam uyuyor. Ailesinin İlk Dönem Han Sülâlesi'ne yakınlığı, bir kuşaktan bir kuşağa, gitgide azalmıştı. Ecdadı bir prens ve asilzade ailesinden olan Liu ailesi, zaman içinde, gittikçe daha az önemli valilik, ilçe askerî komutanlığı, Liu'nun babasının olduğu gibi bucak müdürlüğü gibi görevler kabul etmek zorunda kaldıkça, merkezi aristokrasi çevrelerindeki etkisi azalmıştı. Liu Şiu'nun adı tarih sayfalarında ilk olarak tarım konularına meraklı bir genç olarak geçiyor. Kendisini, bir ara, dayısı adına, arazi kiralarını toplamak için yerel memurların yardımını sağlamaya çalışırken, bir ara da kıtlık çeken bir bucakta tahıl satarken görüyoruz. Ailesinin ve yandaşlarının geçmişi nedeniyle, Son Dönem Han hükümetlerinin bir zenginler koalisyonu olduğundan söz edilir. Bu belki kelime anlamıyla doğru olabilir. Ancak bundan, modern anlamıyla, bu hükümetlerin toprak zenginlerinin çıkarlarını önde tuttuğu anlamını çıkarmak yanlış olur. Çünkü ne böyle bir politikayı izlemek için gerekli yasal temeller, ne de memurlar sınıfını böyle bir tutuma yönlendirecek ideolojik temeller vardı. Özel mülkiyeti tanıyan ve onun haklarını koruyan kurumsal yapılanmalar modern Batı toplumlarına has kavramlardır.

Eski imparatorluk dönemi Çin koşullarını aydınlatmak için Son Dönem Han konusunu daha ayrıntılı olarak incelemek gerekli.

Elbet, bir paragrafta bütün bir 200 yıllık dönemin düşünce tarihini özetlemek mümkün değil. Ancak hiç sakınmadan diyebiliriz ki Han dönemi (özellikle de Son Dönem Han) düşüncesine bir çeşit "doğal din" in öğeleri egemendi. Temel fikir bütün evrenin bir organik bütün olduğudur. *Yin* ve *yang* arasındaki karşılıklı etkileşim bütün doğal olaylarda olduğu gibi insan ve devlet yönetimi işlerinde de ortaya çıkar. Çünkü bütün bu doğal olguları ve insanlar arası olayları belirleyen aynı ritimdir. Bu kozmik bütünlük nedeniyle dini devletten, ruhsalı dünyasaldan ayırt edemezsiniz. En son mantıki sonuçlarına kadar uzatırsanız, bu dünya ve öbür dünya arasında bir ayırım da güçleşir. Eğer uzun bir yaşam, bu dünyada kalıp onun acılarını duymaksa, me-

Levent Şahverdi Arşivi

zar duvarlarını dünyasal görüntülerle süsleyerek bu yaşam daha zevkli olarak uzatılabilir demektir; gelecek bir öbür dünyada günahlarından kurtuluş sözü vermeye ne gerek var? Evrensel bütünlük kavramı zamanın mimarlarını da binalarını tasarlarken ideal güzelliğin çekiciliğini yansıtmaya yöneltti. Bu yapıların güzelliği erdemli olmalarından ileri geliyordu.

Son Dönem Han kayıtlarından okuyoruz ki, onların inanışlarına göre kış gündönümüne girildiğinde, yani günlerin en kısa, gecelerin en uzun olduğu zaman *yin* yerini *yang* 'a bırakıyor. O zaman bütün Han ileri gelenleri, başkentte veya taşrada, hemen kırmızı giysiler giyerlerdi. Müzik aletlerinin akordu tazelenirdi. Terazinin bir kefesine toprak diğer kefesine kömür koyarak bunların göreli ağırlığının günün durumuna göre nasıl değiştiği incelenirdi. Cücelerin gölgesi ölçülürdü. Bütün bu faaliyetin amacı neydi, tam olarak bilemiyoruz; acaba amaç, gündönümü olayının bilincini yaygınlaştırmak mıydı, yoksa bu geçiş sürecini kolaylaştırmaya katkı yapmak mıydı? Belki de bu töreler ve törenler zamanla kendi başlarına bir amaç haline gelmişlerdi.

Bütün bunları devlet dininin bölünmez parçaları olarak gören Han Sülâlesi (özellikle Son Dönem Han), elbet kendini sadece bir yeryüzü yaratığı olarak göremezdi. Dolayısıyla da bir sınıfın çıkar ve ayrıcalıklarını korumak yersiz olurdu. Her ne kadar devlet kendini böyle dünya işi konuların üstünde görür idiyse de, gökyüzündekilere karşı bir sorumluluğu da genel olarak halkın mutlu yaşamasını sağlamaktı. İS 54 yılında, saray ileri gelenleri Liu Şiu'yu Taişan'a (Tai Dağı'na) gidip kurbanlar kesmesini öğütlediği zaman imparator bunu yapmayı reddetti. Çünkü, dedi, henüz halk mutlu değildir. İki yıl sonra, tavrını değiştirip Taişan'a çıkıp tanrılara kurban kesti. Değişen neydi, pek belli değil. Halkın mutluluğunun ölçütü neydi? Hakem kimdi? Ancak bu belirsizlikler işe yarıyordu. Bugünkü kavramları kullanırsak, yapılan iş *status quo*'yu sürdürmek, herkesi idare etmek politikasıydı. Liu Şiu ve Wang Mang arasındaki çatışma uzun sürmedi. İmparatorluk, köylü asilerden ve savaş ağalarından kurtarıldı ve bu savaş 10-15 yıl sürdü. Liu Şiu ve arkasından gelenler, hanedan çıkarlarını hiçbir zaman unut-

Levent Şahverdi Arşivi

madılar. Savaşa girişmelerinin ilk nedeni zaten kendi çıkarlarını korumaktı. Ama Liu, Konfüçyüs klasiklerini ve Çin köy yaşamını iyi bilen birisi olarak, köylü halkın temel gereksinimlerinin karşılanmasının en başta geldiğinin farkındaydı. Bu birbiriyle çatışan güdüler öyle kolayca bağdaştırılamazdı. Evrensel birlik ve doğal uyum gibi konulu nutuklarla, Han rejimi, konuların aşırı kesin bir dille tanımlanmasını önleyebiliyor ve böylece kendi politikalarına bir manevra alanı sağlıyordu. Gerçek yaşamda, Liu, kamu binalarının konumu[1] konusunda batıl inanışlara sahipti. Bütün o allâme söylemlerine karşın, kehânet ve falcılığa da inanırdı. Bütün bunlarla sağlamak istediği, kendisine öbür dünyada daha mutlu bir yaşam sağlamak değildi; bu dünyada imparatorluğunun devamlılığı ve güçlülüğüydü. Bunu devlet arşivlerinde açıkça görüyoruz. Böylece yukarda sözünü ettiğimiz, *status quo*'yu korumak ve herkesin çıkarını bağdaştırmaya çalışmak gibi politikalar, "devleti putlaştırma" ve "doğal din" gibi kavramlarla yakından ilişkiliydi. O nedenle Liu Şiu ve oğlu Liu Cuang (Ming-di), Han İdeolojisi denen bu ideolojiyi geliştirip yaygınlaştırdılar.

İmparatorluğun işlerini yönetirken, bu iki imparator devletin parasını iyi yönettiler. Onların temel yaklaşımı, vergi oranlarını mümkün olan en düşük düzeyde tutmaktı. Ama, belirledikleri bu oranda verginin de mutlaka gerçekten toplanmasında ısrarcıydılar. Fermanlara göre arazi vergisi, yıllık ürünün otuzda biri kadarına indirilmişti. Daha önce sözünü ettiğimiz, temel tüketim maddeleri üzerindeki devlet tekeli ortadan kaldırılmıştı. Liu Şiu'nun fermanları, kölelerin serbest bırakılması için de birçok yol belirlemişti. Vergi kayıtlarının tutulması İS 39 yılında başladı. Ertesi yıl 10 (belki de daha fazla) vali, vergi kayıtlarında sahtekârlıkla suçlandı ve hapiste öldü. Tutumlu ve hesapçı kişilikleriyle meşhur olan Liu Şiu ve Liu Cuang tarihçilerce ayrıntılara dikkat etme yetenekleriyle de anılırlar. Başarıları şuradan belli ki, Wang Mang zamanında devamlı olarak azalan vergi mükellefle-

1 İngilizceye "Geomancy" olarak çevrilen Çin kavramı bugün bile geçerli olan, bir binanın uğurlu olması için hangi konumda olması, hangi yöne dönük olması, günün ilk (veya son) ışığını nasıl alması vb. gibi konuları kapsar.

Levent Şahverdi Arşivi

ri sayısı yüzyılın sonuna kadar kararlı bir biçimde artış gösterdi. 2. yüzyılda koşullar artık o kadar iyi değildi. Ancak, yine de, çok pahalı Tibet seferleri ve sarayın büyük lüks içindeki yaşamına rağmen önemli açıklar ortaya çıkmadı. Hanedanın zayıflığını ortaya çıkaran şey, özel kişilerin zenginleşmesi karşısında gösterdiği kurumsal yetersizlik oldu. Bu yapısal bozukluk hanedanın sonunu getirdi.

Tarım ekonomisinin egemen olduğu bir toplumda özel kişilerin zenginleşmesi her zaman sorunlar yaratmıştır. Bu çeşit bir zenginlik hemen siyasal güce çevrilir. Birçok halde kırsal zenginler siyasal rol oynamaya zorlanır. Sima Çian'dan öğreniyoruz ki, İÖ 154 ayaklanmasında, Şian'lı bir tüccar, borç para vererek üç ay içinde servetini on kat arttırdı. Bu özel durumda adamcağız, imparatorluk ordularının başarılı olacağına bahse girmişti. Ama tersi de olabilirdi ve bu da istikrarsızlık ve ayaklanmalar demek olurdu. Bazı durumlarda, kırsal zenginler, büyük huzursuzluk yaratmışlardır.

Her şeyden önce, kırsal Çin, tarihinin bir kalıntısı olarak çok sayıda küçük ve bağımsız çiftçilerden oluşuyordu. Böyle bir ortamda, zengin iş adamlarının ortaya çıkması hemen dengesizlik ve gerginlik yaratıyordu. O yüzeysel "evrensel uyum"un altında, gerçekte şiddetli bir boğuşma hüküm sürüyordu. Doğal olarak, varlıklı ve güçlü olanın eğilimi, yoksul ve güçsüz olanın mülkünü ele geçirmekti. Zenginlerden, oran olarak daha fazla vergi alabilecek bir sistem kuramayan devlet, küçük çiftçinin toprağını kaybetmesiyle, önce vergi geliri kaybına uğruyor; arkasından da yardım etmek zorunda olduğu yoksullara gereken yardımı yapamaz duruma düşüyordu.

Kaydedilmesi gereken bir diğer nokta şu: Belki de Çin'in imparatorluk içinde bir birlik kurması fazla erken gerçekleşmişti. Yerel gelenek ve adetler yerleşip kökleşmeye zaman bulamadan bir genel imparatorluk kıskacına alındılar. Yerel yarı-yasal düzenlemelerin olmaması, yaygın olan küçük çiftçilerin adalet önünde hak aramasını olanaksız kılıyordu. Borçlanma, ipotek, icra, iflas, araziye el koyma gibi konuların yasal yollarla çözülmesi durumu çok enderdi. Genel olarak, bu gibi sorunları, kırsal zenginlerin denetimi altında olan yerel zorba-

Levent Şahverdi Arşivi

lar çözüyordu. Güç ve servetin kötüye kullanımı bununla da bitmiyordu. Uyuşmazlıkların devlete götürülmesi durumunda alınan sonuç daha iyi değildi. Yargıçlar güç bir ikilemle karşı karşıyaydı: Konfüçyüscü eğitimleri yoksul ve güçsüze arka çıkmalarını öğütlüyordu. Ama varlıklı sınıfın çıkarlarını da göz ardı edemezlerdi. Devletin dirlik ve düzenini korumak gibi bir sorumlulukları da vardı. Çok zaman, uyuşmazlıkların arkasındaki önemli kişilerle iyi geçinmek, veya onlara meydan okuyarak vicdanlarının sesini dinlemek arasında seçim yapmak zorundaydılar. Küçük mahkemelerde biriken haksız kararlar, zamanla üst mahkemeleri de doldurdu. Bu komprime biçimindeki özet, gerçekte Çin tarım tarihinin sık sık karşılaşılan ana temalarındandır. Yasaların etkin biçimde uygulanamaması, zaman zaman devlet memurlarına ve halka şiddetle uygulanan disiplin önlemleri almayı gerektirmiştir.

Son Dönem Han zamanında durum içinden çıkılamaz hal aldı. Çünkü bu sülâle bir "restorasyon", onarım sülâlesiydi. Bu dönemde sistem artık iyice hızını almıştı. *Status quo*'cu ve herkesi idare etme politikası, bu dünyanın tadını çıkarma felsefesinin yarı-dinsel bir görünüş kazanması, devletin tutarlı bir genel yaklaşım izlemesini olanaksız kılıyordu. Wang Mang ara-rejiminden sonra izlenen *laissez-faire* politikası, imparatorluğun biraz kendine gelmesini sağlamıştı. Ancak 2. yüzyıldan başlayarak, servetin daha fazla özel ellerde birikmesi kırsal alanda huzur bırakmamıştı. Durumun ciddileşmesine iki ayrı neden daha vardı: Zenginleşen köylülerin, toprak almaktan başka yatırım seçenekleri yoktu ve yerel yöneticiler ideolojide cömert fakat yönetim becerisinden yoksundu.

Han dönemlerinin Konfüçyüs felsefesini yaygınlaştırması, devlet yönetiminde bir çeşit düşünce tutarlılığı sağlıyordu. Ancak, olumsuz etkileri de yok değildi. Eğitim görmüş kimselerin, devlet hizmetinden başka bilgilerini değerlendirecekleri yer yoktu. Bilim için bilim hiçbir şekilde özendirilmiyordu. İS 2. yüzyılda, Cang Heng adında birisi, evrenin bir yumurta ve dünyanın da onun sarısı biçiminde olduğu görüşünü ileri sürdü. İS 132 yılında yaptığı ve çapı üç metreye yakla-

Levent Şahverdi Arşivi

şan bronzdan bir deprem ölçme aletinin elimizde sadece bir resmi var. Onun çağdaşı olan Wang Çong, tutarlı bir biçimde, doğal olaylarla insan ilişkileri arasında bir bağlantı olduğu görüşünü çürüttü. Bu parlak düşünürlerin hiçbirinin kayda değer bir etkisi olmadı. Buna karşılık, İS 175 yılında İmparatorluk Üniversitesinin önüne dikilen taş yazıtlardaki 6 Konfüçyüs klasiğini her gün okumaya gelen kimselerin tam 1000 arabayla geldiği söylenir. Onların susadıkları bilgi taş tabletlere yüzyıllarca önce kazılmıştı.

Konfüçyüs klasiklerini okumuş Çin erkeklerinin devlet bürokrasisine alınmasına, Wu-di (İlk Dönem Han) zamanında, "tavsiye sistemi" ile başlandı. Bu sisteme göre her eyalet devlet hizmeti için iki kişi seçecekti. Bunlardan biri babasına sadakatiyle, diğeri dürüstlüğüyle tanınmış kimseler olacaktı. Zamanla, Son Dönem Han zamanında bu seçim bir kişiye indirgendi: *şaolian* 200.000 kişi arasından seçilen bu zat hem sadakati hem de dürüstlüğüyle sivrilmiş sayılıyordu. Seçimin her zaman objektif olduğunu söylemek imkânsız. Seçilenler zaten kamu çıkarıyla ilgili görüşme veya tartışmaların olduğu bir meclise gitmiyorlardı; bir idari göreve atanıyorlardı. Gerçekte tayini yapanla görevlendirilen arasında oluşan kişisel ilişki kamu çıkarıyla ilgili endişelerin çok ötesine geçiyordu. Yasalara değil de, Konfüçyüs anlamında kişisel erdemlere verilen ağırlık da zararlı sonuçlar veriyordu. Büyük kentlerde toplanan öğrenci kalabalığı "kamuoyu"nu teşkil ediyordu. Ancak, öğrencilerin de, kişisel erdemlerden başka ölçüte başvurmaması, konuların sadece duygusal planda ele alınması sonucunu doğuruyor, sorunların gerçekçi ölçütlerle ele alınıp saydam bir düşünceyle tartışılmasını olanaksız kılıyordu.

Hanedanın sonlarına doğru, bütün bu etkenlerin bir araya gelmesi durumu içinden çıkılmaz hale sokmuştu. Hizip çatışmaları her ne kadar her zaman yerel merkezlerden kaynaklanıyor idiyse de, kavgalar hep başkentte patlak veriyordu. Artık sanki bir alışkanlık yer etmişti: Ne zaman vilayet yetkilileri bir yerel eşkıyayı yola getirmek isteseler, arkasında bir yerel zenginin bulunduğu ortaya çıkıyordu. Onun da arkasında başkentte yüksek mevkili birisi ve çok zaman bir saray

Levent Şahverdi Arşivi

hadımı vardı. Namuslu yargıçlar ve valiler bunlara boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Namuslu hareket edip bu suçluları, daha kimse müdahale etmeye vakit bulamadan cezalandırmaya kalktıkları zaman kendileri de cezalandırılıyordu. O zaman bu namuslu yöneticilerin, taraftarlarının ve ailelerinin çektikleri, gerçek suçluların gördüğü cezadan daha az olmuyordu. İS 153 ile 184 yılları arasında Han Çin'inde rastlanan olaylara, başka ülkelerde ancak modern zamanlarda rastlanacaktı. Binlerce öğrenci Loyang sokaklarında gösteriler yapıyor, şikâyetlerini yazılı olarak saraya veriyordu. Arkasından kitle halinde tutuklamalar geliyor, sonra kara listeler... Binlerce siyasal mahkum hapislerde öldü, çok zaman kimsenin haberi olmadan.

Bu siyasal mücadelelerin son aşaması saray hadımlarıyla erdemli devlet memurlarını karşı karşıya getirdiği için, sanılıyor ki bu bir iyinin kötüye karşı mücadelesiydi. Kısa vadeyi gözlemlerken belki bu tümüyle yanlış bir gözlem değildi. Ama bu gözlem arka plandaki bazı önemli noktaları gözden saklıyor. Hiç şüphe yok ki Han Sülâlesi'nin son yıllarının önemli sorunu, yerel yönetimlerinin gücünün yıpranmasıydı. Ancak, ulusal sınırlarda bir gerileme olmadığı gibi ulusal düzeyde fazla bir politika çatışması da olmadı. Başkentte görüşler bölünmüştü çünkü, saray hadımları taşradaki yeni zenginler tarafından tutuluyordu ama eski asilzadeler tarafından sevilmiyorlardı. Her iki tarafın da bürokraside taraftarları vardı. Belki İS 135'te yayınlanan bir imparatorluk fermanıyla, hadımların unvan ve servetlerini evlatlıklarına bırakmalarına olanak tanınması, yerel düzeyde maddi koşulları daha karmaşık hale getirdi. Hadımlara yöneltilen, yargıya müdahale etme ithamları bu nedenle ikna edicidir. Ancak, bu suçlamalar, sanki daha önce yargı bağımsız ve tarafsızmış gibi bir anlam çıkarmaya yetecek kadar da inandırıcı değildir. Biliyoruz ki yargı daha önce de bağımsız ve tarafsız değildi. Öyle olsaydı asayişsizlik olayları daha küçük çaptayken cezalandırılır ve büyük bunalımlar haline gelmeden önlenirdi. Eğer eyalet yönetimleri ele geçirilmeye hazır olmasalardı, bir avuç merkez bürokratı tarafından o kadar kolay ve çabuk ele geçirilemezdi. Sonunda, işler iyice çileden çıktığı zaman, merkez bürokratları sözlerini dinlete-

Levent Şahverdi Arşivi

mediler. Bazı namuslu bürokratlar, imparatorca affedilmiş mahkumları da idam ettiler. Diğerleri hınçlarını mahkumların aile ve yakınlarından aldılar. Böylece kanunsuzluk yaygın hale geldi ve artık her şeyin kaybolmakta olduğu duygusu şaşmaz bir biçimde yüreklere sindi.

İS 189'da, en son yüzleşmede hadım Cang Rang, bürokratlara arka çıkan büyük komutan Ho Cin'e sordu: "Bizlerin sarayda yolsuzluk yaptığımızı söylediniz. Söyler misiniz bana lütfen sayın komutan, bakanlardan başlayarak aşağı doğru gitseniz, bana bir tek namuslu ve sadık insan gösterebilir misiniz!"

Burada önemli olan nokta bir kişinin yüzsüzlüğü değil. Önemli olan ve zamanında bütünüyle değerlendirilmeyen, bu cümledeki gerçektir. Kanun var olabilir; önemli olan onun uygulanmasıdır. Disiplin kanundan ayrı bir şeydir. Eğer alt düzeylerde kanunlara uyulmuyorsa, üst düzeylerde de kanunlar ciddiye alınmaz. Kanunlar sivil toplumun işleyişiyle uyum halinde değilse, uygulaması çok güçtür.

Bu durumda Han Sülâlesi'nin sona ermesi pek şaşırtıcı değildir. Çin Hanedanı'nı taklit ederek, Han Sülâlesi de imparatorluk hükümetini üç kısımdan oluşan bir yapı olarak şekillendirdi. Bir başbakan, sivil bürokrasinin başı olarak çalıştı. Başkomutan ordunun yönetiminden sorumluydu. Bir üçüncü bölüm imparatorluk içinde denetleme görevlerini yerine getiriyordu ve normal zamanlarda, doğrudan imparatora bağlı bakan düzeyinde birisi tarafından yönetiliyordu. Zaman zaman, her bölümün isimleri değişiyor, fakat bu bölümlerin görev ve yetkileri büyük ölçüde aynı kalıyordu. İS 2. yüzyılın sonlarına doğru kâğıt üzerindeki bu düzenin, gerçek yaşamla benzer bir tarafı kalmamıştı. Başbakanlık otoritesinin çoğunu yitirmişti. Denetleme görevi, "denetim albayı" denen ve çok zaman saray karşıtı olan ikinci derece bir memura geçmişti. Başkomutanlık makamı, İlk Dönem Han'larda olduğu gibi, imparatoriçenin babası veya kardeşlerinin tekeline geçmişti. Huo Guang örneğinde olduğu gibi, bu "kayınpeder veya kayınbiraderler" bir sonraki imparatorun kim olacağını da belirler hale geldiler. Arkası arkasına çocuk veya bebek yaşta imparatorların tahta çıkması bazen te-

Levent Şahverdi Arşivi

sadüf eseriydi, ama çok zaman bu "kayın ailelerin" entrikaları sonucuydu. Hadım ağalarının önemi artmıştı. Çünkü bunlar tahta en yakın kişiler olarak imparator için önemliydiler ve imparator çocuk olduğu zaman da annesi için değerli bir müttefiktiler. Bunlardan bazıları, imparator ailesinin korumaları olarak şöhret yaptılar. Hadım ağaları, başkent garnizonu üzerinde, başkomutandan daha fazla söz sahibiydiler.

İS 189 ayaklanması bütün bu iskambil kâğıdından şatoları yıktı. İS 184 yılında, *sarı sarıklılar* olarak anılan isyan halindeki köylüler başkenti tehdit altına aldığı zaman, ana imparatoriçenin üvey kardeşi Hi Jin başkomutan oldu. İsyanı başarıyla bastırması prestijini arttırdı. Bu görevde, denetim albayı Yuan Şao ile işbirliği yapmıştı. Hadım ağalarının iktidarına son verebilmeleri için hudut birliklerinden birini başkente getirmeleri gerekiyordu. Ancak, hadım ağası Cang Rang daha önce davrandı. Daha önce bir kardeşi bir denetim albayı tarafından tartışmalı bir denetimden sonra idam edilmiş olan Cang, aynı zamanda ana imparatoriçenin de akrabasıydı. Hi Jin'i aldatıp saraya getirtti ve onu orada öldürttü. Yuan Şao onun intikamını aldığı zaman bütün sarayı yaktırdı ve bütün hadımları da öldürttü. Cang Rang suda boğuldu.

Han Sülâlesi bu noktada sona erebilirdi. Sınır birliklerinin başkente girmesi asayiş bakımından iyi olmadı. Kontrol edilemeyen generalleri ve disiplinsiz askerleriyle bu birlikler anarşi ortamını daha beter ettiler. Birçok bürokrat, merkezi yönetimi yeniden örgütlemek ümidini yitirdi ve taşradaki evlerine dönüp orada yerel savunmayı örgütlemeye koyuldu. İmparatorun görevi yerel yönetimlerle merkezi hükümet arasındaki çekişmeleri, köylülerle toprak sahipleri arasındaki gerginlikleri ve yeni zenginleşen sınıflarla eski aileler arasındaki zıtlıkları gidermek veya yumuşatmaktı. Ama, imparatorluk tahtının kendisi, bir aile kavgasının odak noktası olmuştu. Bu kavga bütün yukarda sayılan toplumsal çelişkileri su üstüne çıkardı. Yine de Han Sülâlesi, biçimsel olarak da olsa, daha bir 30 yıl iktidarda kaldı. İmparator esir durumunda ve başkent küllerle kaplıydı. Halk hayretler içinde bütün ülkenin, üstünde eski liderlerin savaş ağaları haline gelip boğuştuğu kanlı bir sahneye dönüştüğünü seyretti. Bütün bunlar olmadan, ileri gö-

Levent Şahverdi Arşivi

rüşlü kimseler bir kargaşa döneminin gelmekte olduğunu söylemişlerdi. Ama hiç kimse, Çin ülkesinin üç buçuk yüzyıl boyunca bir daha düzen ve dengesini bulamayacağını düşünememişti.

İS 200 yılında yer alan Guandu Savaşı ilginçtir. Bu savaş hiçbir sorunu çözmedi, ama savaşa katılanların geçmişi, mücadelenin boyutları hakkında aydınlatıcıdır. İşgalci ordunun başındaki Yuan Şao, hadımları ortadan kaldırmaya girişen denetim albayından başkası değildir. Bu savaştan yararlanarak, yükselmekte olan yerel güçlerin başına geçmek istedi. Altıncı kuşaktan atası olan Yuan Liang ailenin servetini *Değişimler Kitabı* konusundaki uzmanlığıyla sağlamıştı. Kendisi saray danışmanı olarak çalıştıktan sonra bu uzmanlığını torunu Yuan An'a aktardı. Bilgisi ve dürüstlüğü sayesinde Yuan An bir ilçe yargıçlığından il valiliğine ve oradan da başkentte önemli bir bakanlığa kadar yükseldi. Bu noktadan sonra Yuan ailesinden birinin sarayda önemli işlerle görevli olmadığı bir kuşak olmadı. Sonunda bütün illerin yönetim kadroları Yuan akraba veya bağımlısı olduğunu ileri süren çok sayıda memurla doldu. Öyle ki Yuan Şao isyan bayrağını kaldırdığı zaman, aileden olan veya ona bağımlı kimselerin, belki biraz abartmayla, 100.000 kişilik bir ordu topladığı söylendi. Kuzey Çin'den bu ordu için gelen yiyecekler 10.000 at arabasıyla taşınırdı. Karşısında Kao Kao vardı. Onun geçmişi daha karmaşıktı. Onu evlatlık edinmiş olan babası bir hadımdı ve imparatora kitap okuma görevlisiydi. Fakat Kao kendisi *şaolian* (yani eyalet birincisi, sadık ve dürüst bürokrat) olarak atandı. Başlangıçta bürokratlarla iyi geçindi ve yetenekli birisi olarak isim yaptı. Ordusunu, teslim olan Sarı Türbanlılardan topladığı askerlerle kurdu. Ordunun yiyeceğini, kurduğu ordu çiftliklerinden sağladı. Amacının, Han Sülâlesi hükümetinin yeniden başa geçmesi olduğunu beyan ederdi ama zamanında bunun gerçek olup olmadığı çok tartışıldı.

Guandu Savaşı'nda zafer Kao Kao'ya gitti. Ama Han Sülâlesi yeniden hayata dönmedi. 6. yüzyılda, yani Sui Hanedanı ile yeniden bir imparatorluk olarak toparlanıncaya kadar, Çin, çok sayıda kısa ömürlü hanedanlar görecek ve barbar kavimlerin istilasına uğrayacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

7

Uzun Parçalanma (Fetret) Dönemi

Han Sülâlesi'nin sona erdiği İS 220 yılından, Sui Hanedanı'nın 581 yılında iktidarı alışına kadar geçen, imparatorluğun dağıldığı uzun süreye, Çin tarihçileri bir bitmez tükenmez ve ümitsiz bir kaos dönemi olarak bakarlar. Bu sadece bir ölçüde doğrudur. Diyelim ki bu dönem, 30 yıl savaşlarının Almanya üzerindeki etkisi gibidir; yalnız 10 kere daha uzun süreli. Ne yazık ki Kuzey Çin'in bazı bölgelerinde nüfus azaldı. Son Dönem Cou döneminde dolaşıma giren ve Han döneminde yaygınlaşan bronz paralar bazı bölgelerde tümüyle ortadan kayboldu. Afet yardımı yapacak bir merkezi güç kalmayınca, büyük doğal afetlerin halka neler çektirdiğini göz önüne getirmek kolay. Örneğin, büyük nehirlerin kuruyup yürüyerek geçilebilir hale geldiği 309 büyük kuraklığında, veya aşağı Yangtze'nin kuzey kıyılarını kasıp kavuran 369 salgınında büyük kayıplar verildi.

Ama, yine de "Karanlık Yıllar"dan söz etmek durumu tam anlatmıyor. Evet, bu dönemde savaşların hiç sonu gelmedi, ama büyük çarpışmalar ve önemli sonuçları olan savaşlar pek sık olmadı. Eğer öyle olmasaydı, yeniden birleşme süreci tümüyle farklı bir yol izlerdi (bkz. Bölüm 9). Kesinlikle bu dönem bir başka "savaşan devletler" dö-

Levent Şahverdi Arşivi

nemi değildi. Dört buçuk yüzyıl süren imparatorluk deneyiminden sonra Çin, artık, derebeylik düzeninin rahminden yeni çıkmış, birbiriyle rekabet halinde olan devletçikler düzeni değildi. Diğer yandan, Son Dönem Han Sülâlesi zamanında kırsal güçlere hakim olan kırsal aristokrasi, bir genel seferberliği, olanaksız değilse de güç hale getirmişti. Tarihsel kayıtlardan görülüyor ki bu fetret döneminde ordular kiralık askerlerden oluşuyordu.

Çin kökenli olmayan nüfusun ortaya çıkışı durumun karmaşıklığını arttırdı. Geleneksel Çin tarihçilerinin "Beş Barbarlar" diye adlandırdığı bu kabileler, Tibetliler ve, içinde Moğolların ataları ve Türk savaşçı kabileleri içeren, Altay dilleri konuşan kabilelerdi. Ancak unutmamak gerekir ki, konunun uzmanları bile bu sınıflandırmadan emin değiller: Olasıdır ki, söz konusu olan zaman zaman savaş ittifakları yapan ve sonra ayrılan etnik gruplardı. Bir avuç Çinli maceracıyla birlikte bu etnik gruplar, 304 ve 439 yılları arasında, Çin'in kuzeyinde, bazen yan yana yaşayan bazen birbirinin yerine geçen 16 krallık kurdular. Başlangıçta bunlar, göçebe savaşçılar olarak kaçınılmaz biçimde yıkıcı göründüler. Ama zamanla krallıklarını ciddiye almaya başlayınca, onlar da eğitim ve tarım gibi konulara önem vermeye başladılar. Bu "Barbar" krallıklardan ikisi, onların izlerinden gelecek ve krallıklarını genişletme gayretlerini engelleyecek başka savaşçı göçebeleri durdurmak için Büyük Çin Seddi'nin bazı bölümlerini yeniden inşa ettiler.

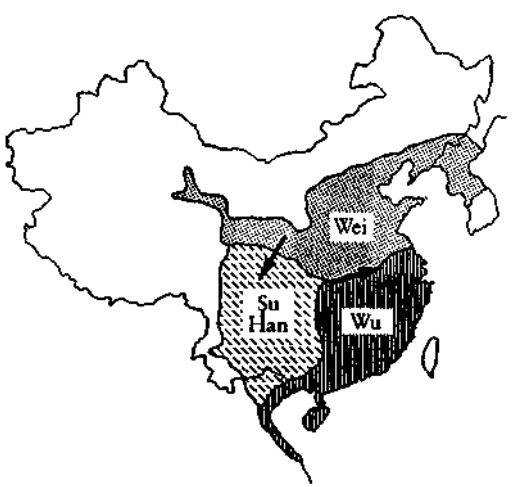
Bu dönemin son aşamalarında, kuzeydeki Çinlileşmiş Barbar devletlerle, güneydeki "sürgün" Çinli hanedanlar arasında, bir sonuç vermeyen, bazen bir tarafın, bazen öbür tarafın kazandığı savaşlar oldu. Karşılıklı elçiler gönderildi ve ticari ilişkiler kuruldu. Ama bu durumun sürekli bir hal alması, herkesin kendi topraklarında sürekli egemen kalması yönünde ifade edilmiş bir istek yoktu. Kuzeyle güney arasındaki farkların nedeni egemen olan "siyasal felsefe" idi; "jeopolitik" değildi. Ortada ne uygun sınırlar ne de bu sınırları elde etmeye yönelik bir siyasal söylem vardı. Bu kültürel homojenlik denizinde ayrı siyasal birimler tasarlamak güçtü. Yalnız, bütün bu kitleyi içine alan bir

Levent Şahverdi Arşivi

imparatorluk düzeni bu çeşit çeşit bürokrasileri ideolojik olarak tutarlı kılabilirdi. Zamanın vakanüvisleri bunu çok iyi gözlemliyor.

Son Dönem Han yıllarının sonlarına doğru, bir merkezi hükümet kurmaya girişen Kao-Kao, sadece Wei sınırlarına ulaşabildi (bkz. Harita, s.81). Bu sınır ötesindeki güney bölgeleri ele geçirme girişimleri tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Arkasından gelenler de daha başarılı olamadılar. Bu hikâye tarihçiler için olduğu kadar bugünkü ziyaretçiler için de ilginçtir.

O zamanlar Şu Han Krallığı, güney batıda, bugünkü Seçuan eyaleti ve dolaylarındaki bölgeleri içine alıyordu. İmparatorluk içinde bir imparatorluk olan Şu Han uzun bir savunma savaşı için yeterli insan gücüne ve doğal kaynaklara sahipti. Ayrıca her yanındaki yüksek dağlarla korunuyordu. Bölgenin doğu kapısı olan Yangtse Boğazlarının (Üç Boğazlar – "Three Gorges") nefes kesici görkemini, son yıllarda yabancı ziyaretçilere açıldığı için gören çok oldu. Ziyaretçiler genellikle nehrin akıntısıyla aşağı doğru yolculuk yaparlar. Ama akıntıya karşı yapılan yolculuk, nehrin etrafındaki uçurumları daha yavaşça ortaya çıkardığından, bir sonraki görünüm daha yavaş ve daha heye-

Çin istilaları.

Levent Şahverdi Arşivi

can verici biçimde belirir. 3. yüzyıl iç savaşı sırasında, en cüretkâr komutan bile bu geçitlere saldırmayı göze alamazdı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, bu Doğu Kapısı'nın eşiklerine kadar gelen Japonlar da daha ileri gitmeye cesaret edemediler.

Üçüncü devlet olan Wu, su kaynakları bol olan bir devletti. Önemli bir donanmaya sahipti. Yangtse Nehri boyunca kurduğu şehirlerini surlarla korumuştu. Bir Wu kenti olan Nanjing (o zamanki adıyla Ciankang veya Cinling), nehrin kıyılarına kadar uzanan bir taş duvarla, kentin kalesine bitişikti. Bugün, kentin merkezinde bu duvarın kalıntılarının görülebildiği söylenir. Kentin merkezi bugün nehirden çok uzaklarda, çünkü yüzyıllar boyunca nehrin yatağı, nehrin taşıdığı çamurla doldu.

Atçılık ve süvari birlikleri konusunda uzman olan Wei hafif bir üstünlük gösterse de, uzun süre, üç devlet birbirine karşı bir şey yapamaz durumdaydı. Sonunda, 263 yılında, Kao Kao'nun rakiplerini ortadan kaldırma girişiminden yarım yüzyıl kadar sonra, Sima Cao adında bir Wei generali, boş ve dağlık araziden büyük bir çember çizip Şu Han'ı hiç beklemediği arka kapısından girerek vurdu. Bu güney-batı devletinin Wei'ye bağlanması çabuk oldu. Bir yıl kadar sonra Sima Cao öldü ve yerine oğlu Sima Yan geldi. Bir önceki sülâle olan Kao geleneğine uyarak Wei, sülâlesine tanrı emaneti olan tahtın kendi sülâlesine geçtiğini ilan etti. 265 yılı sonlarında yer alan törende, "emekliye ayrılan" Kao ailesi, siyasal gücü Yan ailesine, veya resmi adıyla Cin Hanedanı'na, barışçıl bir biçimde devretti. Wei'nin Han'dan imparatorluk unvanını devralma töreninin bir kopyası olan bu töre, sonradan gelen kısa ömürlü sülâlelerce hep kullanılacaktır.

Cin'in Wu'yu işgali uzun vadeli bir girişimdi. Orduların iaşesini sağlamak için askerî çiftlikler kurdular. Daha önce Şu Han elinde bulunan arazilerde inşa edilen savaş gemilerinin yapımı yedi yıl sürdü. Bu iş bittiği zaman, her işi büyük ölçekte yapmayı sevmesiyle tanınmış olan donanma komutanı Wang Seng 70 yaşını bulmuştu. Kocaman teknelerinin 200 metre uzunluğunda olduğu, 2000 askeri bir miktar atla birlikte taşıyacak güçte olduğu söylenir. Wu savunmacıları, su altı engeller

Levent Şahverdi Arşivi

yanında, dar geçitlerde, geçişi önlemek için kayalara bağlanmış koca demir zincirler sarkıttılar. General Wang, gemilerini yollamadan önce bu engelleri temizlemek için büyük sallar gönderdi. Demir zincirlere gelince, onlar da 30 metre uzunluğunda, içi susam yağıyla doldurulmuş meşaleler yardımıyla eritildi ve Yangtse Nehri'ne giren Wang 280 yılı baharında Nanjing'de Wu'nun teslim olma belgelerini aldı.

Bütün bu görkemli kahramanlık hikâyelerini resmi tarih kaynaklarından öğreniyoruz. Bunların ne kadarının doğru olduğunu bilmiyoruz. Yalnız, sonuç gayet açık: Sadece Cin Hanedanı, bütün bu üç buçuk yüzyıl boyunca, bütün rakiplerini ortadan kaldırmak ve imparatorluk sınırlarına yeniden ulaşmak gücüne ve meşruluğuna sahipti. Aradan on yıl geçmeden Kuzey Çin'de gelişen olaylar, bu vaatkâr hanedanın uyandırdığı umutları da yerle bir edecekti. 291 yılında Sima ailesi içinde kavgalar başladı ve önce sadece prensler arasındaki anlaşmazlık hemen bütün ülkeye yayıldı. İç savaş çıktı. Büyük Çin Seddi içinde ve dışında yaşayan, Çinli olmayan savaşçı kabileler bunu fırsat bilip ayaklandılar. 317 yılına gelindiğinde Şian ve Loyang kentleri talan edilmişti. Nanjing'de oturan bir prens kendini imparatorluğun varisi ilan ederek Doğu Cin Hanedanı'nı kurdu. Fakat hiçbir zaman Çin'in güney yarısından daha fazlasını kontrol altına alamadı. 383 yılında, bu zayıf hükümet, Yangtse nehrinin kuzey kıyılarında, kendinden kat kat daha büyük bir orduyla hücum eden bir Tibetli generali yendi ve herkesi şaşırtan bir biçimde geri püskürttü. Ama Doğu Cin hükümeti, bu zaferi, kuzeye doğru bir seferle tamamlamak gücünü bulamadı. Doğu Cin, bütün Çin üzerindeki iddialarına karşın, sadece Nanjing kentinde egemen olmakla yetindi. Arkadan gelen dört sülâle de aynı şey yaptı. Gerçekte, Çin tarihinin ikinci gerçek imparatorluğu Sui Hanedanı tarafından kuruluncaya kadar, bunlar güney Çin dışına çıkamadılar.

Bu dönem tarihi incelendiğinde ilk izlenim olarak, bol romantizm ve pek az mantık görürüz. Birçok olağan dışı kadın ve erkek çılgınlıkları ve kahramanlıklarıyla tarihte bir iz bıraktı. Fakat bütün bunların nasıl bir sonuç için yapıldığını görmek güçtür.

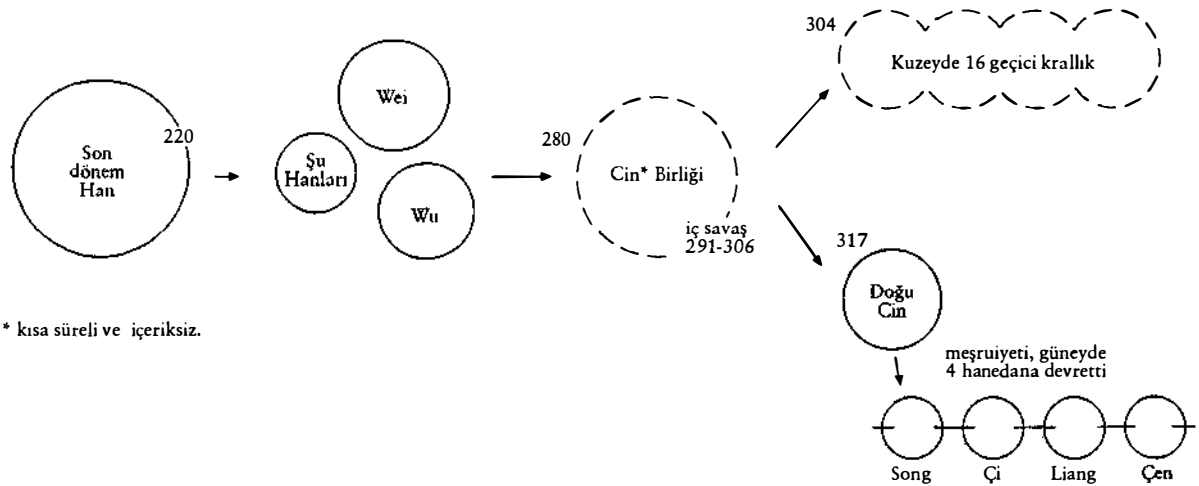
Levent Şahverdi Arşivi

Yukarda gördüğümüz gibi, dönem Han Sülâlesi'nin sona ermesiyle başladı. Bu sonun nedeni olarak, hadımların sarayda güç kazanması, sarı sarıklıların ayaklanması, disiplinsiz sınır kabilelerinden asker toplanması ileri sürüldü. Ama, olayların gerçek akışına bakarsak, geniş çaplı iç savaş, hadımlar iktidardan uzaklaştırıldıktan, sarı sarıklılar ayaklanması bastırıldıktan ve sınır birlikleri bir sorun olmaktan çıktıktan sonra başladı. Aynı şey Cin ailesi içindeki çekişmeler için de söylenebilir. İlk önceleri, bütün kabahat şeytan doğalı bir imparatoriçeye yüklendi. O kadın keyfine düşkün ve haindi. Hatta bir tarihçinin ısrarla söylediği doğruysa, üstelik çirkindi. Onun entrikalarıyla imparator naibi olması gereken gerçek imparatoriçe haklarından yoksun bırakıldı, onun oğlu haksız yere bir yana itildi ve taşrada yönetici görevi yapan Cin Sülâlesi prensleri duruma el koymak zorunda kaldı. Ama, karışıklıkların bütün ülkeye yayılması, imparatoriçe ortadan kaldırıldıktan ve bütün haksızlıklar giderildikten sonra oldu. Sonuçta, 250 bin insanın katıldığı savaşlar, kadınlar sarayında başlayan bir aile kavgasının kaçınılmaz sonucu gibi görünmüyor.

Modern tarihçiler, "kilit ekonomik bölgeler" kuramıyla bu uzun fetret döneminin gerçek nedenlerini anlamaya çalıştılar. Bu görüşe göre, zamanla, dışarıyla ulaşımın güç fakat bölge içi ulaşımın iyi olduğu bazı önemli yiyecek üretim bölgelerinin yönetimi merkezi kontrolden kurtuldu. Bu kuramın orijinal yanları var. Bu, Kao Kao'nun iç krallığı birleştirmedeki başarısızlığını, 383'te Tibetli generalin istila girişiminin sonuçsuz kalmasını açıklamada oldukça inandırıcı. Buna karşılık, örneğin, sırf Sima önderliğinde gösterilen askerî başarılarla bu jeopolitik güçlüklerin yenilmesini açıklamakta güçlük çekiyor. Bu kuram, neden iç savaşın Cin başkentine en yakın eyalette başladığını ve daha yeni ele geçirilmiş uzak güney eyaletlerinin barış içinde kaldığını da açıklayamıyor.

Daha geçerli açıklayıcı görüşler ortaya çıkıncaya kadar, geleneksel görüşe bir daha dönmek gerekebilir. Buna göre, yerli aristokrasinin (*jianbin*), küçük çiftçilerin topraklarına el koyması önemli bir öğedir. Toprak mülkiyeti sorunu her zaman önemli bir konuydu. Ver-

Levent Şahverdi Arşivi

* kısa süreli ve içeriksiz.

Çin Büyük Fetret Dönemine Doğru.

Levent Şahverdi Arşivi

gi mükelleflerinin çok sayıda olması, toplumsal adaletten daha çok, bürokratik basitlik ve tek-düzelik gerektiriyordu. Kırsal bölgelerin idari yönetimi başka türlü mümkün değildi. Han merkezi hükümeti, en baş meziyet ve yönetim ilkesi olarak "baş eğme" ve "tam dürüstlük" niteliklerini kabul ederken, gücünü, kültürel bir-düzelikten alıyordu, yönetimin esnekliğinden ve karmaşıklığından değil. Bu yönetim, toprak ağalarınca zayıflatılabilirdi. Çünkü vergi vermekle mükellef bir çiftçi ailesi bir yere saklanamazdı. Ama büyük toprak sahibinin ne kadar toprağa sahip olduğunu, ocağında, köleler dahil kaç kişi bulunduğunu belirlemek daha güçtü. Dolayısıyla, vergi mükellefi aile sayısı azaldıkça, vergi gelirlerinin de azalması kaçınılmazdı. Kaçınılmaz sonuç olarak, yoksullara afet yardımı götürmek, yerel savunma, sulama kanallarının bakım ve onarımı gibi kamu hizmetleri aksadı. Ayrıca, yerel aristokrasinin yükselmesi, yerel hükümetin doğasını değişmeye zorladı: Neden emirler hep yukardan gelsindi? Yukarda gördüğümüz gibi, Son Dönem Han yıllarında, yerel hükümetlerin gücünü kaybetmesi, büyük istikrarsızlık nedeniydi.

Kao ailesi Han Sülâlesi'nden, Sima ailesi Wei'den iktidarı devralınca, toptan çöküntü tehlikesi önlenmişti. Ancak, bunalımın temel nedeni düzeltilmemişti. Hükümdarların gönderdiği emirlerden, dengesizliğin ne kadar derin olduğunu görüyoruz. Wei hükümdarlarından biri, hükümete, dürüst olsun olmasın, yönetim yeteneği olan insanları almak istediğini ilan etti. Bir Cin hükümdarı, aile başına toprak miktarını sınırlamaya kalkıştı. Her iki hanedan da yerel aristokrasinin pençesinden kurtulmaya çalışıyordu. Fakat pek başarılı olamadılar. Kuzey Çin'de görülen yüzeysel barış çok kırılgandı. Sadece güçlü hanedan kurucuları bu bölgeleri bir arada tutabiliyordu. Böyle hükümdarların olmadığı zamanlarda, prensler arasında basit bir anlaşmazlık, birçok eyaleti içine alan kavgalara bahane oluyordu. Böyle bir iç savaş 16 yıl sürdü (291-306). Çarpışmaların belli bir hedefi olan savaş değil de, anlamsız bir karambol görünüşü alması, toplumsal düzenin hepten yıkıldığını gösteriyor.

Yukarda sözünü ettiğimiz 16 yıllık savaşın sonlarına doğru, barbar askerlerin işe karıştırılmasının zamanlaması da dikkat çekici-

Levent Şahverdi Arşivi

dir. İlk sancak diken Liu Yuen adında, yarı *Siongnu* yarı Çin soyundan birisiydi. Büyük Çin Seddi'nin epeyce içlerinde karargâh kuran bu komutan, 304 yılında, 20 gün içinde 50.000 kişilik bir ordu toplamıştı. Cin Sülâlesi zamanında, *Siongnu* bölgeleri valisi olarak görev yapmış olduğundan, sınır boyunca göçebe kabilelerden asker toplama kolaylığı vardı. Bu kabileler bir zamandan beri Çin savunma sisteminde yardımcı görevler yapıyorlardı. Liu Yuen'in çağrısına başkaca yanıt verenler, yarı-köle çiftlik işçileri, Çin aileleri yanında çalışan ırgatlardı. On beş yıl sonra imparatorluk iddiasıyla ortaya çıkacak olan Şi Le, gençliğinde köle olarak satılmıştı. Cin prenslerinin iç savaşlarına katılmış olmak, askerî kariyerine iyi bir başlangıç olmuştu. Bu örnekler, 4. yüzyıl başlarında Cin hükümetinin ne kadar tehlikeli biçimde istikrarsız olduğunu gösteriyor. Göçebe kabilelerin, bütün bir kabile olarak Çin topraklarını işgal etmesi bu dönemde oldu. Ama genel tabloya bakarsak, çok sayıda küçük çiftçinin sağladığı kültürel bir-düzeliğe dayalı Çin imparatorluk düzeninin dağılması, savaş ağalarının ortaya çıkmasının ve iktidara el koymaya başlamasının nedeniydi. "Barbarların bir sel gibi" gelip imparatorluğu silip süpürdüğü şeklindeki hikâyeye pek inanmamak gerekir.

Diğer yandan, bu atlı kavimlerin Çin tarihi üzerindeki etkisi azımsanamaz. Düzensizlik salgın haline gelince, halk, yerel aristokrasinin önderliğinde savunma birlikleri toplamaya, savunma duvarları ve kaleleri yapmaya başladı. Bu gibi uygulamalar geçmişte ta 2. yüzyıla, Sarı Sarıklılar ayaklanmalarına kadar uzanır. 4. yüzyılda bu olgu kuzey Çin'de yaygın hale gelmişti. 350 yılı dolaylarında bugünkü Şanşi eyaletindeki altı ilde, 300'e yakın böyle yerel savunma birlikleri vardı. 4. yüzyıl sonlarına doğru, Sarı Nehir'in batısında 3000 savunma birliği olduğu söylenir. Bu birliklerin temel dayanağı sadece birkaç köyden oluşan topluluklardı. Ancak, bu savunma birliklerinin oluşturduğu ligler 100.000 aile içerebilirdi. Kural olarak, küçük köy birimleri kendi aralarında bir lig lideri seçerlerdi. Güçlü yerel klanlar, bu kendi kendini yöneten köy grupları arasında lider rolü oynar, en seçkin askerî birliklerle savunma gayretine katkıda bulunur ve bütün bu yerel

Levent Şahverdi Arşivi

girişime bir aristokrat desteği verirdi. Eğer bu eğilimin sürüp gitmesine izin verilseydi, yeni bir derebeylik düzeni doğabilir ve daha sonraki Çin tarihi, orta çağ Japon tarihine paralel bir çizgi izleyebilirdi. Ancak, geniş bir bölgede, sık sık yer değiştiren, büyük kitleleri silah altında tutan savaşlar, Çin tarihinin akışına başka bir biçim verdi.

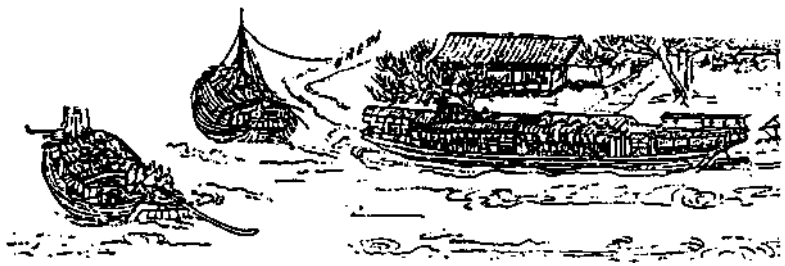
Dönemin önemli savaşları, dörtte biri süvari olan en az 250.000 askerin çatışması biçimindeydi. Büyük sayıda insan gücü gereksinmesi, barbar yönetimli geçici devletleri, daha yerleşik yerel aristokrasi yönetimindeki yerlere saldırmaya itti. Bu devletler haraç yoluyla veya bu yerleri doğrudan kendi valilerinin yönetimine alarak, insan gücü ve ordu için gerekli malzeme ve iaşeyi sağladılar. Her iki durumda da, yeni belirmeye başlayan, kendi kendini yöneten yerel güçlerin ortaya çıkmasını engellediler.

Bu gelişmeler, 4. ve 5. yüzyıllarda Çin'i zayıf bir duruma soktu. Karşılıklı haklara saygı rejimi kuran ve saldırganlığı önleyen bir imparatorluk düzeni tam bir çıkmaza girmişti. Bir başka seçenek, yerel aristokrasinin güçlenerek, Avrupa'da sonradan gelişen feodal düzene benzer bir düzen olabilirdi. Bu seçeneğin gerçekleşmesi de engellendi. Üstelik, askerî valiler yönetime el koyunca, savunma birliklerinin dayanağı olan hücre teşkilatı ortadan kalkmadı: Toprak düzeni eski, küçük toprak sahibi-çiftçi düzenine dönmedi. Bu olmadan da, merkezi bir bürokrasinin kurulup ülkeyi yönetmesi olanaksızdı. Zamanın yazarlarını ümitsizliğe götüren olaylar birbirini izledi. Sonunda, gelip geçici 16 krallık arkada sadece bir "barbar izi" bıraktı. Bu yazarlar yaşamlarını, bu paramparça olmuş imparatorluğun yeniden toparlanıp eski parlaklığından da daha parlak düzey ulaşacağını göremeden tamamladılar. Çünkü bu süreç çok zaman aldı.

Levent Şahverdi Arşivi

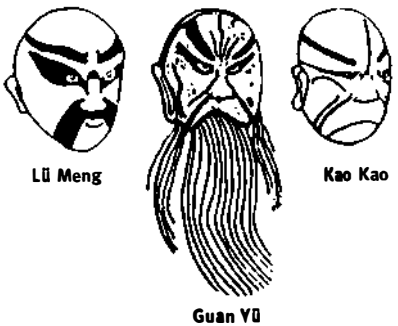
8

Ülkenin Tarihsel Bütünlüğünün Bozulması

Çinlilerin çoğu için evren ahenkli bir biçimde çalışır. Eğer bir şey işlemesi gerektiği gibi işlemiyorsa bunun bir sorumlusu olması gerekir. Uzun Fetret dönemi için Çinlilerin bulduğu günah keçisi Kao Kao'dur (Resimde s.88 sağda). Çian Mu bile, ki kendisi Çin'in tarih yazımı geleneğini günümüze kadar sürdüren en büyük tarihçiler arasındadır, Kao'nun haksız yere tahta el koymasını bağışlayamaz. Bunun anlaşılabilir nedenleri var. İmparatorluk düzeninde, Doğa Kanunu yukardan aşağı uygulanırdı. İmparator tanrının vekilidir demek, yalnız onun evrensel us ve erdemlerin sahibi olması demekti. Uygulamada, aşağı düzeylerdeki halkın hangi koşullarda yaşadığını ayrıntılı bir biçimde saptamak güçtü. Bu bilinse bile, bu uçsuz bucaksız ülkede, birbirine zıt çıkarlar her zaman bağdaştırılamayabilirdi. İmparatorun taht üzerindeki doğa-üstü hakkı, ona çok etkin bir hakemlik olanağı sağlıyordu. Onun o çok bilgiç bürokratlardan tek beklediği, bir miktar, bütün bu doğa-üstü hukuka inanıyormuş gibi yapmalarıydı. Ellerindeki iki ilke; kendi kendini denetleme ve karşılıklı saygı ilkeleri, hemen bütün anlaşmazlıkları çözmelerine, bütün teknik güçlükleri yenmelerine yetmeliydi. Kao Kao'nun suçu sadece, pratik sorunları kaba güç kullanarak çözmeye

Levent Şahverdi Arşivi

kalkışması değildi. Açık sözlü bir kişi olarak, bütün bu efsaneler balonunu da büyük ölçüde söndürmüştü. Geleneklere göre, "Eğer tanrılar beni kutsamışsa, bırakın Kral Wen olayım" demişti. Bu sözle Cou Hanedanı'nın "kültürlü kralı" Şibayi'ye gönderme yapıyordu. Bu kral, çocuklarının Şang ailesinin hükümdarlığına daha kolaylıkla son vermesini sağlamak için, Şang ailesine bağımlı kalmaya devam etmişti. Kao Kao 220 yılında ölünce, oğlu Kao Pi babasının niyetlerini yerine getirmekte gecikmedi ve kendisini Wei Hanedanı'nın imparatoru ilan etti ve son Han hükümdarını iktidarı kendisine devretmeye zorladı. Kırk beş yıl sonra Sima ailesi tıpatıp aynı şeyi yaptı: Sima Cao gerçek iktidarı ele geçirmekle birlikte imparator unvanını yüklenmedi. Ama oğlu Sima Yan, Wei Hanedanına son verip yerine kendi hanedanı Cin'i başlattı.

Profesör Çian gibi, "bir ulus bir düşünce ürünüdür" diyecek kadar ileri gidemeyiz. Ancak, biraz içerikli bir rejimin bir kuramsal dayanağı olması gerektiği de inkâr edilemez. Uçsuz bucaksız eski Çin'in yönetiminin ortaya çıkardığı korkunç güçlükleri yenmek için babadan oğula geçen hanedan sisteminin gerekli olduğu kabul edildiğinden, Kao Kao'nun söylemde ve eylemde sergilediği Makyavelcilik, aradan birçok kuşak geçse de bağışlanamazdı. Geleneksel Çin tiyatrosunda, Kao Kao'yu oynayan kişinin bütün vücudu, onun iki yüzlülüğünü ve işgüzarlığını belirtmek için beyaz tebeşirle kaplıdır. Sadece, gözlerinin etrafına, hızlı düşünen birisini canlandırmak için, bir siyah halka çizilir.

Çin tiyatrosundan ilk söz ediş Tang Hanedanı zamanına, bu tiyatronun yaygın bir ticaret konusu olması Song dönemine rastlar. Ama bugünkü "Pekin Operası" biçimini alması, Fetret döneminden en az 1000 yıl sonra olur. Yine de, bugün bile, Kao Kao ve çağdaşları en

Levent Şahverdi Arşivi

çok sahnelenen kişilerdir. Bu "sahne kişiler"i arasında en fazla hayranlık uyandıranı Guan Yü (resimde ortada) adlı generaldir. Sahnede kırmızı boyalı yüzüyle, çok kibar bir görünüşü vardır. Ancak Guan gerçek hayatında küstah ve herkesin işine karışan bir kişiydi. Bütün sağduyu kurallarına ters düşerek, geri çekilme nedir bilmeden savaşması ve Kao Kao'nun ölümünden sadece 1 ay önce ölmesiyle tanınır. Bütün bunlara karşın, binlerce yıl Çin halkı kendisine, general olarak becerisinden değil, kişilik ve ahlak gücünden ötürü bir savaş tanrısı gibi tapınmıştır. Guan Yü, verdiği her sözü tutan birisi olarak bilinir ve kahramanlığı "dağlardan daha ağır"dı. Bugün bile bazı gizli dernekler kendisini derneklerinin atası sayarlar.

Dengeyi biraz olsun düzeltmek için, bir başka ve biraz farklı bir kahraman daha sahneye konur: Lü Meng (solda). Bu general Guan Yü'yü tuzağa düşürüp kafasını kesen ve Kao Kao'ya götüren kimseydi. Sahnedeki kişi tanımlaması, elbet, biraz abartılıdır. Gizemli maske kendisinin yüzüyle fazla benzeşmez. Lü askerî yaşamına, okumuşlara düşman bir savaşçı olarak başladı. Sadece efendisi ısrar ettiği için okumayı öğrendi. Ama bu arada klasik yazındaki bazı şeyler dikkatini çekmiş olmalı ki kısa zamanda bu yazının altından girip üstünden çıktı ve toptan bir entelektüel değişime uğradı. Arkadaşları, kısa bir sürede okur-yazar olmayan bir askerken, dört başı mamur bir strateji uzmanı haline dönüşmesine hayret ettiler. Çin Operasında taşıdığı, çok uyanık gözler üzerindeki kelebek maskesi, seyirciye, karmaşık bir kişiliğin ruhsal arayışlarını andırmak içindir. Herkesin görebileceği gibi, Lü Meng'de, Guan Yü'de olmayan bir şeyler vardı.

Tarihle ilgilenen birisi bu sahnelerden ne öğrenebilir? Yüksek sınıfların gelenekleri tarihsel gerçekleri ancak bir açıdan yansıtıyor. Filozofların ve devlet adamlarının görüş ve yorumları halkın geneline ancak böyle eğlendirici ve rahat bir ortamda yansıtılabilir. Bu tarihsel dönemin Pekin Operası'nda bu kadar yaygın olarak ele alınmasının nedeni 16. yüzyılda bu dönemi renkli ve dramatik bir dille anlatan bir tarih kitabının yayımlanmasıdır. Yüksek sınıf tarihçilerinin tersine, halk geleneklerine ağırlık vererek, bu kitap geniş halk kitlelerinin aynı

Levent Şahverdi Arşivi

duygunun keyfini paylaşmalarını sağlıyor. Aynen Çian Mu'nun dediği gibi: Ulus bir ruhsal varlıktır. Güvensizlik ve kargaşa dönemlerinde, bu ruhu canlı tutmak için, tarihsel kişilerin karakterine daha derinlemesine ve daha eleştirici bir gözle bakmak gerekiyor. Tiyatro yazarları, geleneksel tarihçilerden pek de farklı olmayan bir biçimde, kişilere zaman içinde değişmeyen karakter ölçüleri uyguladılar. Aralarında öyle yaygın bir görüş birliği vardı ki görüşleri gayet basit kırmızı, kara ve beyaz renklerle boyanarak seyirciye sunulabilirdi.

Resmi tarihçiler, geleneksel tarihçilerin izinden giderek, görevlerinin, kimilerine övgü, kimilerine yergi dağıtmak olduğunu sandıklarından, beyazı daha beyazlatmak, karayı daha karartmakta tereddüt göstermezler. Bu tarihçilerin görüşü doğrultusunda bakıldığında, hiçbir zaman, bu kargaşa ve güvensizlik döneminde görüldüğü kadar "budala ve ahlâksız" hükümdar görülmedi. Liu Ziye, Güney tahtına bir buçuk yıl oturmuş çok genç, yirmi yaşın altında bir hükümdardı. Tarih kayıtlarına bakılırsa bir gün üvey kız kardeşi Prenses Şanyin huzuruna çıkıp: "Sen erkeksin, ben kadın. Ama ikimiz de aynı babanın çocuklarıyız. Senin sarayında binlerce kadının var. Benimse sadece bir tek kocam var. Bu nasıl bir eşitsizliktir?" der. Bunun üzerine hükümdar kendisine 30 erkek odalık hediye eder. Sima Cong iç savaşın patladığı ve barbarların üstünlük kazandığı dönemde hükümdar olma şanssızlığına sahipti. İnsanların açlıktan öldüğünün haber verilmesi üzerine, "peki neden kıyma et yemiyorlar?" diye sormasıyla anılır. Bir diğer yirmi yaş altı imparator, bütün zamanını döşemeleri altın yapraklarla kaplı bir oda yapmakla geçirirdi. Her altın yaprak, Budist geleneğinde mutluluğu simgeleyen lotus çiçeği biçimindeydi. Sevgilisi Bayan Pan her adım attığında ortaya bir lotus çiçeği çıkıyordu.

Bu paragrafta anılan her üç imparator da katledildi. Erkeğin üstünlüğünün toplumsal yapının kemer taşı olduğu bu toplumda, erkek odalık için izin veren Liu Ziye elbette kabul edilemezdi. Ama söylemek gerekir ki, yaptığı kötülükler ölümünden sonra, kendisini katledenler tarafından açıklandı. Ölüm sonrası kötüleme kampanyası o kadar ile-

Levent Şahverdi Arşivi

ri gitti ki, imparatorun el yazısının da çok kötü olduğu ve bunun da değersiz bir insan olduğunun bir başka göstergesi olduğu ileri sürüldü. Kadın-erkek eşitsizliği sorunu, ileri sürüldüğü gibi bir prenses tarafından ortaya atıldıysa, bu, doğrusu, 5. yüzyıl Çin için biraz fazla erken görünüyor. Sima Cong'un kıyma hikâyesini de kuşkuyla karşılamamak güç: Biraz fazla Marie Antoinette'in pasta hikâyesine benziyor! Katledilen üçüncü imparator Şao Baocian'ın çiçek biçimindeki döşeme çalışmasının bir suç teşkil ettiğini kabul etmek de güç. Tarih kitaplarındaki tasvir bile, imparatorun orijinal bir sanat eseri yarattığını, güzel bir genç kadının Botiçelli'nin *Venüs'ün Doğuşu* tablosundaki gibi, bir Çinli yorumlamasını düşündürüyor. Bir zorbanın ahlâksızlığının kanıtı değil de, imparatorun sanatkâr yeteneğinin kanıtı olabilirdi.

Birçok örnekte olduğu gibi, bu örneklerde de, geleneksel tarihçilerin aktarmaya çalıştıkları tarihsel gerçeklerden çok, onların bakış açısına dikkat etmek gerek. Anlattıkları olaylar ve hikâyelerle şu ortaya çıkıyor: Çin usulü mutlak hükümdarlık iki yanlı bir kılıçtı. Bir yandan saraydan çıkan bütün ferman ve emirler fazilet ve doğal yasaların şaşmazlığı görüşünü içeriyorsa da, diğer yandan tahtta oturan kişi halkın bütün sıkıntılarından sorumlu tutuluyordu. Eğer halk mutlu değilse imparator rahat nefes alamazdı. Mencius bu kuramı kuvvetle ve ısrarla vurgulamıştır.

Bu dönemde hükümdarların başarısızlığının nedeni imparatorluk ırkının bozulması değildir. Gerçek neden, daha çok zamanın temel yasalarının kırılganlığıydı. İmparatorluğun nüfuzu kültür alanından saray disiplini alanına gerilemişti. İmparatorların etki alanı daraldıkça saray çevresi üzerindeki baskı şiddetlendi. Hele Güney Hanedanı'nın yükü daha da ağırdı: Meşruluğun temsilcisi olduğunu ileri sürerek, Kuzey barbarlarından daha iyi bir yönetim sağlamak zorunluluğunu yüklenmişti.

Dış eyaletlerdeki koşullar olayların birbirini izleme sırasını doğruluyor. Kuzeyi yeniden ele geçirme saplantısı Güney'de güçlü bir kişiliğin yönettiği bir askerî idareyi istenir kılıyordu. Ancak alt tabakalardan bunun için gerekli destek gelmiyordu. Şian ve Loyang'ın düşme-

Levent Şahverdi Arşivi

sinden sonra güneye sığınan güçlü kabileler, şimdi etrafı göller ve dağlarla çevrili yeni beyliklerini kurmuşlardı. Kendi arazilerinde, göreli olarak güvenli hissettiklerinden, Ciankang'daki sürgün hükümetine karşı hareketsiz kalıyorlardı. Cin döneminin uygulamalarının devamı olarak, veliaht ve diğer prenslerini stratejik eyaletlere vali olarak gönderiyorlardı. Gerçek halk desteğinden yoksun bu prensler, etraflarındaki yerel güçlü ve ihtiraslı kimselerin elinde rehine oluyordu. Eyaletler düzeyinde meydana gelen darbeler hastalığı merkezdekilerden daha az değildi. Sonuç olarak, Ciankang'da meydana gelen hanedan değişmelerinin yarattığı istikrarsızlık Kuzey'dekinden aşağı kalmadı. Ne Kuzey ne de Güney gerçek bir imparatorluk düzeni ve bürokrasisi kurmayı başardı. Diğer yandan, her iki tarafta da, bir feodal yerelleşme için gerekli olan denge durumu yoktu.

Kısa bir süre sonra Cinling adını alacak olan güney başkentte perişan bir çöküş başladı. Zenginlikleri ve yetenekleri için gerekli uygulama bulamayan zenginler, snopluk ve tatlı hayat içinde kayboldu. Çok değer verilen sosyal statü, birçok kuşak önce kuzey Çin'den gelen akrabalara dayanıyordu. Bu dönemde, aile köklerini bulup, "aile ağaçları" ortaya çıkarmak moda oldu. Erkekler yüz makyajı yapmaya başladı. Yazarlar bir "paralel stil"de düz yazı yazmaya başladı: Yeni kurallara göre, yazının temel mesajından çok, güç bela ulaşılan denge ve simetri önem kazandı. Kente, "pudralı ve yaldızlı" adı takıldı: Bir oyuncak şehir.

Bu umutların tükendiği dönem, yine de bir yeniden doğuş dönemi oldu. Elbet, Konfüçyüs felsefesi tümüyle ölmemişti. Ölmüş olsaydı, bu uzun bölünmüşlük dönemin tarihi nasıl, sonradan en yüksek ahlak ölçütlerini kullanan övgü ve yergilerle yazılırdı? Tarihçiler malzemelerini nereden buldular, hangi kaynaktan esinlendiler?

Beklenmedik biçimde, Çin İmparatorluğu'nun yeniden doğuşuna en büyük katkı sözde barbarlardan gelecekti. Saygılı olmak için bundan böyle Çin tarih yazınındaki "barbar" sözcüğü yerine Çinli olmayanlar veya azınlık grupları diyeceğiz. Gerçekte hikâyeyi gelecek

Levent Şahverdi Arşivi

bölümde anlatacağız. Burada sadece şunu söyleyeceğiz ki, bu, Çin tarihinde, Çin İmparatorluğu'nun canlandırılmasında azınlıkların belirleyici bir rol oynamalarının tek örneği değildi. Çin tipi monarşi, basit şematik bir tasarım gerektiriyordu. Üstelik bu tasarım geniş köylü kitlelerini dışlamamalıydı. Steplerden gelen işgalciler, peşin önyargılardan yoksun ve ilkel basitlikleriyle bu görevi yerine getirmeye daha uygunlardı. Yalnız, Çin usullerine ve tarım ortamına alışmaları biraz zaman alıyordu.

Ayrıca, zamanın yazarlarının gözünden kaçan bir diğer nokta da, Daoizm'e olan ilginin yenilenmesi ve gelecek yüzyıllarda Çin'in entelektüel ufkunun genişlemesinde çok etkili olacak Budizm'e olan büyük ilgi oldu. Konfüçyanizm bir toplumsal disiplindir. Düzenin alt-üst olduğu bu dönemde, Konfüçyanizm'in uygulama alanı daraldıkça, aydınlar başka seçenekler aramaya başladı. 3. yüzyılın sonlarında yapılmış olan "Bambu Ormanında Yedi Ermiş" adlı eser bunun örneğidir. Ermişler grubunda bir dayı (amca), bir yeğen ve beş yakın dost vardır. Bu dostlar arasında Liu Ling de var. Bu zat hep bir katırın çektiği bir arabada seyahat eder. Arabada bir şarap küpü vardır. Arkadan omuzunda bir kürek taşıyan bir hizmetçi gelir. Hizmetçiye, Liu Ling ne zaman ve nerede ölürse orada toprağa gömmesi emredilmiştir. Bu tablodan çıkan, kendini doğaya terketmişlik havası tek mesaj değildi. Bu yedi ermişten birçoğu Cin hükümetinde görevliydi. Birisi orduda görev yaptı. Bir diğeri sonradan idam edilmişti. Arkalarını döndükleri şey zamanın iddialı ve şaşaalı gösterişiydi. Son Han zamanının dar kafalılığına karşı, Daoist saflık ve doğayla bir olma, bir çeşit kurtuluş yolu oluyordu.

Çin'in Budizm'i kabulü karmaşık ve ilginç bir konudur. Bu yabancı inanç konusundaki yergi ve övgülerin çokluğu ve yaygınlığı etkisinin ne kadar derin olduğunu gösteriyor. Dr. Hu Şih gibi, Çin'in "akılcılığı ve dürüstlüğü"nü savunanlar, bu, cenneti 33 kat göklerde ve cehennemi 18 katman yer altında gösteren, öbür-dünyaya yönelik yabancı dinin ithal edilişinden üzüntü duyarlar. Diğer yanda, Budizm'in Çin düşünce yaşamı üzerinde canlandırıcı etkisi olduğunu düşünenler, *karma* gibi bir kavramın bile, doğal yasaların neden-sonuç ilişkileri

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde düşünmeye yönelterek, Han döneminin simetri ve denge dogmasına inanan ve fazileti sesin tonu veya yüzün rengiyle belirleyen Çin düşünürleri üzerinde olumlu etkisinden söz ederler. Ne olursa olsun, keşişlerin Hindistan'a gitmesi, başka ülkelerden büyük düşünce ustalarının gelmesi, sadece insanların ruhunu rahatlatmakla kalmadı. Faydalar, felsefe, edebiyat, eğitim, bilim, müzik, heykeltıraşlık, resim ve mimariye kadar yayıldı. Bazı uzmanlara göre, Sanskritçe metinleri çevirirken, Çinli yazarlar ses biliminin mekanizmalarını anladılar ve zamanla Tang şiirinin zenginliği bu sayede çiçek açtı. Etkinin yaygınlığı o derecedir ki, son zamanlarda Budizm'in Çin kültürünün bir bölünmez parçası olduğunu ileri süren yayınlar çıktı. Tarihçi Lei Haizong'a göre, İS 383 yılında, Tibet istilası Cin ordusu tarafından geri çevrildikten sonra Çin medeniyeti bir "Tatar-Budist" medeniyetidir.

Yungang, Longmen ve Dunhuang'daki kaya mezarlarını ziyaret edenler, Budizm'in Çin yaşamına ne kadar derinlemesine girdiğini hayretle görürler. İlk bakışta bu kayalarda arı peteği gibi oyulmuş bu mağaralar pek göz kamaştırıcı değildir. Ancak içeri girince şaşırmamak mümkün değil. Her mağarada Buda heykel ve resimlerinin sayısı on binlerce. Yungang'da olan en büyüğünün kulağının uzunluğu yaklaşık üç metre kadar. En küçüğünün boyu 2.5-3 cm kadar. Çoğunluğu insan büyüklüğünde. Her tarafta, duvarlarda, tavanda renkli resimler, sütunlarda oymalar ve her yanda heykeller. Bu üç yerdeki eserlerin hepsi Çin'in fetret dönemine aittir. Ancak, İpek Yolu üzerinde bulunan Dunhuang'daki eserler, daha sonra gelecek olan hanedanlarla daha fazla bağlantılıdır. Orada Budist sanatının bin yıllık değişimini incelemek mümkündür. Longmen'de de Tang zamanında bazı eserler eklendi. Tümüyle bir 5. yüzyıl kalıntısı olan Yungang'da bile bir eserin tamamlanması 40-50 yıl aldı. Cin-peri masalları, gerçek tarihsel olaylar ve dinsel konulardan esinlenen sanatçılar, gergin kaslar, titreyen parmaklar, gülen veya sırıtan çehreler yarattılar. Tarihçiler, zamanın giysileri, dokuma desenleri, müzik aletleri, hatta fiziki antropoloji konularında gözlemler yapabilirler. Longmen'de 575 tarihli bir mağaranın duvarları zamanın bitkisel ilaç reçeteleriyle kaplıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Her şeye karşın, her alanda da bir şey eksiktir: Genel bir plan veya birleştirici bir ortak ölçek. Projelerin bazısının imparatoriçe ve imparatorlar tarafından anne-babalarını onurlandırmak ve kendilerinin kutsanmasını sağlamak için yaptırılmış olsa da, eserlerin doğa koşullarına açık kaba taş üzerine boyanması veya yontulması nedeniyle, görünüşleri çirkin ve kâbus gibidir. Fransa'nın Chartres veya Amiens katedrallerinin yüzeyini kaplayan "taştan İncil"lerin güzelliğini burada bulamazsınız. Ama bu açık hava sergisi, Budizm'in gerçek özelliği olan köylü dini özelliğini ortaya koymaktadır. Hangi mezhebe sahip olursa olsun bütün inananların kalbine hitap ediyordu. Teolojik özeti, çabuk yoldan kurtuluş olarak da algılanabilirdi, geniş bir metafizik spekülasyon konusu olarak da. Budizm'in bu her yöne çekilebilir ve her işe yarar özelliği, hükümdarlar için karmaşık bir sorun yarattı. Onun evrensel çekiciliğini, hükümet etmeye yararlı ideolojik alet olarak kullanmak istediler. Diğer yandan, o "öbür dünya" vurgusu, biraz abartılınca, Konfüçyanizm denen toplumsal disiplinle çatışırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Acaba, bu uzun Çin fetreti yılları, Çin tarihinin kayıp yılları mıdır? Bu sorunun yanıtı hangi açıdan konuya bakıldığına bağlı. Tarihi tarih yapan olgular, bir merkezi odaktan yoksun olduğundan darmadağınık görünür. Ancak, 220 yılında Geç Han Sülâlesi'nin yıkılmasıyla, 589'da Sui'lerin gerçekleştirdiği birlik arasında geçen yılların bir mantığı vardır. Bu yüzyıllarda olanlar, geleneksel tarihçilerin yermek veya göklere çıkarmaktan, veya tiyatrocuların yüzlerini kara veya beyaz boyamaktan zevk duydukları bir avuç kadın veya erkeğin edepsizliği veya faziletinin çok ötesindeydi. Buraya kadar bu tarihin olumsuz yanlarını tartıştık. Gelecek bölümde yeniden birliğin kurulması yolundaki ilerlemeleri göreceğiz. Ancak, izninizle bir 9. yüzyıl şairi olan Liu Yuşi'den birkaç mısra vereyim. Kendisi 280 yılında Nanjing'in Cin hükümdarları tarafından ele geçirilmesi konusunda çok yazmıştır. Bu fetih kısa süren ve aldatıcı bir birlik getirmişti.

"Wang Seng'in filosu Yicou nehrinden aşağı geldi.
Bu savaş teknelerinin çok katlı güverteleri vardı.
Ey, Cinling, o heybetle doğan şafak,
Çabucak imparatorluk nişanlarını saklamaya koştu.
Bin kulaç uzunluğundaki çelik zincirler,
Nehrin dibine batmıştı.
Taş surlardaki sıra sıra bayraklar
Teslim olmaya hazırız diyordu.

Ne çok zamanlar
Böyle anları andıkça düşüncelere daldık?
Halbuki, aynı dağlar yine orada, yine aynı suları yönlendiriyor,
Buz gibi soğuk, sonsuza giden koşusunda.
Bugün dört deniz arasında istediğimiz yere yerleşebiliriz.
Ama bu mekânda biz terkedilmiş kaleleri görüyoruz,
Orada öyle,
Dertli,
Sonbahar sazlıkları ortasında."

Levent Şahverdi Arşivi

9
Birliğe Doğru

Çin'in yeniden birliğe kavuşmasında önemli rol oynayan Taba'lar, Şianbei halkından gelen seçkin bir klandı. Tarihçiler bu halkın nereden geldiği ve etnik kökenlerinin ne olduğu konusunda kesin bir yargıya varamadılar. Konuştukları dilin bir çeşit Türkçe olduğu anlaşılıyor. Ancak dillerinde Moğolca ve Tungusca kökenli sözcükler de var. Çin tarihçilerine göre, bu kabile Çin'in kuzey sınırlarına geldiğinde, bir ilkel komün toplumundan henüz çıkıyordu. Henüz yerleşik evleri, yazılı dilleri veya bir arada toplu bir yasal düzenleri yoktu. Büyük olasılıkla, Çin tüccarlarıyla temasa geçinceye kadar, kabile üyelerinin özel mülkiyet konusu olan malları da yoktu.

2. yüzyılda, Taba'lar ve diğer Şianbei grupları Mançurya'dan göç etmeye başlamışlardı. 258 yılında bugünkü Suiyuan'da Holingir denen yerde bir kurultay topladılar ve burada Taba'lar 36 kabile üzerinde liderlik durumlarını teyit ettiler. 4. yüzyıl başlarında savaşa 200.000 okçu sürebilecekleriyle öğünüyorlardı. Ama toplam nüfuslarının sadece 600.000 kadar olduğu tahmin ediliyor. Bir milyondan fazla olmaları olanaksız görünüyor. 310 yılında bir Taba lideri, kendisinden başka göçebe kabileleri dışarı atmak için yardım isteyen bir Cin

Levent Şahverdi Arşivi

generaliyle bir anlaşma yaptı. Şianbei kabileleri bu generale 20.000 süvari verdiler. Buna karşılık, Çinliler Taba'ların bugünkü Şanşi eyaletinde, Büyük Surların 100 km kadar içindeki bir kuşak üzerinde yerleşmelerine izin verdi. İlk defa olarak bu kabileler bir tarımsal dayanağa kavuşuyordu.

Bu girişim başarılı olmayınca Taba'lar geçici olarak unutuldular. 4. yüzyılın sonlarında, Tibetlilerin yükselişini ve Çin asıllı olmayan halkların çoğunu hakimiyetleri altına aldıklarını görüyoruz. Yukarda söylediğimiz gibi, sadece 383 yılında Tibetlilerin Güney devletini yıkma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Taba halkı bağımsızlığını kazandı. 386 yılında, Taba Gui kendini, sonradan Wei ismini alan Dai'nin kralı ilan etti. Bu devlet, bin yıl sonra ortaya çıkıp yükselecek hanedanların kendilerinin başlangıcı saydıkları birçok Erken Cou devletlerinden biridir. Gerçekte, bu hanedanla belli başlı ilişkileri sadece aynı coğrafi bölge üzerinde kurulmuş olmalarıdır. Bazen aynı hanedan adı iki kez kullanılır. Bu tartıştığımız devlete, geleneksel Çin tarihçilerinin yolunu izleyerek Kuzey Wei veya Taba Wei diyelim. Taba Gui, 399 yılında kendini krallıktan imparatorluğa yükseltti. Bu devlet 534 yılında ikiye bölününceye kadar 148 yıl yaşadı ve böyle bir karışıklık dönemi için bir rekor sayılabilecek 12 hükümdar üretti. Ancak, daha sonraları, bu hanedan, "16 geçiş hanedanı"ndan biri sayılmadı.

İmparatorluk kurma döneminin başlarında, Taba'lar, tarım bakımından geri bir azınlık topluluğu olarak, bütün güçlerini esir işgücü kullanarak tarımsal dayanaklarını arttırmaya yönelttiler. 391'de Taba Gui, bir Şongnu kabilesini ezici bir yenilgiye uğrattı. Wei vakayinamelerine göre 300 bin at ve 4 milyon baş sığır ele geçirildi. Yenilen tarafın asilleri, aileleriyle birlikte, yani 5 bin kadar kişi kılıçtan geçirildi. Kabilenin geri kalanı, bugünkü Baotou yakınlarında, Yangtse Nehri'nin dirsek yaptığı yerde zorla yerleştirildiler. Kendilerine devlet tarafından gerekli tarım aletleri ve toprak verildi ve tarım işçisi olarak çalıştırıldılar. 5. yüzyıl başlarına kadar bu işlem diğer birçok kabile üzerinde de uygulandı. Taba'lar 398'de, 100 bin Koreli ve Murong'u (bir

Levent Şahverdi Arşivi

başka Şianbei kabilesi), başkentleri olan bugünkü Datong'a yerleştirdi ve kendilerine tarım için gerekli aletler ve hayvanlar verdi. 413 yılında Kalgan'da kurulan yerleşim yeri bir Kuzey Wei imparatorunun kişisel gözetimi altındaydı.

Başkentin bulunduğu eyalette Taba'lar, devlete ait olan ve devlet tarafından işletilen çiftliklerde çalışan tarım işçilerini sekiz bölüm olarak örgütlediler. Hemen 404 yılında bile bir resmi rapor, her bölümdeki insanlar arasında kabile kökenine göre ayırım yapılmadığını belirtiyordu. Bir 440 yılı kararnamesi, çift hayvanı sahiplerinin, hayvanlarını, çift hayvanı olmayan ailelere ödünç vermesini emrediyordu. Hükümet, işi, ödünç verilen hayvan karşılığında ne kadar iş gücü vermek gerektiğini gösteren formüller vermeye kadar götürmüştü. Bütün bunlar gösteriyor ki, başlangıçta devlete ait serfler olan tarım çalışanları, zamanla bağımsız çiftçiye dönüştüler. Bunların gözetimiyle görevlendirilen Taba kökenli yöneticiler de zamanla büyük toprak sahipleri oldular. Ancak bunlar hiçbir zaman, devlete ait işletmelerin büyük kısmını mülk edinmediler; çalışanların büyük kısmını yarıcı haline getirmediler.

Kuzey Wei Hanedanı'nın bu kadar geniş bir alana egemen olmasının temel nedeni, tarımsal nüfusu doğrudan doğruya vergilendirebilmesiydi. Başlangıçta, ordudan görevlendirdiği subayları göndererek yeni fethedilen yerlerdeki çiftçileri kayda geçirdi. Bunlardan, geçici bir dönem için nakit vergi yerine dokuma ürünleri aldı. Ancak 426 yılında bir kararnameyle bütün vergi işlemlerinin bir sivil vergi yönetimi tarafından yapılacağı belirtildi. Çok sayıdaki komisyoncular, vergi aracıları ortadan kaldırıldı. Bütün bunların yapılabilmesi, orta basamaklardaki Çin asıllı ailelerin veya zayıflamış da olsa sürüp giden Çinli olmayan kabile ilişkilerinin etkisizleştirmiş olduğunu gösterir.

5. yüzyılın başlarında kaleme alınmış Kuzey Wei kronikleri, tebaalarıyla birlikte merkezi hükümete bağlanan yerel liderlerin anlatılmasıyla doludur. Tipik örneklerde 5000 veya 3000 aileyle birlikte Kuzey Wei kontrolüne geçen liderler söz konusudur. Bu durumda, Son Dönem Han zamanından bu yana yerel beyliklerin güçlenmesi eğilimi,

Levent Şahverdi Arşivi

nihayet kırılmış görünüyor. Taba'lar fethedemedikleri yerlerde, baskı yoluyla egemenliklerini kuruyorlardı. Taba Hanedanı'nın, kuzeyde yeni bir tehdit olarak ortaya çıkan Avar'ları durdurması, kıtlık zamanlarında yiyecek dağıtabilmesi, etkilerinin artmasını sağlamıştır. Bu dönemde, kuzey Çin'in bazı bölgelerinin nüfusunun azalmış olması da işlerini kolaylaştırmıştır. Ama hiç şüphe yok ki, en başta, tümüyle kendi kontrolleri altında olan bir tarımsal ürün dayanağı sağlama kararları, her ne kadar acımasız olsa da akıllıca bir karardı. Bu, başarılarının temel nedeniydi.

6. yüzyılda ortadan kalkmadan önce, Kuzey Wei beş milyon kadar vergi ödeyen aileyi, yani en az 25 milyon kişiyi kayıt altına almıştı. Özellikle böyle bir kargaşa döneminde, bu olağanüstü bir başarıydı.

Bu yabancı sülâlenin en önemli kanunları 5. yüzyılın sonlarında çıkardıkları kanunlardı. 484 yılında bütün devlet memurlarını kapsayan bir maaş cetveli yayınlandı. Bu demektir ki o zamana kadar devlet maliyesinde hâlâ yerel bürokrasinin kalıntıları vardı. Taba vergileme sistemi, aileyi bir vergi birimi olarak aldı. Aileler "en üst" ve "en alt" arasında sekiz grup olarak sınıflandırılmıştı. Ortalama aile 20 kile tahıl, iki top kumaş vergi verirdi. Diğer vergiler ipekli kumaş veya giyecek biçimindeydi. Gerçek yaşamda, bu sayılar her halde genel ölçütten başka bir şey değildi. Aile başına düşen gerçek vergi çok değişkendi. Vergi ödeyen aile sayısı bile kuşkuludur: Zamanın yazarları, bazen 50 ailenin bir aile gibi kaydedildiğini yazıyor. Zaten merkezi hükümete giden sadece en üst üç grubun vergi geliriydi. Diğer gruplardan toplanan vergiler, vergileri toplayan taşra örgütünde kalıyordu. Vergi miktarı kabaca belirlenmişti ve yerel devlet örgütlerinin geniş bir manevra alanı vardı. Söz konusu kararnameler, sadece bu durumu biraz daha katı bir kontrol altına almayı amaçlıyordu.

Bir yıl sonra, 485 yılında, "Toprak kullanımını eşitleme" ("*juntiyan*") kararnamesi yayınlandı. Buna göre, bütün topraklar imparatora aitti; kullanma hakkı kişilere imparatorun bir bağışıydı. Fazla ayrıntıya girmeden, kararname, 15 yaşını doldurmuş her erkek için 40 *mu* (25 dönüm), her kadın için 20 *mu* arazi bahşediyordu. Ayrıca ai-

Levent Şahverdi Arşivi

lenin sahip olduğu köleler ve iş hayvanları için de arazi bağışlanıyordu. Arazi bağışlanan kimsenin ölümü, veya çalışamaz hale gelmesi durumunda arazi yeniden devlete gidiyordu. Amaç, arazinin mümkün olduğu kadar insanların geçimi için gerekli üretimi arttırmaktı. Ketenkenevir, dut ağacı, meyve ve sebze üretimi için ayrılan toprak ayrı bir sınıftaydı. Bu topraklar da ailelere, aile nüfusunu da dikkate alan bir sistemle dağıtılmıştı. Ancak, bu sınıftaki araziler miras konusu olabilirdi, hatta bazı koşullarda alınıp satılabilirdi.

Bu kararname, Çin tarihinde bir kilometre taşıdır. 485 *Cuntiyan* kararnamesi sadece küçük sayısal değişikliklerle, sonradan gelen hanedanlarca kopya edildi. Birliğe kavuşmuş Sui ve Tang imparatorlukları da bu kararnamenin hükümlerini, 8. yüzyıl sonlarına kadar, yani 300 yıl uyguladılar. Aynı biçimde, Kuzey Wei vergileme ve askerî milis sistemi sonradan gelen hanedanların kurumlarının prototipi oldu.

Cuntiyan kararnamesiyle, toprağın çiftçiye "verilmesi" ne anlama geliyordu? Bu bir verilmiş hak mıydı yoksa bir hak sınırlaması mı? Bir vaat mi yoksa bir vaadin yerine getirilmesi mi? Bu program gerçekte uygulanmış mıydı? Ne ölçüde yerel memurlar toprağı topraksız köylüye verdiler, ne ölçüde fazla toprak sahibi olanların topraklarına el kondu? En büyük tarihçi bile bu sorulara kesin ve belirgin bir cevap veremez. Konunun anlaşılması ancak dolaylı kanıtlara bakarak ve tarihçinin kişisel yargısını kullanmasıyla mümkün görünüyor. Bütün bir imparatorluğa uygulanmak için yapılmış bir program elbet çok genel ölçütler getirmek zorundaydı. Yerel uygulamada karşılaşılan her özel durumu kapsayacak ayrıntıları böyle bir kararnameden bekleyemeyiz. Bir kuralın gerçek yaşamda uygulanmaz olduğu görülünce, ya arazinin büyüklüğü ile oynanır, ya kararname hükümleri görmezlikten gelinir ya da işe yarar biçimde yorumlanır. Yüzde yüz bir uygulama yapmak için gerekli polis gücü yoktu o zamanlar. Ayrıca, modern bir ekonomide kullanılabilecek, parasal yordamlar da henüz ortada yoktu. Uygulamanın yasalardan çok farklı olması geleneğinin, konuyu bilen okuyucunun takdir edeceği gibi, modern zamanlardaki Çin bürokrasisi üzerindeki etkisi çok güçlüdür.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu açıdan bakılınca, 5. yüzyıldan sonra uygulanmış olan *Cuntiyan* programının başarısız olduğu söylenemez. Bu program, vergi ödeyen ve çağrılınca askere gelen, geniş bir köylü sınıfı yaratmak için gerekli altyapıyı oluşturmak bakımından olağanüstü başarılı bir adımdı. Kâğıt üzerinde kalmış olan Wang Mang reformlarının tersine, doğuş halindeki bu askerî gücün doğuş yıllarında, herkes bazı haklar kazanmak veya kaybedilmiş haklara kavuşmak için can atıyordu. Gerçekte, 485 kararnamesi, verilen hakları garanti edilmiş veya geri alınamaz haklar olarak görmez. Örneğin, eğer bir bucaktaki arazi miktarı herkese kararnamenin öngördüğü kadar arazi vermeye yeterli değilse, aile başına verilecek arazi miktarı kararnamede öngörülenden daha az olabilirdi. Veya, kendilerine verilen araziden memnun olmayan aileler, başka bölgelerde yerleştirilmek için başvurabilirlerdi. Tarımsal toprağın devletleştirilmesi, reformu uygulayacak memura, en fazla sonuç almasını sağlamak için yasal dayanakları veriyordu. Baş amaç toprak üzerinde devlet mülkiyeti kurmak değildi.

Eldeki belgeler bunu gösteriyor. Bu dönemde büyük toprak sahipliği vardı, ancak istisna olarak vardı, yaygın olarak değil. Vergi kaçakçılığı yaygındı. Örneğin, kayıtlara göre, bekârların vergi oranı daha düşük olduğu zamanlar, evli erkek sayısı inanılmaz derecede düşüktü. Ama, yine kayıtlar gösteriyor ki, kararnamenin, vergi kayıtlarını düzgünleştirmek, yaygınlaştırmak amacı büyük ölçüde gerçekleşiyordu. Sınır bölgelerinde iki yerleşim yerinde bulunan, 8. yüzyıl kayıtlarının kalıntıları bu genellemeyi güçlendiriyor.

Kuzey Wei Taba Devleti'nin, yerel kabile güçlerini zayıflatmak için aldığı bir diğer önlem, Taba'ya özel bir yerel örgütlenmeye gitmek oldu. Bu sistemi kuran 487 kararnamesi, vergi mükellefi her 5 ailenin bir araya gelip bir mahalle; her 5 mahallenin bir araya gelip bir köy; her 5 köyün bir araya gelip bir köyler birliği kurmasını emreder. Böyle ortaya çıkan her birimin başına yerel yönetimin atadığı bir kişi getirildi. Böylelikle, merkezi hükümetin halka ulaşmasını sağlayan bir kumanda zinciri kurulmuştu. Yeni vergi sistemine göre evli bir çiftin oluşturduğu aileyi vergi birimi olarak aldı ve her aileye yılda iki kile

Levent Şahverdi Arşivi

tahıl ve bir top kumaş ödeme mükellefiyeti getirdi. Açıkça, köy birlikleri örgütlenmesi, vergileme ve toprak kullanımı ile ilgili önlemler birbiriyle ilişkili ve tutarlıydı. Bu önlemler hep birlikte ele alındığında, kavram olarak imparatorluğu yukardan aşağı örgütleyen bir şema ortaya çıkıyor.

Çinli yazarlar, bu dönemi tartıştıklarında, Çin kültürünün güçlü etkileyiciliğiyle, nasıl göçebe kabileleri kısa sürede Çin örf ve adetlerine uyum sağlattığının altını zevkle çizerler. Elbet, çiftçi kitlelerinin yönetimi için gerekli idari yöntemler yerleşik halkın geliştirdiği ve göçebe halkın bilemeyeceği yöntemlerdi. Bu iki kültür arasındaki derin uçurum, neden Taba'ların, Çinlileşmiş imparatorluklarını yönetme tekniklerini geliştirmek için bu kadar zaman geçirdiklerini açıklamaktadır.

İS 486 kararnamesi uygulamaya konduğu zaman, Taba Gui'nin kendini kral ilan etmesinin üstünden tam 100 yıl geçmişti. Çoktan Taba'lar tarafından Konfüçyüs'e kurban kesilmiş, Datong'da bir imparatorluk üniversitesi kurulmuştu. O tarihte, artık Şanbei'ler çoktan, bir seri evliliklerle Çinlileşmişti. 480'lerde yapılan reform kararlarının çoğu, kendisi Feng adıyla dünyaya gelmiş, imparatorun büyük annesi İmparatoriçe Naibi Wenming adında bir Çinli hanım tarafından verildi. Başdanışmanı, İmparatoriçe Naibi'nin sekreterlikten danışmanlığa terfi ettirdiği bir dâhi Li Çong'du. İmparator gerçek iktidarı, büyükannesi 489'da öldükten sonra ele geçirdi.

Ama Taba Hong iktidara geldikten sonra, kendi zamanında yaşayanları da sonradan o dönemi inceleyenleri de şaşırtan sınırsız bir isteklilikle imparatorluğu Çinlileştirmeye koyuldu. 494 yılında imparatorluğun başkenti Datong'dan, o zaman harabe halinde olan ve yeniden inşası gereken Layong'a taşındı. Arkasından, Şianbei dilinin yasaklanması geldi. Otuz yaşından küçük olanlar Çince konuşmak zorundaydılar. Daha yaşlı olanlara Çince'yi öğrenmek ve gerekli uyumu sağlamak için biraz zaman tanınmıştı. Bu kurallara uymayan memurlar hemen görevden atılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Soydaşlarının Çinlilerle evlenmesi imparatorun çok hoşuna giderdi. Bu uğurda işi

Levent Şahverdi Arşivi

çöpçatanlığa kadar götürür, her Taba prensinin asil aile kızı bir Çinliyle evlenmesini ister ve evliliği bizzat kendisi tahtında kutsardı. Şianbei kimliğinin son kalıntısı olan çok heceli isimler de imparatora kaba-saba geldiğinden onlar da Çinlileştirildi. Sonunda Şianbei sözcüğü olan "Taba" yerine, Çince "Yuen" sözcüğü kullanıldı. En sonunda, imparator, dört kişilik bir komiteye, 118 Çinli olmayan ismi, Çinli kulaklara daha bir hoş gelecek biçime sokma görevini verdi.

Yuen Hong'un izlediği politikalar yeni bir dönemin başlangıcı mıydı? Yüzeysel olarak öyle görünüyor. Ancak, gerçekte bu politikalar daha önce ortaya çıkan eğilimlerin devamıydı. Onlara sadece daha gösterişli bir cila sürüyordu. Taba kabilesinin Çin tarihine en büyük katkısı, yeni bir homojen çiftçi sınıfı yaratmasıydı. Bu, bir imparatorluk düzeni için gerekli olan toplumsal dayanaktı. Yuan Hong'un ataları bu temelleri hazırlayarak sabır ve kararlılık göstermişlerdi. Onların çabuk kazanç sağlama ve kendilerini büyük görme eğiliminden kaçınmaları sayesinde, daha önce Tibetli istilacıların, ya da gelip geçici diğer birçok kabilenin başına gelenler onların başına gelmedi. İmparatoriçe Naibi Wenming ve Li Çong'un reformları başarılı oldu çünkü daha önce yapılmış geniş hazırlıklar vardı. Yuan Hong, başarının doruğuna kolaylıkla otararak, gerçekte, bu reformların temellerini zayıflattı.

Loyang'ın yeniden inşası, zevksiz bir zenginliğin gözler önüne serilmesine yol açtı. İmparatorun Çinli asil ailelere gösterdiği taraftarlık, Şianbei asilleri arasında hoşnutsuzluk yarattı. Aynı zamanda bu taraf tutma, güçlü yerel kabilelerin gücünü kırma politikasına da ters düşüyordu. Yuan Hong'un 499 yılında, 32 yaşında ölümünden kısa bir süre sonra, kuzey sınırındaki ayaklanmalar, Çinli olmayan ordu komutanları arasındaki hoşnutsuzluk, saray entrikaları ve darbe girişimleri Kuzey Wei Hanedanı'nı bir kuşak boyunca rahat bırakmadı ve sonunda devlet ikiye bölündü.

Ayrıntılı bir tarih yazılsa, bu dönemi anlatmak için ayrı bir cilt bile tam olarak olan-biteni aydınlatmaya yetmez. Ancak, bin beş yüzyıllık bir zaman aralığıyla, makro tarih açısından bakıldığında genel

Levent Şahverdi Arşivi

eğilim açıkça ortadadır. 6. yüzyılın ortalarına doğru, yeniden eski gücüne kavuşmuş bir imparatorluğun altyapısı yerine oturmuştur. Tarımsal kaynakların ve insan gücünün önemli bir kısmı, bir imparatorluk devletini ayakta tutacak şekilde seferber edilebilir durumdadır. Eksik olan, disiplinli, çıkar gruplarının esiri olmayan, çiftçi sınıfı gibi homojen bir biçimde örgütlü bir bürokrasiydi. Zamanında, bu politikaları uygulayanlar, yaptıklarının anlamını tam olarak kavrayamıyorlardı.

İmparatorluğun 434 yılında ikiye bölünmesi şöyle oldu: Ordu komutanlarının kendisini tahttan indirip öldürmesinden korkan bir Kuzey Wei imparatoru, Şian'a kaçıp oradaki ordu komutanına sığınır. Ama kendisi o komutan tarafından öldürülür. Böylece Taba Devleti gerçekte sona ermiş oluyordu. Ama, doğudaki ve batıdaki ordu komutanları kendi adamları olan kukla imparatorları iktidara getirme yarışına giriştiler. Doğu Wei sadece 16 yıl, Batı Wei 23 yıl sürdü. Doğal olarak, ne birine diğeri gerçek bir güç sahibi olabildi. Gao ailesi, Doğu Wei üzerinde egemendi ve zamanla Taba Sülâlesi'ne son verip Kuzey Çi Hanedanı'nı kurdu. Doğuda Yuwen ailesi hakimdi ve onlar da kendi yaratıkları olan kukla rejime son verip Kuzey Cu Hanedanı'nı kurdu. Gao'lar, yarı Şianbei yarı Çin soyundan geliyordu ve bir yandan Şianbei'leri yatıştırmaya çalışırken Çinlileri de hoş tutmaya çalıştılar. Yuwen'ler atalarının Şongnu ve Şianbei'ye kadar uzadığı görüşüyle, Taba Hong'un Çinlileştirme çabalarını kötüleyerek Çinli olmayan etnik grupların desteğini kazanmaya çalıştılar.

Gerçekte Çinlileştirme konusu artık gündemde olan önemli bir konu olmaktan çıkmıştı. Çünkü bu arada, Taba vergileme ve nüfus kaydı politikaları meyvelerini vermeye başlamıştı. Sağlanan kaynaklarla genel seferberlik ilanı, çok sayıda asker toplama olanak haline gelmişti. Artık, ne Çinli olmayan asiller eski kabile akrabalıklarını ileri sürerek, ne de Çinli yerel büyük aileler yerel düzeyde halka güvenlik sağlayarak, eski siyasal ağırlıklarını sürdürebilecek güçteydi. Çin'in bölünmüşlüğünün 350 yıl sürmesinin nedeni bu iki grup arasındaki gerginlikti. Bu iki grubun etkisi silinmeye başlayınca imparatorluk bürokrasisinin yeniden yönetimi ele geçirmesi yakındı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu koşullarda, Batı'nın durumu Doğu'nunkinden iyiydi. Yuwen ailesi bölgeye sadece 530 yılında gelmişti. Bölge, Şianbei egemenliğine ve tarihsel olarak steplerin etkisine açıktı.

Asil sınıflar ırk bakımından daha çok karma bir kökene sahipti. Yuan Hong'un yasakladığı, Çinli olmayan isimler yeniden devlet tarafından kullanılır ilan edilmişti. Hatta, bu isimleri kullanan kimse yoksa bile, Yuwen'ler bu isimleri, olağanüstü yararlık gösteren Çinlilere bir onur simgesi olarak verdiler. İktidar boşluğu, önceleri Batı Wei'lere, daha sonra Kuzey Cou'lara daha geniş hareket serbestliği bıraktı. Devleti örgütleme işini Su Çao'ya bırakarak, Batı Wei'ler, *Cou Ayinleri* kitabından esinlenen bir bürokratik düzen kurdular. Bu kitap, sorunların çözümüne şematik ve serbest bir düşünce yoluyla yaklaşımıyla bilinir. Açıkça görülüyor ki, batı bölgelerinde, birliğe doğru giden yolda yerleşik çıkarların engellemeleri daha azdı.

Taba Devleti tarihinin tümüne bakınca çok belirgin eğilimler ortaya çıkıyor. Birlik yönünde itme, ilk aşamada kuzeyden başladı ve güneye yayıldı. İkinci aşamada, itme batıdan başladı ve sonra deniz ve nehir ulaşımı bakımından zengin ve daha karmaşık iç siyasal sorunlarla boğuşan doğuyu içine aldı. Homojen ve geniş kapsamlı bir yönetim biçimi getiren Şianbei'ler liderlik rolünü kazandı. Ama başkentlerini Loyang'a naklettikten sonra, onlar da gösterişli bahçeler, yüksek binalar yapmaya başladılar. Bugün yaşadığımız koşullara bakarak, insanların rahat veya lüks içinde yaşamalarının onların karakterlerini zayıflattığı gibi geleneksel görüşleri ileri sürmemiz düşünülemez elbet. Ancak, 6. yüzyılda Çin'de imparatorluk kurma girişimi söz konusu olunca, Yuan Hong'un Çinlileştirme kampanyasının, Taba yöneticilerinin ihtiyacı olan basit örgütlenmeye zarar verdiği söylenebilir.

6. yüzyıl ortalarında on yıllarca süren saray darbeleri ve iç hesaplaşmalar, sonunda üst yöneticiler arasındaki görüş ayrılıklarının ayıklanması ve temizlenmesi sonucunu verdi. Tarihsel temel gidiş yön değiştirmişti: Son Dönem Han'ların yıkılışına götüren olaylar taşra yönetimlerinin eriyip gitmesinden kaynaklanıyordu. Halbuki şimdi, tam tersine, bütünleşmiş ve güçlenmiş taşra teşkilatı iyi örgütlenmiş

Levent Şahverdi Arşivi

bir imparatorluk düzeninin kurulup içerikli bir hüküm sürmesini istiyordu.

Bu gidişi doğru anlayan kişi, sonradan Sui Hanedanı'nı kuracak olan Yang Cian idi. Yang, Kuzey Cou Hanedanı zamanında önemli bir askerî komutan olan babasından bu makamı miras olarak almıştı. Kızı, Yuwen ailesinin şehzadesiyle evliydi. Kendisi 577 yılında Yuwen imparatoruna, Kuzey Çi'lere son veren seferde refakat etmişti. Ertesi yıl imparator öldü ve yerine Yang'ın damadı imparator oldu. İki yıl sonra o da öldü. Hiç kimse bu kargaşalı üç yılda ne olup bittiği konusunda güvenilir bilgiye sahip değil. Bu olanları Yang kendini savunmak için mi, yoksa Yuwen Sülâlesi'ne son vermek için önceden planlanmış olarak mı yaptı? Bilinen şu ki, Yang, 581 yılında Sui Hanedanı'nın iktidarını ilan edinceye kadar üç yılda 59 Yuwen prensinin hayatı şiddetli biçimde son bulmuştu.

Gerçek bir Makyavelien olan Yang Cian, tebaasının yediği tahılla saman karışımını görünce herkesin önünde gözyaşı dökerdi. Memurları sade pamuklu elbiseler giyerdi. Gizli soruşturma tekniğinin ilk uygulayıcılarından olan Yang, memurlarına el altından rüşvet teklif ettirir ve bunu kabul edenleri hemen idam ettirirdi. Sui'lerin kurucusu, başka kitaplarda bol bol eleştiri ve övgü aldı. Bu tip ahlaki ton ve acımasızlık, ne yazık ki, zamanımızda da olmayan şeyler değil. Biz burada bu konuları, sadece, disiplinli bir bürokrasi kurmak ve bir imparatorluğu yeniden inşa etmek için Çin'in nereye kadar gitmek zorunda kaldığını göstermek için ele alıyoruz.

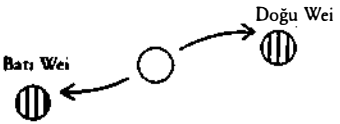
Bu arka planı anladıktan sonra, birliğin kurulması için yapılan askerî harekâtın neden bu kadar kolay olduğunu anlamak kolaylaşıyor. Kırsal yaşamla içli dışlı olan bir yerel bürokrasi, bir köylü ordusunun isteyebileceği en iyi askere alma ve lojistik destek örgütünü oluşturuyordu. Bütün bunlar, artı sayısal üstünlük zaferi garantiliyordu. Kuzey Cou 577 yılında 150.000 kişilik bir ordu toplamıştı. Bu güç, Kuzey Çi ordularını bugünkü Şanşi eyaletinde bulunan Linfen yakınlarına çekti ve bütün kuşatmalar ve diğer manevralar bir yana bırakılırsa, gerçekten can alıcı savaş bir günden kısa sürdü. O günün so-

Levent Şahverdi Arşivi

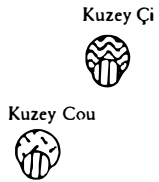
I.
Kuzey Wei, kuzeydeki 16 geçici krallıkların sonuncusunu ortadan kaldırarak, 494'te başkentini Datong'dan Loyang'a taşıdı.

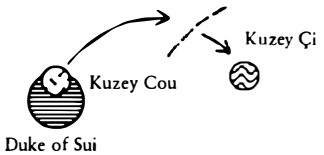
II.
434'te Kuzey Wei ikiye bölündü. Batı Wei Şian'ı, Doğu Wei ise, Ye'yi (bugünkü Anyang) başkent yaptı.

III.
550'de Gao ailesi Doğu Wei'den ele geçirdiği bölgede Kuzey Çi hanedanını kurdu. 557'de Yuwen ailesi Batı Wei'den ele geçirdiği bölgede Kuzey Cou hanedanını kurdu. Kuzey Cou halkın yönetimi konusunda Gao'lardan daha başarılı oldu.

IV.
Sui hanedanının kurucusu Yang Cian, Kuzey Cou'nun 577 yılında Kuzey Çi'ye son vermesine yardımcı oldu.

V.
581'den Ku ey Cou'ya son veren Sui, güneydeki geçici krallıkların sonuncusu olan Çen sülalesine son verdi. 589'da Çin yeniden birliğe kavuştu.

Çin Birliğinin yeniden kuruluşuna doğru.

Levent Şahverdi Arşivi

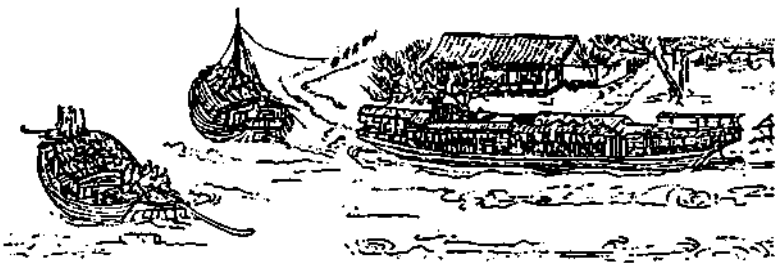
nunda doğu krallığı tarihe karışmıştı. Güneydeki dört geçici hanedandan biri olan Çen ülkesinin Yang Cian tarafından ele geçirilmesi sadece iki buçuk ay sürdü. Yang'ın 518.000 askeri savaşa sürdüğü söylenir. Çen direnmesi 588 yılı sonu ve 589 başında yer alan savaşta, başkentleri Ciyankang (bugünkü Nanjing) yakınlarında gösterdikleri şekilden ibaret bir direnişti. Savaşa katılanların, üç buçuk yüzyıl süren bölünmüşlüğün ancak bu şekilde bitmesi gerektiğini anlamış oldukları kuşku götürür.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

10

İkinci İmparatorluk: Gerçekleşmeyen Atılım

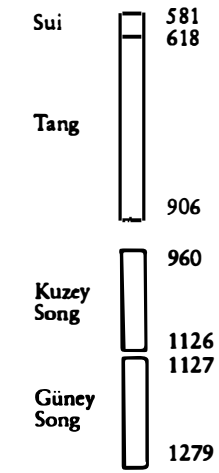
Yedinci yüzyılda Tang Hanedanı dönemi, bütün Çin imparatorluk tarihinin en muhteşem ve en iç açıcı dönemidir. Yurt dışında ulusun prestijinin yükselmesi, yurt içinde kurumların zamanın en mükemmeli düzeyinde olması, Çin halkının kendine güvenini arttırdı.

Bu dönem, bir sistemin kurulması dönemiydi. Taba Wei tarafından kurulan *Cuntiyan*, veya toprak kullanımını düzenleyen sistem, yenilendi. Yani toprağın devlet malı sayılması devam etti. Tang düzeninde, sağlıklı her erkek 100 *mu* (62 dönüm) araziye hak sahibiydi. Hak sahibi emekli olduğu zaman 80 *mu* devlete geri döner, geriye kalan 20 miras olarak ailede kalırdı. Her üç yılda bir sayım yapılırdı. Toprak tahsisi yanında bir de güncelleştirilmiş vergi sistemi örgütlenmişti. Vergi yükümlülüğü, ailenin paket halinde ödemek zorunda olduğu üç kısımdan oluşurdu: İki yüz kile tahıl, yirmi ayak uzunluğunda bir top dokuma ve 20 çalışma günü kamu işlerinde çalışma (korve). Erkek nüfus başına 100 *mu* arazi karşılığı bu oranlar pek düşük bir vergi yüküydü. Onun için de bir yüzyıl boyunca sayımda kayda geçen nüfus gittikçe artış gösterdi. Devlet ambarlarının dolu olması güven duygusunu güçlendirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Nüfus sayımı ve askere alınma sistemleri birbiriyle bağlantılıydı. Karmaşık fakat değişmeyen kurallara göre erkekler sınırlarda veya içerde gereksinimlere göre askere alınırdı. Ortalama bir bucağın 1000 asker verebileceği düşünülürse, 634 bucak rahatlıkla yarım milyon asker çıkarabilirdi.

Uzun zamandan beri Çin'in kuzey sınırlarını zorlayan Şongnu ve Avar'lar artık gitmişlerdi. Şimdi sınırlarda faal olan en güçlü göçebeler, bu tarihte ilk defa kabile adları geçen Türklerdi. Ancak 630 yılında bir Tang generali onları ezici bir bozguna uğrattı. Bu tarihten sonra, Çin İmparatoru, birçok kabile tarafından "Kutsal Han" kabul edildi. Bir diğer Türkçe konuşan ulus olan Uygurlar da, savaşmadan, tabi oldular. Tibetliler de, kralları Çin prensesi Wençeng'le evlenince barış anlaşması yaptılar. 7. yüzyılın ortalarından önce, Tang Devleti Hindistan ve İran ile doğrudan temasa geçmişti. Yalnız Koreliler, Çin'in büyük devlet tavırlarına karşı uzun süre direndi. Mücadele, 668'de Piyongyang Çin kuvvetleri tarafından ele geçirilinceye kadar sürdü.

İkinci İmparatorluk.

Tang Devleti'nin merkez örgütünde altı bakanlık vardı: Personel, Vergiler, Ayinler, Savunma, Adalet ve Bayındırlık. Gerçek bir kabine prototipi olmasa da, bu örgütlenmede düzen ve yöntem vardı. Han döneminin idare sisteminden en büyük fark, bundan böyle İkinci İmparatorluk diyeceğimiz dönemin ilk hanedanı olan Sui'den başlayarak, bütün kademlere memurların devlet tarafından tayin edilmesidir. Sui imparatorları "Tavsiye sistemi"ne son verdi, onun yerine, bütün adaylara açık bir sınav sistemi koydu. Tang zamanında bu uygulamaya tutarlı bir biçimde devam edildi. Ancak, her üç yılda bir, başkentte ve taşrada devlet memurluğu sınavlarının düzenli olarak yapılması Song döneminde başladı. Her erkeğe açık sınav sisteminin bir toplumsal etkisi, güçlü ailelerin devlet

Levent Şahverdi Arşivi

içindeki egemenliğini kırmak oldu. Matbaanın 600 yılı dolaylarında icadında, büyük olasılıkla, sınavlara hazırlanmak için gerekli yazın metinlerine olan talep etkili olmuştur. Bu sistemin bir olumsuz sonucu ise, bürokrasinin Çin toplumunu sıkan pençesinin daha da güçlenmesi oldu. Tang zamanında yalnız sivil bürokraside 18.805 devamlı kadro vardı. Devletten maaş alan, sivil veya asker, yerel veya merkezi, yardımcı veya yüksek düzeyli memur sayısı 368.668 idi. Bu ürkütücü bir sayı çünkü ortaçağ Çin nüfusu 50 milyon dolaylarındaydı.

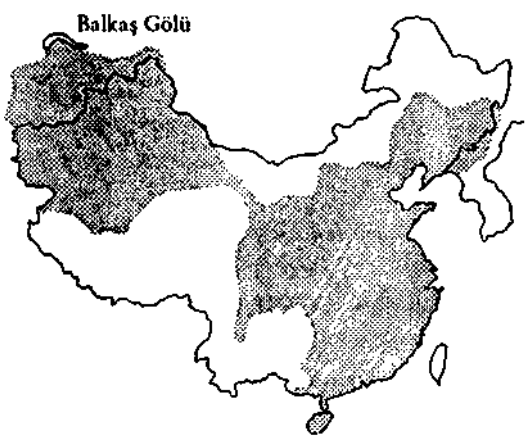
Tang Hanedanı'nın ilk zamanlarında, Çin'in kendi içinde yayılması devam etti. Bölünmüşlük veya Fetret döneminde güney bölgelerinin gelişmesi teşvik görmüştü. Bu bölgelerin gelişmesi İkinci İmparatorluğun da gayretlerini gerektirdi. Kısa sürmüş olan Sui Hanedanı, kanal inşaatı için gösterdiği büyük çabasıyla tanınır. Bir projenin başlamasıyla, kadın veya çocuk bakılmaksızın herkes çalışmaya zorlanırdı. Bazen yüzlerce kilometrelik kanal, milyonlarca kişinin çalışmasıyla birkaç ayda tamamlanırdı. Koca şehirler, nüfusun yeni su yolları etrafında yerleşmelerini sağlamak için terk edilirdi. Bu yeni kanallar Yangtze Nehri'ni Sal Nehri'ne bağladı ve sonunda Kuzey Çin ovasına ulaştı. Bu insafsız, insan hayatını hiçe sayan bayındırlık seferberliği ve Kore'deki başarısızlık, Sui Hanedanı'nın sonunu getirdi. Sui'lerin çok parlak ikinci imparatoru, yetenekli fakat acımasız Yang Guang'ın geriye bıraktığı insan yapısı su yolları, kendinden sonra gelen hanedanların çok işine yaradı. Tang zamanında güneyden gelen vergi gelirleri önemliydi, ayrıca güneyi kuzeye bağlayan su yolları nüfus hareketlerini de kolaylaştırarak, yoğun nüfuslu bölgeleri rahatlattı. Güneye doğru genişleme, bu döneme bir girişimci ruhu getirdi, ilerleme, zenginleşme duygusunu güçlendirdi. Tang zamanında bugünkü Guangcou (Kanton) ve Zayton (bugünkü Çancou) liman olarak önem kazandılar. Çinli nüfusun Tayvan adasında ilk yerleşmesi de 7. yüzyıla rastlar.

Büyüklük duygularından esinlenen Sui ve Tang, Şian kentini satranç tablası misali planlanmış bir kent olarak yeniden inşa ettiler. Bir yönde 8 km diğer yönde 9 km boyutlarındaki kentin surlarının kapsadığı alan, bundan 1000 yıl önce, bugünkü Şian'ın sekiz katıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuzeyden güneye uzanan ana caddesi 160 m genişliğindeydi. 8. yüzyılda Japonlar, kendi başkentleri Nara ve Kyoto'yu tasarlarken, Şian'ın temel tasarımını daha küçük bir ölçekte uygularken, aynı zamanda ana caddelerden birinin Çince ismini o kadar çekici buldular ki bu adı kendi kentlerinde iki kez kullandılar.

Tang Hanedanı kozmopolit bir toplumdu. İmparator Li ailesi çok eski bir Çinli asil aileden geldiğini ileri sürerdi. Ama, Fetret dönemi boyunca, Tang imparatorlarının ataları yabancı hanedana hizmet etti. Çin asıllı olmayan ailelerle sık sık evlendi. İmparatorluk tahtına oturduktan sonra da başka etnik gruplardan ailelerle evlenmeye devam etti. Belki bu karma etnik arka plan, Tang imparatorlarının "Kutsal Han" kabul edilmelerini kolaylaştırdı. Çin imparatorlarının prestijinin yüksek olduğu bu zamanlarda, İndüs vadisinden Hintli prensler, Tang'a tabiyeti kabul ettiler. Assam'lı bir isyancı, cezalandırılmak için Şian'a gönderildi. Çin başkenti Koreliler, Japonlar, Suriyeliler, Araplar, İranlılar, Tibetliler ve Vietnamlılar tarafından ziyaret edildi. İmparatorluk üniversitesinde bu ülkelerin çoğundan gelmiş öğrenci vardı. Bunlar arasında en fazla istekli öğrenciler Japonlardı. Bir çeşit Japon kültür ataşesi yıllarca Çin'de yaşadı. Ülkelerine döndüklerinde bunlar

Tang imparatorluğu.

Levent Şahverdi Arşivi

Japonya'nın devlet kuruluşlarının örgütlenmesinde önemli rol oynadı ve Japonya'nın bir küçük Tang Devleti gibi olmasına katkıda bulundular. Bronz paradan kadınların saç tuvaletine, iç dekorasyondan *go* oyununa kadar, Japon kültürü o zamandan bu yana silinemez bir Çin damgası taşıdı. Kore ve Vietnam aynı yolu, daha az yoğun bir biçimde de olsa izlediler.

Tang'ın güvenlik ve kendine güven duygusunun en yüksek olduğu zamanda doğal olarak dinsel hoşgörü de yaygındı. Budist bilgin Şuancuan, 16 yıllık bir gurbetten sonra 645'te Hindistan'dan döndüğünde imparator Li Şimin kendisiyle bizzat görüştü. İmparator o kadar etkilenmişti ki, hemen, bu büyük gezgin keşişe rahat yaşaması için gerekli evi ve yanında getirdiği 657 Sanskritçe metni Çinceye çevirmesi için gerekli sekreterler ve yayın olanakları sağladı. Tang Hanedanı kurucusu tarafında 624 yılında bir Daoist tapınak yaptırılmıştı. Bir imparatorluk fermanı 638 yılında Nestor Hıristiyanlarının dinlerini yaymalarına izin verdi. Zerdüştler daha az dikkati çektiler ama onların da Şian'daki kilisesi resmen kutsandı ve papazlarına imparatorluğun beşinci ve yedinci dereceden sivil memurlarına eşdeğer unvanlar verildi.

Bu ihtişam dönemine ne oldu? En basit deyişle, bu ideal devlet sona erdi, çünkü zamanla merkezi liderlik tembel ve sorumsuz hale geldi. Saray görevlilerinin sayısı denetlenemez şekilde arttı. 8. yüzyılın ortalarına doğru, yalnız müzisyen ve aktörlerin sayısı 20.000'i geçmişti. Saray kadınlarının sayısı muhtemelen bunun iki katıydı. Bürokrasi sayı olarak artmakla kalmadı, kazançları da arttı. İmparatorların ve bakanların kişilikleri dejenere oldu. İlk dönemler için söylenen her şey şimdi tam tersine döndü. Araplardan oluşan bir birlik 751 yılında Orta Asya'da Çin ordusunu yendi. Bir Thai Devleti bile güney batıda Tang kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Tibetliler isyan etti. 9. yüzyılda sınır komutanlıklarında askerî derebeylikler yaygınlaştı. İç eyaletlerde köylü ayaklanmaları patlak verdi. O zamana kader pek dikkat çekmeyen saray hadimleri, başkentte iktidar kazandılar, imparatorları tahttan indirip tahta çıkarmaya başladılar. Aynı zamanda, Budist manastırlarının artan etkisi ve zenginliği en sonunda devleti en-

Levent Şahverdi Arşivi

dişelendirmeye başladı. 840'larda zulüm başladı: Bir 845 kararnamesiyle 4.600 tapınak yıkıldı, 260.500 keşiş ve rahibe zorla laikleştirildi.

Düşüş tam ve kıyasıya oldu. Bazı tarihçilere göre Tang dönemini iki belirgin alt-döneme ayırmak gerekir. Galiba, dönemin ortalarına yakın bir tarih olan 755'te yer alan An Luşan isyanı iki alt-dönemi ayırmak için uygun bir tarihtir. Böylece elimizde, 137 yıl süren bir refah ve ihtişam dönemi ve arkasından gelen 151 yıllık yıkım ve felaketler dönemi kalıyor.

Elbette kuruluşu sağlam temellere dayalı bir imparatorluk, kısa sürede çürümüş bir topluma dönüşmezdi. Yıkılışa doğru dolu dizgin gidişi basit bir rastlantı doğuramazdı. 8. yüzyıl ortalarında, böyle büyük bir hanedanın sürekliliğinin böyle ciddi biçimde kırılması ortada, şimdiye kadar tartışılmayan bir neden olması gerektiğini akla getiriyor. Bu nedenle, makro tarih yaklaşımına sadık kalarak, uzun vade perspektifini anlamak için, şimdilik 755 yılını ve An Luşan olayını bir yana bırakıp, gerilere, Tang Hanedanı'nın kuruluş yılı olan 618 yılı dolaylarına dönmek gerekli.

Çin'in en önemli hükümdarları arasında kişi olarak en fazla çekici olanı Li Şimin'dir. Sui döneminin son yıllarında, Çin'in birçok yerinde haydutlar ve asiler cirit atarken, o, babası olan Tang beyi Li Yuan'ı kendini imparator ilan etmeye ikna etti. O zaman Şimin sadece 16 yaşındaydı ve 24 yaşına kadar savaşarak barışı kurmaya ve hanedanı güvenli kılmaya çalıştı. Kendisi hem merhametli ve halkın yaşam koşullarıyla ilgili, hem de korku ve yorulmak bilmezdi. Çok zaman savaşlara bizzat kendisi komuta eder, askerlerinin ön saflarında, at değiştirerek koşturur, düşman komutanlarla savaşır, pazarlık ederdi. Siyasal lider olarak, etrafında ermiş ve geniş görüş açısına sahip insanlar toplamıştı. Tang kurumlarının çoğu Sui örneğini devam ettirmişse de, bunların işleyiş tarzı, 23 yıl sürmüş olan Li Şimin döneminin uygulamalarıyla şekillendi. Bu bölümün ilk paragrafında Tang kurumlarının zamanın en mükemmeli haline geldiğini belirtmiştik. Bunun önemli bir kısmı bu genç ve Tang Hanedanı'nın gerçek kurucusu olan Şimin sayesinde gerçekleşti.

Levent Şahverdi Arşivi

Tang merkezi hükümetinin göze çarpan bir özelliği, bir iç denetim mekanizması izlenimi veren, işbölümüdür. İlk olarak, işlerin büyük kısmını yapan ve altı bakanlıktan oluşan bir devlet meclisi vardı. Bunun yanında, önemli ferman, kararname ve politika önerilerini hazırlayan bir çeşit "tasarım kurulu" (politika planlama grubu) vardı. Bir denetim kurulu devlet evrakını gözden geçirir, sorular yöneltir, soruşturma açma önerileri yapardı. Ayrıca Tang hukuk sistemi, hukuk alanını dört bölüme ayırarak diri bir imparatorluk yaşamına iyi uyuyordu: Ceza hukuku, idare hukuku, usul hukuku ve uygulama yönetmelikleri. Japonlar bu sistemi kendi ülkelerine aynen taşıdıklarında buna "kanun devleti" (*"ritsuryo seiji"*) adını verdiler.

Ancak, uyanık bir okuyucu hemen fark etmiştir ki bu denetleme sistemi bugün alışık olduğumuz sistemlerden farklıdır. Tang hükümetinde, çeşitli çıkar gruplarının görüşlerini yansıtacak bir yer yoktur. Böyle bir matristen bağımsız bir adalet sisteminin doğması beklenemezdi. Li Şimin'in kendisi ne kadar aydın görüşlü olursa olsun, hükümeti kaçınılmaz olarak bir mutlakıyet hükümetidir. Kendisini, yani Tanrının Oğlunu, Konfüçyüs felsefesinin iç disiplini dışında denetleyen hiçbir şey yoktu. Tang kayıtlarında şöyle bir hikâye yer alır: Bir gün, saray adamlarıyla bir toplantıdan dönerken, hükümdar kendi kendine, "ben de şu ihtiyar köylüyü öldürmezsem..." diye söylenirken bunu imparatoriçe duyar. Kendisine kimden söz ettiğini sorar. Söz konusu olan, açık sözlülüğüyle tanınan ve hükümdarın göz yummasıyla o zamana kadar hükümdarla çelişmekten geri kalmamış olan, danışman Wei Ceng'den başkası değildi. İmparatoriçe hemen tören giysilerine bürünüp, imparatoru kutlar: Demek sana o kadar bağlı danışmanların var ki, sana sadakatle danışmanlık yapmak için ölümü göze alıyorlar! Danışmanın hayatı bu şekilde kurtulur, ama bu hikâye de Tang adaletinin dayanaklarının ne kadar dar bir çerçeveye oturduğunu gösterir. Bu dayanaklar, kurumsal olmaktan çok kişiseldi. İmparatorun iradesinden başka güç kaynağı yoktu.

Bu demek değil ki Çin halkı doğa olarak temsili hükümete karşıydı. Han Sülâlesi'nin, "tavsiye sistemi" yoluyla devlet memurlarının geniş

Levent Şahverdi Arşivi

bir coğrafi alandan gelmesini sağlayacak bir işe alma politikası uyguladıklarını görmüştük. Birkaç dönüm araziye sahip milyonlarca köylünün meydana getirdiği bir toplumda gerçek bir meclis toplamak teknik olarak olanaksızdı. Bu kalabalık köylü sınıfının üstünde, daha sınırlı bir seçmen kitlesi belirlemek, köylünün kendi toprağını işleyen bağımsız köylü değil, kiracı/yarıcı statüsünde (*jianbin*) oldukları anlamına gelirdi, bu da vergi sisteminin işleyişini ve homojen bir idari düzeni olanaksız hale sokardı. Bu durum, geçmişte görüldüğü gibi, uzun süren bir parçalanma dönemini açardı. Tang yönetimi, devlet memurları sistemini kurumsallaştırarak, memur atamalarını kesin kurallara bağlayarak, yönetişimin sağlığı için Konfüçyüs ahlâkının ne kadar yararlı olduğunu iyi anlamıştı.

Ancak, kişisel fazilete dayalı hükümet bir miktar despotizm demektir. İmparator, devamlı olarak mükemmel ahlâk örneği sunan bir görüntü vererek, tahtı üstünde oturulması çok tehlikeli bir yer haline getiriyordu. Diğer yandan, tahtta oturana karşı en ufak bir rekabet veya meydan okuma görüntüsü de büyük riskler yaratıyordu. Bütün bunlar, ahlâkın mutlak, bölünmez ve pazarlığa tabi olmayan bir özellik olduğunu ve bunu en yüksek düzeyde temsil eden kişinin rekabete göz yumamayacağı demek oluyordu. Bu katı kuralların geçerliliği, Tang dönemi boyunca birçok defa test edildi.

Li Şimin'in ince insanlığının etkisinde kalan modern okuyucu, tahta çıkmak için bu aydın hükümdarın hem ağabeyini hem de küçük kardeşini öldürdüğünü öğrenince dehşete kapılıyor. Ne var ki bu hanedan kurucusu olarak doğmuş adam, ikinci oğul olarak dünyaya gelmişti. Tahta çıktıktan sonra ağabeyi Li Cianşeng'le aralarında büyük bir gerginlik oldu. Rekabet bütün saray halkına yayıldı ve iki kardeşin taraftarlarının ilişkilerini zehirledi. Şimin'in danışmanları, eğer önce kendisi harekete geçmezse, ağabeyi tarafında ortadan kaldırılacağını ısrarla anlattılar. Sonunda olan oldu, Şimin 626 yılında bizzat kardeşini pusuya düşürdü, bir ok darbesiyle öldürdü. Cianseng'in yanında bulunan bir küçük kardeş, kılıçla doğrandı. Bundan sonra, Şimin, kardeşlerinin 10 çocuğunun hepsini idam ettirdi, babasından imparatorluktan çekilmesini istedi, tahta kendisi çıktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu parlak hükümdar bu yaptıklarını haklı göstermeye çalıştı; onları ört-bas etmeye çalışmadı. Bütün bunlar, Şimin'in parlak işleri yanında, Tang devlet kayıtlarında yazılıdır. Gerçek olduklarından kuşkulanmak için neden yoktur. Bu tarihsel olguları bilmeden, veya bunları küçümseyerek, Çin monarşisinin gerçek doğasını ve büyük çelişkilerini anlamak mümkün değildir. Bu olayları görmezlikten gelmek tarihin sürekliliğini yıkar. Örneğin, şimdi tartışacağımız bir diğer kilometre taşı olan, imparatoriçe Wu Zetian'in yaptıklarını objektif olarak açıklamak olanaksız olur. Rus çariçesi Büyük Katarina'dan 1.100 yıl önce yaşamış olan bu kadın hükümdarı, Çin tarihiyle ilgilenen çok kimse bilir.

İmparatoriçe Wu zengin bir aileden geliyordu. Babası imparatorluğun kuruluş yıllarında Li Şimin'in yanında savaşmış, sonradan yeni hanedanın bayındırlık bakanlığı görevinde bulunmuştu. Daha 13-14 yaşındayken, imparator sarayında "üstün yetenekli kadınlar" a seçilmişti. Teknik olarak bu demektir ki, kendisi henüz rütbesi belirlenmemiş cariye idi. Elimizdeki portreden pek belli olmuyor ama zamanın tarihçileri büyük güzelliğinden söz ediyor. Kuşkusuz bu hanım çok yetenekli, çok okumuş, her şeyden önce çok büyük irade sahibiydi.

Li Şimin'in 649 yılında ölümü üzerine Wu Zetian bir Budist manastırına girip rahibe oldu. Yeni imparator, Li Şimin'in oğlu Li Ci manastırı ziyaret ederken Wu dikkatini çekti. 654 yılında imparatorun küçük rütbeli odalığı olarak saraya döndü. Bir yıl sonra Li Ci, Wu'ya yer açmak için, imparatoriçesini kaldırıp attı. O zaman Wu herhalde 30 yaşlarındaydı. Li Ci'ye dört oğul ve bir kız verdi. Demek ki ilk iki Tang imparatorunun karısı

Levent Şahverdi Arşivi

olmuştu. Arkadan gelen ve Tang Sülâlesi'nin şeceresini teşkil eden 17 imparatorun hepsi, istisnasız, bu hanımın torunlarıydı.

İmparatoriçe iktidarı ele geçirdi çünkü, 34 yıl hüküm süren Li Ci'nin yüksek tansiyonu vardı ve bu durum gözlerini bozmuş ve görüşü çok azalmıştı. Wu Zetian, hem devlet işleriyle ilgileniyordu, hem de çok okuyan birisi olarak bu işler için hazırlıklıydı. Daha 674 yılında kendini hükümdar ortağı olarak kabul ettirmişti. On yıl sonra Li Ci ölünce, hiç zaman kaybetmeden fiili olarak iktidara el koydu. İlk oğlu daha önce ölmüştü. İktidarın kendisine geçmesi konusunda iş birliği yapmayan, ikinci oğluna intihar etmesini emretti. Üçüncü oğlunu, imparator olduktan bir ay sonra tahttan indirdi ve 14 yıl ev hapsinde tuttu. Dördüncü oğlan bu olanlardan ders alarak, sürekli olarak boş olan tahtla ilgilenmediğini belirten birçok dilekçe verdi. Wu Zetian, kızının ilk kocasını da öldürttü, ama kızına çok düşkündü; onda kendisine benzer yetenekler görüyordu.

Altı yıl boyunca imparator naipliği yaptı. Ancak 690 yılında Tang Hanedanı'na son verip, Cou Hanedanı'nı kurdu. "Devrim" olarak nitelenen bir kararla kendini "imparator" ilan etti. Seksen bir yaşında, 705 yılında ölümünden az öncesine kadar 21 yıl hüküm sürdü. Bu dönem boyunca birçok Tang prensi kendisini devirmeye uğraştı. Wu karşılık olarak düzinelerce prensi ve yüzlerce adamlarını idam ettirdi. Gizli polise, siyasal suçlular konusunda büyük yetkiler verdi. Polisin uzun kolunun gittikçe uzaklara ulaşmasına izin verdi. Sonunda kendisi çok hasta ve güçsüzken, Tang Hanedanı yeniden tahtı ele geçirdi. İmparatorluk tahtına önce üçüncü oğlu, sonra da dördüncü oğlu oturdu. Wu doğal bir ölümle öldü. Zamanının kronikleri olduğu gibi zamanımıza geldi. Bütün Çin tarihinde bu hanımın yaşamı kadar ilginç olanı yoktur.

Wu Zetian'ın gerçek bir biyografisi hiçbir zaman yazılmadı. Açıkça, biraz inandırıcı bir hayat hikâyesi verebilmek için bir hayli spekülasyon yapmak gerek. Erkekler dünyasında bir kadının intikam alma güdüsü olası bir açıklamadır. Ama, erkeklerin erkekliğine hayranlığı da Wu'nun kişiliğinin bir parçasıydı. Kendisi, bir saray mensubu olan Ci Şu'ya şunu söylemişti: "Bir demir çubuk, bir çelik kırbaç ve

Levent Şahverdi Arşivi

bıçakla, terbiye edemeyeceğim vahşi at yoktur". Arkasından, öğünerek, "herhangi bir erkeği de atları eğittiği gibi eğitebileceğini" eklemişti. Son yıllarına kadar Li Şimin'den sevgi ve saygıyla söz etti. Vali ve sansür kurulu başkan yardımcısı, ilkeleri savunmak için ölüm cezasını göze alan Di Renci'ye karşı saygılı davranırdı. İmparatoriçe Wu sık sık, yüzü makyajlı ve süslü giysiler içindeki genç erkekler tarafından ziyaret edilirdi. Ancak, zaman zaman ahlâk konusunda titiz saray adamları kendisini, "saçları tokalı ve ayakları terlikli" kişilere yüz vererek saray disiplinini bozmaması konusunda uyarırlardı. Favorilerinden biri olan bir Budist rahip bir gün başbakan tarafından sokakta tokatlanmıştı. Hakarete uğrayan ruhani zat imparatoriçeye şikâyette bulunduğunda kendisine, bir daha bu korkusuz başbakanın dolaştığı sokakta dolaşmaması öğütlenmişti.

Belki, bütün bu anekdotları romancılara bırakabilirdik ve bırakmalıydık. Ama bu hikâyeleri vermeden, 7. yüzyılın sonları ve 8. yüzyılın başları Çin tarihinin bütün boyutlarını anlatmak güç. Bir başka deyişle, Li Şimin ve Wu Zetian'ın akla getirdiği ihtişam ve dehşet, Tang dönemi kurumları tarihi ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu tarih, dolaylı şekilde An Luşan isyanına götürür.

İmparatoriçe Wu dönemi kayıtları, Tibetlilerin, Türklerin ve Moğol ırkından yeni bir kavim olan Çidanların çıkardıkları karışıklıklardan söz eder. Ama bütün bunlar bir şekilde bastırılmış veya anlaşma yoluyla çözümlenmişti. Birçok kez ciddi kuraklık yaşandı. Yapılan bir yenilik, saray sınavlarıydı. Devlet memurluğu adayları, sarayda imparatoriçe tarafından bizzat sözlü sınava alındı. Estirilen terör havası halktan çok, üst rütbeli saray adamları tarafından hissediliyordu. Halkın imzasız olarak şikâyetlerini bildirmesi için meydanlara bronz kutular konurdu. Gizli polis şefi Lai Cunçen'in 697'de idam edilmesiyle terör konusunda biraz ferahlama oldu. Ancak politika veya örgütlenme konusunda yenilik sayılabilecek pek bir şey olmadı. Wu Zetian "devrim"i, devlet dairelerine getirilen kadın zevkinden ibaretti. Altın rengi, deniz mavisi, beyaz renkleri imparatoriçenin sevdiği renkler ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak bayraklarda, flamalarda ve elbiselerde çok kullanılır oldu. *Cou Ayinleri*'ne bakılırsa, İmparatoriçe, birçok bakanlıklara örneğin, ilkbahar, yaz, sonbahar, kış gibi isimler verdi. Bir "keklik kabinesi", bir "anka kuşu köşkü" vardı.

Ancak, günah ve sevaplarıyla Wu'nun yaptıkları, İmparatoriçenin ailesinin parçalanmasını, büyük bir hanedanın yıkılmanın eşiğine gelmesini haklı çıkarabilir miydi? Nasıl oldu da tarih, böyle kuşkulu bir geçmişe sahip bir ihtiyar kadının, zamanın en yüksek nüfuslu ve prestijli imparatorluğuna, fiili ve resmi olarak 21 yıl hükümdarlık yapmasına izin verdi?

Wu Zetian zamanı için bu kadar aşırı bir kadın idiyse, neden kendisini, Lu Ci gibi 8. yüzyıl sonlarında Tang'a başbakan olarak hizmet etmiş incelik sahibi birisi, Li Ci gibi Ming döneminin başına buyruk düşünürü, Cao Yi gibi işlek zekâlı Çing dönemi tarihçisi göklere çıkardı?

Bu sorulara yanıt ancak, Konfüçyüs gelenekli hükümetin, disiplin ve kurum olarak gevşek bir yapıya sahip olduğunu anlayınca verilebilir. Toprak kullanımının eşitlenmesi kuralında olduğu gibi, kurumlar, yüzyıllarca süren kargaşalıkların sakinleştirilmesi için düzenlenmişti. Bu program yerine oturduğu zaman, Çin toprakları milyonlarca bağımsız çift sahibi köylülerle doluydu. Bu demek değildi ki, işlenen toprak ve işgücü dağılımı hükümetin kesinkes formüllerinin belirttiğinin aynısıydı. Bu dağınık ve karmaşık düzen, öyle geniş çaplı ve köklü bir reformdan geçirilebilecek gibi değildi. Sorun sadece belli kesimlerin veya bölgelerin çıkarlarını diğerlerine oranla kayırmanın güç olması değildi. Ayrıca, böyle ayrıcalıklı durumlar yaratan yerel ve hükümet dışı örgüt ve kurumları denetleyecek kurum ve kurallar yoktu. Devletin çok temel sorunlarının kurumsal çözümleri yoktu: Göçebe kabilelerin sonu getirilemiyordu; kuraklık ve kıtlıklara karşı ancak meydana geldikleri zaman önlemler alınıyordu, o da çok yetersiz biçimde. Sulama ve bataklık kontrolü dışında, hükümet ve halkı bir araya getiren yararlı çalışma yoktu. Hükümetin içerikten yoksun olması, özellikle barış zamanlarında hissediliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Atama yetkilerini belirgin hale getirdikten sonra, Tang hükümeti bürokrasi işlemlerini arttırdı. Ama, genellikle bürokratik işlemler sadece bir formalite halini aldı. Sui zamanında bile, "ihtiyar kâtipler masalarındaki dosyalarla birlikte ölürler" deyimi kullanılıyordu. Modern Batı kurumlarıyla karşılaştırırsak, eksik olan, devlet dairesi yanı başında, onu hizmet etmek için sıkıştıran, hizmetlerin maliyetini ödeyen özel çıkar kurumlarıydı. (Elbette, Batı'da bile bu daha bin yıl sonra olacaktı). Sistemin kaslarını güçlendirecek paralel sivil kurumların yokluğunda, Çin bürokratik yönetiminin işleyişi devlet memurlarının geleneksel şeref ve haysiyet kurallarına kalıyordu. Alt düzeylerde, bürokrasinin sorunları vardı ama bunlar çok zaman dağınıktı ve belirgin değildi. Ama, üst düzeylerde idare mekanizması daha çok nominal ve baştan savmaydı. Sistemin iyi kötü işlemesini sağlamak için devamlı en yukardan aşağı baskı uygulamak gerekliydi.

Tang zamanının yazarlarının da belirttiği gibi, hanedanın imparatorluğu yönetmek için memur tayini yetkilerini kullanmak ve ceza kanununu uygulamaktan daha iyi yöntemi yoktu. Wu Zetian zamanında bile, İmparatoriçenin önüne gelen davalara bakılırsa, devlet memurları arasında hile ve yolsuzluk oldukça yaygındı. Örneğin Hebei eyaletinde, yetkililer, halkı, Çidan saldırılarına karşı koruyamadılar. Ama seferden sonra, sivil halkı, düşmana yardım ve yataklık etmekten sorumlu tutup cezalandırdılar. Böyle durumlar merkezin devamlı uyanık olmasını ve müdahale etmesini gerektiriyordu.

Kısaca, despotik yönetim bir tercih konusu değildi. Çin'in trajedisi, çok geniş bir imparatorluğun, yerel kurumlar ve teknolojik olanaklar gelişip olgunlaşmadan birliğe kavuşmuş olmasıydı. Bürokrasinin orta düzeylerinde işlevsel bir yeteneğin bulunmaması hükümetin etkin bir yönetim kurmasını güçleştiriyor, bu yetersizliği ancak despotik bir hükümdarın kişisel uyanıklığı telafi ediyordu.

Birçok etken Wu Zetian'ı despot rolünü üstlenmeye götürdü. Hasta kocasına yardım etmek amacıyla devlet kararlarını vermeye başlayınca, bir aşamada artık geri dönülmesi olanaksız çizgiyi geçtiği anlaşılıyor. 675 yılında naiplik rolünü üstlenmesi önerilince, bu öneri

Levent Şahverdi Arşivi

sarayda büyük muhalefetle karşılandı. Sonradan Wu'nun yaptığı zulüm, aslında, kendisinin ilk yıllarda almak zorunda kaldığı risklerin büyüklüğünü ortaya koyuyor. Kamu işlerinde temel Konfüçyüs ilkesi karşılıklı saygı ve kendi kendini kontrol olduğundan, nihai karar yetkisi hükümdarındı. Ancak, bu yetkinin kullanımı hükümdarın ne kadar girişken olduğuyla ilişkiliydi. Çelişkili oyun kuralları, politikacıların kendi planlarını yapıp uygulamalarına birçok olanak sağlıyordu. Bu olgu, Çin siyasal tarihinin temelindedir. Bu bakımdan, imparatoriçe Wu ve imparator Li Şimin'in bir ortak tarafları vardı. Her ikisi de inisiyatif almasını ve sonunda oyunu kazanmasını biliyordu. Tarihçiler belki, İmparatoriçe ve İmparatorun kendi yakınlarını öldürerek devlet çıkarı için bir özveride bulunduklarını düşünerek biraz fazla ileri gidiyorlar. Ancak bu güçlü kadının ve gerçek bir hanedan kurucusunun, hiçbir şeyden çekinmediklerini söylemek yanlış olmaz. En yüksek mevkii elde etmek ve onun yetkilerini sonuna kadar kullanmak için, hiçbir şeyden çekinmemek gerekliydi.

Zamanımız ölçüleriyle, imparatoriçe Wu'nun devrimi, bir devrimden daha az bir şeydi. Teknik olarak mümkün olmadığı için bu devrim geleneksel Çin Devleti'nin işleyişini değiştirmedi. Ancak, yine de bu, arkadan gelen kuşakların anacağı sağlam bir reformdu. Tang prenslerini ve saray emektarlarını ortadan kaldırması, bunların imparatorluk sarayını avuçlarının içine almasını önledi. Belki hükümetin yapısını değiştirmedi, ama işleyişine canlılık kattı. Yeter sayıda genç ve yetenekli memur atayarak bürokrasiye yeni bir hayat verdi. Onun atadığı kimseler, sonradan olgun yaşa gelince, arkadan gelen hükümdarlara değerli hizmetler verdiler. Wu Zetian ölünceye kadar imparatorluğunu büyük felaketler sarsmadı. Bu nedenlerle onun isyanını başarılı olmuş saymak gerekir.

An Luşan ordularını bugünkü Beijing bölgesinden Şian'a doğru harekete geçirdiğinde Tang Hanedanı ömrünün yarısını yaşamış, imparatoriçe Wu 50 yıl önce ölmüştü. Dışardan bakınca, Tang kayıtlarına göre, imparatorluğun nüfusu, 7. yüzyılın başlarında üç milyon ha-

Levent Şahverdi Arşivi

neden, 8. yüzyıl ortalarında 9.619.254 haneye ulaşmıştı. Bu rakamların ne kadar sağlıklı olduğunu bilmesek de, Tang mali yönetiminin ve nüfus istatistiklerinin bozulduğunu biliyoruz. Bu gerilemeyi yalnız yolsuzluklarla açıklayamayız. Özel kişi ve manastır emlakinin genişlemesi de reformların önündeki ana engel değildi.

Kabaca, toprak dağıtım planı nüfus artışı ile tutarlı olmaktan çıkmıştı. Bir eyaletten diğerine farklılık gösterse de iktisadi büyüme ve gelişme dinamiği, devletin inceleme ve kavrama yeteneğinin ötesine geçmişti. Çok durumlarda, devlet böyle bir gayret bile göstermiyordu. Sadece, gerçek koşulların, kağıt üstünde olması beklenen koşullardan yaptığı sapma aşırı hal alınca memurlar kırsal alanlara gönderiliyor, kayıt dışı köylülere, bir süre vergisiz dönem karşılığı kayıt yaptırma olanağı tanınıyordu. Zamanla eski vergi düzeni dışında yeni vergiler getirildi ve kurumsallaştırıldı. Artık işlemeyen bir düzende uydurma değişiklikler yapmak için çeşit çeşit komisyonlar kuruldu. Özet olarak, birçok Çin Hanedanı'nın başını ağrıtan bir paradoks, Tang döneminin ortalarında kendini gösterdi. Savaştan harap olmuş ülkeyi toparlayıp birleştirdikten sonra, Tang hükümdarları, kendi kurdukları düzeni, kendi güçleriyle yarattıkları refahla bağdaştıramadı. Bu uyumsuzluk Tang zamanında çok büyüdü. Çünkü, çiftçi nüfus başlangıçta basit bir formüle göre örgütlendiğinden, yönetimin geniş bir manevra alanı vardı. Gelişmeyle birlikte, durum karmaşıklaşınca, hele bir de bu arada

Levent Şahverdi Arşivi

bürokrasinin yönetimi içerikten çok stile yönelince, örgütsel tutarsızlıkları düzeltmek daha da güçleşti.

Geleneksel tarihçiler, bu olanlardan sarayın büyük masraflarını sorumlu tutarlar. An Luşan güneye doğru ilerlemeye başlayınca, Şian-Loyang ekseni boyunca devlet mağaza ve depolarını ağzına kadar dolu buldu. İmparatorluk başkentindeki tantanalı yaşayış eleştiri konusuydu. Zamanın kaynaklarından okuyoruz ki, Şian'da bayram günleri binlerce saraylı kadın çeşitli oyunlarda yarışıyordu. Daha 8. yüzyılda bu güzel hanımlar, gözlerine sürme çekmesini biliyorlardı. Zamanın resim ve heykellerinden görüyoruz ki bu hanımlar renk renk ipekliler giyiyor, polo oynuyor ve oda müziği yapıyorlardı. Hiç kuşkusuz yaşadıkları gerçek bir kent yaşamıydı. Bir idealist, bütün bu harcamaların ulusal savunmaya yapılması daha doğru olurdu diyebilir. Ama bu, bugünkü Amerika'da, Vietnam Savaşı'na para bulmak için, New York Philharmonic Orkestrası'nı ve Metropolitan Opera'yı kapatmayı önermekten farksızdır. Bu öneri kabul edilseydi bile, ortada, kaynakların başka türlü yönlendirilmesini sağlayacak mekanizmalar yoktu.

Bu trajik 755 yılında, imparator, İmparatoriçe Wu'nun torunu olan Li Longci idi. Kendisi 43 yıldan beri imparatordu ve 72 yaşına yaklaşıyordu. Otuz sekiz yaşında olan Değerli İmparatorluk Zevcesi, ilk sayfalarda sözünü ettiğimiz Yang Guifei, on yıldan beri eşiydi. Karı koca, ikisi de müzik seven ve hayli duygusal kişiler olarak, yaşamları zaman zaman fırtınalarla çalkalansa da, bir masal dünyası yaşamı gibiydi. Kışları, Huaçing termal sularında geçirirlerdi. O zamandan bu yana, bu kaynakların akla güzellik ve şıklık getiren şöhreti daha da arttı. Ama olacak bu ya, Li Longci, Yang Guifei'nin bir kuzeni olan Yang Guoçong'u başbakan atamıştı. Başbakanın An Luşan'a olan düşmanlığı, isyanı tetikledi.

An Luşan, o zamanın Tang sınırında olan bugünkü Rehe bölgesinde büyümüş, karma soydan bir generaldi. Bir pazar yerinde tercüman olarak çalışırken, sınır birliklerine yardımcı er olarak katıldı. Kısa zamanda hızla yükseldi. Denetleme yapan bir general kendisinden imparatora söz etti. 743 yılında Şian'a İmparatorla görüşmek için gel-

Levent Şahverdi Arşivi

di. Arkasından general olarak atandı ve sınır bölgesindeki üç eyaletin başına getirildi. Bazı kaynaklar, böyle bir görevin böyle bir kişiye verilmesini kınarlar. Ancak, tarihsel kanıtlar sorunun başka yerde olduğunu gösteriyor: Sürekli olarak, anında kararlar gerektiren sınır bölgeleri yönetimi merkezden yönetilemez duruma gelmişti.

8. yüzyılda, Orta Asya steplerinde savaşçı kabilelerin yükselişi, biraz değişiklikle, Owen Lattimore'un, "göçebe döngüsü, Çin döngüsünün bir alt ürünüdür" genellemesine iyi uyuyor. İncelediğimiz dönem olan Tang dönemi Çin'de iç refah ve gelişmenin doğurduğu rahatlık, dikkatleri pirinç üretimi ve su ulaştırması gibi konulara yoğunlaştırmıştı. Kuzey sınır eyaletleri, aşağı yukarı, silahlı hayvancılıkla geçinen kabilelerin egemenliğine geçmişti. İmparatoriçe Wu'dan Li Longci'ye kadar Çin sınır politikası edilgen bir politikaydı. Zaman zaman bir Çin enerjisi ve askerî etkinlik patlaması olmuyor değildi. Zaferler kazanılıyor, kaybedilen topraklar geri alınıyor ve ticaret yolları yeniden açılıyordu. Saldıran Tibetliler, Türkler ve Çidanlar geçici olarak etkisiz kılınıyordu. Ancak ciddi Çin yenilgileri de oluyordu. Her seferin arkasından karşılıklı kız alıp veriliyor, vassallik ilişkileri kuruluyordu. Buna karşılık, bu kabileleri ortadan kaldırmak veya cezalandırmak veya yerleştirmek için bir şey yapılmıyordu. Böyle bir girişim zaten pratik olmazdı.

Li Longci'nin uzun süren hükümdarlığı zamanında askerî sınır bölgeleri yeniden örgütlenmişti. Kâğıt üzerinde imparatorluğun emrinde yarım milyon asker ve 80.000 savaş atı vardı. Yiyecek ve giyecek ikmalinin arttırıldığı söyleniyordu. Ancak, ileri karakollardaki durumla Şian'ın elindeki bilgiler arasındaki büyük fark göz önünde bulundurulunca, bu rakamları çok büyük kuşkuyla karşılamak gerekiyor. Daha da rahat kaçırıcı olan da, bu rakamlar doğru olsa bile, son derece hareketli göçebe ordularının süvari akınları karşısında bu parça pörçük ve hareketsiz ordunun savunma gücünün yetersizliğiydi.

An Luşan'ın bulunduğu kuzey-doğu kesimi, özellikle, Koreli, Moğol, Çidan ve Şi (veya Tatabi) olarak adlandırılan Türklerin ayak önü olan bir kesimdi. Nüfus bileşimi karışık ve koşullar kaypaktı. Böl-

Levent Şahverdi Arşivi

genin iktisadi gelişmesi konusunda hükümet, değil bir şey yapmak, bilgi sahibi bile değildi. Yetenekli bölge komutanları kendi başlarının çaresine bakıyor, büyük ihtimalle yerel kabile reisleriyle anlaşmalar yapıyorlardı. An Luşan gibi, kurnaz ve birçok dil bilen birisi, imparatorluk sarayının sınır bölgelerine atamak için aradığı kimselerdeki özelliklere sahipti. Gerçekte, kendisi böyle görevlendirilen tek "barbar general" değildi. Ayrıca, An Luşan'ın isyanından sonra bile Tang hükümeti bu tip yabancı kökenli komutanları imparatorluğun general kadrosunda tutmaya devam etti. Bu olguların ışığında, kendi kendini fakir sınır bölgeleri ortamında yetiştirmiş birisi olarak An Luşan'ın Tang'a sadakatini generallik unvanının karşılığı olarak satmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. İmparatora verdiği hediyeler, Şian'da herkese dağıttığı rüşvetler ve iltifatlar bunu doğruluyor.

Elbette bu durum, imparatorluğun ilk yıllarında gördüğümüz sağlamlığa, toprak kullanım ve askere alma sisteminin işlediği zamanlara kıyasla iç açıcı bir durum değildi. İmparatorluğun prestiji yüksek olduğu süre, askere alınan gençlerin sınır bölgelerine yürüyüp gitmesi bile, savaşçı kabileleri yerlerinde durdurmaya yetiyordu.

Ancak şimdi, ağır bir askerî bütçe yanında, askerî ve sivil bürokrasi arasında uyumsuzluk artıyordu. Askerî komutanların gittikçe artan biçimde profesyonel askerler olması yanında sivil bürokrasi hâlâ edebiyat kökenli memurlardan oluşuyordu. Sivil bürokratlar bir yandan kendi aralarında da didişirken, diğer yandan hiç değişmeyen simetri ve denge doktrinlerine bağlılık iddialarını sürdürüyorlardı.

An Luşan'ın yükselişinin tartışmalara yol açması kaçınılmazdı. Bunlar yükselen bir sarmal şeklinde oldu. Kendisi yetenekli bulunduğu için yetkileri arttırıldı. Bu onu daha da vazgeçilmez hale getirdi. Emrindeki eyaletler ve yetkileri arttıkça, imparator kendisini unvan ve

Levent Şahverdi Arşivi

nişanlara boğdu. Kendisi için Şian'da muhteşem bir saray yapıldı. İmparator Li Longci, işi, bu Türkçe konuşan generalden kendisine baba ve imparatoriçe Yang Guifei'ye anne diye hitap etmesini istemeye kadar götürdü. Bu arada kuzen Yang Guocong, ısrarla, An Luşan'ın bir gün hanedana hıyanet edeceğini ileri sürdü. Mantık olarak söylediği inandırıcıydı. Ama somut bir önlem getirmedikçe, bu uyarılar bile başlı başına patlamayı başlatmaya yeterdi. Sonunda, Yang Guacong'ın korktuğu başına gelince, elbette An Luşan'ın harekete geçmek için ilk bahanesi bu tahtı zehirleyen danışmanı ortadan kaldırmak gerektiğiydi.

Bütün bunların sonucu olarak, imparatorluğun bütün zayıf tarafları gözler önüne serilmişti. İç ticaret önemliydi ama bu tümüyle tek taraflı bir ticaretti. Güneyden Şian'a gelen tüketim maddeleri için ödenen para, güneyli köylünün vergilerini ödemek için gereken paranın sadece bir kısmıydı. İki taraflı bir ticaret malları akımı söz konusu değildi. Şian'la ticaretin kesintiye uğraması, dolayısıyla, köylünün geçimini tehdit eden, onu, ciddi olarak silaha sarılamaya iten bir şey değildi. Başkentte asker olarak saray polisi ve bir şeref kıtası dışında ciddi bir güç yoktu. Aceleyle toplanan askerler, hiç savaşma niyeti olmayan, başkentte toplanmış işsiz-güçsüz takımından başka bir şey değildi. İsyancılara karşı direnme, sağlam stratejik görüşlerden çok siyasal görüşlere dayanıyordu. Yaz geldiğinde Şian tehdit altındaydı. İmparator, favorisi odalık, onun kuzeni olan başbakan ve gerekli saray personeli Seçuan yönünde kaçmaya başladılar. Başkentten daha 150-160 km. uzaklaşılmışken, refakatçi askerler ayaklandı. Önce başbakanı öldürdüler, arkasından Yang Guifei'nin idamını istediler. Gözü korkmuş olan imparator baş eğmek zorunda kaldı ve kadın boğularak öldürüldü. Bahtsız hükümdarın bu yürekler acısı Seçuan yolculuğunun hikâyeleri, Şian ile köylü Çin arasındaki kurumsal ilişkilerin ne kadar pamuk ipliğiyle bağlı olduğunu ortaya koyuyor. İmparatorun askerlerle konuşmaları, Tang mutlakıyetinin tümüyle Konfüçyüs disiplinine dayalı olduğu görüşünü doğruluyor. Bu disiplin ortadan kalkınca mutlakıyetin gerekçesi çok zayıf kalıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

An Luşan isyanı da, arkasından gelen, oğullarının ve destekçilerinin ayaklanma dalgaları da bastırıldı. Ancak, bundan sonra Tang hiçbir zaman eski otoritesini kazanamadı. İsyanı bastırmak için, saray, sınır boylarından Çinli ve Çinli olmayan kabilelerden asker toplamak zorunda kaldı. Tang sorunu ertelemek için çok sayıda tavizler vermek zorunda kaldı. Diğer yandan, ne An Luşan ne de ondan sonra gelen askerî beylikler, hanedana son vermek, hattâ Kuzey Çin'i ele geçirmek için gerekli yetenek ve örgüt güdüsüne sahipti. Tang Hanedan'ın ikinci yarısı, işte böyle huzursuz bir denge sayesinde devam etti.

Hanedanın temel taşı olan, toprak kullanımı ve buna bağlı olan vergi ve askerlik hizmeti şekil olarak terk edilmiş değildi. Ancak, artık gerçek hayatta uygulaması son bulmuştu. Onun yerine 780 yılında yeni bir vergi sistemi getirildi. Buna göre toprak vergisi artık toprağın kağıt üzerinde tahsis edildiği kimseden değil, toprağın gerçek sahibinden alınacaktı. Vergi oranları, ülke düzeyinde ilan edilmemişti. Merkezi hükümet ihtiyaca göre her il veya eyalete bir miktar vergi yükü belirliyordu. Eyalet veya il yetkilileri verginin mükellefler arasında dağılımını kendileri kararlaştırıyordu. Gerçekte, çoğu kuzey eyaletleri olan eyaletlerin üçte biri Şian'a hiç vergi ödemiyordu. Eskisi gibi vergi güneyden geliyordu. Ama bu sadece yerel valilerin, imparatorun gözüne girmek için yaptıkları bir çeşit feodal ödemeydi; bir devlet disiplininin gerektirdiği vergi borcu değil.

İzleyen bir buçuk yüzyıl boyunca değişen ölçülerde yerel özerklik yaşandı. Ancak, bu dönem yaşanan özerklik, İkinci İmparatorluk öncesi yaşanan bölünmüşlük, "fetret" döneminden farklıydı.

Bu sefer güçlü klanlar bir rol oynamadılar. Genellikle, yerel düzeyde askerî komutanlar hüküm sürüyordu. Ayrıca, bu dönem bir bitmez tükenmez iç savaş dönemi değildi. Edwin Reischauer'in işaret ettiği gibi, bu gibi gözlemler her zaman görelidir. Nasıl ilk Tang döneminin ihtişamı tarihçiler tarafından abartılmışsa, ikinci dönemin sefalet ve perişanlığı da abartılı olarak aktarılmıştır.

Yerel özerklik konusuna birçok açıdan bakmak mümkün. Örneğin, bugünkü Hebei eyaletinde dört ili kapsayan Çengde bölgesi 100

Levent Şahverdi Arşivi

yıldan fazla bir süre Wang ailesinin elinde kaldı. General He Jintao, imparator tarafından Weibo bölgesinin valisi atanmadan önce, 829 yılında, subaylar tarafından bugünkü Henan ve Hebei eyaletleri arasında kalan bu 7 ilin yerel hükümdarı seçilmişti. Bunlar bir istikrarsızlık göstergesi değildi. He Jintao halk tarafından seviliyordu ve makamını sonradan oğlu ve torununa devretti. Bu örnekler şunu doğruluyor: Her kim vergi gelirlerine hakimse araziye de o hakimdi. Bölgesel yetkiler merkezden kullanılmak yerine bölgeye bırakıldığında, yöneticilerin yerel olgulara yakınlığı nedeniyle yönetim daha etkindi.

Ancak, merkezin zayıf olmasının da sakıncaları yok değildi. 763 yılında Tibetliler Şian'a girdi ve kenti yağmaladı. 765'te, kentin etrafında kamp kurmuş olan Uygurlarla bir olan Tibetliler yeniden kenti yağmalamaya hazırlanırken, 70 yaşındaki general Guo Ziyi silahsız olarak atına atlayıp Uygur kamplarına dalarak yaşamını tehlikeye soktu. Kendisi daha önce göçebelerden oluşan yardımcı birliklere komuta etmiş olduğundan, "Göksel Han" hakkını hatırlatarak Uygurları yatıştırmayı ve onları yeniden bağlılık yemini etmeye ikna etmeyi başardı. Uygurların taraf değiştirmesi sonucu Tibetliler de hücumdan vazgeçmek ve kaçıp gitmek zorunda kalmıştı. Guo Ziyi'nin kahramanlığına hayran olmamak mümkün değildi ama, bir göçebe kabileyi öbürüne karşı kullanarak imparatorluk sınırlarının yüzlerce kilometre ötelere götürüldüğü dönemler çok uzakta kalmıştı.

Gerçekte, An Luşan isyanından sonra, Sarı Nehir'in yukarı kesimlerinin batısı kesin olarak Tibetlilerin eline geçmişti. Tekrar tekrar sınır çatışmaları oluyordu. 787 yılında barış görüşmelerinden bir sonuç alınamayınca, Tibetliler 10.000 sivil Çinliyi esir edip başka kabilelere köle olarak sattılar. Bir derin boğazda, Tibetliler esirlerinin doğuya yüzlerini dönüp ağlayarak yurtlarına veda etmelerine izin verince yüzlercesi kendilerini uçurumdan attı. Uygurları yatıştırmak için Çinli prensesleri onların şeflerine vermek gerekti. Bu genç kadınların, yaşamlarının geri kalanını o kederli manzaraya karşı o haysiyet kırıcı haremlerde, nasıl geçirdiklerini anlatan hikâyeler hâlâ modern okuyucunun kalbini sızlatır.

Levent Şahverdi Arşivi

9. yüzyılda en büyüğü Huang Çao isyanı olan isyanlar salgını oldu. Kendisinden çok söz edilmesine karşın, Huang Çao'nun hayat hikâyesi esrar perdesiyle örtülüdür. Çok yetkili iki hanedan kroniklerinde anlatılan iki hayat hikâyesi önemli noktalarda birbiriyle çelişir. Her iki hikâyede de tuz ticaretiyle uğraştığı söylense de, birinde önemsiz bir seyyar satıcı veya kaçakçı olarak tanıtılır, halbuki öbüründe ailesinin birçok kuşaktan beri iş yapan zengin tüccarlar olduğu söylenir. Bu farklılıklar gösteriyor ki hayatının gerçek ayrıntıları bilinmiyordu. Tam olarak bilinmeyen fakat 875'ten sonra bir tarihte, bir isyanı bastırmak için silahlı eyleme girdi ve dikkatleri üstünde topladı. Merkezi liderliğin parçalanması ve yerel otoriteler arasında eşgüdüm yokluğu, silahlı müdahalesine devam etmesini mümkün kıldı.

Huang, Çin'in ortalarından güney doğu sahil bölgelerine yönelerek yol boyunca arkasına haydut çetelerini, daha sonra çözülme halindeki merkezi hükümet askerlerini toplayarak ilerledi. Bir anlamda bu yaptığı resmi makamların yolsuzluk ve beceriksizliğine son vermek oluyordu. 879 yılında Guangcou'ya (Kanton) ulaştığı zaman emrinde bir çeyrek milyon asker vardı. Ama bu arada bazı tersliklerle karşılaştı. Guongcou'yu da içeren bölgenin valiliği isteği Tang hükümeti tarafından geri çevrildi. Bu arada çıkan salgın hastalık askerleri arasında büyük kayıplara neden oldu. Bir Arap kaynağına göre, Huang'ın adamları, Guangcou'da Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve Farisî 120.000 kişiyi katletti. Ancak, Çin kaynaklarında bunu doğrulayan belge yoktur.

Geri çekilmek zorunda kalan Huang Çao, yazıldığına göre 600.000 kişiyle 880 yılı sonunda Şian'a girdi. Başkenti iki yıl elinde tuttu. Başlangıçta halkı kendi tarafına çekmeğe uğraştı. Ama, sonunda kendi kazdığı kuyuya düştü. Hareketsiz kalan ordusu, birçok Türk general komutasındaki askerlerle takviye edilmiş Tang Hanedanı'na sadık birlikler tarafından perişan edilmeye başladı. Kalabalık ordusunun ikmali güçleşince, Şian halkıyla ilişkileri de bozuldu ve yaptığı katliam artık sınır tanımaz oldu. 883 yılı ilkbaharında Şian'ı terk edip doğuya doğru yürüdü. 884 yılının yazında, bugünkü Şandong eyale-

Levent Şahverdi Arşivi

tinde, kendisinin ve en yakın arkadaşlarının kafası kesildi. Bu şekilde, bütün Çin tarihinin en derin etkili isyanlarından biri son bulmuş oldu.

Huang Çao olayı, Çin tarihinin hep süregelen bir ikilemini ortaya kor. Bir yandan güçlü bir merkezi hükümet çok pahalıya mal olur. Diğer yandan, güçlü bir merkezi hükümet yokluğu da korkunç sonuçlar doğurabilecek koşulları hazırlar. Batılı okuyucunun gözünde canlandırmak için, Huang'ın hareketlerini bir Avrupa haritası üzerine nakledersek, Huang, Ankara'dan Londra'ya gidip geri dönmüştür. Huang, Yangtze Nehri'ni dört defa, Sarı Nehir'i iki defa geçti. Bu bütün zamanların en büyük haydudu, imparatorluk içinde serbestçe dolaşmak için, Tang düzeninde kâfi girinti çıkıntılar bulmuştu. Valiler, yerel güvenlik sorunlarıyla o kadar doluydular ki, onu köşeye sıkıştıracak bir hareket düzenleyecek halleri yoktu. Huang'ın başarısı sadece muazzam bir eşkıyalık başarısı değildi. Bu olay, Tang örgütlenmesinin hâlâ ayakta olduğunu, ancak bu örgütü harekete geçirerek düzeni sağlayacak bir örgüt mantığı veya kültürü kalmamış olduğunu ortaya çıkarıyor. Huang isyan bayrağını çektiği zaman, An Luşan isyanının üstünden 130 yıl geçmişti. Tang Hanedanı'nın altyapısı orijinal tasarımının çok ötesine genişlemişti. Artık, ülke ölçüsünde yeni bir otoriteye gereksinim doğmuştu.

Huang, hanedana son vermedi. Ama hanedan, bu isyanın arkasından gelen sarsıntılarla yıkıldı. Eyaletlerden gelen vergi gelirleri gittikçe azalırken, imparatorluk sarayı ancak yirmi yıl daha dayanabildi. 904 yılında, sonradan Tang saflarına katılan eski Huang komutanlarından Cu Çuancong, bahtsız imparatora eşyalarını toplayıp kendisiyle birlikte Loyang'a gitmesini emretti. Loyang, Cu'nun mutlak egemenliğindeydi. Bu hareket üstü kapalı bir gasp olayından başka bir şey değildi. Nitekim iki yıl sonra, Cu, Li Yuan ve Li Şimin'in kurduğu hanedana son verdi.

906 yılından sonra Şian bir daha imparatorluk başkenti olma şerefine ulaşamayacaktı. Çin, ikinci bin yıla yaklaştıkça, başkentin, vergi gelirlerinin geldiği bölgelere yakın olması gerektiği açıkça anlaşıldı. Ülkenin ağırlık merkezi doğuya doğru kaymaya başladı. Çin'in

Levent Şahverdi Arşivi

güneydoğusu, verimli toprakları ve işlek su yollarıyla çekici bir seçenekti. Savaşçı göçebe kabileler söz konusu olduğu zaman bile, biraz tarım deneyimi olan kabileler tercih edilerek yerleştiriliyordu. Böylece doğal olarak, Tibetlilerin ve Türklerin çok olduğu kurak ve verimsiz kuzey batıdansa, Mançurya yerleşme alanı olarak ortaya çıktı. Gelecek 400 boyunca Çin ve Çinli olmayan kavimlerle olan mücadele, kuzey-güney ekseni üzerinde, Şian'dan uzaklarda yer alacaktı. Şian yeteri kadar iniş-çıkışlar yaşamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

11

Kuzey Song Hanedanı: Cesur Bir Girişim

Song Hanedanı'nın 960 yılında iktidara gelmesiyle, Çin maddeci bir kültürle donanmış olarak modern çağlara girmiş gibi görünür. Ülkede para kullanımı yaygınlaşmıştı. Barut, alev makinesi, pusulayla deniz ulaşımı, astronomi saati, çelik fırını, dokuma tezgâhlarında su gücü kullanımı, gemilerde su geçirmez kompartımanlar gibi yenilikler Song zamanında ortaya çıktı. 11. ve 12. yüzyıllarda, belli başlı Çin kentlerinde yaşam düzeyi dünyanın herhangi bir zengin kentinden geri kalmazdı, belki daha iyiydi.

Song Hanedanı'nın kurucusu Cao Kuangyin bir subaydı. Toprağı yeniden dağıtmak veya genel bir askere alma sistemi kurma girişiminde bulunmadı. Song Hanedanı Çin tarihinde ordularını paralı askerle oluşturan tek önemli hanedandır. Tahta çıkar çıkmaz Cao Kuangyin, sadece Song Hanedanına başkentlik etmiş olan Kaifeng kentinin güney banliyösünde büyük bir yapay göl yaptırdı. Konfüçyüs konulu seminerlerde konuşmalar yapmak yerine, bu göle gider orada bahriye manevralarını gözetler, savaş gemisi inşa atölyelerini denetlerdi. Askerî gücün ekonomik birikimle desteklenmesi gerektiğine inandığından, devlet depolarında iki milyon top ipekli kumaş biriktirmeye

Levent Şahverdi Arşivi

kararlıydı. Kuzeyde, yarı Çinlileşmiş devletlerle baş edebilmek için bu gerekiyordu.

İdarede, eski geleneksel soyutlamalar yerine gerçek hayata, sadece tarım yerine ticarete, edilgen bir yönetimden aktif bir yönetime geçiş, Song dönemi Çin Devleti'ne yeni bir yüz kazandırdı, eski durgunluğa son verdi. Devlet örgütlenmesi de bu değişimi yansıtıyordu. Gerçi Song, devamlılığı sağlamak endişesiyle eski bakanlıkları devam ettirdi, ancak bunlara yenilerini ekledi. Bunlar arasında en önemlileri, İmparatorluk Danışma Kurulu ve Maliye Komisyonuydu. Bu kurullar açıkça gösteriyordu ki, yeni hanedan ülkeyi fizik güç kullanarak yönetecekti; öyle eskiden olduğu gibi törenler yaparak bu gücün hatırlatılmasıyla değil.

İmparatorluk makamı, ahlaki iddialardan kısmen de olsa uzaklaşınca, daha insancıl olabildi. Hanedanın kurucusu, kendisiyle aynı fikirde olmayanlara ölüm cezası uygulamayacağına yemin etti. Bu ant bir tabelaya yazılmış, ailenin tapınağına konarak bir kuşaktan diğerine geçmesi sağlanmıştı. Tahta geçme sürecinin bir kavgaya dönüşmesini önlemek için Cao Kuangyin, kendisi ölünce yerine küçük kardeşi Kuangyi'nin geçeceğini ilan etti. Böylece kendisinden 350 yıl önce Li Şimin'in başlattığı kötü geleneğe hayran olunacak biçimde son verdi.

Bu gayretlerin sonuçları karmaşık oldu. Ulusal ekonomi alanında, Song dönemi Çin tarihinde görülmüş en göz kamaştırıcı genişlemeyi yaşadı. Kentler çok gelişti. Kanallar ticari trafikle doluydu. Gemi yapımcılığı ilerledi. İç ve dış ticaret o zamana kadar görülmemiş düzeylere çıktı. Metal paraların kullanımı o zamana kadar görülmemiş ve sonradan gelen hanedanlar zamanında da uzun zaman görülemeyecek kadar yaygınlaştı. Talep olduğu için madencilik ve maden işlemeciliği, şarapçılık ve dokumacılık yeni bir ivme kazandı.

Hükümet yönetimi alanında, Cao Kuangyin'in kaçınılmasını istediği şiddet kullanımından kaçınıldı. Saray entrikalarının bile yoğunluğu ve ölçeği azaldı. Üç yüzyıl süren bir iktisadi büyüme sağlayan Song Hanedanı'nın, Çin'in refahına olağanüstü bir katkı yaptığı tarihsel gerçeği inkâr edilemez. Ancak, Song döneminde devlet yöneticileri

Levent Şahverdi Arşivi

arasında partizan kavgalar yaygınlaştı. Sadece bu sefer kavga konusu geleneksel konular değildi. Devlet politikalarının kamu çıkarı ile ilişkisi bu kavgaların temelindeydi. Ortaya çıkan anlaşmazlıklar gerçek ve içten anlaşmazlıklardı. Yalnız, ne yazık ki, anlaşmazlık bir çıkmaza girince, durumdan yararlanmak için oportünistler harekete geçiyor, bu anlaşmazlıkların kötü sonuçlar vermesine, her türlü tartışmanın kötü bir gözle görülmesine neden oluyordu.

Başka paradokslar da vardı. Hanedanın kurucusu Cao Kuangyin'in, ideoloji konusuna hiç ilgi göstermemesine karşın, Song dönemi, kaçınılmaz olarak siyasal felsefeyle ilişkili yeni düşünce okullarının her zamankinden daha güçlü şekilde ortaya çıkmasına şahit oldu. Baştan itibaren, Song hükümdarları ve devlet adamları askerî konulara, dış ilişkilere ve mali yönetime eskisinden daha gerçekçi bir yaklaşım izlediler. Ama sonunda en başarısız oldukları alanlar da bunlar oldu.

Bu paradoksları ancak, modern düşünceyi geçmiş olaylara uygulayarak anlayabiliriz. Song dönemi tarihi bize, Asya kıtası üzerinde derin kökleri olan bir toplumun, kendini, daha buna hazır değilken, bir parasallaşmış pazar ekonomisi gibi yönetmeye kalkışınca başına neler gelebileceğini gösteriyor.

Daha önceki bölümde gördük ki, Tang Hanedanı içinden çürüdüğü veya iç disiplinini hepten kaybettiği için değil, imparatorluğun başlangıç yönetim yapısının gelişen olaylar tarafından arkada bırakılması, şekilci bürokrasinin değişen koşullara ayak uyduramamasından çöktü. Hanedanın sonlarına doğru, yerel yönetimlerin güçlenmesi savaş beylikleri dönemini açtı. Bir askerî vali bütün bir eyaleti yönetimi altına alır ve neredeyse özerk bir konum kazanabilirdi. Vali, bir sefere bizzat çıkmak zorunda kalırsa yerine bir vekil bırakır, böylece iktidarını korurdu. Zamanla kendi makamı ve ileri gelen memurlarının makamı babadan oğula geçer hale geldi. Kendi eyaletinde vergi toplama, yeni vergiler koyma veya var olan vergileri arttırma kendi yetkilerindeydi. Öyle ki, 907 yılında, Cu Çuancong imparatorluk tahtına el koyduğu zaman, hiç kimse yerinden kıpırdamadı. Çünkü, Li Yuan ve Li

Levent Şahverdi Arşivi

Şimin'in kurmuş oldukları hanedan, 288 yıl süren bir dönemden sonra artık varlık nedenini yitirmişti.

Ancak, Cu Çuancong da ülkeyi toparlayamadı. Elli dört yıl boyunca (906-960) Çin, tarihçilerin "Beş hanedan, on krallık" dediği dönemi yaşadı. Sanki Sui ve Tang döneminden önceki fetret dönemini tersine yaşar gibi, bu sefer kuzeyde beş geçici hanedan birbirinin arkasından geldi, güneyde bazen aynı zamanda bazen birbiri arkasından on krallık ortaya çıktı. En basit şekilde anlatmak gerekirse, hanedanlar birbiri arkasından ülke ölçüsünde bir düzen kurmaya çalışır ve bunu başaramazken, güneyde askerî liderler bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Bölünmüşlük döneminin sadece 54 yıl sürmesi gösteriyor ki Tang döneminin kalıntıları tamamen ortadan kalkmamıştı. Çin bir küçük çiftçiler ülkesi olarak devam ediyordu. Ama çiftlikler arasında büyük farklar belirmişti. Hem bir bölgeden diğerine, hem de bir bölge içindeki çiftlikler arasında büyük verimlilik farkları ortaya çıkmıştı. Ticari ürünlerden, şarapçılıktan, madencilikten ve iç ticaretten yeni gelir kaynakları doğmuştu. Para basmak kârlı bir iş haline gelmişti. Artık, mali sistemin merkezden basit kurallarla yönetilmesi, veya küçük klanların ülkenin bir köşesini ele geçirip orada hüküm sürmesi olanaksız hale gelmişti. Büyük askerî beylikler, gerçekte, tarihin bu duruma getirdiği çözümdü.

Olan şuydu: Geniş bir bölgede, bir meşruiyet kaynağı bulan bir derebeyi, kendi hesabına asker toplamaya başladı. Gerçekte, yerel halktan pek azı askere alındı; daha çok paralı asker tutuluyordu. Ama masrafları yerel halk karşılıyordu. Yerel metinlerden gördüğümüze göre, bu dönemde birçok bölgede vergi yükü en yüksek düzeylere yükseldi. Bunun olumlu yanı şuydu ki, yerel nüfusun refahı yerel beylerin çıkarına olduğu için, vergi yükü dağıtılırken, merkezden gelen emirlere kıyasla, her ailenin özel durumu bir dereceye kadar göz önünde bulunduruluyordu.

Bu "İki-dönem arası" dönemde, yerleşen bir başka uygulama da, askerî komutanların ve askerlerin, derebeyleri tarafından devamlı olarak bir birlikten diğerine dolaştırılmasıydı. En iyi elemanlar ve mal-

Levent Şahverdi Arşivi

zeme, doğrudan derebeyinin emrinde çarpışan birliklere, geri kalanı diğer birliklere veriliyordu. En üst komutanlar, derebeyleri tarafından "yeminli kardeş" veya "evlatlık" olarak alınıyordu. Böylece, üst düzeylerle alt rütbeler arasında bir bağlılık ilişkisi geliştiriliyordu. Yerel birlikler savaşa hazır, ancak uzun süreli veya fazla yıkıcı savaşlardan kaçındıkları süre bu denge sürdü. Bu "Beş Hanedan ve On Krallık" döneminde Çin, biraz ortaçağ Japonya'sını hatırlatır.

Bu arzu edilmez bir durum muydu? Gelenekçi tarihçiler, bu "canilerin, haydutların ve sokak satıcılarının kendi kafalarına göre taç giydikleri" ve bunun yanında doğru dürüst insanlara şans tanınmadığı dönemi hep çok üzücü bulmuşlardır. Yüksek vergiler hep çok ezici bulunmuştur. Ancak, bu yazarların fark etmedikleri şey, yönetimin ağırlık merkezinin başkentten eyaletlere kayması, hükümetlerin yerel koşullara daha duyarlı olmasını sağlamış olmasıdır. Mali bakımdan da, iki basamaklı bir hükümet yerine tek basamaklı bir yönetim azımsanamayacak tasarruf sağlıyordu. Büyük olasılıkla bu avantajlar daha çok, göreli olarak daha barışa benzer koşullarda yaşayan Yangtze nehrinin güneyindeki eyaletlerde hissedildi. Yerel derebeyleri arasında evlilikler yapıldı. Kıtlık zamanlarında karşılıklı yardımlaşma anlaşmaları yapıldı. Bölge ekonomilerini geliştirmek için projeler geliştirildi. Örneğin, Hunan'da Ma ailesi üretilen çayın ihracını sağladı. Ceciyang'da Çian ailesi geniş çaplı sulama projeleri gerçekleştirdi. Fucian'da Wang ailesi dış ticareti geliştirdi. Bütün bunlar, gerginlikleri azaltmak için dikkatini en az gelişmiş bölgelere yoğunlaştırmak zorunda olan bir merkezi hükümet tarafından yapılamazdı.

Diğer yandan, bölünmüş bir Çin kuzey sınırlarında zayıf durumdaydı. Bu bölünmüşlük döneminin geçici beş hanedanından birinin imparatoru, Mançurya'dan gelme, yarı göçebe Çidan halkıyla bir anlaşma yaptı. Bu savaşçı halkın yaptığı yardım Çin tarihinde derin bir iz bırakmadı. Ama imparatorun ödediği fiyat derin iz bıraktı. Çidan'a, bugünkü Beijing'i de içine alan, Çin Seddi içinde kalan 16 sınır eyaletinin verilmesi, imparatorluğun sınır kapılarının sonuna kadar açık bırakılması demekti. Bu, 400 yıl boyunca Çin'in kaderini belirleyecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Çin içerlerindeki halk henüz, anlaşmadan yararlanarak yeni efendileri olan bu yabancıların, bildikleri eski barbarlardan farklı olduklarını bilmiyordu. Yeni kabileler, yerleştikleri sınır illerini bir eğitim alanı gibi kullandılar. Daha kuzey ve kuzey-doğuda oturan ve yarı-çiftçi halk buraya gelip, yerli halkın tarım işlerinin nasıl yürütüldüğünü öğrenecek ve böylece Çidan'ların güneye doğru yayılmaları için gerekli kaynakları sağlayacaktı.

Song Hanedanı'nın yükselişi işte bu meydan okumaya karşı bir tepkiydi. Song, *de facto* bağımsız olan yerel hükümdarların devamlı olarak ordularını ve mali durumlarını islah etme gayretlerinin eşgüdümünü sağladı. Evrensel bir imparatorluk söylemiyle ortaya çıkan bu hanedan, bir ulusal devletin bazı özelliklerini taşıyordu. Kuzeyden gelen rakiplere karşı güneyi birleştirerek ulusu rekabete hazırlıyordu.

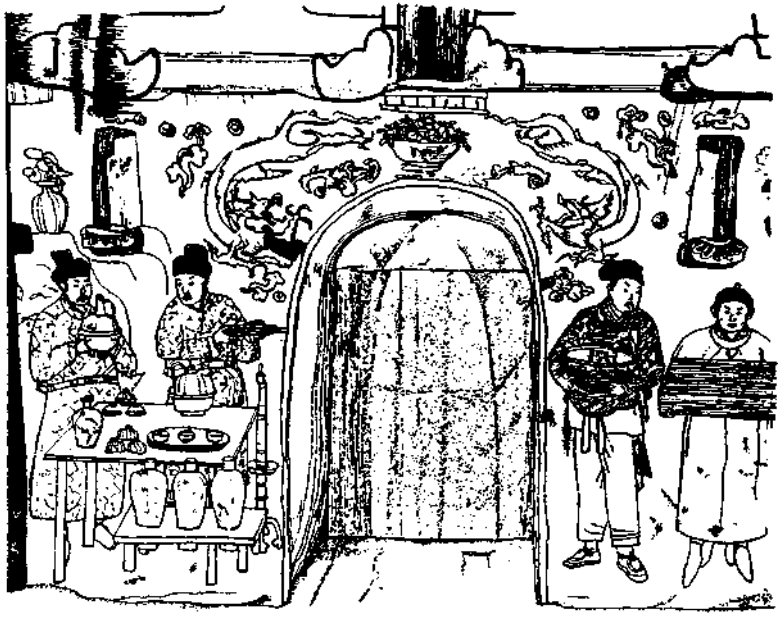
960 yılının ilkbaharında, Cao Kuangyin, bu geçiş döneminin son ve kısa süreli imparatorluk hanedanının (sanki kafa karıştırmak için adı da Cou olan hanedanın) ordularına kumanda ediyordu. Ordu, Cou başkenti Kaifeng'e bir günlük yürüyüş mesafesinde olan küçük Çençiaoyi kasabasında karargâhını kurmuştu. Karargâhın kuruluşundan bir gün sonra, Cao askerleri ve subayları tarafından uykudan uyandırılmış ve sırtına sarı bir kaftan geçirilerek imparator ilan edilmişti. Böyle darbeler, bu "Beş Hanedan ve On Krallık Dönemi" boyunca çok olmuştu. Roma imparatorluğu tarihinde de askerleri tarafından imparator ilan edilen komutan örnekleri vardır. Ancak, Cao Kuangyin, bütün tarihte, Tang Hanedanı'nın yıkılışından bu yana yerel güçlerin eşgüdümsüz eylemlerini bir düzene sokmak ve yönlendirmek için gösterdiği gayretlerle ayrı bir yer tutar. Sonunda, ülkeye bir bürokrasi yönetimi getirdi. Başka hiçbir Çin Hanedanı bu şekilde doğmamıştır.

Cao'nun ordusu Kaifeng'e dönünce, iktidarı Cou'lardan devralmak bir güçlük arz etmedi. Kuzeydeki yabancı grupları ortadan kaldırma planları, ilk başlarda birinci görev gibi ortaya konduysa da, sonra rafa kaldırıldı. Yeni hanedan kurucusu, kuzeydeki rakipleriyle

Levent Şahverdi Arşivi

baş edecek durumda olmadığını anlamıştı. Hayatının geri kalan yılları boyunca Cao, enerjisini güneydeki egemenliklerini koruyan devletleri almakla geçirdi. Merkez Yangtze vadisi 963'te Seçuan 965'te, Guangcou 971'de alındı. Cao 876 yılında öldüğü zaman sadece aşağı Yangtze, Fucian ve Ceciyang boyun eğmemişti. Bunların imparatorluğa katılması da yerine geçen küçük kardeşi zamanında gerçekleşti.

Cao Kuangyin'in ele geçirdiği topraklarda merkezileştirme politikası yıldırım hızıyla ve kararlılıkla yürütüldü. İmparatorun kişisel inceliği, ılımlı ve para konusundaki cömert tutumu işini kolaylaştırdı. Tahta çıkmasından sadece bir buçuk yıl sonra, kendisini imparatorluk tahtına oturtan generalleri, cömert emeklilik ve şatafatlı unvanlar vererek emekliye ayrılmaya ikna etti. Böylece etrafında, kendisine hükmetme sevdasına kapılabilecek kimse bırakmadı.

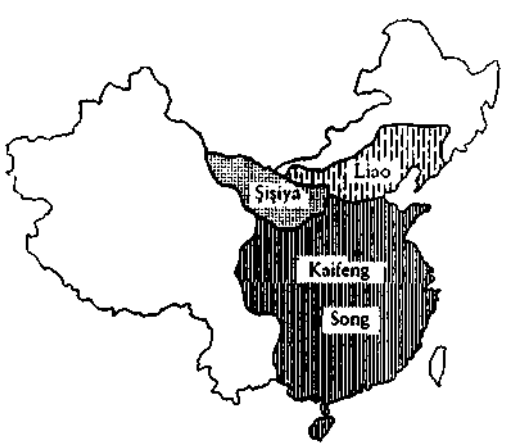

Liao döneminde yaşamış zengin bir Çinlinin mezar duvarındaki resim. İlginç bir Han Çinlisi ve azınlık etkisi görülüyor. Hizmetçiler açıkça farklı etnik gruplardan. Yiyecek ve içecekler yanında, bir kutu içinde oyun zarları ve muhtemelen para taşıyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Song Hanedanı ordusu üç tabaka halinde örgütlenmişti. En üstte "Yasak Kent (Başkent) ordusu" onun altında "Dış Mahalle ordusu" ve en altta "Köylük ordusu" vardı. Başkent ordusu personel ve malzemenin en iyisini alıyor ve taşraya sadece beğenmediklerini gönderiyordu. Bu yüzden, imparatorluğa yeni katılan illere en yetenekli asker gitmiyordu. Eskiden derebeylerin dokunulmazlığını sağlayan surlarla çevrili kentler zapt edilmiş, buralara yönetici olarak üç yılda bir değişen sivil memurlar atanmıştı.

Vergi toplama işiyle de, diğer işler gibi, devlet memurları görevlendirilmişti. Vergi kayıtları ve makbuzlar dikkatle denetleniyordu. Bir 965 kararnamesi akçalı işerin merkeze devredildiğini açıkça ortaya koyuyor. Yerel hükümetler, kendi harcamalarını düştükten sonra gelir vergilerinin tümünü merkeze aktarmakla yükümlüydüler. Kaifeng'deki devlet hazineleri ve depoları devamlı olarak doluydu ve başkent zamanla dünyanın başta gelen nehir limanı haline geldi. Vergi gelirleri büyük miktarlarda mal şeklinde olduğundan, ülke altı maliye bölgesine ayrılmış her birinin başına bir "ulaştırma sorumlusu" atanmıştı. Bu sorumlu, bütün mali işleri bölge valileri ve garnizon komutanlarından devralmıştı. Cao Kuangyi döneminde (976-997), gerekli itina gösterilmediği için, Kaifeng depolarındaki on binlerce çadır malzemesi ve yağmurluk çürümüştü. Bu bilgiyi veren belge, merkezin elindeki malzeme birikiminin dünyanın hiçbir yerinde bulunamayacak büyüklüğe ulaştığını düşündürüyor.

Kuzey Song döneminde üçlü ilişkiler.

Yine de, bütün bu birikime karşın, ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rihte Song zayıf bir hanedan olarak anılır. Hanedanın savaş sancakları değil, kuzeyde Mançurya, batıda Orta Asya, Çin'in kuzeyindeki bozkırlara bile ulaşamamıştı. Tang ve Han zamanında olduğu gibi, güneyde Vietnam'da bir etkileri yoktu. Biraz basitleştirmeyi göze alırsak diyebiliriz ki, Song Hanedanı'nın askerî tarihi 319 yıl süren bir bozgun ve yenilgiler listesidir. Zaman zaman sağlanan barış, sadece para karşılığı sağlanmıştı. Eğer, gelenekçi tarihçilerin göz ardı ettikleri bazı faktörleri hesaba katarsak, bu durumun açıklanamayacak bir tarafı yoktur.

Song Devleti'nin kuzey doğusunda, Çidan kökenli Liao Devleti vardı. Moğol kökenli Çidanlar bu bölgede 300 yıldan beri faaliyet göstermişti. Onların, Çinlileşmiş hanedanı, Song Hanedanı'ndan 53 yıl daha eskiydi. Çidan yazısı 920 yılından bu yana kullanılmakta olduğundan, Liao kralları okumuş kimselerdi. Bu krallar, Kore, Uygur, Tibet ve Song'un kuruluşundan önce Ceciyang'da hüküm süren Çian ailesinden biat anlamına gelen hediyeler getiren heyetleri kabul ediyordu. Çidan yönetimindeki Çin topraklarında bürokrasi Çin asıllı memurların elindeydi. Hatta, Liao topraklarında bile, ne söylediğini bilen gözlemcilerden öğrendiğimize göre, memurların, edebiyatçıların, aktörlerin, sporcuların, rahip ve rahibelerin çoğu Çinlilerdi. Böyle karmaşık bir toplumun örgütlenme yeteneği, elbet, vaktiyle Han ve Tang Hanedanlarının karşılaştığı vur-kaç gücünden başka gücü olmayan göçebelerden çok daha üstündü.

Şişiya Devleti de bir vahşi kavimler devleti değildi. Bu devleti yöneten hanedan Tibetliydi ve tâ, Tang döneminin başlarından beri bu bölgenin ileri gelenlerindendi. Dört yüzyıl sonra Song Devleti'ne meydan okumaya başladığında hükümeti çoktan Çinlileşmişti. Tibet yazısı kullanıyorlardı ve temel Konfüçyüs metinlerini kendi dillerine çevirmişlerdi. Bu arada Tibetlilerin pek çoğu tarımla uğraşır olmuştu.

11. yüzyıla ulaştığımızda Çin sınır boylarında gelişen devletler, Çinlilerin herkesçe bilinen yardımlarıyla kültür düzeylerini bir hayli yükseltmişlerdi. Böylece Song yönetiminin karşılaştığı "sınır devletleri" sorunu o zamana kadar karşılaşılan sorundan farklıydı. Eski göçe-

Levent Şahverdi Arşivi

be kavimlerin şimdi bir tarım üretimi dayanağı vardı. Surlu savunma yapacak yeteneklere kavuşmuşlardı. Üstünde yerleştikleri arazinin güçlükleri de savunmalarını kolaylaştırıyordu. Ama aynı zamanda, atalarından kalma hızla seferber olma, savaş alanında çevik manevralar yapabilme yeteneklerini de yitirmemişlerdi. Çidanlar ve Tibetliler pek birbirlerini sevmezlerdi ama, Song'la savaşmak söz konusu olduğunda yardımlaşıyorlardı. 986 yılında bir Liao prensesi, o zaman henüz imparator olmayan Şişia kralıyla evlenmişti.

Song için ciddi bir handikap ta, Çin halkı arasında kesin bir milliyet duygusunun olmayışıydı. Yabancı yöneticiler altındaki Çinlilerde, bu yabancı boyunduruğundan kurtulmak gibi bir güdü olsaydı işler daha kolay olurdu. Ama böyle bir şey olmayınca, mücadele iki hanedan arasında bir iktidar mücadelesinden başka bir şey değildi.

Bu olgu, bütün bin yıl boyunca gelişen kozmopolit duygularla açıklanabilir. Çinliler kendileri, bütün Asyalıların bir ortak "Sarı Ata"dan geldiği efsanesini yaydılar; bütün farklılıklar sadece ayrı coğrafyalarda yaşamış olmaktan ileri geliyordu. Klasik kaynakların hepsi, milliyet değil kültür birliği üzerinde durdu. İkinci bilge Mencius açıkça söylemişti: Bir insanın bir yabancı hükümdara boyun eğmesi, ne fırsatçılık ne de küçük düşürücü bir davranıştı. Yeter ki bu kamunun iyiliği için olsun. Mencius'a göre, Çin'in efsane dönemi tarihinde anılan bilge-kral Şun "doğudan gelme bir barbardı" ve, Cou Hanedanı'nın kurucusu kabul edilen Şibay da "batılı bir barbar". Bu yorumlar bütün Çin'de her okumuş kimse tarafından tekrarlanıyor ve yabancı sülâlelerle iş birliğini meşrulaştırmaya yetiyordu. Okumuşlar böyle düşününce, sokaktaki insanın kalkıp da tahtta oturanın milliyeti konusunda sorun çıkarması için bir neden kalmıyordu. Ayrıca eklemek gerekir ki, Çidan yöneticileri, Çinli halk için şikâyet konusu olacak eylemlerden kaçınacak kadar uyanıktılar.

Ancak, Song askerî lojistik düzeninde daha büyük bir yetersizlik vardı. İşte bu nokta bugüne kadar doğru dürüst kavranmamıştır. İlk bakışta böyle bir yetersizliğin olmaması gerekir gibi görünüyor. Song Devleti bütün komşularından daha büyük, nüfusu daha kalaba-

Levent Şahverdi Arşivi

lık, daha zengin, daha teknik bakımdan ileri ve daha fazla nehir ve kanal ulaştırmasına sahipti. Ancak bütün bu avantajların gerçekten işe yaraması için gerekli modern örgütlenme Çin'de, ne 11. yüzyılda vardı ve ne de birçok yüzyıl içinde olacaktı.

Song ordularının levazım malzemesi boldu, ama bunu ulaştırmak için kat edilecek yol da daha uzundu. Malzeme çeşitliliği, askerî örgütün gerektirdiği basitlik ve bir örnekliği sağlamayı güçleştiriyordu. Zamanın bilgi işlem kapasitesi gerekli eşgüdümü sağlayacak düzeyde değildi. Zamanın yazarlarının belirttiği gibi, saray kayıtlarındaki en önemli rakamlarla, mali işlerden sorumlu dairenin rakamları bir birini tutmuyordu. Modern okuyucunun anlaması gereken şu ki, Song deneyiminin başarılı olabilmesi için bütün devlet makamlarının paralarını ticari bir anlayışla kullanması gerekirdi. Kullanılan ölçü birimlerinin aynı, malzemenin bir biriyle yer değiştirebilir özelliklere sahip olmasını sağlayacak bağımsız bir düzenleme kurulunun var olması gerekirdi. Sistemi yürüten memurların, kişisel ve ideolojik sapmaları bir yana bırakıp, sorunları teknik bir yaklaşımla çözmesi gerekirdi. Sayısı bir milyona yaklaşan bir ordunun ikmal ve iaşesini yapmak için sivil kaynaklardan yararlanmak kaçınılmazdı. Bu demektir ki, ordunun iaşesini yaparken, çok sayıda özel ticari ve mali işlemleri yönetmek, bunların kamu yararını koruyacak bir sistem şeklinde yürütülmesini sağlamak gerekiyordu. Kısaca devletin akılcı bir objektiflikle yönetilmesi gerekiyordu.

Pratikte Song Devleti öyle bir sistem harekete geçirmişti ki, bunu 20. yüzyıl başında bile Çin Devleti işletecek kaynaklara sahip değildi. Song girişimi neredeyse bin yıl erken yapılmıştı. Nehir ve kanallarda yoğun bir trafik vardı, ama ne devlet ne de özel ticaret akılcı bir yaklaşımla yönetiliyordu. Song Hanedanı, bu erken girişilen maceranın bedelini karşılaşacağı askerî güçlüklerle ödeyecekti. Altıncı imparator Cao Şu zamanında Wang Anşi reformları bu girişimlerle askerî güçlükler arasındaki ilişkiyi su üstüne çıkardı.

Song Devleti'nin, Liao Devleti'ne son verme gayretleri erkenden başladı. Ancak gerek 978 ve gerekse 986 seferleri başarısızlıkla sonuç-

Levent Şahverdi Arşivi

landı. Seferleri bizzat yöneten imparator Cao Gungyi, birinci seferde esir düşmekten güçlükle kurtuldu ve ikinci seferde de bir ok yarası aldı. Bu seferlere karşılık veren Çidan güçleri, sınır boyunca çok sayıda çarpışmalar çıkardılar. Çidanların büyük ölçekli ilk seferi 1004 yılında geldi. Kaifen düz ve açık bir ovada olduğundan şehir hemen tehdit altına girdi. Üçüncü imparator Cao Hang alelacele bir barış anlaşmasına izin verdi. İki devlet birbirlerini iki eşit kardeş devlet olarak tanıdılar. Ancak, Song her yıl, 2 830 kilo gümüşe ek olarak 200.000 top ipeği vergi olarak ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştı.

Geriye bakınca, 1004 yılında varılan bu anlaşma o kadar fena değildi. Bu rakamlar, Song devlet gelirinin sadece küçük bir parçasıydı. Bu, hep açık veren fakir bir komşuya verilen yardım şeklinde de algılanabilirdi. Barışın maliyeti, tartışma götürmeyecek kadar savaşa devam etmenin maliyetinin altındaydı. Ancak, bu jeopolitik gerçekleri oldukları şekilde algılamak için zamanın günlük kaygılarının üstüne çıkmak gerekiyordu. Böyle bir ileri görüşe sahip olmayan Song sarayı bu olan biteni olağan bir sonuç olarak kabul edemedi. Tarihsel olarak, hiçbir kapsamlı Çin İmparatorluğu, kendisinden kültür bakımından aşağıda gördüğü bir çevre devletine haraç ödememişti. Diğer yandan, Çidanlar, aldıkları haracı bir savaş tazminatı olarak gördüklerinden, hiçbir minnettarlık duygusu içinde değillerdi. Nitekim, 1042 yılında ödemede bir artış istediklerinde bu isteği askerî güçle desteklediler.

Çinlilerin Tibetlilere verdikleri daha az önemliydi. Tibetliler, teorik olarak, bir kısmı da Çin anavatanında olan bir araziyi Song hükümranlığı altında işgal etmişlerdi. Ne zaman ki 1038'de, o zamana kadar özerk bir kral olan Şişiya hükümdarı kendini imparator ilan etti, başkent Kaifeng onu yasa dışı ilân etmek zorunda kaldı, kendisiyle her türlü ticari ilişkiyi kesti. Ama Çin'in başkaldırmayı bastırmak için gönderdiği ordular tam bozguna uğradı. Gönderilen kuvvetler ne kadar çoksa o kadar çok kale kaybediliyor, o kadar fazla kan dökülüyordu. Sonuç vermeyen, yıllarca süren mücadeleden sonra, 1044 yılında bir barış anlaşması yapıldı. Çinli müzakerecilerin elde edebildikleri en parlak sonuç, Tibetli hükümdarın, "Büyük Song'un Baba-İmparato-

Levent Şahverdi Arşivi

ru"na hitaben mektup gönderdiğinde, kendinden "Oğul-İmparator" olarak söz etmesini sağlamak olmuştu. Buna karşılık Çinliler yine masrafları ödemek zorundaydılar: 255.000 para birimi karşılığı olarak ipek, gümüş, çay.

İşte 1067'de Cao Şu'nun tahta çıkışının arka planı budur. Daha 18 yaşında iken bu hükümdar gayretliliği ile, devlet işlerine bağlılığıyla şöhret yapmıştı. Bütün isteği kuzeydeki çevre devletleri önünde yaşanan utanç verici yenilgileri temizlemek, Çin'in bir parçası saydığı toprakları yeniden ele geçirmekti. Hanedanın kurucusu Cao Kuanyin gibi, Cao Şu da bu hedeflere ulaşmak için imparatorluğun mali kaynaklarını seferber etmeliydi. Saray bahçe duvarları içinde çok sayıda depolar yaptırmış, her birinin kapısına, kendisine atalarına olan bağlılık ve baş eğme borcunu hatırlatan ve bunun için bu dünya servetlerini toplayıp o ataların en derin isteklerini yerine getirme gereğini unutmaması için şiirler yazıp yapıştırtmıştı. Yüksek yetenekleri ve bunun yanında dik başlılığıyla tanınan bilgin-devlet memuru Wang Anşi ile, işe nereden başlamak gerektiğini tartışmak için karşılaştığında, amaç birliği onları hemen birbirine yaklaştırdı.

Wang Anşi'nin reform programı paketine "Yeni Politikalar" adı verildi. Getirdiği yeniliklerden biri Yeşil Ürün Parası denen uygulamaydı. Buna göre ekim mevsiminde devlet köylüye ödünç para veriyordu. Sonbaharda ürün hasat edildiğinde bu para %20 faizle geri alınıyordu. O zamana göre bu aşırı bir faiz değildi. Bir diğer yenilik, hizmet bedeli uygulamasıydı. Song dönemi yerel hükümetleri, daha öncekiler gibi, birçok kamu hizmetleri için kâtip, tellal, posta süvarisi, hapishane gardiyanı gibi memurlar kullanırdı. Bu döneme kadar bu kişilere devlet para vermezdi. Bu memurlar geçimlerini halktan çeşitli şekillerde topladıkları kaynaklarla sağlardı. Wang, bu gibi memurların düzenli ödenmesini sağlamak için yeni bir vergi konmasını emretti. Devlet depolarında toplanan mallar o zamana kadar atıl dururdu. Wang'ın emriyle bu mallar kredi şeklinde tüccarlara verildi. Kredinin faizi mal geri ödendiği zaman alınıyordu. Rehin olarak kıymetli ma-

Levent Şahverdi Arşivi

denler veya emlak gösterilebiliyordu. Benzer şekilde, başkent Kaifeng'e kanallarda mavnalarla mal taşıyan nakliye memurları, kanal boyunca bu malları satarak kâr etmek ve Kaifeng'e yaklaşınca yenisini almak veya Kaifeng'de daha fazla para eden mallar almak yetkisiyle donatılmıştı. Toprak vergilerini yeniden örgütlemek için Wang Anşi, çok kapsamlı bir arazi ölçme ve kadasro sistemi kurmayı önermişti. Buna göre vergiye tabi topraklar her kenarı 1600m. kadar uzunlukta olan karelere bölünecekti. Her kare bir toprak birimi olarak alınacak ve her bir kare içindeki topraklar, verimlilik derecelerine göre, önceden belirlenmiş beş ayrı vergi diliminden birine tabi olacaktı. Askerî insan gücünü sağlamak için Wang milis sistemini yeniden ihdas etmeye karar verdi.

Başından beri Yeni Politikalar bürokrasinin muhalefetiyle karşılaştı. Çeşitli kavgalar çıktı. Wang reformlarının hiçbiri elle tutulur bir sonuç vermedi. Sadece sarayda bölünmelere neden oldu. Reformcunun kendisi de önce işten atıldı, sonra geri getirildi, sonra yine atıldı. En sonunda kendisine Nanjing'de önemsiz bir görev verildi, arkasından sadece bir şeref payesi verilerek emekliye ayrıldı.

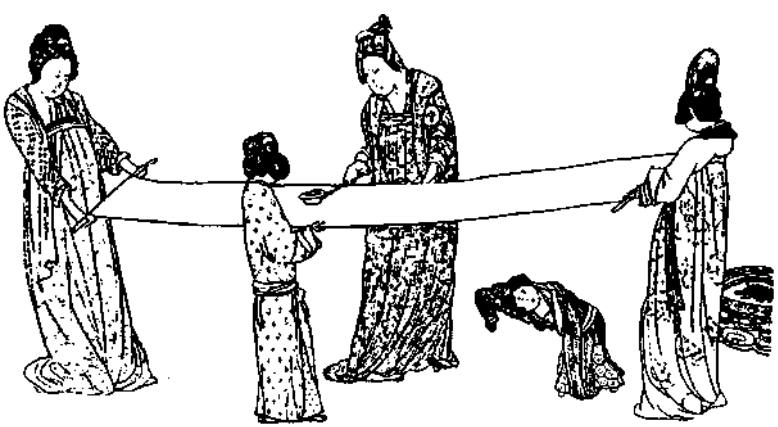
Bu gelişmeler imparator Cao Şu'yu çok mutsuz etti. Yeni Politikalar imparatorluğun mali gücünü arttıracak ve böylece kaygısızca savaşmak olanağı doğacaktı. Bu amaç gerçekleşmediği gibi buna yaklaşılamadı bile. Bir saray ileri geleni imparatorun yüzüne, tahtta yirmi yıl rahat oturmasını ve ondan sonra savaş lafını ağzına almasını sağlık verdi. Cao Şu'nun imparatorluğu döneminde, Çidanlara yeni topraklar verildi. Batıda Song orduları Tibetlilere karşı bir zafer kazandı. Ama bu zafer birçok yenilgilerden sonra geldi. Sık sık cephelerden gelen kötü haberler karşısında imparatorun gece yarısı yatağının etrafında dört döndüğü söylenir. Önemli 1081 seferine 320.000 asker gönderildi. Olağanüstü kayıplardan sonra sadece dört koruma duvarlı kent ele geçirildi. İmparatorun 1085 yılında 36 yaşında ölümü üzerine, saray ileri gelenleri de, kaybedeceklerini bildikleri uzun sürecek bir savaşı önlemek için bu dört kenti Şişiyalara geri verdi.

Cao Şu'nun yerine, henüz on yaşını doldurmamış oğlu Cao Şi

Levent Şahverdi Arşivi

geçti. Genç hükümdar erginliğe ulaşıncaya kadar büyük annesi naip olarak hüküm sürdü. Onun zamanında Yeni Politikaların hepsi askıya alındı, Wang Anşi taraftarları yerlerini reform karşıtlarına bıraktı. Büyük tarihçi Sima Guang başbakan olarak görev yaptı. İmparator naibi 1093'te ölüp, on yedi yaşındaki Cao Şi tahta çıkınca, bir büyük dönüş de o yaptı: Bütün reform karşıtlarını sürgüne yolladı ve Yeni Politikaları yeniden yürürlüğe koydu. Temizlik çoktan ölmüş devlet adamlarına kadar gitti. Devlet kayıtlarında değişiklikler yaparak reformları haklı gösterme girişimleri, imparator naipliği yapmış büyük annenin unvanının iptal edilmesini başaramadı. Reform hareketini destekleyici metinleri içermek için, devlet memurluğu giriş sınavlarının formatı değiştirildi.

Cao Şi 1100 yılında yirmi üç yaşında varissiz ölünce yerine üvey kardeşi sekizinci imparator olarak meşhur ressam Cao Ji geçti. Trajik hükümdarlığı döneminde, Cao Ji, Yeni Politikalar konusunda iki ayrı tutum sergiledi. İki yıl reform karşıtlarını destekledi. Daha sonra reform yanlılarıyla birlik oldu. Yirmi yıl önce ölmüş olan Wang Anşi'nin şöhreti de bu dalgalanmalara bağlı olarak düştü, çıktı. İtibarının doruğuna 1104 yılında ulaştı. O yıl imparator kendisini "Üçüncü Bilge"

İmparator Cao Ji resim yaparken. Resmin aslı renkliydi.

Levent Şahverdi Arşivi

ilan etti. Yani Konfüçyüs tapınağında, Konfüçyüs ve Mensius'ten hemen sonra gelecekti. Diğer yandan kendisine düşman 309 kişinin isimleri taştan tabletlere kazılarak onların kötü insanlar olduğu görüşünün gelecek kuşaklara geçmesi sağlanmıştı.

Wang Anşi'nin başına gelenler Çin tarihinin önemli sorunlarından biridir. Yüzyıllar boyunca insanlar ona yan veya karşı çıktılar. Son zamanlarda bu konu uluslararası bir tartışma konusu da oldu. Bu tartışmalı kişinin düşüncesi ve yaptıkları konusunda birçok dilde makale ve kitaplar yayınlandı. Yayınların çoğunluğu fazla uzmanca ve akademik olduğundan genel okuyucu bakımından ilginç bulunmayabilir.

Konuya 20. yüzyılın sonlarından bakınca, bundan 900 yıl önce Çin'in devlet yönetiminde maliye ve para politikasını kurumsallaştırma girişimi şaşırtıcıdır. Böyle bir girişimin kapsamı ve derinliği dünyanın hiçbir yerinde görülmemişti. Wang Anşi imparatora, vergileri arttırmadan devlet gelirlerini arttırmanın mümkün olduğunu söylediği zaman, bunu yapmak için devlet kaynaklarının kredi olarak ticaret ve tarıma verilemesiyle üretkenliğin artacağını, bunun sonucunda da devlet gelirlerinin artacağını anlamış bulunuyordu. Bu büyümeci anlayış, o zamanların "sıfır toplamlı oyun" görüşünden farklıydı. Bu anlamda Wang Anşi, zamanının insanlarından çok zamanımızın insanları için ilginçtir.

Ancak, Song reformcusunun ve daha sonraki hayranlarının çoğunun aklına gelmedi ki, bir devletin maliyesini akılcı biçimde yönetmek için akılcı bir makro iktisat politikası çerçevesinin olması gerekli. Bu çerçevenin ekonomi ve toplum yaşamının tümünü kapsaması gerekir. Toplumun ve ekonominin bazı kesimlerinde akılcı ve parasallaşmış ekonomi kurallarının geçerli olması, buna karşılık bazı kesimlerinde olmaması, akılcı bir yönetimi olanaksız kılar. Açıkçası, mülkiyet haklarına saygı, emeğin piyasa değerine göre bir iş bölümü bazı kesimlerde var diğerlerinde yoksa, toplumun tümünde de bu öğeler geçersiz olur. İki çeşit yasalar ve adetler oldukça, uyuşmazlıklar çıkması, kaçamak yollarının bulunması kaçınılmazdır. Sistemin iyi işlemesi için pa-

Levent Şahverdi Arşivi

ra ve kredinin her yerde aynı biçimde değere sahip olması gerekir. Dünya tarihinde böyle bir sistem büyük mücadeleler olmadan gerçekleşmedi. Önce eski kurumların, bu kurumların koruduğu çıkarların yıkılıp ortadan kaldırılması gerek ki, piyasa değeri olan mal ve hizmetlerin eşit şartlarda karşılıklı alış-verişi mümkün olsun. Wang Anşi reformları böyle çatışmalar doğurmadı, çünkü Song temel düzeni böyle bir evrimi destekleyecek ve böyle bir çatışmaya taraf olacak güçte sosyal sınıfları ortaya çıkarmamıştı. Söz konusu olan sadece bir siyasal dürtüydü; toplumsal bir hareket değildi. Doğal olarak, çatışma da saray ve bürokrasi sınırları içinde kaldı.

Bugünkü aklımızla bakınca görüyoruz ki devlet maliyesinin ticaret ilkelerine göre yönetilebilmesi için, daha önceden tümüyle ve homojen biçimde parasallaşmış bir sistemin işler durumda olması gerekir. Borç senedi, konşimento, sigorta poliçesi, deniz ulaştırması sigortası, herkesin kabul ettiği sigorta kayıp cetveli, ortaklıklar gibi kavramları içeren kanunların var olması ve genel işlerlik kazanmış olması gerekir. Daha da önemlisi, miras, icra-iflas, hîleli iflas gibi mekanizmaları, paranın hüküm sürdüğü bir ortamda tam anlamıyla işletecek yargı organ ve kurallarının olması gerekirdi. Song Çin'inde ticareti düzenleyen böyle kural ve kurumların varlığını gösteren kanıtlar yok.

Çin toplumunun altyapısı bundan da daha geriydi. Wang reformları bütün tarımsal nüfusu ilgilendiriyordu: Niyet, sağlanacak yararları kuzeydeki savaş alanlarına yansıtmaktı. Bu reform programını işler hale getirecek ticaret örgütü, kırsal nüfusun genel desteğini görmeden nasıl işleyebilirdi? Daha önceki hanedanlarda olduğu gibi, Song Çin'inde de tarımsal arazi parsellenmişti. Yüzyıllarca sürmüş olan bu uygulamaya karşın, toprağı terk eden köylüler hep vardı. Birkaç olağanüstü durum dışında, tarım kesiminde sermaye birikimi sağlama olanaksızlığı son zamanlardaki durumdan farklı değildi. Bu durum sürdükçe servis sektörlerinin gelişmesi olanaksızdı. Ürünleri pazara ulaştıracak yollar yoktu. Düzenli bir posta hizmeti yoktu. Başka hiçbir engel olmasa bile, mahkeme masrafları, bir medeni kanun sisteminin gelişmesini engellerdi. Yargı sistemini işleten memurlar, köylülü-

Levent Şahverdi Arşivi

ğü birbirinden farkı olmayan insan blokları olarak ele alıyordu. İmparatorluğun evrensel gücü, para gücüne dayalı eşitlik ilkesinden değil, kültürel homojenliğin verdiği toplumsal disiplinden kaynaklanıyordu.

Konuya, bugün bizim bildiklerimizi bilerek bakma lüksü olmayan Song devlet memurları, tartışmayı büyük ölçüde ahlâk planında ele aldı. Örneğin, Yeşil Ürün Parası programı hiçbir zaman yasal açıdan kabul edilebilir bir biçimde uygulanmadı. Kredi için nasıl başvurulacağı, kredi gereksiniminin hangi ölçütlerle değerlendirileceği, kefaletin nasıl verileceği, borcun ödenmemesi durumunda ne yapılacağı belli değildi. Bucak müdürleri parayı olduğu gibi köy muhtarları arasında dağıttılar ve bütün köyü paranın geri alınmasından ve faizinden sorumlu tuttular. Köylülerin dileklerinin ne olduğu, birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu gibi konularla ilgilenen yoktu. Kredi olarak verilen para, kıtlık zamanlarında kullanılmak için biriktirilen ambarlardan kaynaklanıyordu. Bazen bir bucak ambarında gerektiği kadar ürün yoktu. Ama, bu açığı kapatmak için, hiç kredi verilmediği halde köylüden para toplanabiliyordu. Devlet mallarının ticaret amacıyla ödünç verilmesi pek az tüccara çekici geldi, çünkü çoğunluk devletle bir iş ilişkisine girmekten çekiniyordu. Devlet memurlarının kendilerinin toptancılık yapması piyasa fiyatlarının çökmesine ve gerçek toptancıların iflasına neden oldu. Bazen memurlar fiyatları kendi çıkarları için belirlediler. Memurların sokakta buz ve taze meyve satmasını imparator bile eleştirdi. Korve hizmetlerinin paraya çevrilmesi kırsal alana zoraki biçimde parayı sokuyordu. Halbuki bunu yapmadan önce kentlerde banka, sigorta ve toptan ticaret gibi kurumları geliştirmek gerekirdi.

Milis sistemi, Wang reformlarının diğer öğeleriyle çelişiyordu. Eğer Song hükümetleri daha önceki hanedanların yaptığı gibi arazi kullanımını eşitleme programına bağlı kalsaydı, milis sistemi işlerlik kazanabilirdi. Bu durumda zorunlu askerlik, verginin bir kısmının affı karşılığı sayılarak daha kolay kabul görürdü. Halbuki Song vergileri arttırmış ve köylere parayı sokmuştu. Bu durumda askerlik yapma zorunluluğu yoksul köylü için ağır bir yük oluyordu. Arazi ölçümü de,

Levent Şahverdi Arşivi

metinlerde anlatıldığı kadar basit bir iş değildi. Örneğin, 1082 yılında Kaifeng valisi bir yılda sadece iki bucağın arazi ölçümünün yapılabildiğini bildiriyordu. Bu demektir ki ilin on dokuz bucağının ölçümlerinin tamamlanması on yıl kadar zaman alacaktı. Valinin bu beyanı yaptığı yıl, arazi ölçümü programının başlatılmasının üstünden on yıl geçmişti.

Yeni Politikalar bu kadar yenilmez güçlüklerle karşılaştığına göre, acaba bu programı başlatanların ulaşmayı bekledikleri amaç neydi? Neden, başarısızlıkları açıkça ortaya çıktıktan sonra da tekrar tekrar bu politikaları diriltmeye çalışanlar oldu? Bu sorunun yanıtını ararken, Song bürokrasisinin, bizim şimdi sahip olduğumuz perspektife sahip olmadığını akılda tutmak gerek. Biz, böyle bir parasal ekonomi yönetiminin devlet maliyesine uygulanabilmesi için gerekli ön koşulları biliyoruz. Bunu bilmek onların zamanın yüzyıllarca önünde olmalarını gerektirirdi. Bu politikaların yapılamaz olduğunu bilmediklerinden bu mücadeleye girmeyi göze aldılar ve tekrar tekrar şanslarını denediler.

Bütün ülkeyi kaplayacak şekilde değil de, belli yerlerde ve belli uzmanlığı olan yöneticiler tarafından denenseydi belki de Wang'ın programı tümüyle başarısız olmazdı. Merkezden belirlenmiş sabit hedeflere yönelmeden yapılacak deney elbette devlet işlerinin parasal yönetimi olmazdı. Ama yer yer, zaman zaman özel ticaret üzerinde etkili olabilirdi. Nitekim, Tang döneminde Liu Yan adında iş bilir bir devlet adamı kendisine emanet edilmiş devlet mallarıyla ticaret yaptı, başarılı da oldu.

Bütün imparatorluk ölçeğinde bir program uygulamaya başlamadan önce Wang Anşi, Tang zamanından beri önemli bir liman olan Yinşian (bugünkü Ningbo) kentinin yöneticisiydi. Bu görevdeyken, devlet kaynaklarıyla çiftçilere kredi verme uygulaması deneyimi vardı. Bu uygulamadan hem devlet hem de köylü memnun ve kârlıydı. Bu ve benzeri deneyimler, imparator Cao Şu'nun ve oğullarının başını döndürmüş ve bu programa karşı çıkanları hep kötü niyetli tutucular olarak görmüşlerdir. Güçlüğü katmerlendiren bir olgu da, belli bir du-

Levent Şahverdi Arşivi

rumda uygulanabilir olmaktan uzak olduğu görülse bile, bir kere kanun haline gelmiş olan programı durdurmanın güçlüğüydü. Uygulamayı askıya almanın doğuracağı riskleri göze almak devlet memurları için güçtü. Özet olarak, Kuzey Song Hanedanı'nın 50 yılını alan Wang Anşi olayı, yanlış rolde bulunan imparatorları ve kötü niyetli devlet memurlarını sahneledi. Başrollerdeki karakterlerin güçlü kişiliği nedeniyle, bu dramı o zamanın bir ikilemini iyi temsil ediyor.

Çin'in siyasal birliği, iktisadi örgütlenmesinin çok önünden gitti. Bundan her ikisi de çok sıkıntı çekti.

Levent Şahverdi Arşivi

12

Batı Gölü ve Güney Song

Hangcou kentinin ulusal ölçekte ilk şöhret yapması kısa sürmüş olan Sui Hanedanı zamanında oldu. Hangcou, bu dönemde inşasına başlanan Büyük Kanal'ın[1] bitiş yeriydi. Bir memurlar ve saray mensupları kenti olan Kuzey Song başkenti Kaifeng hep bir tüketici kenti oldu. Halbuki Güney Song başkenti olan Hangcou hep önemli bir imalât sanayii merkezi oldu. Güney Song zamanında bu kentte gemi inşa, ipek, porselen ve kâğıt sanayileri dramatik bir büyüme gösterdi.

Modern ziyaretçi için, kentin merkezinden yürüyüş uzaklığında olan Batı Gölü görülmeye değer. 7. yüzyılın başlarına kadar burası Çiantang nehrinin yüzlek bir körfeziydi. Zamanla körfezin nehirle birleştiği yer dolunca nehirle –ve denizle- ilişkisi kesilen su zamanla tatlı su gölü haline geldi.

---

1 Büyük Kanal: (Da Yunhe) Dünyanın en uzun kanalıdır: 1747 km. Güneyde Hangcou kentinden kuzeyde başkent Beijing'e uzanır. Büyük kısmı 607-610 yılları arasında, eski kanal ve nehirleri birleştirerek Sui hanedanı zamanında yapıldı. Yuen (Moğol) hanedanı zamanında yapılan ilavelerle son şeklini aldı. Temel amacı az nüfuslu ve tarım bakımından zengin güneyden, çok nüfuslu ve tarım bakımından fakir kuzeye (ve saraya) yiyecek ulaştırmasını, deniz ulaştırmasına bağımlı olmadan sağlamaktı. 19. yüzyıla kadar kullanıldı. Bugün bile bazı kesimleri sulama ve ulaştırma için kullanılıyor – ç.n. Kaynak: *Encyclopeadia Britannica*, 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

Göl kentten biraz daha küçüktür. Gölü geçen iki yol kenti gölün kuzey batı ve batı sahillerine bağlar. Bai Juyi'den adını alan Bai yolu Yalnız Tepe adasına gider. Diğer yol, Su Yolu, ressam, şair ve yazar ve 11. yüzyılda Wang Anşi reformlarına şiddetle karşı çıkmış olan Su Dongpo anısına adlandırılmıştır. Gerçi Su ve Bai arasında 300 yıl fark vardır. Ama her ikisi de bu bölgede valilik yaptı ve her ikisi de bu gölün temizlenmesi için uğraştı. Göl üstündeki yollar da gölün dibinin kazınmasıyla çıkan çamurdan yapıldı. Geleneksel Çin hükümetlerinin, bürokratlarını zevk sahibi insanlar arasından seçerken haklı oldukları bir yan vardı: Zevk sahibi bürokratlar, sıradan bürokratlara kıyasla çevreye ve doğaya daha saygılı oluyorlar.

Son zamanlarda, özellikle ABD'de ünlü olan *Beyaz Yılan* adlı Çin operası bu Batı Gölünde geçer. Sahne göl manzarası içeren dekora açılır. Biri beyaz diğeri siyah yılanın ruhları, iki güzel genç kız olur: Bai Sucen ve Şiao Çing. Kızlar, Bai yolu üzerindeki taş köprünün kemerleri üstünde yakışıklı bir delikanlıyla karşılaşırlar. Sucen oğlana aşık olur. Evlenirler ve bir oğulları olur. Şiao Çing de çiftin baş hizmetçisi olur.

Ancak, Cinşan tapınağının baş keşişi, gelinin doğa üstü evveliyatını öğrenince, onu sihirli bir kâseyle esir eder, taştan bir mezara gömer ve üstüne Leifeng Pagodasını inşa eder. Efsanelere göre, pagoda ayakta kaldığı süre kız da binlerce ton ağırlığında taşların altında hapis kalır. Kaçarak bu felaketten canını kurtaran Şiao Çing yıllarca sonra, arkadaşının artık yetişkin bir delikanlı olan oğlunu ve binlerce yengeç ve ıstakozu yanına alarak gelir ve Sucen'i kurtarırlar. Daha sonra ne olur bilmiyoruz. Ama Batı Gölü sahillerinde bir Leifeng Pagodası vardı. Bu kule 1924 yılında yıkıldı. Şimdi sadece temelleri görünüyor.

Görüldüğü gibi, halk hikâyelerinde bile, romantik bir karşılaşmadan doğan evlenmenin uğursuzluğu vurgulanır. Batı geleneklerinde olduğu gibi, yılanın bir kadını baştan çıkarması yerine, burada kadının kendisi yılandır. Ama hiç olmazsa bu masalda, coşkun bir insanlık duygusu, geleneksel önyargılara üstün gelir. Seyirciye sanki denir ki, geleneksel entelektüel kendini snob görüşleriyle güçlenmiş sanadur-

Levent Şahverdi Arşivi

sun, halk gelenekleri köylüyle, balıkçıyla özdeşleşir. Eğer bu yetmezse yengeçler, ıstakozlar yardıma gelir.

Karayı Su Yolu'na bağlayan Şiling Köprüsü yakınında Yue Fei'nin mezarı vardır. Kendisi orduya sıradan asker olarak alınır, genç yaşta subay olur ve daha sonra bütün Song döneminin en büyük generali olur. Sonunda, başbakan Çin Gui'nin uydurduğu isyankârlık suçlamasıyla, 1141 yılında zindanda ölür. Olayın ayrıntıları, kendisinin, başbakan Çin tarafından ölüm hücresinde öldürtüldüğünü düşündürüyor. O sırada, başbakan Çin, imparator Cao Gu ile yakın işbirliği içinde, Çin topraklarını işgal eden ve Çinlileşmiş bir devlet[2] kuran Jürçed'lerle barış yapmak üzereydi.

Yue Fei'nin kusuru, bu kaos döneminde askerlerini disiplin altına almış, halkın desteğini kazanmış, başkaldıran haydutları bastırmış, piyade kuvvetleriyle Jürçed süvarisini bozguna uğratmış olmaktı. Sadece 39 yaşında olan generalin hayatta kalması, zaten çok kırılgan bir aşamada olan barış görüşmelerini çıkmaza sokardı. Sallantıda olan rejimin nefes almak için zamana ihtiyacı vardı.

Ölümünden yirmi yıl sonra Güney Song sarayı Yue Fei'yi akladı. Çinlilerin genellikle ölen kahramanlara gösterdiği saygı zamanla kendisini, Guan Yü'den hemen sonra ikinci basmağa yükseltti. Ama, Guan'dan farklı olarak, Yue Fei parlak bir askerdi. O, geleneksel bağlılık ve evlatça boyun eğme faziletleriyle, parlak bir eğitimi kendinde bir araya getirmişti. Bugün mezarının yanındaki tapınakta, dört metre yükseklikteki heykeli bütün askerî nişanlarıyla bu kahramanı görüntüler. Heykelin üstündeki dört karakter, kelime kelime "Bize dağlarımızı ve nehirlerimizi geri verin" veya daha doğru bir tercümeyle "Kaybettiğimiz vatanı alırız" der. Yue Fei, modern Çin milliyetçiliğinin esin kaynağıdır. Mezarının önünde diz çökmüş durumda dört dökme demir heykel durur. Bunlar başbakan Çin Gui, karısı ve Yue'nin katledilmesinde suç ortağı olan diğer iki kişidir. 1930'larda, yerel polis ziyaretçilerin bu heykeller üzerine işemelerini güçlükle önlerdi. Tüfek kab-

2 Cin Devleti. Bu Cin'i belirten Çin karakteri, 7. bölümde sözü edilen Cin Hanedanı'nı gösteren karakterden farklıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

zası veya başka sert cisimlerle Çin Gui'nin suratına darbeler indirilmesi sık görülürdü. Sadece, sonradan İkinci Dünya Savaşı sırasında Çin ordularından kaçıp Japonlarla işbirliği yapan Wang Jingwei, Yue Fei'nin kontrolden çıkmış bir savaş ağası olduğunu ileri sürmek cesaretini göstermiştir.

Yue Fei bir savaş ağası değildi. Kontrolden çıkmış filan da değildi. Öyle birisi olsaydı, Jürçedlere karşı kazandığı zaferden sonra, imparator adına kendisine savaşı durdurması emrini veren Çin Gui'nin emirlerine uyup öldürülmek üzere başkente dönmezdi. Ama, savaşla barış arasında dalgalanıp durma tipik bir Song özelliğiydi. Bu özelliğin başlangıcı başkent Kaifeng'de iken kuzey Song dönemine kadar uzanır. Bu hanedanın kaderini belirlemede, savaş veya barış yaklaşımını sonuna kadar yürütme konusundaki yetersizliği, bir hain başbakanın hileleri veya karısının entrikalarından daha fazla etkili oldu.

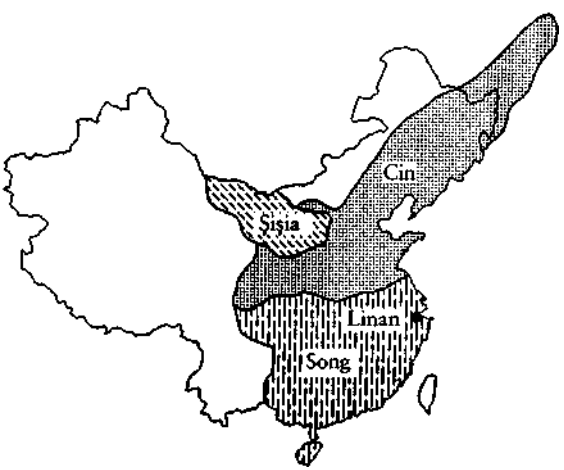
Konu, hanedanın sekizinci imparatoru Cao Ci ile başlar. Bir sanatsever veya kitap resimlendiricisi olarak yaşasaydı, kuşkusuz, imparator olmaktan daha mutlu bir yaşamı olurdu. Onun zamanında yalnız Wang Anşi tartışması patlak vermedi. Bir de Mançurya'nın yukarı Sungari bölgesinden gelen, sonradan Mançu halkının kaynaklandığı, Tungu ırkından bir halk olan Jürçedler ortaya çıktı. Bunlar 1113 yılında Liao'ya karşı ayaklandılar ve bir yıl sonra Cin Hanedanı'nı kurdular. O zaman kuzey Song Devleti Liao'ya 110 yıldan beri haraç ödüyordu. 1118 yılında Cin'in başarıları karşısında gözleri kamaşan Cao Ci, yeni Cin Devleti'yle bir ittifak kurarak Liao'nun elinden 16 vilayetin kurtulmasını sağlamak, böylece uzun zamandan beri Song hükümdarlarının saplantısından kurtulmak umuduna kapıldı. Şaşırtıcı şekilde, Jürçed'lerin Cin Devleti, kolaylıkla Çidanların Liao İmparatorluğu'nu paramparça etti. 1125 yılında kuzey doğulu atlılar bu işi, hiçbir Song yardımı almadan tamamlamıştı. Bir yıl sonra Song üzerine yürümeye hazırdı. Son dakikada imparator Cao Ci tahttan, oğlu lehine feragat etti. Ama Jürçedler Kaifeng'e girince hem eski hem de yeni imparatoru esir aldılar. Sonradan baba-oğul, bir daha geri dönmemek

Levent Şahverdi Arşivi

üzere Mançurya'ya gönderildi. Kuzey Song bu şekilde 1126 yılında son buldu.

Cao Ci'nin dokuzuncu oğlu, Yue Fei'nin ve Çin Gui'nin hakimi olan Cao Gu kendini, hanedanı Güney Song Hanedanı olarak devam ettirmek üzere imparator ilan etti. Ancak, tahta çıkış törenleri daha yeni bitmişti ki hayatını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldı. İzleyen dört yıl boyunca Jürçedler tarafından kovuşturuldu: Merkezi Çin'den Yangtze nehrinin güneyine, Hangco'dan Ningbo'ya. Bir ara, esir olmaktan kurtulmak için sahil boyunca dolaşan bir büyük tekneye sığındı. Sadece 1132'de Cin geri çekildikten sonra Cao Gu Linan'a (bugünkü Hangcou) dönebildi. Sadece 1138'de bu kent başkent ilan edildi. Ama yeni başkente verilen ad *Şingzai* idi, yani "geçici karargâh": Yeni başkentin, imparatorlar mezarlığının bulunduğu Kaifeng'in yerini alması söz konusu değildi.

Yue Fei'nin feda edildiği 1141 barışı, 15 yıl önce Kaifeng'de esir düşmüş olan imparatorun annesinin güneye dönmesini sağladı. Güney Song ile Cin arasındaki sınır Huai nehrinden geçiyordu. Güney Song'lar kendi topraklarında Cin hakimiyetini kabul ediyorlardı. Güney Song'un Cin vassallığını kabul ettiği törende, Jürçed Cin, Cao Gu'ya tören elbi-

Güney Song döneminde üçlü ilişkiler.

Levent Şahverdi Arşivi

sesini giydirdi. Tören, Jürçed Cin'in başkenti olan bugünkü Beijing'de yer aldı. Bir vassal devlet olarak Güney Song, Cin'e yılda, yarısı ipek, yarısı gümüş olmak üzere 500.000 birim haraç ödeyecekti.

Jürçed İmparatorluğu artık Koreliler, Uygurlar, Şişia Tibetlileri üzerinde hakimdi. Bu durumda Jürçed'ler, Çin tipi evrensel bir imparatorluk iddiasında bulunabilirlerdi. Daha Song vergileri ödenmeden, bir bürokrasi sistemi kurulacağı ve devlet hizmetine girmek için sınavların yapılacağı açıklanmıştı. Hükümdar, Çin geleneklerine uygun imparatorluk giysileri giymeye başlamıştı. Kırk dokuzuncu kuşaktan Konfüçyüs torunu olan bir zat dük ilan edilmiş, Konfüçyüs'e kurban törenlerine imparator Çin bizzat katılmıştı.

Geriye doğru bakılınca açıkça görülüyor ki Song sarayındaki barış anlaşmasının imzasına karşı olanların en önemli argümanı, Song Hanedanına verilecek olan haysiyet kırıcı yerdi. Ama, bir barış anlaşması yapmadan da, sürgünde hükümet başkanlığı yapan bir hükümdarın kendi annesiyle buluşması mümkün olamayacaktı. Bir Güney Song sarayında "büyüklere sadakat" ilkesinden bu kadar büyük bir sapma kabul edilemezdi. Bazı tarihçilerin yazdığına göre, anlaşma yapılmadan önce bütün merkezî Yangtze vadisi haydutlar yatağı haline gelmişti. Cin hükümdarları bu bölgede bir tampon devlet yaratmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla, Song sınır eyaletlerine sızma hareketleri örgütlüyorlardı. Daha da beteri, Cin hücumları karşısında, Song maliyesi bir çöküş halindeydi, asker toplamak gittikçe güçleşiyordu. Gerçi alelacele bazı askerî birlikler toparlanıyordu, ama Linan'daki sürgün hükümeti kendi geleceği konusunda şüphelere kapılmıştı.

Yue Fei'nin yeniden itibarına kavuşturulduğu yıl, yani 1161 yılında, Cin hükümdarı yeniden Song'u ele geçirmeye girişti. Kesin bir sonuç alamadı ama savaş, arkasından görüşmeler dört yıl boyunca sürdü gitti. Uzun pazarlıklardan sonra, Song, Cin'in vassalı statüsünü kabullendi; yıllık haraçta bir miktar (100.000 birim) indirim yapıldı.

12. yüzyıl daha bitmeden, Hangcou sarayında önemli biri olan Han Tuocou anlaşmayı bozmayı bir defa daha denedi. Han'ın babası, imparator Cao Guo'nun kayın pederiydi. Han da imparatoriçenin ye-

Levent Şahverdi Arşivi

ğeniyle evliydi. Güney Song sarayında imparatoriçenin nüfuzu büyük olduğundan Han da en yüksek makamlara kimin getirileceği konusunda en fazla söz sahibiydi. Başbakanlık yanında, saray kurulunun başkanlığını ve imparatorun Baş Müderrisi unvanlarıyla, istediği savaş politikasını belirlemek ve uygulamak olanağına sahipti. Özel hayatında küstahlığı ve açgözlülüğüyle tanınan Han Tuocou, Song hükümetinde birçok düşman edinmişti. Dolayısıyla, 1206 yılında savaşı başlatıp geri püskürtülünce, kendisine sempati duyan pek az kimse vardı. Şunu da not edelim: Song ordularının Jürçed güçleri tarafından yenildiği bu yılda, daha uzaklarda kuzeyde Timuçin adındaki Moğol, kendini "Cengiz Han", yani Tanrının Moğol Oğlu ilan ediyordu. Bu arada kazandığı zaferden sonra Cin, Han Tuocou'nun kellesini istedi ve elde etti. 1207 yılında bu sevilmeyen adamın cesedi Beijing'i tatmin etmek için hakaretlere uğratıldı. Diğer yandan bazı tarihçiler Han hakkında anlatılanların tümünün doğru olmadığını, bütün kötülüklerine karşın hayatını bir dava uğruna feda etmiş olduğunu ileri sürer. Yeni anlaşma yıllık ödemeyi 600.000 birime yükseltti. Artık, Güney Song hükümdarları, Büyük Cin hükümdarına "Amca (veya Dayı) İmparator" diye hitap edecek ve imzasını "Yeğen İmparator" olarak atacaktı.

Birkaç yıl sonra durum tümüyle değişti. 1214 yılında, Jürçed İmparatorluğu'nun Moğollarla savaş durumunda olmasından yararlanan Song hükümeti yıllık ödemeleri durdurdu. 1233 yılında kuşaklar boyu düşmanı olan bu devletten öç alma olanağı doğdu. Bu yıl, Moğollar, Hangcou hükümetine, Cin'e karşı ortak bir askerî hareket düzenlemeyi önerdi. Song sarayındaki birçok kimse 114 yıl önce de benzer bir yol izlenmiş ve Liao'ya karşı Cin'le ortak harekât düzenlenmişti. Ama Jürçed'e karşı düşmanlık duyguları o kadar güçlüydü ki, tarihten alınması gereken dersler bir yana bırakıldı ve savaştan yana olan taraf kazandı. Moğollarla askerî ittifak yapıldı, aynen eskiden Cin'in Liao'yu yendiği gibi, Moğollar Cin'i iki yıl içinde ortadan kaldırdılar; Song yardımına gerek kalmadan. Şişia Devleti'ni 1227'de tarihten silmişlerdi. Şimdi Cengiz Han'ın çocukları bütün dikkatlerini Çin'de hâlâ hayatta kalan tek devlete, yani Song Devleti'ne yöneltebilirlerdi. Bir

Levent Şahverdi Arşivi

anlamda Güney Song kuzey komşusu Cin'den daha başarılıydı: Daha bir 45 yıl hayatta kalabildi.

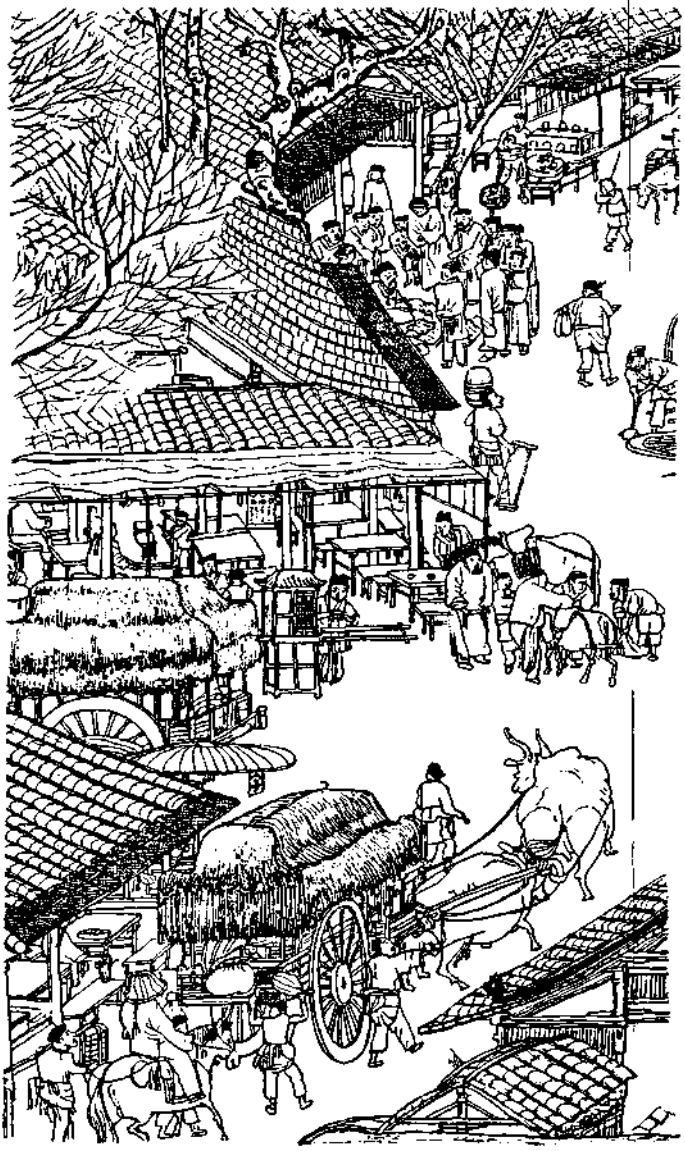
Konuya, makro tarihin daha geniş çerçevesinden bakarsak, Güney Song zamanında savaş ve barış konusunda yapılan tartışmalarla, Kuzey Song döneminde Wang Anşi reformları konusundaki kavgalar birbiriyle ilişkili görünüyor. Hanedanın iktisadi alanda bir sıçrama yapma konusundaki yetersizliği, daha sonraki askerî güçsüzlüğün temel nedeniydi.

Cao Kuangyin 960 yılında başarıya ulaştığı zaman, vergi kaynakları yerel komutanların emrindeyken, merkezi hükümet, devletin üstyapısıyla iktisadi altyapısı arasında bir bağ oluşturmuştu. Bütün gücün başkent Kaifeng'de toplanması sonucu bu ilişki yavaş yavaş gevşedi ve zamanla koptu. Çok geniş mali kaynak vardı ama bunu değerlendirmek ve kullanımını gerektiği gibi örgütlemek mümkün olamadı. Bu temel kurumsal zayıflık, hanedanın 319 yıllık ömrü boyunca gösterdiği kararsızlıklar ve yaptığı yanlışların hepsinden daha ağır bastı.

Önce bazı Japon bilim adamları ve daha sonra bazı Çinli ve Batılı araştırmacıların ileri sürdüğü, Song zamanında gerçekleşmiş "Ticaret devrimi" hatta "Song Rönesansı" teorisi daha yakından incelenmelidir. Bir "devrim" dendiği zaman geri dönüşü olmayan bir toplumsal dönüşüm anlaşılır. Batı dünyasının deneyimine bakılırsa, bir ticaret devrimi, kamu kurumlarının ve hukuk sisteminin ticareti kolaylaştırıp özendirici bir uygulamaya dönüşmesini gerektirir. Çin tarihinin bu aşaması böyle bir biçim değiştirme özelliği göstermiyor.

Diğer yandan, Song, günümüz okuyucusunu göz kamaştırıcı görsel sanatlar ve istatistikleriyle etkiliyor. Sanat eserleri arasında Cang Zeduan'ın *Bian Nehrinde İlkbahar* tablosunu zikretmek gerek. Bu 5-6 metre uzunluğundaki parşömen tomarı (scroll) Kaifeng kentini güzelliğinin en üst noktasında, muhtemelen kentin 1126 yılında Cin istilasından birkaç yıl önceki görünümünü anlatıyor. Resim bir zaman dilimini anlatan bir panoramadır. Sağ yanda bir köy yolunda eşek sırtında kente doğru tarım ürünleri taşıyan köylüleri gösterir. Ağaçların

Levent Şahverdi Arşivi

Cang Zeduan'ın parşömen tomarının bir kısmı. Öküz arabaları bir günde en çok 20 km yol alabiliyordu. Bir kör satıcının bitkisel ve madeni ilaçlar sattığı görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Cang Zeduan, birçok gerçekçi ressam gibi –örneğin Amerikan ressamı Norman Rockwell gibi- insani anlamı olan konulara ilgi duymuştur. Bir hikâye anlatıcısının lâfına dalmış annesinin eteğini çekiştiren bir çocuk, bir gençle bir sokak satıcısının hangi yönde gitmek gerektiği konusundaki görüş ayrılığı, bir atıdan çekindiğinden olacak yüzünü yelpazesiyle örten bir yaya...Ve bir önceki resimdeki kör satıcı...

tepesinde sabah sisi hâlâ asılı durmaktadır. Sol yanda akşam yaklaşmaktadır. Yayalar yorgundur. Şemsiyeleri ellerinde, eşyalarını ağır adımlarla taşıyarak kentten uzaklaşmaktadırlar. İki uç arasında, resim arka sokakları, nehir sahilini, kent merkezine yakın bir kemerli köprüyü göstermektedir. Üç-dört cm büyüklüğünde beş yüzden fazla kişi görünür. Yirmiden fazla irili ufaklı tekne ve gemi, kimisi gayet rahat görünen kamaraları ve gölgelikleriyle sanki bir zevkli gezi teknesi görünümündedir. Sokaklarda satıcılar yiyecekler ve kap-kacak satmaktadır. Birçok yerde yemek servisi yapılmaktadır: Bazen sokak kenarında, bazen üç katlı bir binanın üst katında. Bütün şarap dükkânlarında,

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde üç düşey çizgi bulunan bayraklar dalgalanmaktadır. Bunlar bir çeşit içki markasının varlığını, veya devlet denetiminde bulunan içki fabrikalarının dağıtım yerleri olduğunu düşündürüyor. Sandıklar, çuvallar, gemilere yüklü variller, katırlar, develer, el arabaları, mandaların çektiği arabalar hep bu kentte ticaretin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteriyor. Dükkânlar üzerindeki işaret ve yazıların gerçek hayattan alındığı anlaşılıyor. Gemilerin ve binaların yapısı da gerçeğe uygun. Gösterilen nesnelerin tasarım ve işleyişi başka yazılı kaynaklar tarafından da doğrulanıyor.

Bir tarihsel belge olarak *İlkbahar* eşsizdir. Batı dünyasında buna belki en yaklaşan şey Bayeux halılarıdır. Hiç şüphe yok ki 12. yüzyılın başlarında maddi yaşam düzeni bakımından dünyada en önde giden ülke Çin'di. Can Zeduan'ın başyapıtı, aynı zamanda yazılmış olan Şingzai veya Song merkezini ziyaret anlatılarını şüphe götürmez biçimde doğruluyor. Bir sanayi merkezi olmayan bir başkentte ticari faaliyetin bu derece yoğun olması, Kaifeng'de refah düzeyinin yüksekliğinden başka bir anlam taşımaz. Bu böyle olunca, ondan bir buçuk yüzyıl sonra, coğrafi durumu daha elverişli ve doğal kaynakları daha zengin olan Güney Song başkentinin çok daha zengin olduğu şüphe götürmez. Bitmez tükenmez ayrıntı merakı ve sabrı nedeniyle, bu ressam, genellikle abartma eğiliminde olan Marco Polo'nun günlüklerini de doğruluyor.

Ancak tarihçinin görevi, bütün bu iktisadi faaliyetin, kocaman bir bürokrasiye hizmet etmekten başka hedefi olmadığını belirtmektir. Sonradan modern Avrupa'da olduğundan farklı olarak, Song dönemi Çin hiçbir zaman, mal ve hizmetlerin evrensel biçimde eşdeğerliliği sistemini kuramadı. Bu yüzden de bunun gerektirdiği yönetim biçimini geliştiremedi. Yukarda tartıştığımız tabloda yokluğuyla göze batan şeyler bankalar, para ve kredi kuruluşları, sigorta şirketleri ve avukat bürolarıdır. Resmin yapıldığı tarihte bunların hiçbiri yoktu. Bunların yerine, üstünde bir "bey"e ait olduğu yazılı bir malikâne, beyin hükümetten aldığı beratlar, şık giyimli devlet memuru kıyafetinde kimseler ön planı tutuyor. Bu açıkça gösteriyor ki ekonominin en gelişmiş kurumu, devlet, normal vatandaşın günlük yaşamını yönlendirecek özel-

Levent Şahverdi Arşivi

liklere sahip değildi. Ülkenin zenginliği, kocaman ve devamlı genişleyen ve ekonominin sabit maliyetlerini arttıran bir bürokrasiyi beslemeye kullanılıyordu. Bir eşgüdüm merkezi olmaktan çok bir ek yük olan bürokrasi, ekonominin altyapısıyla üstyapısı arasındaki ilişkiyi sağlayacak durumda değildi.

Son zamanlarda yapılan Song dönemiyle ilgili yayınlarda 1021 yılında devlet gelirinin 150 milyon birime yükseldiği belirtiliyor. Bu bilgiyi veren yayın, bu istatistiğe nasıl ulaşıldığını belirtmiyor. Her birim 1000 bakır para karşılığı olduğuna göre, zamanın değerlerine göre bu 15-18 ons altın eder. Bugünkü değerlere çevirirsek bu 6-7 milyar dolar karşılığıdır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle muazzam miktarda servet dolaşımı yoktu.

Bu rakamların gerçekliğinden kuşkulanmak için elimizde güvenilir bilgi yoksa da ortada bir miktar gerçek fiyat enflasyonu ve bir miktar rakamları şişirme eğilimi olmuş olabilir. Kesin rakam ne olursa olsun, eldeki bilgilere göre, zamanın yöneticilerinin matematik olarak yönetimi imkânsız bir durumla karşı karşıya oldukları kesindir. Karışıklık ve kayıpların birçok nedeni vardı. Zaman zaman depolardaki vergi olarak toplanmış mallar dışarı taşarken, başka yerlerde büyük kıtlıklar yaşanıyordu. Kural olarak bir kile tahılla bir dizi bakır para ve bir top ipek kumaş birbiriyle eşdeğerliydi. Ama doğal olarak, göreli mal fiyatları zaman içinde ve bir yerden bir yere büyük değişiklikler gösteriyordu. Hanedanın resmi tarihleri kabul ediyor ki uygulamada eşdeğerlilik oranlarını vergi tahsildarı her defasında kendisi belirliyordu. "Mükellefin itiraz hakkı yoktur". Tahsildar ve mültezimler birbiriyle zıtlaştığı zaman kararın ne olacağını kestirmek güçtü. Bazı maliye sorumluları hem tahsildar hem de ödeme memuru olarak görev yapıyordu. Vergisini ödediği halde borçlu görünme durumları sık sık oluyordu. Depoda meydana gelen kayıplar her zaman hesaba katılmıyordu. Çift girişli muhasebe sistemi işlerlik kazanıncaya kadar bu gibi durumlar Avrupa'da da oluyordu; ama çok daha küçük ölçekte.

Yukardan gelen baskılar nedeniyle, rakamları şişirme eğilimi genel eğilimdi. Bazı askerî birimler de asker mevcutlarını olduğundan

Levent Şahverdi Arşivi

daha yüksek göstererek daha fazla malzeme ve para almaya çalışıyordu. Çünkü biliyorlardı ki ne maaşları ne de gerekli malzemeleri tam olarak ellerine geçecekti. Elbet bir birlik bu yola başvurup başarılı olunca diğer birliklerin geri kalması beklenemezdi. Bin yılın başlarında Song ordusunun mevcudu bir milyonu geçiyordu. Sık sık merkezi hükümet müfettişler yollayarak "gereksiz personel" sayısını azaltmayı deniyordu. Tabii her seferinde başarısız olarak...

Song ordusuna asker alımında uygulanan ölçüt basitti: 1035 yılına kadar askerin ücreti boyuna göre değişirdi. Bu tarihten sonra, boyu ne olursa olsun verilen ücret aynı oldu. Ordu birliklerinin üç basamaklı örgütlenmesi de kâğıt üzerinde devam etmekle birlikte gerçekte ortadan kalkmıştı. Bazen askerlere talandan pay verilirdi. Zamanla dilenciler, caniler ve sığınmacılar da askere alınır oldu. Bir yandan maaş bütçesi kabarırken bir yandan da muharip asker sayısı azalıyordu. 1126'da Cin istilâsından hemen önce, firarları önlemek için, askerler kollarına yapılan dövmeyle işaretlenmişti.

Bir ulusun ordusunun durumu o ulusun mali durumunun bir yansımasıdır. Mali durumun da halkın genel yaşam düzeyini yansıtması beklenir. Belki de istemeyerek, Song yönetimi bu genel kuralların hiçbirine uymadı. En büyük sorunu, vergi ve asker kaynağı olan köylü sınıfıyla arasındaki mesafeydi. Vergi gelirleri ticaret kanalıyla sağlanıyordu (tuz, çay, maya, şarap, sirke, gübre, buhur ve tütsü), ama bu ürünlerin hepsi tarım veya ev veya köy sanayileri kaynaklıydı. İpek, arazi vergisi olarak vergileniyordu ve nakit yerine geçiyordu. Merkezileştirilmiş vergi sistemi uygulaması devletle köylü arasındaki mesafeyi iyice uzatıyordu. Yolsuzluklar durumu iyice kötüleştiriyordu.

Genel kanıya göre, Song Hanedanı'nın rakipleri hayvan yetiştiren göçebe toplumlar olarak, yerleşik tarımcı olan Çin toplumu üzerinde kesin bir üstünlüğe sahipti. Ama bu göçebelerin, kuzey Çin'i ele geçirdikten sonra oradaki yerleşik Çin nüfusunu da askere almaya başladıkları pek belirtilmez. Liao Hanedanı, her Çidan kabilesine çok sayıda Çin ailesini bağımlı kılmıştı. İmparatorun komuta ettiği elit kuvvetler de dahil, bütün muharip birliklerin belli ve önemli bir Çinli

Levent Şahverdi Arşivi

asker kotası vardı. Cin Hanedanı, babadan oğula asker olan Jürçed ailelerini yerli Çinlilerle birlikte yaşamaya zorladı. Sayılar bir hayli değişme göstermekle birlikte, genellikle 50-300 yerli aile bir *muke* olarak, 8-10 *muke* de bir *mengan* olarak örgütlenmişti. İlke olarak bu birliklerin başında *Jürçed* kökenli komutanlar vardı ve komutanlık babadan oğula geçerdi. Böylece Cin, vergi ve asker toplama yetkilerini savaşçı bir sınıfın yakın denetimine bırakarak, Song yönetiminin battal örgütlenmesine karşın, büyük bir örgütsel etkinlik sağlamıştı. Seferber olma esnekliği olan kuzey devletleri, devamlı bir ordu tutmak zorunda olan güney rakiplerine karşı üstün durumdaydılar. Yabancı hanedanların askerî üstünlüğü bütün bu nedenlerle daha da artmıştı.

At yetiştirilen alanların kontrolü de askerî denklemlerde önemliydi. Liao hanedan kayıtları, Song Devleti'yle yaptıkları ticarette at ve koyun satma yasağı koyduklarını gösteriyor. Yine bu kayıtlara göre, Song Çininde at kıtlığı askerî başarısızlıklarının nedenlerinden biriydi. Cang Zeduan'ın *Bian Nehrinde İlkbahar* tablosunda bol miktarda çeki hayvanı olarak sığır ve manda görülmesi ve at kıtlığı, bu ambargo uygulaması çerçevesinde anlamlıdır. Orta ve Güney Çin'de de at yetiştirmek mümkündü. Ama buralarda uygulanan yoğun tarım at yetiştiriciliğini çok pahalı kılıyordu. Ayrıca, yoğun tarım yapılan yerlerde yetiştirilen atların kalitesi de düşük oluyordu.

Böylece, modern çağın ilk yıllarının tarihine girerken, yukarda tartışılan (bkz. 7. Bölüm) "temel iktisadi bölgeler"in yanı sıra, Çin'in enlem olarak da bölgelere ayrıldığı ortaya çıkıyor. En kuzeyde otlaklardan oluşan bir kuşak vardı. Bunun hemen güneyinde basit tarıma elverişli topraklar vardı. Bunlara karşılık, daha güneyde pirinç, çay ve nehir ulaştırmasına elverişli topraklar daha sanayi çağı başlamadan da önemli bir karmaşık özellik sunuyordu. Bu bölgenin karmaşık, kompleks özelliği bugün bile herhangi bir ziyaretçinin gözlemleyeceği kadar barizdir. Bu bölümdeki konumuz bakımından önemli olan, bu coğrafi bölgelerin, yerleşik tarımcı Çinli nüfusla, yarı-göçebe Moğol ve Tunguz halkları arasındaki mücadeleyi büyük ölçüde açıkladığıdır. Diğer yandan, konuya uzun vadeli bir tarafsız perspektiften bakan birisi, Or-

Levent Şahverdi Arşivi

ta Kuşak Çin için yapılan bu savaşlar sonunda, aradan geçen yüzyıllardan sonra bu göçebe azınlıklar yerli Han Çinli nüfusla karıştı. "Han Çinli" deyiminin bir antropoloji kavramı olarak fizik özelliklerden çok kültürel özelliklere dayandığı açıktır.

Song Hanedanına gelince, güneye sığınmak onlara geçici bir nefes alma olanağı sağladı. Göller, nehirler ve kanallar ülkesi kuzeyli savaşçıların etkinliğini azalttı. Cin ordularının 1129-30'da Yangtze nehrinin güneyine geçişi neredeyse bir felâketle sonuçlanacaktı. Song kuvvetleri savaş tekneleriyle onların suyu geçmesini ve Song ordularını bozguna uğratmasını önlediler. Kargaşalık içinde Song komutanlarının merkezi komutadan kopup kendi başlarına girişimlerde bulunabilmesi, isyancı köylülerin, daha önce yerleşmiş Jürçed askerlerinin kullanılması da Song Sülâlesi'nin yıkılmasını geciktirdi.

Ancak, imparator Cao Gu ve başbakan Çin Gui'nin, Song yönetimine verdiği siyasal merkeziyetçilik, askerî yönetimin özerkliğini kısıtlıyordu. Kaifeng'in kaybından sonra güney hükümeti askerî lojistik sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Eğer o zaman Hangcou kentinin biraz önemlice ticari kurumları olsaydı, hiç şüphe yok ki hükümet bunu ordunun ihtiyaçları için kullanırdı. Ama gerçekte yaptıkları vergileri arttırmak ve günü birliğine kararlar vermek oldu. Çok çeşitli adlarla yeni vergi ve resimler kondu. Var olanlar arttırıldı. Bütün bunlar da yetmeyince kâğıt para basmak gerekti.

Marco Polo'nun çarpıcı bir yenilik olarak gördüğü kâğıt para Tang döneminde kullanılmaya başlamıştı. "Uçan para" olarak anılan bu ödeme aracına, önceleri, örneğin Seçuan'da malını satan bir tüccarın alacağını bir başka yerde tahsil etmesini sağlamak için hükümet tarafından izin verilmişti. Böylece tüccar madeni paradan oluşan yerli parayı uzun mesafelere taşımaktan kurtulmuş oluyordu. Kuzey Song zamanında 1024 yılında ilk defa olarak elden ele dolaşmak üzere kullanılabilecek bu kağıtlar büyük miktarda basılmıştı. Kullanımı yaygınlaştıktan sonra, zaman zaman kâğıt para basılarak dolaşıma sokuldu. Hükümet bonoları gibi bu kâğıtlar da belirli bir süre, genellikle üç yıl için piyasaya çıkar ve daha sonra geri satın alınırdı. Güney Song za-

Levent Şahverdi Arşivi

manında devlet gümrük gelirleri bu paranın karşılığı olarak gösterilmişti. 1247 yılında kâğıt para süresiz olarak, geri satın alınma gereği olmadan piyasaya sürüldü. Arkasında gerekli rezervler bulunmadığından bu paranın değeri hemen düştü. Ortaya çıkan enflasyon halkı sıkıntıya ve hükümeti güç duruma soktu. Enflasyon, Song Hanedanı'nın zayıflayıp çökmesine katkıda bulundu.

Ama, yabancı hanedanlar da, Kuzey Çin'deki durumlarını güçlendirdikten sonra Song idaresinin merkezi idaresini taklit etmeye başladı ve kendilerine göre bir parasal yönetim kurdular. Bunu yaparken de eski kırsal basitliklerini kaybettiler ve teknik güçlüklerle karşılaşmaya başladılar. Bu güçlük, Song'la kanlı bıçaklı olmasına karşın onlara hayran olan Cin Hanedanı için en fazlaydı. Gök bilimleri, takvimcilikten saray müziğine kadar birçok Song kurumunu kabul etmişlerdi. Cin kâğıt para basmaya başlayınca, bütün Çin tarihinde henüz kırılamamış olan bir enflasyon rekoru kırdı: 60 milyon kat fiyat artışı...

Song Hanedanı dönemi bir teknolojik yenilikler dönemiydi. İlk kez 1086 yılında, matbaacılıkta seyyar hurufattan söz edildiğini görüyoruz. Kaifeng astronomi saati 1088 ve 1092 yılları arasında kuruldu. Pusulanın denizcilikte kullanılışından ilk kez, önsözü 1119 tarihli olan bir kitapta söz ediliyor. Song dönemi okyanuslara açılan yük gemilerinin dört ila altı direği, 12 yelkeni ve dört güvertesi vardı. Silah teknolojisi konusunda, ilk pompalı alev makinesi 1044'ten önce kullanıldı. İlk pedallı ve delici koç başlığı taşıyan savaş gemisi Yang Tai adında bir haydut lideri tarafından sipariş edildi ve 1135'te Yue Fei'ye karşı kullanıldı. General Yue, buna karşı çürümüş ağaç ve yabani otlar kullanarak mekanizmalarını kullanılmaz hale getirdi. İçinde patlayıcı madde olan bomba atan mancınıklar ilk 1161'de ortaya çıktı.

Bu icatların arkasının getirilememesini, Song milli ekonomisinin toplumun yeniden yapılanması için kullanılamamasıyla açıklayamayız. Batı Avrupa deneyimine bakarsak, icatların ekonomiye uygulanmasının doğurduğu patlama, ancak ticaretin etkisinin, tarım üretimini geniş ölçüde arkada bırakmasından sonra gerçekleşti. Çin bu dönemde bu kalkış noktasının yakınına bile gelememişti. Ticaret o za-

Levent Şahverdi Arşivi

manki dünya ölçütleriyle büyüktü ama büyük köylü kitlelerine yayılmış ince bir tabaka gibiydi. Dış sınır eyaletlerinden merkez eyaletlerine doğru kayan askerî harekât, tarımsal nüfus ve üretimin değerini arttırdı: Kaliteden çok miktar; çeşitlilikten çok tek düzelik; bir an yanıp sonra sönen parlaklık yerine dayanıklılık önem kazandı. Bu koşullar, yeni buluşların değerlendirilmesini güçleştirdi.

Çok sayıda küçük tarımsal üreticinin varlığı, Çin'in geleneksel özelliklerini sürdürmesine yaradı. Wang Anşi reformları tartışması sırasında bu olgu açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Küçük ölçekli üretim, tarımsal gelirlerin son derece düşük kalması sonucunu veriyordu. Bitmez tükenmez savaşlar, bunun neden olduğu nüfus hareketleri, bir kısım göçebe halkın kölelik durumuna düşmesi, gelir düzeyini düşük tuttu. Ucuz ve bol insan gücü olgusunu Cang Zeduan'ın tablosunda bile görmek mümkün. Bu nedenlerle, Song dönemi insanları, her ne kadar parlak buluşlarla teknolojik sorunları çözme becerisi gösterdilerse de, bu buluşları emek sakınan aletler yapmaya uygulamadılar.

Bunun yerine Song dönemi insanlarının zihinsel enerjisi başka bir yöne kaydı. Felsefi düşünce Song bilim adamlarının en güçlü yanı oldu. Konfüçyüs ahlâk düzenini, Daoist ve Budist metafizik üzerine kurdular. Bu okul, Yeni Konfüçyanizm olarak tanındı. Han estetiğinden koparak, kişisel gelişmeye ağırlık verdiler. Evreni bir organik bütün olarak gördüler. İnsan doğasındaki iyilik eğilimini Doğal Yasaların bir uzantısı olarak gördüler. Kader ve eğilim konularındaki uzun tartışmalar, özel bir toplumsal ruh hali yarattı. Böylece bu düşünce adamları, bir yandan bu düşünceleri ileri sürerken bir yandan da kendilerini geleneksel topluluklar halinde yaşam içinde rahat hissedebiliyorlardı. Elbette Song devlet yönetiminin de bu tip düşüncenin yaygınlaşmasında rolü vardı. Bütün önde gelen düşünürler, ait oldukları düşünce ailesinin sınırları içinde, bir yandan Çen Tuan adında bir mistikten esinlenirken, diğer yandan zamanın günlük politikasının dışında da kalmıyorlardı. Kuzey Song döneminde Çeng Hao, Çeng Yi, Cu Dunyi, gibi düşünürler, Wang Anşi'ye veya genellikle reformlara karşı tavır takınmışlardı. Güney Song zamanında, Cu Şi ilk zamanlarda Jür-

Levent Şahverdi Arşivi

çed'le barış yapılmasına karşı tavır takınarak gözden düşmüşse de, sonradan bu görüşlerin tersini savunarak savaş lideri Han Tuocu'ya ters düştü. Lu Şiangsan, saraya biraz fazla açık sözlü bir muhtıra sunduğu için eleştirildi. Böylece hepsi, siyasal görüşleri nedeniyle sıkıntı çektiler. Sonuçta bu düşünürlerin, kişinin moral gücüne verdikleri önem, "muhalefet"in niyetlerinin ne kadar asil olduğunu ortaya çıkarıyordu. Çünkü onlar açık siyasal faaliyete girişmeden sessizce bir davayı savunuyorlardı.

Bu düşünürlerin karşılaştırmalı incelemesi Çin'de Japonya'da ve Batıda geniş şekilde yayınlandı ve bu alan daha çok felsefe incelemelerinin alanıdır. Bir tarihçi için kabul edilmesi önemli olan, bu düşünürlerin, sonradan gelen düşünür kuşaklarına Konfüçyüs düşüncesinde doğruluk ve kesinlik dersi vermeleridir. Her ne kadar düşüncelerinin kapsamı geniş ve yaklaşımı çeşitli ise de, bunlar yine de geniş ve bir örnek köylü halkı yöneten geniş ve bir örnek bürokrasinin egemen olduğu bir dünyaya kapanmış kalmışlardır. Bu dünyanın onlara verdiği tapınma ve sükunet eğilimi, Avrupa'nın Rönesans insanlarının düşünce ve ifade serbestliğinden farklıdır. Ayrıca Rönesans insanının yaratıcı enerjisi, yükselmekte olan merkantilizmle eş zamanlıydı. Dante, çürümekte olan aristokrat sarayını terk edip zengin aileler arasına karıştı. Chaucer Londra gümrüklerinde müfettişti. Michelangelo'dan Rambrandt'a, sanatkârların destekçileri papalardan belediye başkanlarına kadar çok kimseyi içerdi. Buna tam tezat olarak, yukarda sözünü ettiğimiz beş düşünürün hepsi, öğrencileri ve yakınları dahil, hepsi Mandarin sınıfındandı; yani bürokrat düşünürlerdi.

Ancak, Çin'in modern tarihinin başlangıçlarında Rönesans veya ticaret devriminin olmaması, ideolojik nedenlerden değil daha çok coğrafi nedenlerden ileri geldi. Güney Song'un, bütün zenginliğine karşın örgütlenmesine bir bütünlük kazandıramaması, Kuzey devletinin basit ve dayanıklı örgütü karşısında, tam 319 süren mücadelede kaybetmeye mahkumdu.

Moğolların Song'a indirdikleri son darbe büyük bir dolaylı darbe oldu. Önce güneye doğru giden ve Seçuan'ı ikiye bölen derin bir hü-

Levent Şahverdi Arşivi

cum ta Vietnam'a kadar uzandı. İkinci darbe, Şiangyang-Fençeng kentinin dört yıl süren (1268 son baharı - 1273 başı) bir kuşatmadan sonra ele geçirilmesiydi. Bu kaleyi ele geçirdikten sonra, bundan sonra Yuen adını alan Kubilay Han Sülâlesi, Yangtze nehrini aşağı doğru izleyerek, fazla bir direnişle karşılaşmadan ilerleyecekti.

Güney Song döneminin son önemli başbakanı, serin kanlı ve açıkça becerikli Cia Sidao idi. Ne savaş yapacak gücü ne de barış yapmak için pazarlık yapacak bir şeyi olan başbakan halka sanki her şey yolundaymış görüntüsü vermeye gayret etti. Hanedanın son yıllarında enflasyon ve aşırı vergiler yüzünden kıtlıklar başladı. En son çare olarak Cia özel arazileri devletleştirmeye başvurdu. Her aile elindeki 200-300 *mu* üzerindeki arazinin 2/3'ünü devlet satın aldı. Bu emir Yangtze deltasındaki altı ilde uygulanmaya kondu. Bu illerde toprak dağılımı aşırı derecede kötüydü ve burada Hangcou hükümetinin halâ sözü geçiyordu. Ödeme kısmen para kısmen senetlerle yapıldığından aslında bu işlem bir el koyma işleminden çok farklı değildi. Bütün muhalefete karşın, sarayın katı desteğiyle bu program uygulandı ve elde edilen kaynaklar, hanedanın ömrünü belki de 12 yıl kadar uzattı. Cia, Kubilay Han'a barış için yalvardı. Ama faydası olmadı. Bizzat kendisi, 1275 yılında Yangtze cephesindeki çarpışmayı yönetmeye gitti. Sonunda orada öldü. Ertesi yıl Moğollar Hangcou'ya girdi. Üç yıl sonra Yuen bahriyesi, Song filosunu Güney Çin Denizi'nde yok etti. Bu arada Song Hanedanı'nın son hükümdarı olan çocuk da denizde boğuldu. Böylece, 960 yılında Kaifeng yakınlarında yapılan seçimle tahta oturan imparatorun sülâlesi, 1279 yılında söndü.

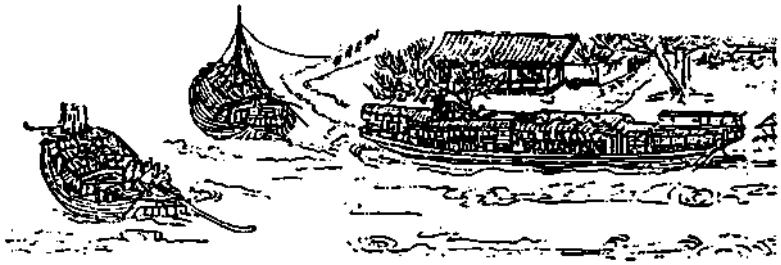
Zamanın yazarları, durumun karmaşıklığını görmeden, sanki hanedanın çökmesinden Cia Sidao'nun kötü yönetimi ve dönekliği sorumluymuş gibi onu kınadılar. Elbet, Cia hiç olmazsa bir ciddi hata yaptı: Kubilay'ın kardeşi Mönkge 1259 yılında öldüğü zaman Moğollar Song'a karşı hücumlarına ara verdiler. Kubilay kendini Han seçtirmek için bizzat kuzeye gitti. O zaman Cia bütün bu olanları sanki bir Song başarısıymış gibi halka sundu. Zamanın yazarları bu ve buna benzer hataları göstererek başbakanı kötülediler. İşlediği kusurlar ara-

Levent Şahverdi Arşivi

sında şu da vardı: Yıllar önce bir genç delikanlı olarak Cia Batı Gölü kenarında birçok eğlenceler tertiplemişti. Sarayın bahçesinden bakan imparator, suyun üstünde parlayan ışıklara bakarak etrafındakilere, Cia'nın ne çok eğlendiğini söylediği anlatılır. Eğlencesi sadece, Çin tarihinin en zengin hanedanının en yüksek rütbesine yükselinceye kadar sürdü.

Levent Şahverdi Arşivi

13
Moğollar Ara Dönemi

Turizm henüz daha örgütlü bir sektör olmadan, Marco Polo mükemmel bir turistti. Kendisi Çin'e, o zaman yaygın olan kârlı bir ticaret veya zavallı ruhları kurtarmak amacıyla gitmedi. Onun meraktan dört açılmış gözleri, Rönesans öncesi Avrupa'sına olağanüstü alışılmadık gözlemler sundu. Üstelik bu gözlemler, o zaman bilinen dünyanın dört köşesine dokunuyordu. Bazen her duyduğuna inanır görünen Marco Polo'nun, gözlemleri bazen abartılı da olsa, görgü şahidi olarak yazdıkları başka kimselerin merakını kamçılayacak cinstendi. Kendisi de sık sık ve büyüleyici bir havada: "İnanmak için görmek gerek" diyerek okuyucuyu hayalinde bu uzak diyarların eşsizliğini ve çeşitliliğini kavramaya davet ediyordu.

Hiç şüphe yok ki anlattıkları içinde en büyük kahraman, Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han'dır. Genç Marco, Kubilay'ın sarayına ulaştığı zaman, 1279 yılında, Yuen orduları Song bahriyesinin son birliklerini tarihten silmekteydiler. Bu savaş, Kubilay'a o zamana kadar hiçbir yabancı prense nasip olmayan bir ün kazandıracak, onu bütün Çin'in rakipsiz hükümdarı yapacaktı. İmparator ve Venedikli misafiri birbirlerine sevgi ve saygı duydular. Marco büyük hükümdar için çe-

Levent Şahverdi Arşivi

şitli işler yaptı; hükümetinde önemli makamlar işgal etti, ona ilgi çekici raporlar yazdı.

Marco Polo için, Çin: *Katey*, güney Çin: *Manzi*, Beijing: *Kambaluk*, veya Moğolların verdiği adla *Han Balik*, yani Han Kenti idi. Güney Çinlilerin *Şingzai* dedikleri Hangcou'ya da buna yakın bir telaffuzla *Kinsay* dedi.

Avrupalı ziyaretçi için kâğıt para büyük bir yenilikti. Onun için, aspestos dağlardan alınan ve sonra ezilerek iplik gibi bir elyaf haline getirilen ve mendil yapmakta kullanılan bir maddeydi. Maden kömürü "odun gibi yanan bir çeşit taş"tı. O da dağlardan kazılarak çıkarılır ve sıcaklık vermek için yakılırdı.

Marco Polo'dan, Kubilay Han'ı bir insan olarak tanımak için farklı bir açı elde ediyoruz. Marco Polo'ya göre Kubilay Han büyük zekâ ve cevval bir zihin sahibi bir hükümdardı. Fetih en güçlü güdüsüydü ama, tebaası olan insanların (kadın veya erkek) temel ihtiyaçlarının karşılanmasını içtenlikle istiyordu. Din onun için az veya çok faydası olan bir şeydi: İman, imparatorluğun birlik ve beraberliğini sağlayan bir tutkal veya onu çözüp dağıtacak bir güç olabilirdi. Dolayısıyla, çeşitli din ve inanışlara karşı hoşgörüsü, bunların kendi siyasal hedefleri bakımından nasıl bir etki yaptığına bağlıydı. Marco, Kubilay'ın iyi huylu despotluğundan sevecenlikle söz ederken, gereğinde tenkitlerini de esirgememiştir. Bir noktada, "hemen bir isyan çıkarmaya hazır, birçok isyancı ve sadakatsiz ruhlu insanlar vardı" der. Bir başka yerde, "bütün Kateyliler Büyük Han'ın hükmünden nefret ederdi çünkü o onların başına Tatar veya daha da beteri, onları köle gibi gören Arap valiler koyardı. Büyük Han Katey tahtına meşru veraset yoluyla değil, fetih yoluyla oturdu. Dolayısıyla yerli halka güvenemediğinden bütün yetkileri hep Tatar, Arap veya Hıristiyanlara verdi. Çünkü onlar da kendisi gibi Katey'e yabancı olduklarından Büyük Han'a ve onun sülâlesine sadakatle bağlıydılar".

Moğolların dünya ölçüsünde başat bir role yükselmesinin tarihte başka bir eşi yoktur. Bir milyon dolaylarında bir nüfusla bütün Av-

Levent Şahverdi Arşivi

rasya kıtasını bir uçtan bir uca fethettiler. Klan dayanışması, hayvancılıkla uğraşanlara has güçlü karakter yapısı kendilerine mükemmel bir askerî güç verdi. Büyük birlikler için süvari taktikleri Çidan Liao ve Jürçed Cin tarafından geliştirilmişti. Ama Cengiz Han ve arkasından gelenler öyle yenilikler yaptılar ki, orduları önünde durulamaz hale geldi. Ordular disiplin içinde ve yıldırım hızıyla hareket ediyordu. Savaş planları önceden belirleniyor ve en son ayrıntısına kadar titizlikle uygulanıyordu. Kişi olarak her asker kısraklarının sütüyle günlerce, bazen haftalarca yaşamını sürdürebilirdi. Genel olarak psikolojik savaş uyguluyorlardı. Önlerinden kaçanlar, Moğollara direnenlere yapılan acımasız işkence ve yıkımın hikâyelerini halk arasında yayıyorlardı. Fethedilen halk arasındaki teknik ve askerî yetenekler sonuna kadar kullanılıyordu. Bir Çinli general 1258 yılında Bağdat Halifeliğinin kılıçtan geçirilmesine tanık oldu. Bağdat üzerine yağdırılan yanıcı maddeleri atan mancınıkları bin kadar Çinli teknisyen kurup çalıştırmıştı. On yıl sonra, Şiangyang-Fençeng kentinin kuşatılması sırasında, İran'dan, 80 kilo ağırlığındaki kayaları fırlatabilen ağır mancınık tasarlamak için iki mühendis getirtilmişti.

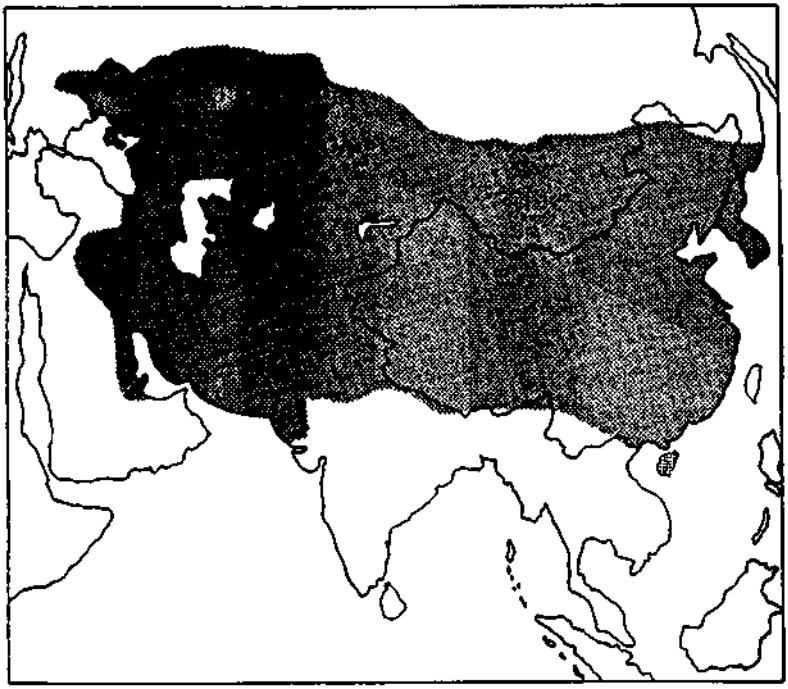
Cengiz Han 1227 yılında Şişia'ya saldırırken ölünce, imparatorluğu dört parçaya bölündü. Altın Ordu, Moskova ve Kiev dahil Rusya ve Ukrayna'nın büyük kısmını elde etti. Iran Hanlığı, Afgan sınırından Irak'a kadar olan bölgeyi aldı. Bir diğer hanlık, Orta Asya'da eski Sovyetler ve bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti elindeki bölgede kuruldu. Ama bunların üçünün üstünde yeri olan Büyük Han, Moğol çölünden Güney Çin Denizi'ne kadar uzanan bölgenin hükümdarı olarak belirlenmişti. Ancak bu tasarının gerçekleşmesi, yeryüzünün en büyük fatihinin ölümünden 50 yıl sonra tam olarak gerçekleşecek, Moğollar Güney Çin Denizi'ne ulaşacaklardı.

Cengiz Han'ın vasiyeti yerine getirilmedi ve Kubilay Büyük Han seçilmedi. Onun için, 1260 yılında büyük kardeşi Arık Buga'yı yenerek bu unvanı kendisi ele geçirdi. Daha sonra, Orta Asya'da, kendini Çengiz Han gibi gören, kuzeni Kaidu'nun başını çektiği Moğolların baş kaldırmasıyla uğraşması gerekti. Bu mücadele, 1294'te Kubi-

Levent Şahverdi Arşivi

lay'ın ölümüne kadar sürdü. İlginç bir şekilde, Kubilay, Çin'i göçebe Orta Asya istilalarından korumuş oldu. Bu durumda, diğer üç hanlık üzerindeki hakimiyeti sadece kâğıt üzerinde kaldı ve kendisi de bunu uygulamaya geçirmek için özel bir gayret göstermedi. Onun ilgi alanı Çin'di. Düşüncesi, Çin'den hareketle Asya kıtası üzerinde hakimiyet kurmaktı. Çinli danışmanlarının öğütlerine uyarak, 1271 yılında Yuen Hanedanı'nı ilan etti. Ama, daha önce de not edildiği gibi, dokuz yıl sonra, 1279'da, Song Sülâlesi ortadan kalkıp taht için rakip kalmayınca kendisi Göklerin Oğlu ilan edildi.

Bazı tarihçiler Kubilay'ı, Japonya'yı fethetmeyi başaramamış bir hükümdar olarak hatırlarlar. Seferlerinin karşılaştığı felaketlerden

Moğol fetihleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Japon kaynaklarında Moğol istilası.

kamikaze efsaneleri doğdu. Gerçekte iki istila girişimi oldu. 1274 girişimi, Güney Song Hanedanı ortadan kalkmadan başlatıldı ve Kore'yi atlama tahtası olarak kullandı. 25.000 Moğol ve Korelinin katıldığı seferde irili ufaklı 800 gemi vardı. Komşu adaları ele geçirdikten sonra, 20 kasım günü müttefik kuvvetler Kiyuşu adasında Hakata Körfezi'ne çıkarma yaptılar. Japonlar daha önce mevzilenmiş ve yedek güçlerle bekliyorlardı. O gün bir sonuç alınamadı. O gece çıkan bir tayfun Moğol filosunu perişan etti. Moğollar aniden geri çekilme kararı verince, Kore kaynaklarına göre 13.000 asker o kargaşada suda boğuldu.

Song Hanedanı'nın yıkılmasından sonra, 1281 yılı girişimi çok daha geniş kapsamlı olarak iki ayrı istila gücüyle yapıldı. Kuzeyden giden, 900 gemiye yüklü 40.000 Moğol ve Kore askeri, daha birkaç yıl önce Yuen'e teslim olmuş olan Song generali Fan Wenhu komutasında 100.000 Çinli askerle güneyden takviye edilmişti. Güney filosu çeşitli büyüklüklerde 3.500 gemiden oluşuyordu ve Ceciyan açıklarında-

Levent Şahverdi Arşivi

ki Cuşan adasından hareket etti. Bu deniz aşırı istila ordusu, son zamanlara kadar, tarihin en büyük istila gücüydü.

Bu sefer civar adalar kolaylıkla ele geçirildi. İstila orduları yine Hakata koyuna çıktı. Ancak bu sefer, Japonların bütün sahil boyunca ördüğü bir seri taş duvar, Moğol süvarisini hareketsiz kılıyordu. Savaş haziran ve temmuz ayları boyunca bir sonuç alınamadan sürdü gitti. Ağustos ayında yine bir tayfun yüzlerce gemiyi alabora etti. Amiraller ve Fan Wenhu da dahil generaller büyük gemilere binerek canlarını kurtardılar. Sayısı bilinmeyen asker denizde boğuldu. Geri kalanlarını Japonlar kitle halinde öldürdüler. Bugün plajlardan birinde görülebilecek "Moğol mezarlığı", *kamikaze* veya ilahi rüzgârın istila güçlerini nasıl cezalandırdığını gösterir. Koreliler gönderdikleri askerlerin yarısının geri gelmediğini söyler. Ölen Moğol ve Çinli asker sayısı bilinmiyor. Japonların incelemeleri, bu gibi seferlerde Moğol hafif süvarisinin etkisizliğini ve Çinli askerin moralinin ne kadar düşük ve malzeme bakımından ne kadar fakir olduğunu belirtiyor.

Japonlar, iki kez gönderdiği elçilerin başını keserek Kubilay'ı çılgına çevirdiler ve iki defa ordularını feci şekilde bozguna uğratarak onu küçük düşürdüler. Öyle anlaşılıyor ki kendisinin Kanbalik'li Tanrının Oğlu olduğunu kanıtlamak için bir sefer daha Japonya üzerine gitmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için, bir üçüncü savaş hazırlığı olarak bütün Çin Denizi'nde öncelik gemi inşasına verildi: Bohai körfezinde, Mançurya'da, Kore'de. Ticari teknelere el kondu. Deneyimli denizciler silah altına alındı ve savaş stokları yapıldı. Savaş birlikleri düzenlendi, teslim olan korsanlar askere alındı ve hapis mahkumları affedilerek silah altına alındı. 1285 yılında, aşağı Yangtze vadisinden Kore'ye bir milyon kile tahıl gönderildi. Bu, doğal olarak, savaşın başlamasına karar verildiği anlamına gelirdi. Ancak, hiç beklenmeyen biçimde, bütün hazırlıklar durduruldu. Kubilay'ın kendisinden gelen bir emir "Japonların uzak bir diyarda yaşayan ada barbarlarından başka bir şey" olmadıkları, dolayısıyla "imparatorluk halkını yeni bir seferin sıkıntısına sokmak için gerek olmadığını" bildiriyordu. Bu emir tümüyle akla yakındı; geçmiş hataları ve şimdiki zayıflıkları

Levent Şahverdi Arşivi

kabul ediyordu. Büyük manevi cesaret sahibi olmasaydı, Kubilay bu hata ve zayıflıkları kabullenemezdi.

Konuya tarihin daha geniş çerçevesinden bakarsak, Moğol başarısızlıkları, son zamanlardaki teknolojik gelişmeler oluncaya kadar, ne kadar güçlü olursa olsun bir kara devletinin bir deniz gücü haline gelmesinin güçlüğünü gösteriyor. Devamlı bir deniz filosu beslemek ve onun kayıplarını kapatmak, hele halkın genel olarak yaşamında denizcilik önemli bir yer tutmuyorsa, çok pahalı bir girişimdi. Üçüncü sefer için hazırlıklar yapıldığı yıllarda, Kubilay Vietnam'ı sakinleştirmek ve Burma'yı cezalandırmakta zorlanıyordu. 1293 başlarında, Java adasına fazla bir faydası olmayan bir deniz aşırı sefer yapmıştı. Ordular adaya çıkarma yaptılar ama büyük kayıplarla geri püskürtüldüler. Bu olaylar serisi gösteriyor ki, Kubilay'ın hükümdarlık yıllarının sonuna doğru, dünya tarihinde bilinen en büyük kara devletinin genişlemesinin sınırlarına ulaşmıştı.

Eskiden Çinliler derlerdi ki, Moğollar Çin'i at sırtında fethettikten sonra, yine at sırtında hükümet etmek istiyorlar. Bu tenkitte bir gerçek payı olduğu muhakkak. Ancak, Cengiz Han'ın varislerinin memleket idaresini ihmal ettikleri anlamını çıkarmak da yanıltıcı olur. Örneğin, Kubilay yaşamının büyük kısmını bu koca imparatorluğu nasıl yöneteceğini düşünerek geçirdi. Önündeki seçenekler, sadece zamanının jeopolitik güçleri tarafından değil, imparatorluğunun iç durumuyla da sınırlandırılmıştı. Daha önceki hanedanların kalıntılarını, istekli vatandaşlar gibi yeni bir düzen etrafında toplamak güçtü. Önündeki sorunlar, kendisine, kalıcı bir iz bırakmak için zaman ve olanak vermedi.

Marco Polo'nun anlattığına göre ırklar arasındaki ilişkiler iyi değildi. Ama Kubilay Çin kültürüne saygı gösterecek şekilde yetişmişti. Çin işlerinden anlayan bir Çidan tarafından etkilendiği bilinen büyükbabası Cengiz Han'ın tersine, Kubilay etrafını Çinli danışmanlarla doldurmuştu. Bunların çoğu kendisine uzun yıllar hizmet etti. Yao Şu ve Liu Bincen, kendisi daha genç bir prensken refakatinde bulunuyorlardı ve kendisiyle ta Yunan'a kadar güney Çin seferine katıldılar. Şu

Levent Şahverdi Arşivi

Hang en güvendiği sırdaşıydı. Şi Tianze, savaş alanlarında önemli katkılar yaptıktan sonra, başbakan yardımcılığı görevi yaptı. Hatta teslim olmuş olan Song generali Fan Wenhu bile, talihsiz Japon bozgunundan sonra saray işlerinden sorumlu konseye başkanlık etti.

Diğer yandan, son yıllarında Kubilay Han'ın, Çinli danışmanlarından uzaklaştığı da doğrudur. Bunun birçok nedeni var. Song rejimi yıkıldıktan sonra, taraftarları ortadan kalkmadı. Zaman zaman, eski rejimi geri getirmek için ayaklanmalar olacağı söylentileri dolaşırdı. Moğollar arasındaki didişmeler de durmadı. Kubilay devamlı etrafındaki soydaşlarına önemli kararları kendisinin aldığını, hiçbir zaman etrafındaki Çinli danışmanların etkisi altında olmadığını ispatlamak zorundaydı. Sonuçta unutmamak gerekir ki Moğol istilası bir istilaydı. Askerî yollarla çözümlenemeyecek jeopolitik bir durum söz konusuydu.

Sayıca az, kültür olarak Çinlilerden aşağı olan Moğollar, kimliklerini ancak, savaşçı ve örgütleyici niteliklerini koruyarak sürdürebilirlerdi. Onların güçlü atçılığı, zarafetten uzak yaşam tarzlarından ayrılamazdı. Moğollar, Yuen ordusunda elit birlikleri oluşturdular ve bir savaşta sonuç alıcı darbeyi vurmak için kendilerine tam güvenilirdi. Aynı zamanda, *tanmaçi* denen ve Moğol olmayan kabilelerden oluşan bir yardımcı birlikler kurulmuştu. Yüzyıllardan beri Çidan ve Jürçed kontrolünde olan Kuzey Çin'de nüfus etnik bakımdan karışıktı. Moğol süvarilerinin hücumlarına onlar da direnemediler ama, güneyli Song nüfustan daha dirençli olduklarını da gösterdiler. Yuen döneminde onların savaşçı özelliklerinden yararlanıldı. Song'un yenilmesinde yararlı oldular. Zamanın yazarları onlardan "Han Çinli" diye söz eder ama gerçekte onlar Koreli ve diğer etnik kökenli kimselerdi. Son olarak, yenilen ve teslim olan Song ordu birlikleri dağıtılmadı. Onlar da ayrı birlikler olarak örgütlendi. Yuen Hanedanı'nın bir fermanına göre, bir aile, askerî aile olarak kayda geçince devamlı olarak öyle kalırdı. Böylece, ordunun etnik örgütlenmesi bir çeşit hiyerarşik kast sistemi gibi bir sistem doğurdu. Bu elbet toplumsal yapıyı da etkiledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Kubilay'ın bir ırkçı olduğunu gösteren bir delil yok. Sadece, az sayıdaki memleketlilerinin durumunu tehlikeye sokmadan, mümkün olduğu kadar kozmopolit, bütün ırklara açık bir evrensel sistem kurmaya çalışıyordu. Diğer yandan, onun hükümdarlığı süresince Çin stilinde bir edebi bürokrasi yaratma girişimi olmadı. Hiçbir zaman devlet memurları sınavı açtırmadı. Onun okul sisteminde, Moğol yazısı en az Çin karakterleri kadar bir yer tutardı. Genel kural olarak, bütün devlet dairelerinin üst düzey yetkilileri Moğol ırkındandı.

Kubilay Han, soyut tartışmalarla vakit geçiren Konfüçyüs uzmanlarına kuşkuyla bakardı. Sorumlu durumdaki memurlarından, yazı işlerinde olan-bitenden haberdar olmalarını istemesi gösteriyor ki teknik ayrıntı kendisi için önemliydi. Kendi işlerinde de teknik ayrıntıyı hiç ihmal etmezdi. Yönetime verdiği ve kendi döneminin önemli bir özelliği olan bu yeni yön kendinden sonra gelenlerce de izlenecektir. İlk bakışta bile bu, daha önceki hanedanların uygulamalarından büyük ilerleme olarak görünüyor. Bu ilerlemenin Moğollarca yapılmış olmasını da doğal karşılamak gerekir: Çin dünyasını ele geçirmeleri, hiçbir manevi gerekçesi olmayan güç gösterisinden başka bir şey değildi.

Ancak bunu yaparken Moğol Hanedanı, Konfüçyüs düşüncesine dayalı hükümet düzeninin gizli mantığını gözden kaçırıyordu. Şu gerçek ki, geleneksel Çin bürokratik yönetimi israfçı, ağır ve bazen de iki yüzlü ve baştan savmacıydı. Ama yine de bu düzen milyonlarca vergi mükellefi köylü için ucuz bir hükümet düzeni sağlıyordu. Kendi kendini sınırlama ve başkalarına saygı ilkesi üzerine uzun nutuklar, her şeye rağmen birçok ihtilafı önlüyordu. Yasalarla tanınmış akrabalık ilişkilerine dayalı bir düzen, fazla incelikleri ve ayrıntıları olan bir kişi ve aile hukuku veya mülkiyet hukuk sistemi gerektirmiyordu. Klanlara tanınan, kendi üyelerini disipline sokmak yetkisi, devlet mekanizmalarının yükünü azaltıyordu. Uzmanlıkları edebi ve felsefi konular olan devlet memurları biliyorlardı ki, adalet denen şey göreceli-dir ve kendilerinden pek fazla ayrıntılara duyarlılık beklenmemektedir. Bölgesel farklılıklara fazla önem vermediklerinden, ulusal ölçüt olarak

Levent Şahverdi Arşivi

en düşük ortak özellikleri kabulleniyorlardı. Hükümet idaresindeki neredeyse herhangi bir kadroyu diğerinin yerine koyabilirdiniz. İmparatorluk bu sistemde doktrinler ve soyut kavramlarla yönetiliyordu. Önemli olan hükümetin genel tonuydu, çeşitli konulardaki somut tutumu değil. Böyle bir sistemin yetersizliklerini herkes görebiliyordu. Ama Çin'in dehşet verici büyüklüğü ve iç düzeninin karmaşıklığı göz önüne alındığında, hele yönetici kadroların teknik donanımı bilindiğinde, bu sistemden toptan ayrılmanın neden pratik olmadığı zamanla ortaya çıktı.

Moğol yönetiminde Çin, teknolojik ilerlemeler kaydetmeye devam etti. Gemi yapımcılığı en yüksek noktasına ulaştı. Sonradan 15. yüzyıl Ming döneminde bu alan gerileyecekti. Birçok taş köprü, özellikle Yangtze güneyinde, Yuen döneminde yapıldıklarını gösteren yazılar taşır. Yuen su mühendisleri modern Büyük Kanal'ı inşa etme yüksek başarısını gösterdi. Bu kanal, nehirlerden ve yüksek dağlardan geçerek Yangtze güneyini Beijing'e bağlayan bir su yoluydu. Yuan ordularının kullandığı ateş bombaları ve cephane gibi kullanılan el bombaları hem Marco Polo'nun hem de zamanın Japon gözlemcilerinin gözünü kamaştırmıştı. Bugün bile birçok yazarın, zamanın en büyük bilim adamı olduğuna inandığı, astronom, matematikçi ve su mühendisi Guo Şaojing, Kubilay Han'ın hizmetindeydi. Bu yabancı hanedan kurucusu, *Tarım ve İpekçiliğin Temel İlkeleri* kitabının derlenmesine izin vermişti. Bu kitabın birçok baskıları yapıldı; sadece 1315 yılı baskısı 10.000 kopya basılmıştı. Bu kitapta tanıtılan tarım aletlerinin çoğu 600 yıl sonra, 20. yüzyıl başlarına kadar kullanılanların aynısıydı. Bu arada şunu da eklemek gerek: Gelecekte milyonlarca Çinlinin karnını doyuracak ve giyimini sağlayacak olan çavdar ve pamuk da Yuen döneminde Çin'e getirildi.

Ancak Kubilay Han ve halefleri bu ilerlemeleri sürdürecek toplumsal havayı yaratamadılar. Kubilay Han, her şeyi Konfüçyüs görüşüne bırakamazdı. Bu, Çin hakimiyetinin geri gelmesi demek olurdu. Onun için çeşitli ırktan ve farklı yaşam tarzına sahip halklar için ortak bir manevi temel geliştirmeye çalıştı. Henüz bütün Çin'in hakimi

Levent Şahverdi Arşivi

olmamışken, Kubilay Han, Niccolo ve Maffeo Polo'dan (Marco Polo'nun babası ve amcası) kendisine "yüz kadar İsa yasalarını iyi bilen bilge insan" göndermelerini istedi. Toptan Hıristiyanlığı kabul etmek fikrinin aklından geçip geçmediğini bilmiyoruz. Lama Budizm'ini kabullenmesinin açıkça siyasal nedenleri vardı. Tibetli Lama Fags-pa'ya "İmparatorun Hocası" unvanını vermekle kalmadı, annesiyle birlikte Hangcou'da kendisine teslim olan çocuk yaştaki Song Hanedanı'nın son varisini Tibet'e Lama Budizm'ini öğrenmeye gönderdi. Arşivler sonucun ne olduğunu kaydetmiyor, ama doğrusu insan tarihçi olarak merak ediyor. Song Sülâlesi taraftarlarının hâlâ tapındığı genç prens, bir manevi lider olarak ilân edilseydi ve yeni Göklerin Oğlu'nun hizmetinde onun otoritesini kanıtlasaydı, bu ne kadar etkin bir manevra olurdu!

Gerçekte, Çin halkı üzerindeki Fags-pa'nın veya Budizm'in etkisi, Moğol ve Tibet halkı üzerindeki Konfüçyüs etkisinden daha fazla olmadı. Fazla derinliğine girmeden konuya bakan birisi, *karma* gibi, yeniden hayata dönüş gibi doktrinler, Şamanizm'in ayinleriyle birleşince, bunun cahil Çin köylüsüne çok çekici gelebileceğini sanır. Ama böyle bir karışımın bir siyasal amaca yaraması için bir ruhban sınıfının yaratılması gerekirdi. Bu da Çin'de var olan orta düzey aydınlar sınıfının ortadan kalkması demek olurdu. Tarihten görüyoruz ki böyle bir sistem, hem iş bölümünün hem de kişilerin toplumda yükselme olanaklarının çok sınırlı olduğu ilkel toplumlarda daha iyi işliyor. Çin 13. yüzyılda bu durumda bir toplum değildi.

Kubilay Han, çok yaygın olan Çin etkisini azaltmak ve sulandırmak için dünyanın her yanından yetenekli ve donanımlı kimseleri etrafına topladı. İranlılar, Uygurlar, Kıpçaklar ve birçok başkaları hükümette görev aldı. Ancak bunların etkisi o kadar da fazla olmadı. Bunların birçoğu, sırf Kubilay'ın gözdeleri olduklarından şiddet kurbanı oldu. Örneğin, başbakan Ahmet Benaketi, bir Çinli subay tarafından öldürüldü. Katil Kubilay'ın emriyle idam edildi. Ancak, halkın yatışmasını sağlamak için Ahmed'in cesedi mezardan çıkarılıp ona hakaret edildi. Mali işlerden sorumlu başbakan yardımcısı Sangha, kamuoyu-

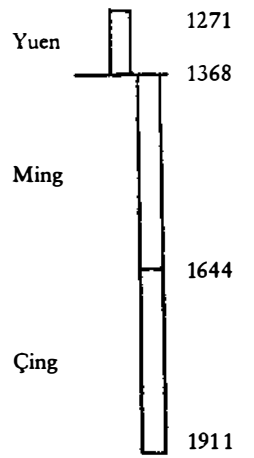
Levent Şahverdi Arşivi

nun baskısı sonucu İmparatorun emriyle idam edildi. Bu iki yabancı doğumlu yüksek memurun kişisel kusurlarının olup olmadığı konusu, tarihsel bakışı değiştirmez: Bu iki kişiye ve izledikleri, devlet gelirlerini arttırmaya yönelik mali politikaya karşı çok yoğun bir muhalefet vardı. Birçok milliyetten oluşan iktidar yapısının neden olduğu kaçınılmaz karmaşada, itham edilen bu kişilerden çok onların yerel temsilcilerinin yetkilerini kötüye kullanmış olmaları pekâlâ mümkündür. Ama, bu ithamların yer aldığı koşullar, bu iki insanın bu trajik sonunun, bir ölçüde de olsa, olan-biteni anlamamaktan ileri gelmiş olması ihtimalini çok kuvvetlendiriyor. İncelediğimiz birçok benzer olay gösteriyor ki, Çin tipi bürokrasi yönetiminde, etkinliksizliğe karşı biraz da olsa göz yummadan devletin iyi huylu görünümünü korumak mümkün değildir. Denetim yetersizliği nedeniyle, eğer üst düzeylerde yumuşak yüzlülük gösterilmezse, alt düzeylerde aşırılıkların önünü almak olanaksızdır. Sangha ve Ahmet bu inceliği kavrayamamış görünüyorlar. Bürokraside etkinlik arayışları nedeniyle, muhtemeldir ki, halkın dayanması güç uygulamalar yaptılar. Dolayısıyla, düşmanları, bu teknik hataları, büyük ahlaki kusurlar olarak sunup bu iki kişinin hayatına son verdiler.

Birkaç başarısızlıktan sonra, Yuen maliyesi hiçbir zaman toparlanamadı. Kuzey Çin'deki vergileme güneydekinden farklıydı. Kuzeyde vergi sistemi (bkz. 10. Bölüm) oturmuştu; bu sistem aileyi bir vergi mükellefi birimi olarak kabul ediyordu. Uygulamada farklılaşmalar oluyor idiyse de genel olarak herkesten alınan vergi eşitti. Bu uygulama, Çidan ve Jürçed'lerin, askere alma sistemlerini işletmek için ihtiyaçları olan basit bir sistemdi. Güneyde, Song dönemi uygulamasını sürdürerek alınan arazi vergisi arazinin büyüklüğüne göre dönüm başına saptanmıştı. Yine Song döneminin bir devamı olarak Kubilay Han yararlık gösteren 150'den fazla prens, prenses ve subaylarına bazı arazinin vergisini yıllık gelir olarak tahsis etmişti. Bu tımar sahipleri temsilcilerini yerel hükümette gözlemci olarak bulundurabilirlerdi ama araziyi mülk edinmek veya köylüleri köle edinmek hakları yoktu. Bu tımarların büyüklüğü 100.000 çiftçi aileden birkaç aileye kadar değişebiliyordu ve bu çiftlikler vergi sistemini alt-üst ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Kâğıt üzerinde Yuen zamanında toplanan vergiler daha önceki dönemlerde, özellikle Güney Song Hanedanı döneminde alınan vergilerden daha azdı. Song Hanedanı'nı ortadan kaldırma seferberliği sırasında Kubilay Han bütün ek vergileri kaldıracağını, sadece temel vergileri toplayacağını ilan etmişti. Uygulamada bu vaadini tutamadı. Örneğin deniz aşırı seferleri akçalandırmak için özel ek vergiler toplamak gerekti. Bu olağanüstü vergiler ortadan kalktıktan sonra vergi tabanını genişletme gayretleri kesin sonuç vermedi. Birçok tarihçi Kubilay Han'ı vergileri azalttığı için iltifatlara boğdu. Ama gerçekte, eski sistemi kurumsallaştırmak veya yepyeni bir sistemi kurup işletmek konusundaki başarısızlığı, kendinden sonra gelenler için güçlükler yaratacaktı. Normal gelirlerle harcamalarını karşılayamaz duruma düştüklerinde para basmak zorunda kaldılar. Yani vergi yükünü, gelecek kuşaklara aktarmak gibi en kolay yolu seçtiler.

Üçüncü İmparatorluk.

Makro tarihte, Moğol dönemi İkinci İmparatorluktan Üçüncü İmparatorluğa geçiş dönemi olarak görünür. Yuen, Tang ve Song dönemlerinin büyüme, genişleme ve teknik ilerleme atmosferini devam ettirdi. Ama bu gidişi sürdürmek için yeni bir ateş yakmadı. Hükümet maliyesinde bir atılım yapmadan, kâğıt üzerinde de olsa vergileri düşük tutarak ve "her şeyden önce tarım" politikası güderek, Yuen arkadan gelen, içe dönük, rekabetten kaçan Ming Sülâlesi'ne geçişi hazırladı.

Çin tarihinde hanedan kurucuları geride kanunlar bırakır. Ancak onlar, değişikliğe daha açık olan istikrarsızlık ve her şeyin akışkan olduğu böyle yeni bir hanedanın doğuşu dönemlerinde büyük ölçekli değişiklikler yapabilirdi. Bu genel gözlem, en fazla Moğol dönemine uyuyor. Çünkü bu hanedanın ülkeyi fethi çok kesin ve katı olmuştu. Birçok bakımdan Yuen Sülâlesi tarihi, Kubilay Han'ın yaşam hikâye-

Levent Şahverdi Arşivi

siyle belirlendi. Varisleri onun yaptıklarına pek az ekleme yaptılar. Sadece onun izinden gittiler. Ama zaman içinde geriye bakarak görüyoruz ki Yuen tarihi büyük ölçüde coğrafya tarafından belirlenmişti. Doğa, bu güçlü ve çalışkan atlılara, küçük aile çiftliklerinde tarım yapan milyonlarca Çinliye boyun eğdirme fırsatı vermişti. Ancak Çin fatihleri, kendi kimliklerini inkâr etmeden, bu büyük kitleleri, karşılıklı yarar için örgütleme beceri ve gücüne sahip değillerdi.

Kubilay son yıllarında gut hastalığından rahatsızdı. Güneyin yoğun sıcağında kendini hiçbir zaman iyi hissetmedi. Tahta çıkmadan önce, ilk bahar sonundan sonbahar başına kadar yaz aylarını "yukarı başkent" Şangdu'da (Coleridge'in Xanadu'su) geçirmediği yıllar azdı. Bu mevsimlik göç arkasından gelen bütün Yuen imparatorları tarafından da sürdürüldü. Uzun süre taht odasından uzakta olmak, kişisel bağlılığın bu kadar önemli olduğu bu imparatorlukta güven kaybına neden oldu. Kubilay Han 1294 yılı başlarında ölünce yerine torunu Timur geçti ve 15 yıl hüküm sürdü. Arkasından gelen 26 yılda sekiz imparator tahta çıktı. Sanki büyük atalarının yaptıklarını tekrarlamak zorundaymışlar gibi, her imparator tahta uzun entrikalar ve çarpışmalardan sonra çıktı. Bu da büyük istikrarsızlık görüntüsü verdi. En son Yuen imparatoru, Çin dışına atılmadan önce 35 yıl hüküm sürdü.

Belki de Kubilay Han'dan sonra gelenlerin yaptığı en önemli değişiklik, 1315 yılında devlet memurları sınavını yeniden açmak oldu. O tarihten sonra her yıl 13 bölgesel sınav açıldı. Ama amaç artık eski Çin usulü edebi bir bürokrasi yaratmak değildi. Moğollar ve benzeri Çinli olmayan ırklardan gelen adaylar ayrı bir sınıf olarak sınava alınıyordu. Sınavı kazanan Çinliler sadece alt düzey kâtiplik gibi görevlere atanıyordu. Hünerlerini gösteremeyip bozulan edebiyatçılar tiyatro piyesleri yazmaya koyuldular. Sonuç olarak, Yuen Tiyatrosu, edebi deyimlerle halk deyimlerini birbiriyle harmanlayarak yeni bir sahne dili yarattı. Çin tiyatrosunun altın çağını başlattı.

Moğol dönemi makro tarihin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koyuyor. İnsanlık tarihinde öyle dönemler var ki, kısa dönemli ayrıntı tahlili uzun vadeli gidişi ortaya koyamıyor. Kişilerin hayatı, oluşan iliş-

Levent Şahverdi Arşivi

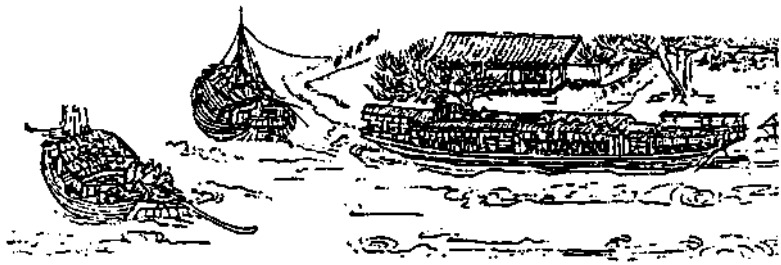
kileri algılamak için yeterli uzun değil. Belki Marco Polo'nun Kubilay Han hakkında yazdıklarının şüphecilikle renklenmesinin nedeni budur. Belki, 1368 yılında Yuen dönemine son veren ve sıkı Çin milliyetçisi gibi konuşan Cu Yuencang'ın Kubilay Han'a, aynen Tang ve Song Hanedanı kurucularına yaptığı gibi, halk önünde saygılarını sunması da bu nedenledir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

14

İçe Dönük ve Rekabetten Kaçan Bir Devlet: Ming

Bütün Çin tarihindeki hanedan kurucuları arasında Cu Yuencang en yoksul aileden gelenidir. Anne-babası ve ağabeyi 1344 kuraklık ve onu izleyen kıtlıkta birkaç hafta içinde can verdi. Tabut parası olmadığından Cu ve sağ kalan kardeşi onları elleriyle çıplak olarak toprağa verdiler. Ondan sonra hayatlarını kurtarmak için iki kardeş birbirlerinden ayrıldı. Daha 16 yaşına girmemiş olan geleceğin imparatoru, bir Budist manastırına el-ayak işleri yapan bir yamak olarak kapılandı. Kısa bir süre sonra, dilenci keşiş olarak Huai nehri bölgesinde yiyecek dilenmeye başladı. Bu yolla, asi köylüler ve hanedanın kuruluşunda önemli rol oynayacak olan gizli örgütlerle temasa geçti.

Moğol döneminin son yıllarında, kıtlık yaşayan bölgelere yardım işleri aksamaya, büyük projeler için toplanan halk kötü muamele görmeye ve Yuen generalleri kendi aralarında didişmeye başlamıştı. Bu koşullar, imparatorluğu ele geçirmeye niyetli asiler için olgun koşullardı. Kendi kendini yetiştirmiş olan ve insanları kendi çıkarları yönünde yönlendirmeyi bilen Cu Yuencang, örgütleme yetenekleri sayesinde bütün bu bölük pörçük güçleri bir araya getirdi. Sadece 12 yıl içinde, ince manevraları ve güçlü gayretiyle kendisi gibi birçok insanı ve topraklarını

Levent Şahverdi Arşivi

kumandası altında topladı. Bunu sağladıktan sonra artık karşısına çıkabilecek kuvvet yoktu. 1368 yılında Yangtze nehri bölgesindeki topraklarda, kendini, Ming Hanedanı'nı kurduğunu ilan edecek kadar güvende hissediyordu. Moğollar şaşırtıcı bir kolaylıkla sökülüp atılmıştı.

Yuen Hanedanı'nın çöküşünde, son Moğol imparator alışılmamış bir şey yaptı: Ölmek veya törenle teslim olmak yerine, atalarının geldiği kuzeydeki steplere kaçtı.

Cu Yuencang başkentini Nanjing'de kurdu. Daha önce adıCiankang veya Cinling olan bu kent "uğursuz başkent" sayılır. Burayı başkent yapan hiçbir hanedan uzun sürmedi. Bu uğursuzluk zamanımızda bile Tay-ping isyancıları ve Çang Kai-şek için de kendini gösterdi. Ama Sun Yat-sen, bu kentin "derin denizle yüksek dağı ve geniş bir ovayı bir araya getiren bir yer" olarak kendi geniş görüşüne yakışır bir görkemi olduğunu söylerdi. Bu söze yakışır bir şekilde, bugün, ta uzaklardan görünen Eflatun Dağı'nın yükseklerinden Nanjing'e bakan, mermer ve granitten bir anıt-kabir, Dr. Sun'un kemiklerini barındırır.

Sokak çocukluğundan 14. yüzyıl Çin'inin hükümdarı olmak için, Cu Yuencang da her şeyi büyük ölçekte yapmak zorundaydı. İmparatorluk başkentinin etrafı 50 km uzunluğunda bir surla çevrildi. Bugün bu görkemli tuğla surlar halâ ayaktadır ve Nanjing modern dünyanın duvarla çevrili en büyük kentidir. Duvarlar içine uçaklar iner ve kalkar. Surlar içinde göller, bambu ormanları ve geniş sebze bahçeleri vardır. Nanjing'in bir banliyöye filan gereksinimi yoktur; kendisi bu görevi görür.

Aynı şekilde dramatik biçimde Cu Yuencang, Çin'in siyasal, iktisadi ve toplumsal yaşamı üzerinde derin ve silinmez bugün bile hissedilen izler bıraktı. İktidarın merkezileştirilmesi onun yönetim biçiminin en çarpıcı özelliğidir. Eğer bugünkü ABD'de bu sistem uygulansaydı, cumhurbaşkanı yalnız California ve Texas eyalet valilerini tayin etmekle kalmaz, Sacramento belediye başkanını ve Austin şerifini de atar, her birinin maaşlarını belirler ve bütçelerini denetlerdi. Dünya tarihinde bu kadar büyük bir ülkenin bu kadar yoğun bir merkezi hükümet denetimiyle yönetildiği başka bir örnek bilmiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sıkı yönetim sisteminin gerekçesi daha önceki hanedanların başarısızlıklarıydı. Moğollar düştükten sonra, elbette bu yabancı hanedanın kullandığı usuller de gözden düştü. Ayrıca da önceki Song Hanedanı'nın gevşekliği de tenkit ediliyordu. Yeni görüşe göre, eğer devlet memurları ve halk disiplin ve dayanışma içinde olsaydı, Çin bu yabancı azınlık gruplarının egemenliği altına düşmezdi. Despotluk her zaman bir manevi dayanak bulur. Cu Yuencang da kendi sözcülüğünü yaparak, yayınladığı broşürlerde, uyguladığı dehşet verici ve totaliter yönetimin tanrıya karşı bir görevi olduğunu ileri sürüyordu.

Kuşku yok ki, bu çeşit bir merkezileşmeyi sağlamak için disiplinden daha fazla bir şeyler gerekiyordu. Uygulanan dehşet politikası bu şeylerin büyük bir kısmıydı. Otuz yıl süren hükümdarlığı döneminde, 1376 ve 1393 tarihleri arasında dört siyasal "temizlik" yaptı. Bu temizliklerin kurbanları arasında yüksek memurlar, yüksek rütbeli subaylar, sıradan memurlar, öğrenciler, toprak sahipleri, aşiret reisleri vardı.

Uygulanan yöntem belirgindi: Önce suçlananların önde gelenleri hıyanet ve yolsuzlukla suçlanırdı. Yerli veya yersiz, soruşturma kapsamı genişletilir ve suçlanan kişiyle uzak veya yakın ilişkisi olanlar içeri alınırdı. Suçlanan kimseyle ilişkide olmak, suçlanmak için yeterliydi. Çok genel bir ahlaki suçlama, sanığı idam sehpasına götürmeye yeterdi. Uzmanların tahminlerine göre en az 100.000 kişinin yaşamı bu şekilde sona erdirildi. Ortalık yatıştıktan sonra, imparator, duruşmaları yöneten yargıçları da ipe gönderecek gerekçeler bulurdu.

Bu kanlı engizisyonlardan sonra, devletin ve toplumun içinde bulunduğu durum, Çin ölçütlerine göre bile alışılmışın dışındaydı. Başbakanlık makamı, bütün hanedanın hüküm sürdüğü sürece bir daha kullanılmamak üzere iptal edildi. İmparatorun kendisi irili ufaklı devlet işleri konusunda çok sayıda devlet memuruyla bizzat görüşürdü. Hükümetin denetim koluna geniş yetkiler verilmişti. Müfettişler yalnız memurların yolsuzluklarını değil, yasaların yetersizliğini, politikaların yanlışlığını, gereğinde imparatorun hatalarını dile getirmekle yükümlüydü. Müfettişler için, böyle durumlarda sessiz kalınak bir

Levent Şahverdi Arşivi

suçtu. Çünkü bu görevi ihmal anlamına geliyordu. Ama diğer yandan görevlerini yerine getirirken hiçbir güvenceleri yoktu. Bütün Ming dönemi boyunca birçok müfettiş imparatorların zulmüne uğradı ve açık sözlülüklerinin karşılığını haysiyet kırıcı bir ölümle aldılar.

19. yüzyıl sonları Almanya'sının artık "dolu" olduğunu ileri süren Bismarkçı görüşe benzer bir görüşle, Cu Yuencang da Çin'in merkez "çekirdeği"nin dış kapanlara girmeden, güvende tutulmasına kararlıydı. Kendinden sonra gelen imparatorlara kesin bir vasiyet bıraktı: Listesini verdiği 15 devletle savaşa girişilmeyecekti. Bu liste Kore, Japon, Vietnam'la başlıyor ve birçok Güney Pasifik ülkeleriyle bitiyordu. Japon korsanları Çin sahillerinde soygunlar yapınca, sahil nüfusunu iç bölgelere taşıdı. Ming İmparatorluğu vatandaşlarının denizlere açılması yasaktı. Yabancı ülkelerle ilişkiler, çok sınırlı ticaret devlet eliyle ve devlet denetimiyle yapılıyordu.

Kuzey sınırlar boyunca sur engellerin inşası ciddi bir gayret gerektirdi. Bugün ziyaret edilen Çin Seddi'nin büyük kısmı Cu Yuenccang'ın generali Şu Da tarafından inşa edildi ve gözetleme kuleleri 16. yüzyılda bir başka Ming generali Çi Jiguang tarafından yapıldı. Sınırlar içinde yaşayan Moğol ve diğer kuzeyli halk için kendi ırkından kimselerle evlenmek yasaktı. Yani kadın veya erkek eşlerini Çin ırkından kimselerden seçmek zorundaydılar. Buna uymayan önce Kamçı Kulübü üyeleri tarafından 80 kamçı darbesiyle herkesin önünde dövülür, sonra da bütün yaşamını köle olarak geçirmek üzere satılırdı.

Askerî örgütlenme, Yuen kanaviçesine göre yapılmıştı. Tek fark, etnik kökene dayalı kast sistemi yerine, Ming, nüfusu, askerî ve sivil olmak üzere iki ayrı kütüğe kaydederdi. Kural olarak, askerî kütüğe kayıtlı aileler ya vergi vermezlerdi veya çok az verirlerdi. Bazen bu ailelere devlet arazisinden küçük bir parsel verildiği de olurdu. Buna karşılık bu aileler, ocakları sönmediği sürece orduya asker vermekle yükümlüydü. Sınır boylarında ve iç illerde, alay ve tabur karargâhları kurulmuştu. Her karargâha bağlı, babadan oğula geçen askerî yükümlülüğü olan belli sayıda aile vardı. Durumun gereklerine göre savaş birlikleri tümen veya daha büyük birlikler olarak örgütlenirdi. Cu Yu-

Levent Şahverdi Arşivi

encang döneminin en güçlü yıllarında, 1.7-2 milyon aile askerî kütüklere kayıtlıydı. Sistem işlediği sürece askere alma işlemlerini basitleştirmişti. Daha da önemlisi, bu örgütlenme sayesinde, seferberliklerin, tarım üretimini sık sık kesintiye uğratması önlenmiş oluyordu.

Cu Yuencang'ın vergileme ve mali yönetim politikaları daha da kapsamlıydı. Yaptığı siyasal temizliklerden sonra, ülke tümüyle küçük bağımsız çiftçilerden oluşuyordu. Gerçi bölgeler arasında önemli farklılıklar vardı ama genelde vergiler düşüktü. Vergiler genellikle tahıl ve dokuma olarak toplanırdı. Vergiler düşüktü ama mükelleflerin, malları bazen çok uzaklarda olan devlet depolarına teslim etmesi gerekiyordu.

Daha önemlisi, çeşitli devlet hizmetleri için gereken kaynaklar bu işlerden sorumlu kimselerin emrine örgütlü bir biçimde verilmiyordu. Bu kaynaklar gerekli olduğu zaman ve mükelleflerden parça parça toplanırdı. Devlet memurları, örneğin postacılar, ceza evi görevlileri maaş almazdı. İhtiyaçları köy ve kasaba halkı tarafından karşılanırdı. Gerekli kırtasiye ve diğer büro malzemesi, büroların bakımı ve mobilyası yerel toplulukların sorumluluğundaydı. Ülkede resmi seyahat hükümet izniyle olurdu ve izin belgelerini Harbiye Bakanlığı verirdi. Ancak seyahat hizmetlerini yine yerel topluluklar sağlardı. Ülkenin her tarafındaki, yerel toplulukların işlettiği konaklama hanları parasız olarak, izin belgesi olan misafirlerin yeme içmesini, yatak ve güvenliğini, bir sonraki konaklama yerine kadar yolculuğunu sağlamak zorundaydı.

Her bucak, kendilerinden istenebilecek kaynakların listesine sahipti. Bucak nüfusu, mangalar ve bölükler şeklinde, bu kaynakları aynen veya hizmet olarak sağlamak için örgütlenmişti. Askerlik yükümlülüğü dönüşümlüydü. Hanedan kurucusu 14. yüzyılda bu sistemi koyduğu zaman, her aileye sıra on yılda bir yıl için geliyordu. Bazı hizmet sorumlularının mali sorumlulukları da vardı. Örneğin, bir askerî depoyu beklemekle sorumlu aile, teslim edilen her tahıl torbası veya her mum için sorumluydu. Askerî levazımın naklinden sorumlu bir köy yöneticisi, yolda kaybolan her şeyi kendi cebinden karşılamak zorundaydı. Sorumluluklar sınırsızdı. Bir hancı, gelen bütün misafirleri ağırlamak zorundaydı. Sonuçta, hükümet ne kadar çok seyahat izni

Levent Şahverdi Arşivi

verirse, bu kişinin yiyecek, içecek, ulaştırma için gerekli hayvan ve insan gereksinimlerini karşılaması o kadar ağır bir yüktü. İlke olarak, yükün ağırlığı ailelerin varlık durumuna göre dağıtılıyordu.

1397 yılında, Gelirler Bakanlığı, ülkede 700 *mu*'dan (430 dönüm dolaylarında[1]) daha fazla arazi sahibi olan 14 341 aile olduğunu bildirmişti. Bu toprak sahiplerinin listesini Cu Yuencang bizzat elinde tutuyordu. Bu şekilde bu toprak sahipleri, kendilerini bölgelerindeki kamu hizmetlerinin karşılanmasına katkıda bulunmak zorunda hissediyorlardı. Böylece vergi sistemine bir çeşit müterakkilik kazandırılıyordu.

Aradan geçen 600 yıl sonra bu sisteme baktığımızda hayrete düşüren, bu sistemin ayrıntılarından daha çok böyle bir sistemin uygulanmış olması oluyor. Cu Yuencang'ın kurduğu Ming Hanedanı'nın açıkça bir ütopik tarafı vardı. Kurulan, bir imparatorluktan çok muazzam büyük bir köye benziyordu. Sistemi merkezileştirmek mümkündü, çünkü örgütlenme son derece basitleştirilmişti. Bir milyon mil kare (yaklaşık, 2,5 milyon km kare) büyüklüğünde bir ülke homojen ve tek düze bir bütün haline getirilince, idari kontroller, toplumda iş bölümünü sağlayan, mal ve hizmetlerin toplumsal değerini belirleyerek onların alış-verişini olağan kılan bir ulusal ekonominin yerini alabilirdi.

Bir insan olarak Cu Yuencang'ı övmek veya kötülemek, en önemli sorunun yanıtını hiçbir şekilde vermiyor: Nasıl oluyor da, bu derece dehşet verici ilkellikte bir yönetim sistemi kuruluyor ve işliyor? Bu sistemi kuran ve işleten, en aşağılık komplocu da olsa, çok sağlıklı bir deha da olsa bu sorunun yanıtını sağlamıyor. Zamanın koşullarının incelenmesi gösteriyor ki, Moğol işgalinin geride bıraktığı miras, genel olarak sanılandan çok daha rahatsız ediciydi. İçe dönme ve iç bütünleşmeye ağırlık verme girişimi, aynı zamanda, Song Hanedanı'nın, felâketle sonuçlanan, en ileri sektörlere dayanarak imparatorluğun mali kaynaklarını geliştirme politikasına da bir tepkiydi.

---

1 Bir dönüm 1000 m^2 veya 0.247 *acre* hesabıyla, bir *mu* = 0.62 dönüm.

Levent Şahverdi Arşivi

Çin tarihinde, köylü isyanları sonucu iktidara gelen tek hanedan olarak Ming hükümdarlarının ilkel bir ekonomik temeli standart olarak almaları, "kendin pişir kendin ye" tipi bir kamu hizmetleri sistemi kurmaları zamanın koşullarına uyuyordu. Cu Yuencang bir cahil olmaktan uzaktı. Birçok konuda kitaplar yayınladı. Etrafında da çok bilge insanlar vardı. Yaptığı düzenlemeler, entelektüel bakımdan sevimsiz olabilir, ama hiç olmazsa kısa vadede başarılıydı. Kaliteyi miktara feda ederek büyük köylü kitlelerinden oluşan bir ulusu birleştirdi.

Ancak, yarattığı sistemin uzun vade etkileri moral bozucu ve zayıflatıcı nitelikteydi. Neredeyse, Çin ulusuna söylediği şuydu: Koca bir köyler topluluğu olarak Çin, ticaret gibi akıl karıştırıcı bir şeye gereksinim olmadan mutlu ve doygun olarak yaşayabilir. Kamu hizmetlerini geliştirmediği gibi, hanedan, ekonominin çeşitlenmesini sağlayacak önlemler konusunda da aşırı tembellik gösterdi. Ekonomiyi çeşitlendirmek için gerekli yasal çerçeveyi kurmak ise en son kaygıları oldu.

Böylece Ming bürokrasisi olabilecek en katı şeklini aldı. Yönetim kuralları olarak bazı toplumsal değerleri kullanmak alışkanlığı daha da derinleşti. Erkek kadından üstündü. Yaşlı gençten üstündü. Okumuş okumamıştan üstündü. Bütün bu değer yargıları Doğal Yasadan kaynaklanan değişmez gerçekler olarak kabul edildi. Çeşitlenmemiş, tek düze bir ekonomik yapıda, coğrafi bölgeler arasında bu değerlerin aynen paylaşılması, ulusal birlik ve dayanışmayı güçlendiriyordu. Ama, bu kültürel uyumluluk Ming İmparatorluğu'nu durağan kıldı. Geçen zamandan bağımsız, değişime kapalı tutumuyla Ming kendi kendine yeni yönelimleri yasaklıyordu. Hanedanın son dönemlerinde gerçek çıkar çatışmalarını açık bir dille belirtmek bile olanaksızdı. Güç çatışmaları, teknik nedenlerden çıkmış bile olsalar, ahlâk sorunları kılığında tartışılırdı. Birçok kez imparatorluk ailesinin özel yaşamları bile, ipek giysili devlet yöneticilerinin polemiklerinin odak noktası haline sokulmuştu.

15. yüzyıl başlarında, bir süre, Cu Yuencang'ın bütün başarıları, dördüncü oğlu Cu Di tarafından silinmiş gibi göründü. Hanedan

Levent Şahverdi Arşivi

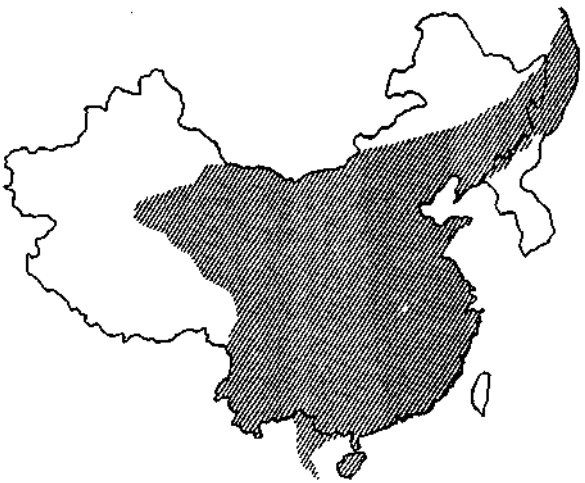
kurucusu 1398 yılında öldüğü zaman "büyük oğul" kuralı nedeniyle, Nanjing'deki taht, birinci oğlun büyük oğlu olan Cu Yunven'e gitti. Cu Di hemen isyan etti. Savaş üç yıl sürdü ve 1402 yılında mücadeleden amca zaferle çıktı. Yeğen, büyük olasılıkla saray yanarken yaşamını yitirdi.

Tahtı ele geçirir geçirmez Cu Di, babasının düzenini tersine çevirmek için birçok şey yaptı. Babasının kesin talimatına karşın, Vietnam'a işgal askeri gönderdi. İlk başarılar o kadar çabuk oldu ki, çok keyiflenen imparator vakit geçirmeden Kuzey Vietnam'ı bir Çin eyaleti olarak imparatorluğa bağladı. Ancak, Vietnamlılar gerilla savaşına başlayınca Çin ordusu bataklığa saplanmış gibi çakılıp kaldı. Haberleşme, iaşe ikmali güçtü. Bu durum uzun yıllar, 1424 yılında Cu Di ölünceye kadar sürdü gitti.

Kendi sınırları içinde kalma fikrine aklı yatmayan Cu Di, orduların başında, stepler ötesindeki Moğollara karşı beş başarılı sefer yönetti. Bugünkü Moğolistan'ın içlerindeki Kerulen nehrine iki kez ulaştı. Kendisinden önce hiçbir Çin imparatoru kişisel olarak ordusunun başında, bu kadar uzaklara, çok zaman 250.000 kişiye yaklaşan ordularını götürmemişti. Bu seferlerinden beşincisinden dönerken, Cu Di, Dolonor yakınlarında hastalanarak öldü.

Cu Di'nin emriyle Beijing kentinin inşası 14 yıl sürdü. İnşaatta bir milyon işçi ve 100.000 usta çalıştı. Kentin duvarları 21 km uzunluğunda ve 12 m yüksekliğindeydi. Bu duvar 1952-62 döneminde otomobil trafiğini kolaylaştırmak için yıkıldı. Bugün geriye sadece "Ön Kapı" ve "Yeryüzü Barışı Kapısı" adlı kapılar kaldı. Bunlar, üstünde çok katlı kuleler bulunan, kale görünümünde yapılardır. Çin'in 15. yüzyıldan bu yana savaşlara ve isyanlara dayanmış olan, inşa konusundaki tarihsel canlılığının kanıtı olarak bunlar kaldı. Diğer yandan, İmparatorluk Kent salonları ve Yasak Kent iyi korunmuşlardır. Saray kompleksinde 9000 oda vardı. Cu Di tarafından başlatılan, daha sonraki imparatorların eklemeler yaptığı, daha sonraki Çing Hanedanı zamanında önemli yapılar eklenen bu kompleks, geleneksel Çin mimarisinin elde kalan en büyük örneğidir. Bu eserle de, Cu Di ilk impara-

Levent Şahverdi Arşivi

15. yüzyılda Ming Hanedanı zamanında Çin.

torun, imparatorluk düzenini değiştirmiş oldu. 1421 yılında Beijing'i ulusal başkent yaparak, Nanjing'i ikinci, bir çeşit yedek başkent haline getirdi. Daha önce Cu Di Moğol Sülâlesi zamanında yapılan Büyük Kanal'ı yeniden inşa etmiş, genişletmiş, derinleştirmiş ve buna yeni su kapıları eklemişti.

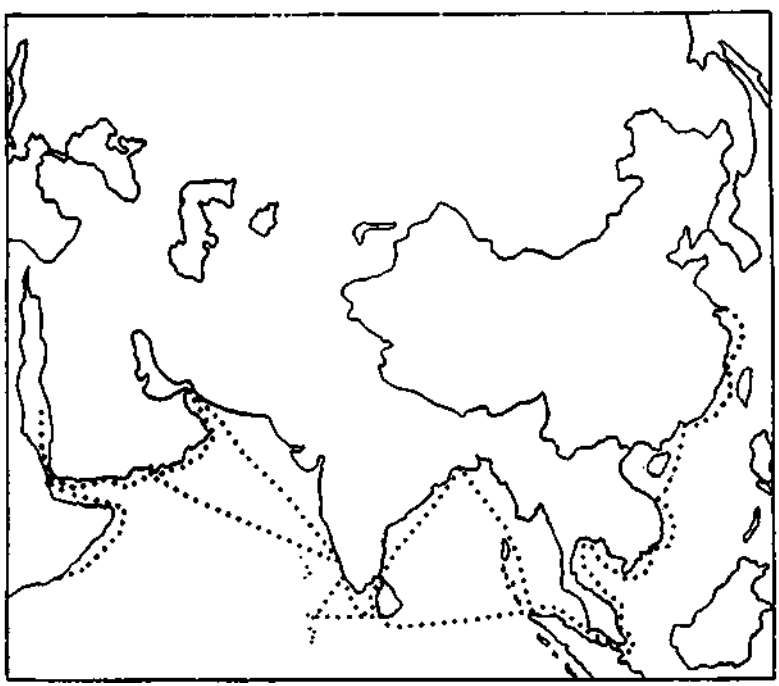
Bütün bunlar olurken, Cang He adında bir hadım, amiral rütbesiyle, Güney Pasifik adalarına birçok sefer yapıyordu. İlk sefer 1405 yılında başladı. Sefere 62 büyük, 225 küçük gemi ve 27.800 asker katıldı. En büyük gemilerin uzunluğu 160 metre, genişliği 60 metreydi. Bu gemilerden hiçbiri günümüze kadar gelmedi. Sadece 1957 yılında eski bir tersane yakınlarında inanılmaz büyüklükte bir dümen tahtası bulundu. Bu tahtaya 6-7 metre eninde ve boyunda bir dümen takılı olduğu tahmin ediliyor.

Cang He bunun gibi yedi sefer yaptı. 1432-33 yılında yapılan son sefer Cu Di'nin ölümünden sonra oldu ve sefer iznini veren de torunu ve beşinci Ming imparatoru olan Cu Canci idi. Ortalama olarak her seyahat 20 ay kadar sürdü. Donanma, Malaca boğazında Çinli

Levent Şahverdi Arşivi

korsanlarla çarpıştı; Cava adasının iç politikasına müdahale etti, rakiplerden birini meşru kral olarak tahta çıkardı; gemilere el koymaya kalkışan Seylan kralını esir alıp Nanjing'e getirdi; 10-12 devleti Çin imparatorlarına vergi vermeye zorladı. Bu krallardan bazısı Çin sarayına ziyarette bulundu. Filolar Hint Okyanusu'nda dolaştı, küçük birlikleri uzaklara, örneğin, Basra Körfezi'nde Hürmüz Boğazı'na, Afrika sahilinde Zenzibar'a, Kızıl Deniz girişindeki Aden'e gönderdi. Yedi kişilik bir Çin heyeti Mekke'yi ziyaret etti.

Cang He'den sonra bu seferler bir daha yapılmadı. Personel dağıtıldı, gemiler çürümeye bırakıldı. Liu Daşia adında bir Harbiye Nazırı bahriye haritalarını ateşe verdirdi. Böyle başarılı ve vaatkâr bir başlangıçtan sonra, Cang He'nin seferlerinin devam ettirilmemiş olması günümüz tarihçileri tarafından anlaşılmaz ve üzücü bulunur.

Cang He'nin seyahatleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Çin'in deniz gücünü kendi iradesiyle yok etmesinden yüzyıl kadar sonra Çin sahillerinin Japon korsanlarınca tehdit edilmesi, Makao'nun Portekizliler tarafından ele geçirilmesi, elbette insanı hayıflandırıyor. Tâ 19. yüzyıl sonlarına kadar Çin ulusunun bu isme değer bir deniz gücü olmayacaktı. O zaman alınan çelik tekneler de Japonlar tarafından önce batırılacak ve sonra da çekilerek götürülecekti.

İşte yanıtı bilinmeyen soru. Cu Di'nin yaşadığı bazı olayların zamanlaması biraz garipti. Timurlenk 1405 yılında ölerek, şanslı Çin hükümdarını tarihin en büyük savaşçılarından biriyle çatışmaktan kurtardı. Avrupa'nın denizci devletlerinin deniz gücü henüz Doğu Asya'da varlık gösteremediğinden Cu Di'nin donanması Pasifik Adalarında bir muhalefetle karşılaşmadan dolaşabildi. İmparatorun gözü kanlı maceralarının fena olabilecek sonuçları ancak kendisi öldükten sonra varislerinin başına dert olacaktı. Bütün bu olayların zamanlamasını açıklamak mümkün değil. Ancak, ortadaki paradoksun açıklaması kolay. Cu Di gücünün ötesinde girişimlerde bulunmuştu. Varislerinin, hanedanın devamını sağlamak için, köklü biçimde geri çekilmekten başka seçenekleri yoktu.

Hatırlayalım: Cu Di'nin bu olağanüstü harcamaları, babasının örgütlediği basit bir köy ekonomisinden alınan vergilerle karşılanıyordu. Bu örgütlenmede ne bölgeler arası ne de sektörler arası alış-veriş vardı. Dolayısıyla gelir kaynakları ancak şu dört verimsiz yoldan karşılanabilirdi: Babasından kalan tasarrufları harcamak; kâğıt para enflasyonu; ek kaynak için yukardan aşağı uygulanan baskı, herkesten istenen karşılıksız devlet hizmeti. Belli bir karizması olan kurnaz bir yönetici olan Cu Di etrafına ince edebiyatçıları toplamıştı. Bunlar hükümdarın fermanlarını büyük marifet gösterileriyle kaleme alır, zamanının olaylarını çok göz kamaştırıcı bir dille anlatırlardı.

Ama buna rağmen, bu kötü yönetiminin izleri o kadar yaygındı ki bunları ört bas etmek mümkün değildi. Yerel yayınlarda görüyoruz ki, başkentin kuzeye taşınmasıyla vergi yükü çok büyük ölçüde arttı. Çünkü vergi olarak verilen ürünlerin 1300 km kuzeye taşınması da mükellefin göreviydi. Devlet inşaatında çalışma zorunluluğu kâğıt

Levent Şahverdi Arşivi

üstünde yılda bir aydı. Ama Bayındırlık Bakanlığı kayıtlarında görüyoruz ki Beijing'in inşası için insanlar yıllarca çalıştırıldılar. Ek vergilere itiraz eden bir vali tekerlekli bir kafese konarak Beijing'e kadar, İmparator tarafından sorgulanmak üzere götürüldü. İmparatorun çöl seferini iptal etmeye ikna etmeye girişen 20 yıllık gelirler bakanı Şia Yuanci, üç yıl hapiste kaldı ve oradan imparator öldüğü zaman kurtuldu.

Elimizdeki kaynaklara göre, Cang He, seferlerine hazırlık olarak sahil bölgelerindeki yerel hükümetlerin mallarına el koyma yetkisine sahipti. Bu seyahatler tenkitlere uğramıştı çünkü, bazılarına birkaç tüccar katılsa bile, hiçbir mali getirileri yoktu.

Cang He'nin gemileri dört katlıydı ve içinde kamaralar ve salonlar vardı. Kamaralarda tuvaletler vardı ve sahipleri tarafından kilitlenebiliyorlardı. Gemide kadın ve çocuklar da vardı. Ancak seyahat eden siviller kendi başlarına ticaret yapmak amacıyla seyahat etmiyorlardı. Onlar çok zaman resmi kişilerin yakınları ve diğer nüfuzlu kimselerdi. Uzun seyahatlerde gerekli olan yiyecek-içecek gibi malzemenin az olması bu seyahatlerin zayıf tarafıydı. Taşıdıkları daha çok ipekli kumaş, porselen, bakır para idi. Dönüşte tütsü malzemesi, kıymetli taşlar, mücevherat, kaşık, çatal ve bıçak, merhemler, bitkisel ilâçlar, tropik bitki ve hayvanlar getirirlerdi. Saray çevrelerine zevkli gelmekle birlikte, bütün bunların geniş bir pazar yaratmak gibi bir etkisi yoktu. Bazen memurlara maaş olarak verilen biber ve kokulu ağaç bile, böyle kocaman bir filonun masraflarını karşılayacak bir ticari değere sahip değildi. Cang He karada ve denizde birçok zaferler kazandı ama binlerce insan hayatını kaybetti. Nanjing'de Longjiang tersaneleri binlerce gemi inşa ediyordu ve gereken bütün malzeme ile insan gücü devletin el koyması (istirdat) yoluyla elde ediliyordu.

Denizci bir millet ancak doğal iç güdüye sahipse bir deniz gücü oluyor. Bu durumda girişimler ticari bakımdan kârlı ve sağlanan tasarruflar girişimin masraflarını karşılamaya yeterli olur. Ticaretten doğan karşılıklı çıkar ilişkisi her iki tarafın da yaptıkları işlerde uzmanlaşmalarına olanak verir, her iki tarafta da reel ücretlerin yükselmesine ve

Levent Şahverdi Arşivi

teknolojik ilerlemenin yaygınlaşmasına neden olur. Bu durumda, bir deniz gücünün maliyeti, ekonominin tümünde gerçekleşen gelir artışları sayesinde fazlasıyla karşılanır. Ming dönemi seyahatleri, tam tersine, büyük ölçüde prestij sağlıyor ve parlak törenlere vesile oluyordu. Maddi bakımdan sadece sarayın tüketimini daha da arttırıyordu. Cang He'nin seyahatlerinin büyük görkemi sadece ulusu fakirleştirmeye yarıyordu. Dolayısıyla, bu seyahatlerin devam etmemesini, zamanın Konfüçyüscü bürokratların geleceği görememesiyle açıklayamayız. Cu Di'nin ölümünü izleyen koşullar bu kararların haklı olduğunu ortaya çıkardı.

Cu Di'nin 1424 yılında ölümünden sonra tahta oğlu Cu Gaoci geçti. Aradan bir yıl geçmeden o da öldü. Yerine beşinci imparator olarak, daha 26 yaşında olan Cu Canci geçti. İyi tahsil görmüş ve iyi danışmanlar kullanan yeni imparator, Ming Sülâlesi'nde az rastlanan bir meziyet gösterdi: Danışmasını biliyordu. Sanatçı olarak başarıları en az Song Sülâlesi'nden imparator Cao Ji' nin başarıları kadar büyüktü. Günümüzde, Cu Canci' nin resimlerini, New York'ta Metropolitan Museum of Art'ta; Kansas City'de Nelson Gallery of Art'ta; Cambridge' de (Massachusetts) Fogg Museum of Art'ta ve başka yerlerde görmek mümkündür. Ama Cu Canci, kendisini karşılaştırdığımız Song imparatoru gibi zayıf karakterli birisi değildi. Gerektiğinde çok sert ve kararlı hareket ederdi.

Tahta çıkar çıkmaz kuzey sınırlarındaki baskı biraz azaldı, çünkü Moğollar kendi aralarında doğulu ve batılı gruplar olarak ikiye ayrılmış, birbirleriyle savaş halindeydiler. Esas tehdit güneydeydi. Yirmi yıldan beri süren Vietnam'ı işgal etme girişimi bir türlü sonuç vermiyordu. Sanki Çin'in bütün para ve insan gücü dibi olmayan bir kuyuya dökülüyordu. Vietnamlı yerli gerillalar, Cu Canci' nin iktidara gelişini, Çin ordularını bozguna uğratarak "kutladılar". Yeni imparator güvendiği generallerinden birini, emrine yeni kuvvetler de vererek oraya gönderdi. Ancak, bu da durumu değiştirmedi. Yeni komutanın yapabileceği en iyi şey, Vietnamlı gerillalarla oturup konuşarak, Çin devlet memurlarının ve ordularının sağ salim geri çekilmelerini sağlamak

Levent Şahverdi Arşivi

oldu. Komutan, Çin'e döner dönmez 1427 yılında idama mahkum edildi.

Ülke içindeki duruma gelince, iç ayaklanmalar henüz patlak vermemişti ama tehlikenin gelmekte ve yakın olduğunu gösteren birçok işaret vardı. İmparatorluğun en verimli bölgesi olan Yangtze Deltası tehlikenin en yakın kaynağıydı. Güney Song'dan bu yana süregelen, devlete halkın işlenen arazisine el koyma olanağı veren bir hukuki belirsizlik, şiddetli ihtilaf konusuydu (s.234). Song Hanedanı sona erinceye kadar, el konulan arazilerin bedeli olan taksitler hâlâ devlet tarafından ödenmemişti. Yuen döneminde bu topraklar devlet arazisi olarak kalmış, alanı daha da genişletilmişti. Ming Hanedanı kurucusu bu bölgeyi silah zoruyla ele geçirdiği zaman bu yasal sorunu yok saydı. Cu Yuencan, kabaca, rakiplerini desteklemiş olan bu bölge halkının topraklarına el koyma hakkı olduğunu bildirdi. Diğer yandan, bu el konan toprakları işletmek için bir örgütlenme yapılmadı. Toprağı işleyenlerden alınan kira, zaman içinde normal arazi vergisiyle karıştı. Bir yandan toprakların yeniden parsellenip satılması, diğer yandan su taşmaları sonucu arazinin topografyasının değişmesi sonucu yasal olarak mülkiyetin kime ait olduğu konusu içinden çıkılmaz hale geldi. Zamanla önemini de kaybetti. Daha acil sorun, bazı bucak ve ilçelerde, köylünün devlete ödediği miktarlar, normal arazi vergilerinin çok üstüne çıkmıştı. Çok zaman bu "vergiler" küçük çiftçinin altından kalkamayacağı ağırlıktaydı. Cu Di'nin getirdiği ek vergiler durumu iyice içinden çıkılmaz hale sokmuştu.

Bu imparatorun son yıllarında, bazı bucaklarda ödenmeyen vergi borçları büyük miktarlara yükseldi. Vergiden kaçınma olayı Çin'de her zaman bulaşıcı bir haldir. Ne zaman vergisini ödemeyenler sayısı büyürse, diğerleri de vergi vermeyi durdururlar, çünkü bu kadar çok kimseyi devletin cezalandıramayacağını, verginin hiç olmazsa aşırı olan bölümünün affedileceğini düşünürler. Yalnız Sucou ilinde, 1430 yılında birken vergi borcu 8 milyon kile tahıla veya o ilin üç yıllık vergisinin toplamına eş değerdi. Cu Canci'nin tahtında rahat bir hayat süremeyeceği meydandaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Vietnam savaşı ve Yangtze Deltası'ndaki gerginlik gibi iki büyük sorun karşısında genç imparator çetin bazı kararlar almak zorundaydı. Vietnam'dan geri çekilmeyi önerdi. Bu öneri sarayı ikiye böldü. Bu ülke 20 yıldan bu yana ilhak edilmiş olduğundan elbette imparatorluğun şeref ve haysiyeti söz konusuydu. Bu nedenle Cu Canci kişisel nüfuzunu kullanarak savaş taraftarlarını susturmak zorunda kaldı. Geri çekilme emri uygulandıktan sonra, emir almadan geri çekilmiş olan generali de bağışladı.

Yangtze Deltası sorunu için, imparator o bölgeye çalışkan ve gösterişsiz bir valiyi Cou Şeng'i gönderdi. Bu vali orada 20 yıl, yani imparatorun hükümdarlık süresinin çok ötesinde vali olarak kaldı. Cou'nun yönetiminde vergi indirimi yavaş yavaş, devletin direnişlere karşı teslim oluyormuş hissini vermeden gerçekleştirildi. Vali Cou köy köy dolaştı, çiftçileri bizzat dinledi, vergi sisteminin işleyişini, sistemin gediklerini, vergiye direnmenin nedenlerini inceledi. Önlemler getirdi. İmparator, para sıkıntısını azaltmak için ticari faaliyetlerden kâğıt para olarak vergi almaya başladı. Bu öneriyi getiren de gelirler bakanı, daha önce hapse atılmış olan Şia Yuenci'den başkası değildi. Cu Canci, Ceng He'nin deniz seyahatlerini durdurmadı ama sayılarını çok azalttı. On yıl süren hükümdarlığı döneminde sadece bir seyahate izin verdi. Onun emriyle birçok inşaat projesi geri bırakıldı.

Bütün bunlar tepki politikalarıydı. İmparatorluğun gücünü ve etkisini artırmadı. Bu önlemler alınmasaydı sonucun nasıl olacağını tahmin etmek güç. Ancak, tutucu bir gözlemci diyebilir ki, bu geri çekilmenin yapıldığı koşullar göz önüne alınırsa, Cu Canci, biraz daha az şanslı birisi olsaydı tarihe en az Sui Hanedanı'ndan Yang Guang kadar kötü bir şöhretle geçerdi.

Cu Canci 1435 yılında öldüğü zaman, Ming İmparatorluğu artık merkezden yönetilebilir bir hale gelmişti. Büyük Çin Hanedanlarının gelişi ve gidişi öyle gelip geçici nedenlerle olmamıştır. İktidar geniş bir toplumsal ve iktisadi temele dayanırdı. Bu temeli yeniden inşa etmek için bir miktar şiddet kullanmak kaçınılmazdı. Cu Yuencang ik-

Levent Şahverdi Arşivi

tidardayken, toplum, kemer sıkma politikalarını uygulamayı mümkün kılacak kadar esnekliğe sahipti. Kırsal alanın örgütlenmesinde ilke, köyün yerinden yönetimi ilkesiydi, hüküm süren atmosfer basitlik ve tutumluluk atmosferiydi. Bütün sivil bürokrasi sadece 8000 kadrodan ibaretti. Ücretleri en düşük düzeydeydi, çünkü bu köylü-imparatora göre memur halkın gerçekten hizmetçisi olmalıydı. Kâtiplik kadroları bir alt-bürokrasi olarak ayrıca örgütlenmişti. Bunların çoğu ücretsiz çalışmak için askere alınır gibi işe alınmıştı, ücretli olanlara da sadece aileleri için yiyecek verilirdi.

İmparatorun talimatına göre, her köy, merkezin verdiği şema içinde kendi yönetim kurallarını belirlerdi. Her köyde iki mabet inşa edilirdi: Biri köylülerin yaptığı iyilikleri kutsamak, diğeri köylülerin yaptığı kötülükleri kınamak için. Köyün ihtiyarlar kurulu miras, evlenme, mülkiyet, kavga ve ihtilafları yargılardı. Bu mabetlerde her köylünün iyi ve kötü eylemleri bir liste halinde asılırdı.

Yılda iki kez, birinci ve onuncu ayda (kameri takvime göre) bütün köy halkının katılması zorunlu olan ziyafetler tertiplenirdi. İçki ve yemekler verilmeden önce yerli havalar söylenir, konuşmalar yapılır, imparatorluğun yeni duyuruları okunur, köyde kötü eylemlere adı karışanlar azarlanırdı. Kötü bir harekette bulunup da bu köy ziyafetine katılmayı reddeden kişi "islah olmaz kişi" ilan edilir ve sınır köylerine sürülmek üzere sivil yönetime teslim edilirdi. Rutin kamu yönetimi işleri o kadar yaygın şekilde köylülerin kendi örgütleri tarafından yapılırdı ki, devlet memurlarının şehir duvarları dışına çıkmasına pek az gerek olurdu. Kırsal alanlarda izinsiz olarak dolaşmaları büyük bir suçtu.

Aradan 70 yıl kadar bir zaman geçtikten sonra, bütün bu uygulamalar unutulmaya başladı. Memur kadroları iki-üç katına çıktı. Memurlar, yasa dışı gelir kaynakları geliştirerek artık zengin bir sınıf haline geldi. Arazilerinin genişliği nedeniyle, İmparatorluk sarayının doğrudan doğruya ilgilenmesi gereken 14 341 ailenin artık adı geçmez oldu. Onlar zamanla, başka dillerde "asilzade" denen, "kuşaklı ve jartiyerli" bir sınıf oldu.

Tanım itibariyle, devlet memurları ve aileleri de bu asilzade sı-

Levent Şahverdi Arşivi

nıfına dahildi. Bunlar da özel bir şapka ve kemer takma iznine sahiptiler. Bunların sayısı iyice kabarıktı. Hanedanın kurucusunun listesindeki zengin köylülerin sayısından çok daha yüksekti. Yine de bunların sayısı bu hanedan zamanında hiçbir zaman nüfusun % 2 sini geçmedi. Bu orana da ancak hanedanın sonlarına doğru, arazi mülkiyeti dağılımında bozulma ve devletin asalet unvanlarını para karşılığı satmaya başlamasıyla ulaşıldı. Kesin rakam bulmak güç ama, çok sayıda kişi ve aile verilerine, biyografilere, resmi kayıtlara ve yerel yayınlara bakarak, sayısı 250.000'i geçmeyen aile 200 *mu* ile 2500 *mu* arasında (125 dönümle 1 550 dönüm arası) araziye sahipti denebilir. Bu aralık üstünde toprak sahibi olanlar son derece azdı.

Memur sınıfı olarak veya memur sınıfıyla yakın ilişkiler içinde olarak, bu orta ve büyük arazi sahipleri yalnız imparatorluğu temsil ettikleri yerlerde değil kendi memleketlerinde de büyük nüfuz sahibi idiler. İmparatorluğun üst yapısıyla altyapısı arasındaki ilişkiyi koruyorlardı. İyi hükümet etmenin, ancak geleneksel sosyal değerlere bağlı kalmakla sağlanabileceği noktasında görüş birliği içindeydiler. Bu grubun üyeleri zamanla değişti. Bazı ailelerin yükselmesi bazılarının düşmesi, genellikle devlet memuriyeti sınavlarında gösterilen başarıya paralel oldu. Böylece bu sınıflara bazı isimler eklenirken bazıları da eleniyordu. Ming ve Çing Hanedanları süresince bu düzen geleneksel Çin toplumuna uzun süre büyük istikrar sağladı. Diğer yandan, bu düzenin süregelen etkileri, 20. yüzyılda Çin toplumunun yeniden yapılanmasına hatırı sayılır bir engel oldu.

Bürokratlar devamlı olarak en iyi hükümet düzeninin en tutarlı kültürel birlikle sağlanabileceğine inandıkları için, ekonomiyi yoğun tarım yapan çok sayıda küçük çiftçilerden ibaret gördükleri için modern ekonominin işleyişine akıl erdirmeleri güçtü. Çünkü modern ekonomiyi dengesizlikler hareket ettirir; farklılıklar ona enerji verir. Halbuki geleneksel bürokrat bütün ilçe ve bucakları birbirinin kopyası olan çok sayıda köylü toplulukları olarak algılamayı başarmıştı. Dünyada olan bitenlerin tersine, Ming bürokrasisi kendi içine kapandı, Song dönemi reformcularının tam tersini yaptı.

Levent Şahverdi Arşivi

Vergi sistemi elbet bir handikaptı. İlk Ming imparatorunun, zamanı için bile fazla basit ve kaba saba olan bir vergi sistemi kurmuş olduğu söylenebilir. Üçüncü imparator tarafından bu sistem, kuruluş amaçlarının ötesinde amaçlar için kullanılmaya başladı. Beşinci imparator ancak sistemi tümüyle batmaktan kurtardı. Ama, o tarihte sistemi yeniden yapılandırma olanakları artık ortada yoktu. Daha bütünleşmiş bir sistem, yeni muhasebe kavramlarının kullanılmasını gerektirir, bu da bürokrasinin yeni hedeflere yöneltilmesini ve reorganizasyonunu gerektirir, hatta belki bankacılık veya benzeri hizmetlerin yaratılmasını mümkün kılardı. Ancak, Beijing'deki saray eldeki sistemin doğru dürüst işlemesini sağlayacak kaynaklara bile sahip değildi. Cu Canci ve Şia Yuenci'nin gayretlerine karşın kâğıt para kullanılmaz oldu. Geçmişte bu paranın sorumsuzca bol miktarda basılıp piyasaya sürülmesi, değerini artık geri gelemez derecede düşürmüştü. Resmi ödeme aracı olarak kâğıt paraya güvenen Yuen Hanedanı, bu arada geleneksel ödeme aracı olan bronz para basmayı ihmal etmişti. Yurt dışından gelen gümüş, külçe halinde halk tarafından kullanılmaya başladı. Gümüş külçenin ödeme aracı olarak kullanımı kendiliğinden oldu; çok yaygın hale geldi. Sonunda, Ming Hanedanı bu "para"yı yasaklamasına karşın, bunu kamu maliyesinde bile ölçü birimi olarak kullanmak zorunda kaldı. O noktada hükümetin para ve maliye üzerindeki etkinliği sıfıra inmişti: Bu konularda politika uygulamak bir yana, piyasada dolaşan para miktarı konusunda fikir sahibi bile değildi.

Ming yönetiminin, ulusun doğal güçlerinden kopması olgusu, bu yönetimin bir özelliği idi. Gerçek hayatı etkileme yeteneği azaldıkça hükümet daha fazla Konfüçyüs ideolojisine sarıldı, siyasal gücünü kullanması aşırı bir hal aldı. Birçok bakımdan, hükümet olumsuz bir etki kaynağı olmuştu. Bu olumsuzluk imparatorun yetkilerine kadar yayıldı. Örneğin, imparator bir bürokratı, hatta bir grup bürokratı cezalandırabilirdi. Ama beğendiği birisini istediği sorumlu mevkie getiremezdi. Yürürlükteki yasalara istisnalar koyabilirdi, ama köklü değişiklikler yapacak yasalar çıkaramazdı. İmparatordan bir genel duyuru

Levent Şahverdi Arşivi

geldiği zaman bu, hemen her zaman, ya uygulamada olmuş bitmiş bir olguyu resmen ilan etmek, veya ibadeti andıran bir jestten ibaretti.

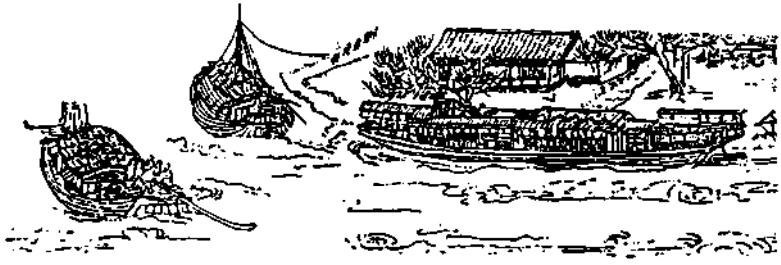
Bu demek değil ki Ming tarihi ilginç olmaktan uzaktır. Tam tersine, rejimin saplanıp kaldığı çıkmaz, bir sürü alışılmadık ve ilginç manevralara, bu manevraların ilginç açıklamalarına neden oldu. Ancak, arka planın ayrıntılarını bilmeyen bir okuyucu, aldatmacaların labirentinde kaybolmak, neyin anlamlı neyin anlamsız olduğunu kestirememek, garip iddiaları gerçek güçlerden ayırt edememek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Okuyucu hatırlasın ki, 1960'larda Kültür Devrimi yıllarında, Ming tarihi, her iki taraf propagandacıları tarafından bir silah gibi kullanılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

15

Son Dönem Ming Hanedanı

Ming Hanedanı on altı imparator çıkardı. İlk imparator Nanjing dolaylarında toprağa verilmişti. İkinci imparatorun cesedi hiçbir zaman bulunamadı (bkz. s.198). Daha sonra tartışacağımız nedenlerle, yalnız yedinci imparator Beijing kentinin batısında gömülmüştü. Geriye kalan on üç imparator, başkentin kırk kilometre kuzeyinde, her biri için ayrı ayrı yapılmış, at nalı biçiminde bir araziye yerleştirilmiş anıt-kabirlerde yatar. Beijing'i ziyaret edip de "Ming Mezarları"nı görmeden ayrılan pek az kimse vardır. Bu anıt-kabirlerden biri olan, on üçüncü imparator Cu Yicun'un (Çin ve Batı kaynaklarında Wanli olarak bilinen imparator) mezarı 1958 yılında arkeologlar tarafından açıldı. O zamandan bu yana milyonlarca ziyaretçi anıt kabrin içinde imparatorun gömülü olduğu yeri gezdi.

Tarihi kayıtlara bakınca, bu imparatorlar hakkında oldukça alışılmadık şeyler öğreniyoruz. Cu Canci'den sonra, pek azı, imparatorluklarının kaderini etkileyen kararlara faal olarak katıldı. Sadece sonuncu imparator, Cu Yucian önemli bir istisnadır. Ama onun zamanına gelindiğinde artık çok geç olmuştu. İmparatorların çoğu, savaş ve barış konularında bürokrasiyle kolayca anlaşmıştı. Ama özel yaşamla-

Levent Şahverdi Arşivi

rı devamlı olarak tartışma konusu olmuştu. Sanki yeryüzünde en önemli konular imparatorun özel odalarında veya özel tapınağında ne olup bittiğiymiş gibi, devlet memurları imparatorların kişisel ve aile yaşamlarının ayrıntılarıyla uğraşıyordu.

Altıncı imparator, Cu Çicen daha sekiz yaşına basmadan tahta çıkmıştı. Daha çocukken saray hadımlarının etkisi altına girmişti. Kendisi 22 yaşındayken, 1449 yılında, bu hadımlardan biri tarafından kuzey sınır bölgesini ziyaret etmeye ikna edildi. Gezi sırasında kendisi, Oirat Moğollarının başı Esen tarafından esir alındı. İmparatorluk sarayı yönetimi, ana imparatoriçe ile danıştıktan sonra, Esen'in elinde bir imparator esirken pazarlığa oturmasını önlemek için, Cu Çicen'in üvey kardeşi Cu Çiyu'yu imparator ilan etti. Bu yaklaşım işe yaradı. Bir yıl sonra Esen hükümdarı sağ-salim Beijing'e gönderdi. O zaman "emekli imparator" Cu Çicen'in, saray duvarları içinde bir binada kalması kararlaştırıldı. Bu, kendisinin gerçekte hapis olması demekti. Altı buçuk yıl sonra Cu Çiyu hastalanınca Çicen taraftarları bunu fırsat bildi ve kendisini yeniden tahta çıkardılar. Cu Çiyu ölünce kendisine imparator cenaze törenleri yapılmadı ve hanedan mezarlığında da gömülmesine izin verilmedi. Modern tarihçiler, 1449 olayının Ming tarihinde bir dönüm noktası olduğu, o tarihten sonra askerî gücün çökmeye başladığı konusunda fikir birliğindedir. Bu nokta dışında, Cu Çicen'in "bölünmüş hükümdarlık" dönemini ve iki kardeş arasında bir iktidar kavgasından başka bir şey olmayan 1457 darbesini fazla önemsemek için bir neden yok.

Dokuzuncu imparator Cu Youtang, Guangşi bölgesinden gelen bir azınlık grubuna ait bir kadından doğmuştu. Kadın, bir yerel ayaklanma sırasında esir alınmış, sarayda bir deponun bekçisi olarak görevlendirilmişti. Sekizinci imparatorla olan yakınlığı gizli tutulmuştu. Cu Youtang beş yaşına girinceye kadar, imparator oğlu olduğu fark edilmemişti. Ancak, 1487 yılında annesi ölünce bu sıfatı tanınmış, kendisi 1487 yılında on yedi yaşında tahta çıkmıştı. Geleneksel tarihçiler kendisine övgüler yağdırır, ne kadar aydın ve düşünceli bir hü-

Levent Şahverdi Arşivi

kümdar olduğunun altını çizer. Ama bugün aynı tarihi kayıtlara bakınca, sıkılgan, kendine güvensiz bir delikanlıdan başka bir kimse göremiyoruz. Kendisi sadece şans eseri olarak hadisesiz geçen on sekiz yıl boyunca iyice kaşarlanmış bir bürokrasiye başkanlık etmekten başka bir şey yapmadı. Hükümdarlık döneminin en önemli olayı 1494 yılında Sarı Nehir'in yatak değiştirmesi oldu. Bu konu da, Ceng He'nin seyrüsefer haritalarını, imparatorluğun insan gücünden tasarruf etmek için yakmakla meşhur harbiye nazırı Liu Daşia tarafından etkin bir biçimde halledildi.

Kişilik olarak onuncu imparator Cu Houcao, Ming imparatorları arasında en çekici olmasa da en renkli hükümdardı. Hiç olmadık koşulların bir araya gelmesi sonucu, 1505 yılında, on dört yaşında, hiçbir anne-baba yönlendirmesi almadan tahta çıktı. Kısa bir süre sonra, saray duvarları dışında kendisine "leopar yuvası" adını verdiği bir ev yaptırıp oraya taşındı. Çok zaman hadımlar ve subaylarla vakit geçiriyordu ama arada pek de iyi şöhreti olmayan kadınlarla eğleniyordu. Bunlar dışında, etrafında Lama rahipleri ve diğer ülkelerden gelen sihirbazlar bulunduruyordu. Eğlence ve macera sevgisinin sınırı yoktu. Bir keresinde, bir vahşi kaplanı terbiye edeyim derken neredeyse ölecekti.

Saray divanıyla akşamları bir araya gelme uygulamasını ilk defa bu imparator yaptı. Kendisini daha imparatorlara yakışır biçimde davranmaya yönetmeye çalışan öğretmen ve danışmanlarını uzak yerlere görevli gönderdi. Moğol başbuğu Batu Mengke, 1517 yılında Büyük Çin Seddi kuzeyindeki mevzilere saldırınca, genç imparator ordunun başına geçti ve Moğolları geri çekilmeye zorladı. Ama bu sefer de kendilerine bir rol verilmeyen yüksek memurlar, Ming ordularının uğradığı kayıpların, Moğollara verilen zararın çok üstünde olduğu noktasında hep ısrar ettiler.

Ertesi yıl, imparator yine Moğolların peşinden gitti ve bu sefer Ordos Çölü'ne kadar gittiği halde Moğollarla karşılaşmadı. Yüksek bürokratlar, Tanrının Oğlu'nun böyle risklere girmesinin doğru olmadığını belirtince, o da kendisini en yüksek rütbeli generalliğe tayin etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Ondan sonra da kendi kendini Dük yaptı, kendine bir maaş bağlattı. Daha sonra kendini "Büyük Öğretmen" atadı, böylece bürokrasideki bütün yüksek memurlardan daha yüksek bir mevki sahibi olmuş oldu.

1519 yılı ilk baharında, imparatorun, başkomutan, Büyük Öğretmen ve Dük sıfatıyla güney eyaletlerini ziyaret edeceği haberi yayıldı. Bunu duyan 149 yüksek memur, saray kapısında diz çökerek imparatordan bu fikirden vazgeçmesini istediler. İmparator bu jesti, verdiği kararın yanlış bulunduğu şeklinde yorumladı. İmparator bu zevatı kırbaçtan geçirilmekle cezalandırdı ve aralarında on biri aldıkları yaralardan öldü.

Bu olayların üstüne imparator gezisini sonbahara erteledi. 1520 yılının sonuna kadar güneyde kaldı. Bir balık avı gezisi sırasında, dümenini tuttuğu tekne devrildi. Kendisi kurtarıldı, ama bu kazadan sonra bir daha toparlanamadığı söylenir. 1521 başında Leopar Yuvası'nda, bir varis bırakmadan öldü. Saray ileri gelenleri, ana imparatoriçe ile de danıştıktan sonra, gizli olarak, güneyde bir ilde oturan 15-16 yaşlarındaki kuzen Cu Houcong'u, on birinci imparator olmak üzere başkente çağırdı.

Genel inanış oydu ki, genç prens kendini tahtın varisi saymakla kalmamalı, aynı zamanda imparatorluk sülâlesinin doğrudan devamı gibi saymalıydı. Onun için de kurban törenlerinde, amcası dokuzuncu imparatorun evlatlığı olarak kabul edilmeliydi. Cu Houcong bunu kesin olarak reddetti. Tahta oturduktan sonra, kendi anne-babasını kutsayacağını, babasını "ölmüş imparator", hayatta olan annesini de " ana imparatoriçe" ilan etti. Bu konuda saray mensupları ikiye bölünmüştü, kavga yıllarca sürdü. 1524 yılında büyük bir saray memurları grubu, saray kapısında diz çöküp ağlayarak kararı protesto etti. Çok kızan imparator 134 ünü hapse attırdı, aralarından on altısı yedikleri sopa sonucu öldü. İşin kötüsü, bu imparator tam kırk beş yıl iktidarda kaldı.

On üçüncü imparator Cu Yicun'nun (Wanli) sicili daha da beterdir. Şimdi mezarı ziyarete açılmış bulunan bu imparator 48 yıl hüküm sürdü. Kendisinin tembel ve gösteriş meraklısı olduğu bilinir. Ge-

Levent Şahverdi Arşivi

leneksel tarihçilere göre en büyük kusuru, özel hayatının, devletin doğru dürüst çalışmasını engellemesi oldu. İlk oğlu olan Cu Çangluo'nun doğumundan birkaç yıl sonra, üçüncü oğlu Çangşun'un annesine aşık oldu. Ne zaman ki varis olarak birinci oğlu değil de üçüncü oğlu bırakacağı duyuldu, sarayda fırtına koptu. Her ne kadar böyle bir niyeti olmadığını beyan etse de inandırıcı olmadı. Çünkü, hanedan gelenekleri gereği varisini resmen ilan etmesi gerekirken, her defasında bir bahane bularak bu töreni erteledi. Sonunda, 1601 yılında, kamuoyunun baskısı karşısında büyük oğlunu imparatorluk varisi ilan etti. Ama tartışma bununla bitmedi. Saray entrikaları, gerçek veya hayali öldürme girişimleri sarayı sarsmaya devam etti. Yüksek memurlar istifa etti, devlet adamları birbirine girdi. Bu bölünmeler başka gizli ihtilafları su üstüne çıkardı. Cu Yicun 1620'de öldü. Cu Çangluo ileri yaş sayılan 38 yaşında on dördüncü imparator olarak tahta çıktı. Bir ay sonra o da öldü. Ölüm nedeninin, doktorun verdiği yanlış ilaç olduğundan şüphelenildi. Bu da sarayda yeni kavgaların nedeni oldu. Bu kavgalar hanedanın sonuna kadar 24 yıl daha sürdü.

Böyle hikâyeler, Çin tarihinin özünü Batı okurlarına aktarmak isteyen yazarlar için bir ikilem yaratıyor. Böyle olayları göz ardı edemeyiz; sonunda tarih dediğimiz şey insanların yaşam hikâyelerinden başka nedir? Neden, Tudor Reformu'nu tartışırken Ann Boleyn olayını atlayalım? Veya, Büyük Katerina dönemini tartışırken neden 3. Petro'nun katlini söz konusu etmeyelim? Ayrıca, ne kadar rastlantısal ve konumuzla ilgisiz görünse de, eğer bu olayları yaşayanlar tarafından önemsenmişse, bunlar tarihin akışını etkilemiş olaylardır. Ama Ming arşivlerinde çalışırken insanı biraz usandıran şey bu gibi ayrıntıların çok yer tutması, bazen bütün bir on yılı anlatan kayıtların bu gibi dedikodudan ibaret olması.

Biraz düşününce insan fark ediyor ki zamanın yazarlarının hiç sözünü etmediği önemli bir olgu var: Ming Hanedanı iktidara yerleştikten sonra, İmparator hükümetin bel direği olmaktan çıkmış, yerini bürokrasi almıştır. Devlet bürokrasisi üyelerini kendisi, açık devlet sı-

Levent Şahverdi Arşivi

navları yoluyla işe alıyor, onları kendi koyduğu kurallar ve standartlara göre değerlendiriyor, disipline sokuyordu. Evet başbakanlık makamı, hanedan kurucusu tarafından ortadan kaldırılmıştı, ama bu boşluğu "büyük sekreterler" doldurmuştu. Başlangıçta imparatorun emir ve duyurularını kaleme almak için işe alınan bu okumuş kimseler, zamanla bütün bürokrasiyi temsil edecek güç ve nüfuza kavuşmuştu. Yine de, kararlara ve politikalara son şeklini vermek için imparatorun oluruna ihtiyaçları vardı.

Gerçekten de bu paradoksal ve görülmemiş bir durumdu. Bilimsel ve sistemli biçimde yönetimi imkânsız olan bir ülkede elbet anayasal bir monarşi düşünülemez. Diğer yandan, mutlakıyetin de sınırları vardı. İmparatorun kişisel gücü teorik olarak sınırsızdı, ama kendini geniş bir ülkede, sonsuz sayıda köy topluluğunu hassas bir denge içinde beraber tutmaktan sorumlu hisseden Beijing bürokrasisi, imparatorun, bu sonsuz yetkilerini kullanmasına izin veremezdi. Çözüm, ilâhi monarşi kavramını biraz insanlaştırarak yumuşatmak, bir çeşit iyi yürekli despotizmi zorunlu kılmaktı. İmparator varisinin, tahta çıkma sırası gelmeden ilan edilmesi gerekliydi ki, kendisini bürokrasinin edebiyatçı öğretmenleri eğitsin, kendi kendini sınırlama, başkalarına saygı ilkelerini öğrensin. 15. yüzyıl sonlarına doğru, imparatorlar anladılar ki kendileri için iktidar olmanın tek yolu cezalandırmaktır. Ama cezalandırmayı küçük dozlarda yapmak gerekliydi. Diğer yandan, sarayda durmak ve yorulmak bilmeden tekrarlanan ayinlerle o derece bir "taht mistiği" yaratılıyordu ki, sonunda kandırmaca ve yapay bir dünya doğuyordu. Böylece, hazır bir çözümü olmayan bir devlet sorunu saraya geldiğinde, imparatorun hakemliği çözüm yerine geçiyordu. Eğer imparatorun belli bir eğilimi veya görüşü yoksa, eski kurallar Tanrının Oğlu tarafından verilmiş kararlar olarak, mutlak şekilde baş eğmeyi gerektiriyordu. Akılcı çözümlerin olmadığı yerde, disiplin onun yerini alıyordu.

Şimdi, neden muzip imparator Cu Houcao'nun kendini, kurum olarak monarşiden ayırıp, bürokrasinin parçası olan "dük" ve "general" unvanları aldığını anlamak mümkün. Ama bürokratlar bu hafif-

Levent Şahverdi Arşivi

likleri hafife almadılar. Açıkça isyan edemezlerdi. Onun için pasif direnişe geçtiler. Diğer uçta Cu Youtang vardı: İçine kapalı, renksiz ve kokusuz tam bir Ming hükümdarı örneğiydi. Bu anlamda, beceriksizlik bir faziletti.

Diğer örneklerden de, bürokrasinin veraset konusuyla ne kadar yoğun olarak ilgili olduğunu görüyoruz. En büyük oğlun tahta çıkması ilkesini bir dogma haline getirdiler. Konu onlar işin hassas bir konuydu. Kendi güvenlikleri, taht mistiğinin devam etmesiyle mümkündü. İmparatorlar rast gele seçilseydi bu mistik inandırıcılığı yitirirdi. Memur sınıfında bu inanç sarsılırsa bunun sonuçlarının ne olacağını kestirmek güçtü. Bu noktayı anlayınca, birçok imparatorla ilgili hikâyeleri dedikodu veya kişisel yaşama müdahale olarak görmek mümkün değil. O kadar bilge insan bu konularda hayatlarını feda etti, çünkü onlar kendi düşüncelerinde yaşamsal anayasa ilkeleri için mücadele ediyorlardı. Yaklaşımları belki biraz sakardı, ama bu devirler de çapraşık ve güç yıllardı.

Ming İmparatorluğu'nun akılcı bir yönetimle yönetilmesi iki nedenle olanaksız hale geldi. Birincisi, babadan oğula geçen askerlik düzeni hızla bozuldu. İkincisi, aşırı derecede köy ekonomisine dayalı vergi sistemini islah etmek mümkün değildi.

Askerlik düzeninin bozuluşunu açıklamak kolay: Hanedanın ilk yıllarında askerlik hizmetine kaydedilen ailelerin büyük kısmı bu iş için gönüllü değildi, daha çok zorla kaydedilmişlerdi. Bu ailelere geçimlerini sağlamak için bir toprak verilmişse bu çok zaman özel kişilerin işlediği topraklar arasında dağınıktı. Zamanla topraklar satıldı veya kiraya verildi, aileler büyüdü ve dağıldı, ölümler ve firarlar orduyu gittikçe küçülttü. Bir çeşit askerî koloniler olan sınır birliklerinin durumu biraz daha iyiydi. 16. yüzyıl başlarında bu birlikler kendilerine verilen kadroların % 40 ı kadar mevcutlara sahipti. İçerdeki birliklerin mevcudu, olması gerekenin % 10 unun altındaydı.

Vergiler elbette Cu Yuencang tarafından belirlenen düzeyin çok üstüne çıkarılmıştı. Ama bu zamlar hiç sistematik olmayan bir biçim-

Levent Şahverdi Arşivi

de yapılmıştı. Hanedanın 276 yıl süren dönemi boyunca temel arazi vergisi pek az artmıştı. Ancak, çok sayıda zam, ek vergiler, taşıma hizmetleri, verginin hesaplanma şeklindeki değişikliklerle yapılmıştı. Genellikle bütün bunlar, yukardan gelen baskılara yanıt olarak yerel yöneticiler tarafından parça pörçük yapılmıştı. İlk yıllarda, yalnız zenginlerden istenen hizmet şeklindeki vergiler, önce orta büyüklükteki toprak sahiplerine daha sonra da bütün çiftçi sınıfına yaygınlaştırılmıştı. Parasız hizmetler paralı hale getirilmişti. Hizmet sırasının gelmesi 10 yıldan, önce 5 yılda bir gelen sıraya, daha sonra da yıllık hizmet olarak değişti. Bütün bu değişmeler, gerçekte arazi ve kişi başına alınan çok sayıda verginin, zamanla nakit gümüş olarak ödenen bir vergiye dönüşmesi eğilimini gösteriyordu. Her bucağın iktisadi yapısı ve gelişmesine bağlı olarak değişik uygulamalar vardı, ama 16. yüzyılın sonuna geldiğimizde bu eğilime "tek bir kamçı" adı verilmişti bile.

Uygulamada bütün vergileri bir kalemde toplamayı başaran ülke yok. Vergi mükelleflerine yeni mali yükler getirme hep süregelmiştir. Daha iyi yöntemlere sahip olmadığı için, merkezi hükümet gelir kaynakları ile harcama kalemleri arasında bağlantı kurarak, vergi daireleri ile harcamacı daireler arasında kısa yoldan ödemelerin yapılmasını sağladı. Vergilerin aynen yani tahıl, vb. gibi ürünler olarak toplandığı yıllarda bu gerekliydi, çünkü ulaştırma masraflarını en aza indiriyordu. Uygulama, nakit gümüş olarak vergilerin toplanması döneminde de devam etti. Ufak değişikliklerle bu uygulama, sonraki Çing Hanedanı tarafından da kabul edildi.

Modern vergicilik açısından bakılınca, bütün bu artışlardan sonra bile Ming vergileri yüksek sayılamaz. Gerçi, vergileme düzeyi bir bucaktan diğerine ufak tefek farklılıklar gösteriyordu, ama çok küçük toprak sahipleri dahil bütün çiftçilerin benzer oranlarda vergilenmesi yüzünden, özellikle fakir çiftçinin vergi yükü, ödeme gücünün ötesindeydi. Fakirleri vergi dışı tutmak veya zenginleri daha yüksek oranlarda vergilemek düşünülmüyordu. Bu haliyle bile vergi sistemindeki mükellef sayısı o kadar yüksekti ki, böyle teknik iyileştirmeleri sisteme sokmak yerel hükümetlerin teknik kapasitesinin çok üstündeydi. Bu-

Levent Şahverdi Arşivi

gün bile tam olarak kabul edilmemiş olan bu zaaf modern çağlarda Çin Devleti'nin geri kalmışlığının birinci nedenidir. Ming Devleti, imparatorluğun vergi kaynaklarını tam kullanamadığı için hükümet hizmetlerinin kalitesini yükseltmek de mümkün değildi. Zenginlerin vergilenmeyen gelirleri de üretken biçimde değerlendirilemedi: Bunlar ya tefecilikte veya aşırı gösteriş harcamalarında kullanıldı. Devlet maliyesinin yönetimi, kalite bakımından köy ekonomisinin mali sisteminden daha ileri olmadığı için, devletin yerel sanayi ve ticareti desteklemesi, onun büyümesini sağlaması beklenemezdi.

Daha beteri, mali sistemin ülke ölçüsünde belirlenmiş bir yöntemi olmadığı için, vergi kaçaklarının ne kadar olduğunu ölçmek bilmek mümkün değildi. Uygulanan tek yöntem, yukardan aşağı uygulanan baskıydı. Alt kademelerdeki teknik yetersizlik nedeniyle, vergi gedikleri ve kaçakçılık devam etti; merkezden gelen vergi baskısı alt kademelerde zayıfladı. Bu tatsız düzen sürdü gitti.

16. yüzyıl ortalarında, ülkenin barış havası, Batı kaynaklarında "Japon Korsanları" adıyla anılan *wokou* istilasının, Çin'in doğu sahillerinde yarattığı karışıklık dalgalarıyla bozuldu. Gerçekte bu istilacıların liderleri ve katılanların çoğu da Çinliydi. Ancak, istilanın örgütlendiği yer Japonya idi ve askerî malzeme ve yetenek Japonlar tarafından sağlanıyor, Çinliler yardımcı bir rol oynuyordu. Açık denizlerde savaşmadıkları için bunlara korsan demek de doğru değil: Bunlar çok sayıda askerle sahillere çıkarma yapıp, kentleri kuşatıp ele geçiriyorlardı.

Yapısı gereği Ming düzeninin dışarıya kapalı olması gerekliydi. Bunun sonucu olan kaçakçılık, bir zamandan beri sahiller boyunca uluslararası maceraperestlerden oluşan kaçakçı gruplarının doğmasına neden olmuştu. Bunlar arasında devlet memurları olduğu gibi yerel ileri gelenler de vardı. Devletin bir deniz yargı ve polis örgütlenmesi olmadığından, bazı güçlü gemi kaptanları deniz ihtilaflarını özel güç kullanarak çözüyor, denizlerde, devletin yapması gereken fakat yapamadığı yargı ve infaz rolünü özel kişiler oynuyordu. Bu kişiler zamanla korsan liderliği kimliği kazandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kişiler açıkça gemilerini karaya çekip, köylüleri yargılanmak için özel "mahkeme"lerine çağırmaya başladığında, hükümet telaşlanmaya başladı. Yerel hükümet yetkilerinin böyle gasp edilmesi, rejimin kırsal özelliğini hem kuramsal hem de uygulama alanında yerle bir ettiği için şiddetle sona erdirilmeliydi. Ancak, sorun devam edip ciddileştikçe, hükümetin ne kadar zayıf durumda olduğu ortaya çıkmaya başladı. Alay ve taburların çoğunu seferber etmek mümkün değildi. Aceleyle bir araya getirilen askerler ne savaşmasını biliyordu ne de istekliydi. Üstelik, acil ihtiyaçları karşılayacak hazır mali kaynak yoktu. Güneydoğu sahilleri, 1553 yılından başlayarak, yirmi yıl boyunca *wokou* tarafından harabeye çevrildi.

En sonunda, korsanlar, bütün bir orduyu sıfırdan başlayarak toplayan, eğiten ve teçhiz eden yetenekli general Çi Ciguang tarafından bozguna uğratıldı. Tek tek bizzat seçtiği subayları etrafında bir kardeşlik çemberi oluşturmuştu. Askerler iç bölgelerden gelen çiftçi çocuklarıydı. Eğitimde hareketlilikten çok kararlılık öğretiliyordu. Durup dinlenmeden talim yapılıyor, takım halinde savaşma öğretiliyor, emirlere uymamanın cezasının ölüm olduğunun altı çiziliyordu. Piyade askerine verilen maaş, tarım işçisi ücretinin biraz üstündeydi, dağıtılan teçhizat tümüyle yerli üretimdi. Siyasal bakımdan bu ordunun hiçbir elit tarafı yoktu. Hanedanın kırsal felsefesine tam olarak uygundu. Harcamalar, mevcut bütün vergilerin üstüne eklenen bir ek vergiyle karşılanıyordu. Yalnız korsanların etkin olduğu bölgede toplanan bu ek vergi, halk tarafından da iyi karşılanmıştı. Sadece bazı ilçelerde, çok fakir mükelleflerden de alınan bu ek vergi, ilerde toplanabilecek vergi kaynaklarını da kurutmuş olabilir.

Kuzeyde, Moğol lider Altan Han, 1540'lardan beri, Mançurya'dan Kokonur çölüne kadar uzanan bir bölgede büyük bir konfederasyon kuruyor, 100.000 atlıya yaklaşan bir ordu kurma olanağına kavuşuyordu. 1550'lerde, her son baharda Çin topraklarına akınlar yapmaya, bazen Beijing yakınlarına kadar sokulmaya başlamıştı. Neyse ki, Altan Han'ın sağlam bir tarımsal dayanağı yoktu, üstelik emrindeki Çinli danışman sayısı azdı. 1570 yılında, Çin'in sınır komutanla-

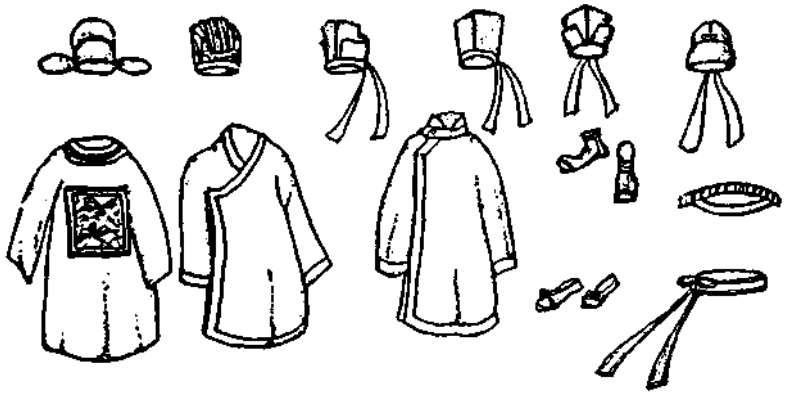
Levent Şahverdi Arşivi

rı, Altan Han'ın torununun Çin tarafına geçmesinden yararlanarak, Altan Han'a Çin Prensi unvanı, Çin'de ticaret yapma ayrıcalığı ve yıllık haraç vererek bir barış antlaşması yaptılar. Bütün Ming Hanedanı döneminde, Moğollar bir daha Çin Devleti için bir tehdit oluşturmadılar. Bir başka deyişle, ne Altan Han ne de *wokou* Çin Devleti'ne kafa tutacak güçte olmadıkları için, imparatorluğun önemli bir reforma gitmesi de gerekli olmadı.

Bu dönem bize durağan ve iç kapatıcı gelebilir, ama o zamanlarda yaşayanlar böyle hissetmemiş olmalılar. Özellikle, statükodan memnun memur-aristokrat sınıflar için, toplumsal barış ve devamlılık dönemi hoş yıllar olmuş olmalı. Devlet memuru sınavını kazanan birisi, sosyal elitin bir parçası olarak geleceğe güvenle bakabilir, bir orta veya büyük toprak sahibi çiftçinin gelir düzeyindeki geliriyle rahat bir yaşam sürebilirdi. Toprak ve ev gibi gayrı menkuller, bir aile üyesinin devlet sınavlarında gösterdiği başarı veya başarısızlığa bağlı olarak, sıkça el değiştirebilirdi. Diğer yandan, devlet hizmetlerinde dürüstlük sadece göreceli bir kavramdı. Herkesi biraz daha zengin olmaya iten, modern zamanlarda yaşadığımız iktisadi itme olmadığı için, rahat bir devlet hizmetinden sonra, aşırı zengin olmasa da rahat bir emekliliğe kavuşmaktan başka bir şey istenmezdi.

Bu koşullar, insanlarda iç hayata dönük bir dünya yarattı. Zamanın şiir, düz yazı, resim ve felsefi sohbetlerinde yankısını buldu. Pek az istisnayla, Ming edebiyatçıları ve ressamları hep asil sınıflardan çıktı. Rahat bir yaşamı ve bol vakti olan bu kişiler, dış dünyayı kendi zihinlerinin parıltılarıyla algıladılar. Ming döneminde hikâye yazarlığı çok önemli bir meşgaleydi. Bu hikâyeler, tarihsel, sosyal, fantezi dünyası ve erotik temaları içerirdi. Bu zamanın değerli hikâyelerinin hepsi hiçbir eksiği olmayan bir dünyayı tasvir ediyordu. Yazarlar, işledikleri kahramanları ve olayları, büyük bir güvenle, kendisine simetrik yollardan ve kocaman bir çember çizerek ulaşılan bir muazzam yapıya oturtuyorlardı. Gerçekçi öğeler bile bu hazır kalıp evrensel şema içinde işleniyordu. Bütün bunlar da yetmezse, hikâyeciler, satırları ara-

Levent Şahverdi Arşivi

Asilzade sınıfın giysileri, bir yandan devlet görevlisi olduklarını, diğer yandan, rahatlık içindeki özel hayatlarını düşündürüyor.

sına kafiyeli satırlar sıkıştırarak uslarının ne kadar olağan dışı büyüklükte olduğunu gösterirlerdi. Bu anlamda, bu hikâyecilerin sanatı, Japon taş bahçesi ustalarının sanatını andırır.

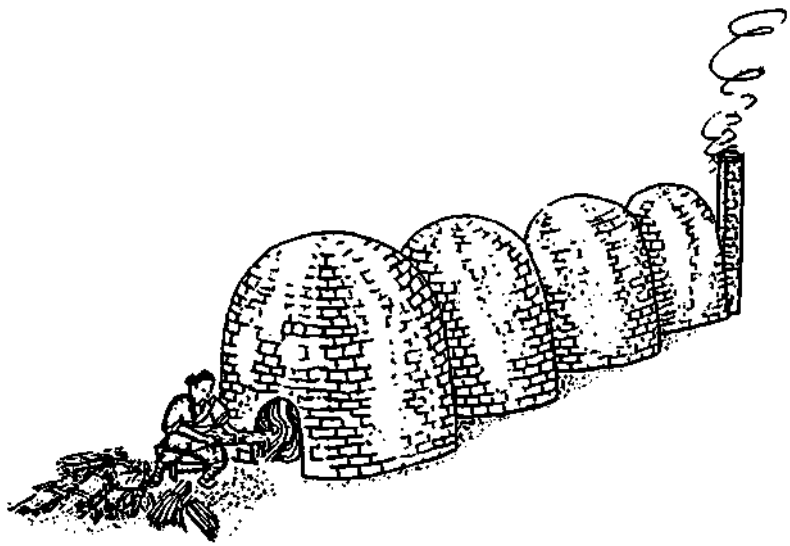
Ming yıllarının en büyük filozofu Wang Yangming'dir. O Budist aydınlanma doktrinini kendi Konfüçyüs araştırmalarına uyguladı. Wang'ın iç güdü kavramına verdiği önem, Ming döneminin sonlarına doğru, üstadın disiplinli düşüncesiyle pek ilişkisi olmayan çok sayıda düşünce okulunun ortaya çıkmasına neden oldu.

Asilzade-memur, yani Mandarin sınıfı için kültür sahibi olmak zengin olmaktan daha önemliydi. Okumuş-yazmış olmak, görgülü ve ince zevk sahibi olmak önde gelirdi. Onun için 1583 yılında Çin'i ziyaret eden İtalyan cizvit papazı Matteo Ricci, bütün ulusu "filozoflar"ın yönettiğini, hayranlıkla yazdı. Ama özellikle bu sınıfa yeni katılanlar için bir miktar gösterişe kaçmak kaçınılmazdı. Zengin bir asilzade ailesi kapısının önüne birçok bayraklar asarak ailesinde kaç kişinin devlet sınavlarını kazandığını, veya devlet hazinesine katkıda bulunarak "ortak-diplomalı" olduğunu ilan edebilirdi. Yerel ileri gelenlerden bazısı süslü bir tahtırevanda, etraflarında kalabalık bir hizmetçi topluluğuyla seyahat ederdi. Son Dönem Ming yıllarında, zenginlerin evlerini güzel-

Levent Şahverdi Arşivi

leştirmeye yarayan bahçecilik ve ince marangozluk önem kazandı. Sanattan anlamak ve antikacılık önem verilen alanlar oldu. Bazen iyi bir antika mürekkep hokkası 40 ons (1 132 gram) gümüş ederdi. Bu kadar gümüş, orta halli bir köylü ailesinin bir yıl geçimine yeterdi.

Ancak, bu dönemde bir kapitalist sınıfın yükselmekte olduğunu ileri süren kuramlar içerikten yoksundur. Bazı tuz tüccarlarının son derece zengin olduğu doğrudur ama bunların sayısı son derece azdır. Ticari tarım yapanların sayısı da çok azdı ve bu konuda öncülük yapanların arkasının geldiği de kuşkuludur. Pamuklu dokuma sanayii, ortakçı çiftçilerin kadın ve çocuklarının gelirlerini biraz arttırmak için çalıştığı bir ev sanayii olarak kaldı. Zamanın Avrupa'sında kullanılan "putting out" sistemine[1] benzer tarafları olsa da, tek başına sosyal değişmeyi başlatacak önemde değildi. Her şeyden önce, Son Dönem

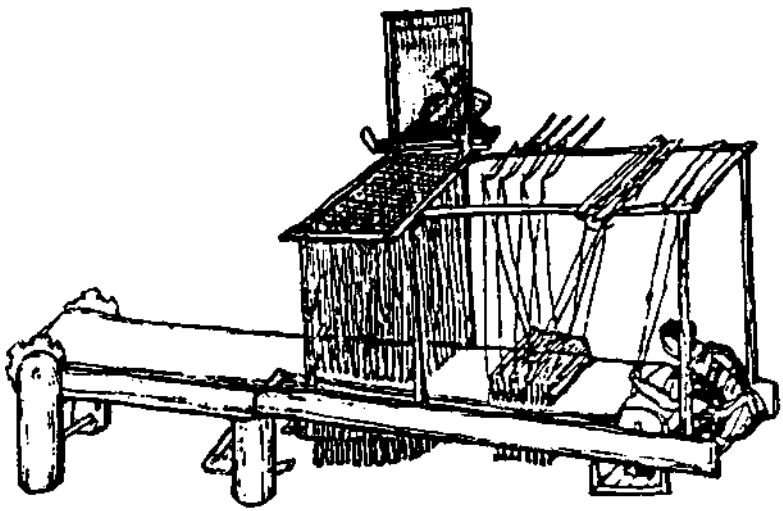
Ming dönemi porselen fırınları.

1 Genellikle büyük tüccarların, malzeme vererek ev tezgâhlarında iş yaptırıp, çıkan ürünleri toplayıp pazarlaması.

Levent Şahverdi Arşivi

Ming yıllarında kapitalist gelişmenin başladığını ileri süren teorinin en zayıf tarafı bu dönemde ulusal ekonominin hizmet sektörünün koşullarında yatar. Ne bankacılık ne de benzer kredi kurumları vardı. Sigortacılığın adı bile duyulmamıştı. Buna karşılık, binlerce, rehin karşılığı borç veren tefeci dükkânı vardı. Sermayenin birikimini sağlayacak ticaret hukuku veya medeni hukuk veya mahkemeler yoktu. Gerçekten, modern ticari işlemlerin yapılabilmesi için gerekli olan ve özel mülkiyet haklarını temel alan yasal uygulamalar, Mencius öğretisine ters düşer ve bürokratik yönetimin temellerini sarsardı. Daha önce de söylediğimiz gibi, 15. yüzyıl ortalarından sonra Ming hükümetleri yeni ve anlamlı bir maliye ve para politikası ortaya koyamamıştı. Modern ticaretin gerektirdiği bütün temel öğeler yokken ticaret nasıl gelişebilirdi?

Song zamanında en yüksek noktaya ulaşan teknik ilerlemeler, Ming döneminde güçlü bir şekilde devam etmedi. Su mühendisliği ve eczacılıkta Ming başarıları önemlidir. Ancak, iş gücünden tasarruf sağlayan ilerlemelere ilgi duyulmaması, bilgiyi bilgi için arama konusun-

Ming dönemi dokuma tezgâhı.

Levent Şahverdi Arşivi

daki boşluk yüzünden evrenin sırlarını daha iyi anlamak için gereken ilerlemeler durdu.

Ming porselencileri, çeşitli özelliklere sahip porselen üretmek için birbirine bitişik ve ısının birinden diğerine geçişine yarayan fırınlar yapmasını biliyorlardı. Bu, zamanın ihtiyaçları için yeterliydi. Daha iyisini yapmak, örneğin fırınların ısı geçirmezliğini artırmak gibi bir gayrete gerek yoktu. Dokuma tezgâhının üstüne tünemiş çırağa ilmikleri hangi sırayla yapacağı gerekli emirler verilerek sağlanabildiğine göre, daha ileri dokuma tezgâhlarına ne gerek vardı. Bu suretle, ustalık son derece ilerledi, ama bilim yerinde saydı.

Tarımda en önemli olaylar, tütün, yer elması, yer fıstığının Yeni Dünyadan Çin'e girişiydi. Yer fıstığı ve yer elması özellikle önemliydi, çünkü bu bitkiler o zamana kadar işlenmeyen dik yamaçlarda yetiştirilebiliyordu. Ancak, tarım usullerinde ve tekniklerinde hiçbir değişme olmadı. Kubilay Han'ın emriyle hazırlanmış olan *Tarım Aletleri Resimli El Kitabı* 'ndaki aletler yüzyıllarca değişmediğine göre, geleneksel tarım ekonomisi çerçevesinde, tarım teknolojisinin sınırlarına uzun zamandan beri ulaşılmıştı.

Diğer yandan, hiçbir diğer hanedan Ming kadar Çin'in çekirdeğine, anayurduna kültür ve inanış birliği vermedi. Ming döneminin ortalarından sonra, Çin kuzeyinde yerleşmiş olan halklar bir daha hiçbir yabancı özelliği göstermedi. Güney Çin'de iller arasında nüfus hareketleri oldu, bazı azınlık grupları, özellikle güney batıda, baskı altına alındı. Geleneksel Çin'in nüfusu konusunda tahminde bulunmak riskli bir iştir, ama tarihçiler genellikle 1600'de nüfusun 150 milyona ulaştığı kanısındadır. Bu o zamana kadar ulaşılmış en yüksek nüfustur. Çin vatandaşlarının denize açılması yasaklanmaya devam ediyordu, ama güney doğu Asya ülkelerine göç hiç durmadı. Beijing, 1567 yılında, bugünkü Amoy (veya Şamen, "Xiamen") yakınlarındaki Yuegang kentinde sınırlı bir deniz ticaretine izin verdi. Faal deniz ticaretinin Makao'dan Guangcou'ya kayması da 1578 yılında olmuş olabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Nanjing'e 1595, Beijing'e 1598 yılında ulaşan Matteo Ricci, Son Dönem Ming konusunda ilginç bilgiler vermiştir. Şimdi içinde bulunduğumuz zamanın verdiği perspektifte baktığımızda, 16. yüzyıl sonundaki Çin'i bir yeşim taşı yontması gibi görüyoruz: Kendi kendine yeterli bir güzellik, ama yapısında gizli olan bir kırılganlık. Kendi kanunları ve kurumlarının sınırlamaları içinde, iç gelişme olanakları neredeyse tükenmişti. Doğal olarak, kendi güçlerini seferber edemeyen bir devlet, dış baskılara dayanacak gücü bulamazdı.

Gerçekte, Ricci Büyük Kanal yoluyla başkente gelmeden önce, Ming İmparatorluğu, yeniden doğuşunu sağlayacak son girişimini yapmış bulunuyordu. Bu gayret, Büyük Sekreter, Wanli İmparatorun öğretmeni Cang Juceng'in kararlılığı sayesinde yapılmıştı. İmparator 1572 yılında dokuz yaşında tahta çıktığında, ana imparatoriçenin de rızasıyla, Cang imparatorun velisi rolünü yüklendi. Saray içindeki baş hadımla olumlu iş birliği yapan Cang, unvansız bir başbakan gibi çalışma gücüne kavuştu. Kendi güvendiği kimseleri devletin çeşitli yerlerine getirerek, denetim, eğitim ve icra dallarında büyük nüfuz kazandı. Yorulmak bilmeyen Cang, valilere ve genel valilere, çok farklı konuları tartışan çok sayıda mektup gönderdi. Böylece, valiler merkeze kanun ve usul önerilerini bildirmeden önce, genel ilkeler resmi olmayan yollarla kesinleşmiş oluyor ve Büyük Sekreter, çocuk imparator adına gerekli metinleri hazırlıyor ve yayınlıyordu. Terfilerini sağlayarak taraftarlarının sayısını ve gücünü arttırdı. Büyük Sekreter Cang devleti bu incelikli yollarla başarılı şekilde on yıl süreyle yönetti ve 1582 yılında elli yedi yaşında zamansız olarak öldü.

Bu çok zeki, gayretli ve yılmaz adamın karşılaştığı en büyük güçlük şuydu: Bu imparatorluk yeniden yapılandırılamayacak şekilde kurulmuştu. Bu bir ulus olmaktan çok kültür topluluğuydu. Mali kaynaklar dağınıktı ve babadan oğula askerlik sistemini birçok bölgede ortadan kaldırmak imkânsızdı.

Cang'ın yaptığı sonunda bir reform değildi; ne büyük ne küçük. Bu sadece biraz kemer sıkmak ve yönetimde disiplinin yeniden kurulmasından başka bir şey değildi. Onun yönetiminde birçok harcamalar

Levent Şahverdi Arşivi

kısıldı, ertelenebilir projeler ertelendi. Hesaplar sıkı sıkıya denetlendi, yerel yönetim düzeyinde harcama kısıtlamaları için baskılar durmaksızın arttırıldı. Vergi kotalarının karşılanması için bütün memurlar seferber edildi. Kotalarını karşılayacak kadar vergi toplayamayanlar terfi edemezdi ve emeklilikten sonra bile hesap vermeye çağırılabilirdi. Bu gayret, aynı zamanda Altan Han'la yapılan barış ve korsan *wokou* karışıklıklarına son verilmesi sonunda hazine, on yılda 12.5 milyon ons gümüş biriktirdi. Sonradan, 1592 ve 1597'de iki sefer Kore'ye, istilacı Japon Toyotomi Hideyoşi kuvvetlerine karşı Ming ordularını göndermek gerekti. İki taraf da büyük hatalar yaptı ve savaş sonuçsuz bitti. Ama Çin birlikleri, Hideyoşi'nin 1598'de ölümüne kadar direndiler ve böylece zafer kazanmadan savaş hedeflerine ulaştılar. Bu başarının arkasında, Cang Juceng zamanında biriktirilen para vardı.

Ancak, Cang ne hükümeti ne de bürokrasiyi yeniden yapılandırmaya girişti. Sınır birliklerini güçlendirmek dışında, reform denebilecek en önemli girişimi, 1580 yılında bir ulusal arazi sayımı yaptırması oldu. Ne yazık ki, sayımın bütün sonuçları toplanmadan Büyük Sekreter öldü. Arkasından yerine geçenler bu konuyla ilgilenmediler.

Cang'ın bu sınırlı kampanyaları bile bürokrasinin yaşamını güçleştirdi. Tutumlu yaşam yanlısı kampanyaların örgütlevicisi ölünce, onun düşmanları, sürgüne gönderdikleri ve dürüstçe Büyük Sekreterin yanıldığını düşünenler bir araya gelip, Cang yanlılarını bürokrasiden temizledi ve onun programlarına son verdi.

Artık erginleşen Wanli İmparator da öğretmeninin tahtı aldattığı ve yetkilerini kötüye kullandığına inandırıldı. Cang Juceng'e yaşamında verilmiş olan unvan ve nişanların ölümünden sonra iptalini emretti. Genç hükümdar fark etmedi ki, bürokratlar, aralarındaki her zaman var olan fakat açığa vurulmayan görüş farklılıkları, anlaşmazlıkları, bu vesileyle örgütlü klikler oluşturmak için kullandılar. Wanli'nin kendi varisini belirlemek konusunda gösterdiği beceriksizlik durumu daha beter etti. Cang'ın politikaları ve varis tayini işi birbiriyle ilişkisi olan konular değildi. Ama zamanın insanları her ikisini de bir anayasa ve ahlaki değerler konusu olarak değerlendirdi. Bu tartışmalar par-

Levent Şahverdi Arşivi

tizan entrikaları alevlendirdi. 1587 yılından sonra imparatorun kendisi eleştiri konusu olmaya başladı: Olağanüstü masrafçıydı, tembeldi, üçüncü oğlunun annesine fazla düşkündü.

Başlangıçta Wanli çılgına döndü. Ama sonra fark etti ki ne kadar çok kimseyi cezalandırsa, düşmanlarının safları o kadar artıyordu. Ondan sonra, kendisi de pasif direnme uygulamaya başladı. Şikâyetleri cevapsız, önemli mevkileri boş bıraktı, bir süre sonra kendini tümüyle kamu yaşamından çekti.

Yaptığı bürokrasiye yapılabilecek en büyük kötülüktü. Çünkü, bürokrasideki anlaşmazlıkları kesin ve bağlayıcı biçimde çözebilecek otoriteye sadece kendisi sahipti. Bu durumda hücumlar ve eleştiriler Büyük Sekretere yöneltildi. O kadar ki bu işi yüklenecek ehliyetli birisini bulmak güçleşti. Durum gittikçe bozulmaya başlayınca, bir kısım genç devlet memurları kendi aralarında örgütlenip, hanedanı kurtarmak amacıyla bir "ahlâki silahlanma" hareketi başlattı. Liderlerinin çoğu Wuşi'deki Donglin Akademisinden geldiği için, tarihçiler buna "Donglin Hareketi" adını koydu. Ama eğer amaçları hanedanı kurtarmak idiyse daha kötü bir zaman seçemezlerdi. Biliyoruz ki Ming bürokrasisi zaten soyut ahlâk ilkelerinin ağırlığı altında hareket yeteneğini kaybetmiş bir bürokrasiydi. Bu gençlerin başlattığı tartışma da tümüyle soyut ahlâk ilkeleri üzerine yoğunlaştığından, gerçek ve somut sorunları tartışan yoktu. Asıl sorun, zamanın birçok teknik sorunları gibi, "anayasa bunalımı"nın artık kimsenin çözemeyeceği kadar derinleşmiş olmasıydı. Danglin grubu kendi dar açılarından bakarak herkesin moral karakteri üzerine yargılara varınca, muhalifleri de kendilerini iyi öbürlerini kötü ilân etme hakkını gördüler kendilerinde. İmparator bu arada tartışmalara kayıtsızdı ve tartışanlara mesafeliydi.

Daha sonra, Wanli'nin oğlunun hükümdarlığı sadece bir ay sürdüğünden onun yerine geçen Wanli'nin torunu olan 15. imparator Cu Youciao zamanında bir hadım diktatör iktidarı ele geçirdi. Onun zamanında devlet memurları gizli polis tarafından taciz edildi. Bu durum halkı rahatsız etti. Ama modern tarihçi tarihi kayıtları incelediği zaman açıkça görülüyor ki o tarihte bürokrasi, kendi aralarındaki bit-

Levent Şahverdi Arşivi

mez tükenmez ve hedefsiz tartışma ve bölünmelerle artık yönetilemez bir hale gelmişti.

Wanli'nin uzun hükümdarlığı zamanında zannedildiğinden fazla şeyler oldu. Dolaşıma giren gümüş, kuzeybatıdan çok güneydoğuya yaradı. Kuzeybatı eyaletleri Beijing tarafından sınır ordularına gönderilen yıllık tahsisatla ayakta kalıyordu. Zaten para basılmamış gümüş miktarı azdı. Öyle ki Cang Juceng hazine rezervleri topladığı zaman hemen deflasyoncu baskılar başlamış, önemli maddelerin fiyatları şiddetle düşmeye başlamıştı. Ming İmparatorluğu kuzeydoğuda Mançularla savaşmak zorunda kalınca, mali kaynakların savaşa gitmesi, kuzeybatı eyaletlerine zarar vermiştir. Bu bölgede başlayan haydutluk ve baş kaldırma hareketleri yaygınlaştı. Sonunda, bu güçlüklerin Ming Hanedanı'nın sonunu getirmesindeki önemi yabana atılamaz. Elbette, Ming sarayının kendi iç çekişmeleriyle paralize olduğu yıllarda bütün ülkede yerel yönetimlerin kalitesinde düşme oldu.

Hanedanın yıkılmasında, Wanli'nin tembelliği ve masrafçılığı gibi hemen göze çarpan nedenlerin yanında bu gizli nedenlerin de önemli olduğu göz önüne alınmalıdır. Hiçbir yandan hiçbir kurtarıcı öneri veya etkinin gelmemiş olması gerçekten moral bozucudur. Cang Juceng'in ölümünden sonra unvan ve nişanlarından mahrum edilmesi artık herkese ilan ediyordu ki bu hanedanda reform mümkün değildir.

İçten pazarlıklı ve bencil Wanli de bu gidişten nasibini aldı. 1619 yılının Nisan ayında, ölümünden az önce o da, 100.000 kişilik ordusunun, 60.000'den fazla süvarisi olmayan Nurhacı tarafından Mançurya'da bozguna uğratıldığını gördü. Nurhacı, ateşli silahları olan Ming askerlerine karşı süvarilerini gönderme cesaretini göstermişti. Elimizdeki belgeler gösteriyor ki, geleceğin Mançu Hanedanı'nı kuracak olan Nurhacı, rakibinin bütün zayıflıklarını yakından biliyordu; rakibin tanrı tarafından görevlendirildiği fikrine meydan okuyordu.

Nurhacı bir başka savaşta ölecekti. Cu Yicun veya Wanli İmparator daha bir yıl kadar yaşadı. Sonra taht, o kadar tahta çıkmasını önlemeye çalıştığı oğluna gitti. Bir ay sonra taht, yedi yıl hüküm sürecek olan toruna geçti. Bir diğer torun da on yedi yıl hüküm sürdükten

Levent Şahverdi Arşivi

sonra hanedanın düşüşünü gördü ve kendi canını aldı. Bu çeyrek yüzyıl, kaderi yazılmış bir hanedan için karanlık bir dönemdi. Ming İmparatorluğu iki ayrı cephede ümitsiz bir savaş veriyordu. Bir yanda kuzeybatıda isyancı köylüler ve kuzeydoğuda Mançu süvarileriyle savaşırken, diğer yanda güneyde bulunan mali kaynaklarını seferber edemediği için savaş gücü tükeniyordu. Tavizsiz ve ateşli karakteriyle son imparator sadece dünyaya, içinde bulunduğu bu trajik rolde, elinden geleni yaptığını gösterebildi. Başka bir şey başaramadı.

Levent Şahverdi Arşivi

16
Mançuların Rolü

Bir milyon dolaylarında bir nüfusu olan Mançuların, 1644 yılında, Çin tahtını ele geçirmelerini izah etmek güçtür. Daha son zamanlarda, 1599 yılında, o zamana kadar sadece bir konuşma dili olan dillerini yazmaya başlamışlardı. Sahip oldukları ve kabilelerine bir bürokratik hava veren, kendilerine bir seferberlik usulü ve tarımsal dayanak sağlayan "sancak sistemi" 1601 yılında ortaya çıkmıştı. Kendilerine Mançu ismini 1635 yılında vermeye başladılar ve aradan bir yıl geçtikten sonra Çing Hanedanı'nı ilan ettiler. Aradan yarım yüzyıl geçmeden bu dağınık düzen kabileler konfederasyonu, derin bir kültür mirası olan muazzam bir imparatorluğun başına geçti.

Çing'in Çin'i istilâsı, diğer yabancı hanedanlardan farklı oldu. Daha önceki istilacılar, Çin'in bölünmüşlüğünden yararlanarak başa geçmeyi başaran taraf oldu. Daha önce gelenler, önce Büyük Surlar içinde kendilerine yer edindiler, orada bir süre karmaşık bir nüfusu yönettikten sonra güneyi istila ettiler. Mançular Çin'in tümünü dışardan gelen bir hücumla ve bir çırpıda ele geçirdiler.

1644 yılı başlarında isyancı köylü lideri Li Ziçeng, Beijing'e arka kapıdan girdi. Önce Büyük Sur boyunca yüksek tepeleri, arkasın-

Levent Şahverdi Arşivi

dan Ming mezarları bölgesini ele geçirdi ve sonra başkente girdi. Li'nin sarayın çevre duvarlarını aşmasından birkaç saat önce imparator Cu Youcian kendini astı. Bıraktığı vasiyet "Haydutlar! Lütfen benim vücudumu istediğiniz gibi parçalayın. Ama size, tebaamdan herhangi birine dokunmanızı yasaklıyorum" şeklindeydi. Bugün, saray avlusunun kuzeyinde yüksekçe bir yerde olan öldüğü yeri görüp heyecan duymamak mümkün değil.

1644 ilk baharında, imparatorluğu bir felaketten koruyabilecek tek birlik Wu Sangui komutasında, Mançurya tarafındaki kaleyi korumakla görevliydi. Beijing köylü isyancılar tarafından tehdit edilmeye başlayınca, Wu'ya, kaleyi terk edip Beijing'in yardımına gelmesi emredildi. Ancak, hanedan, planın tam olarak uygulanmasından daha çabuk düştü. Wu, kentin kapısını Mançu askerlerine açtı. Çünkü onların yardımına ihtiyacı vardı; Beijing garnizonu isyancılara teslim olmuştu. Li Ziçeng isyanı bu koşullarda ezilmişti. Ondan sonra bir efsane ortaya çıktı; General Wu'nun hanedan veya imparatorun kaderine aldırdığı yoktu. Kendisi aslında Li'ye teslim olmak üzereydi. Ama sevgilisi Çen Yuenyuen'in, Li tarafından esir edildiğini öğrenince kararından vazgeçti ve Mançu kartını oynayarak yüzyıllar boyu milyonlarca Çinlinin kaderini etkileyecek olaylar dizisini başlattı. Bu masal, zamanın saygın edebiyatçılarından biri bu konuda bir şiir yazınca inanılırlık hattâ tarihsel saygınlık kazandı. Bu edebiyatçı, Wu Meicun, bir Ming devlet memuruydu ve sonradan Çing döneminde, İmparatorluk Üniversitesinin rektörlüğüne kadar yükseldi.

Bu hikâyeler, doğru bile olsalar, konunun özüne gitmiyor, sadece o zamanların Ming İmparatorluğu'nun ruh halini yansıtıyorlar. Hanedan öyle kurulmuştu ki, yapısı ve kurucu ilkeleri son derece basitti. Ama bu basit çatının altında inanılmaz karmaşık ilişkiler gelişmişti. Çok zaman, bu karmaşıklıktan doğan anlaşmazlıkları, basit olan kuruluş ilkelerine başvurarak çözmek olanaksızdı. Karşılıklı saygı ve kendini sınırlama ilkesi, kimsenin serbestçe konuşup açıkça çıkarlarını savunmasını olanaksız kılıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi,

Levent Şahverdi Arşivi

Ming'in son dönemlerinde devlet maliyesi ve askerî insan gücü sorunları çok acil bir hal almıştı. Bu sorunların etki alanı çok geniş ve çözümünden birçok kimse sorumluydu. Ama bu çetin sorunları çözmek için gerekli zihinsel aletler olmadığından, insanlar, imparatorun varisinin kim olması gerektiği veya daha genel olarak ahlaki standartların ne olması gerektiği gibi "yumuşak" sorunlarla uğraşır oldu. Hanedanın batışı da benzer şekilde, biraz da entelektüel incelik eklenerek, ele alındı. Olup biteni görmemenin nedeni zamanın insanlarının görüş çarpıklığı, veya suçluluk ve huzursuzluk duygusundan kurtulma isteği olabilir. İzahı ne olursa olsun, zamanın insanları, bu son derece karışık kısa dönemde hızla gelişen olayları, şimdi bize sağlıksız ve hattâ anormal gelen etkiler altında, ilgisiz açıklamalarla geçiştirdiler.

Ming taraftarları için, Beijing'in isyancıların eline geçtiği 25 Nisan 1644 günü trajik bir gündü. O gün maliye bakanı Ni Yuenlu evinde kendini astı. Arkasından, ailesinin 12 ferdi aynı şeyi yaptı. İntihar eden başkaları arasında, bayındırlık bakanı, adalet bakan yardımcısı ve yüksek mahkeme başkanı vardı. Orta ve küçük rütbeli memurlar arasında, hanedandan sonra hayatta kalmak istemeyenlerin sayısı bilinmiyor ama çok yüksekti. Saray bahçelerinden akan nehirde 200 kadın kendini sulara atarak boğdu.

Bu görünüşe göre, Ming Hanedanı, tebaasının bağlılığını tümüyle kaybetmemişti. O zaman nasıl oldu da, sadece iki buçuk ay önce Şian'da kendini imparator ilan eden Li Ziçeng, Sarı Nehir'i geçti, Şanşi eyaletini bir boydan bir boya kat etti, Büyük Surdaki kaleyi fethetti ve başkent garnizonunu yendi?

Çing fethinin hemen arkasından, bu yabancı rejime karşı direniş, önce Yangtse deltasında çeşitli yerlerde, daha sonra Huguang ve Gunagşi'de başladı. Bunlar kesin olarak gösteriyor ki, doğru dürüst yönetilselerdi, güney halkları Mançulara karşı direnmeye hazırdı. O zaman neden bu insanlar daha önce gereken mali ve insan gücü kaynaklarını devlete sağlayarak düşmanın bu kadar yakınlarına kadar gelmesini önleyecek sağduyuyu gösteremeyecek kadar dar görüşlüydü?

Levent Şahverdi Arşivi

Bu soruların basit yanıtları yok.

Bu trajedinin büyüklüğü, temel sorunları araştırmayı gerekli kılıyor. Tarihçiler arasında görüş birliği var ki, Ming Hanedanı mali nedenlerle çöktü. Paralı askerlerin ödenmemiş parası 1644 yılında milyonlarca ons gümüş değerindeydi. Birliklerin çoğu aylarca, bazıları yıllarca para alamamıştı. Bu durumun arkasında, halkın aşırı derecede vergi yükü taşımakta olduğu düşüncesi yatıyordu. Ama gerçekte, ek vergiler halkın ödeme gücünü aşmıyordu. Gerçekte olan, seferberliğin getirdiği görülmedik baskı altında mali yönetimin çözülüp dağılmasıydı.

Devlet birçok bakımdan başarısızdı. Birincisi, imparatorluk iki cephede birden savaşmak zorunda kaldığı zaman, en fazla vergi yükü kaldırabilecek bölgeler daha fazla vergilendirilmeliydi. Ancak elinde güvenilir veri tabanı ve kullanabileceği yetki olmayan Maliye Bakanlığı, çoktan geçersiz hale gelmiş arazi kayıtlarına bakarak vergi yükünü yatay bir şekilde her bucağın yükü aynı olacak şekilde dağıtıyordu. Bu yaklaşım, durumu kötü olan bazı bucak halkına dayanamayacakları ağırlıkta bir yük getiriyordu. Daha 1632'de, bucakların dörtte birinde vergi borçlarının %50'si ödenmemişti. Daha sonraları, 134 bucağın devlete hiçbir vergi ödeyemediği yıllar oldu. İkinci olarak, bir vergi dairesi içinde de vergi yükü yatay bir biçimde eşit bir oranda dağılıyordu. Eskiden, bazı zengin ailelerden para karşılığı asalet unvanı satın alanlar devlete toptan bir ödeme yapmış, karşılığında vergi indirimi veya muafiyeti elde etmişti. Hanedanın sonuna doğru, bazı bucaklarda bunların sayısı binden fazlaydı. Böylece zaman içinde vergi yükü, en az ödeme gücü olan küçük mükelleflere kaydırılmıştı. Üçüncü olarak, alınan askerlik vergisi, az sayıda istisna dışında gümüş olarak toplanıyordu. Yıllık hedef 20 milyon ons idi ve bunun büyük kısmı Yangtze nehrinin güneyindeki eyaletlerden toplanıyordu. Zamanın bir yazarı halkın elinde dolaşımdaki gümüş miktarını 250 milyon ons olarak tahmin ediyor. Bu durumda alınan nakit vergi, dolaşımdaki paranın aşırı yüksek bir oranını teşkil ediyordu. Dördüncü olarak, bu nakit harcamanın üretim ekonomisinde karşılığı yoktu. Güneyden toplanan

Levent Şahverdi Arşivi

5 milyon ons dolaylarında gümüş, normal zamanlarda kuzey sınır eyaletlerindeki orduların pamuk, pamuklu dokuma ve diğer iaşesi için güney eyaletlerinde harcanırdı. Bu şekilde para ve üretim dolaşımı dengedeydi. Ancak, askerî harcamalar birden büyük bir artış gösterince, nakit dolaşımını sağlayacak önlemler alınmamıştı. Bütün bu nakit paranın geri kalmış kuzey eyaletlerinde harcanması şiddetli bir enflasyon başlattı. Daha 1619'da, başkomutan Şiong Tingbi, Mukden kentinde, ne kadar para verirse versin askerlerine gerekli giyecek ve diğer malzemeyi bulamadığını bildiriyordu. Askerler, zırhlarını çıplak bedenleri üzerine giymek zorunda kalıyordu. Sonradan, denetim memurları, bazı subayları, harcanamayan külçe halinde gümüşü iç bölgelere gönderirken suçüstü yakalamıştı.

Ne Mançular ne de isyancılar böyle sorunlarla karşılaştı. Onlar işgal ettikleri bölge halkının sırtından geçiniyordu.

Mançular için 6 Haziran 1644'te Beijing'i ele geçirmek, hanedan değişikliğinin sadece başlangıcıydı. Buraya kalmak için geldiklerini göstermek için, güçlerini halka perçinlemek amacıyla bir seri yeni örgütlenme girişimlerine başladılar. Bu önlemler gösterdi ki, biraz da Çinli danışmanlarının yardımıyla Mançular, köhneleşmiş bir imparatorluğu nasıl gençleştirip dirileştireceklerini biliyorlardı. Ming Hanedanına son verip iktidarı ele geçirmeleri sebepsiz değildi.

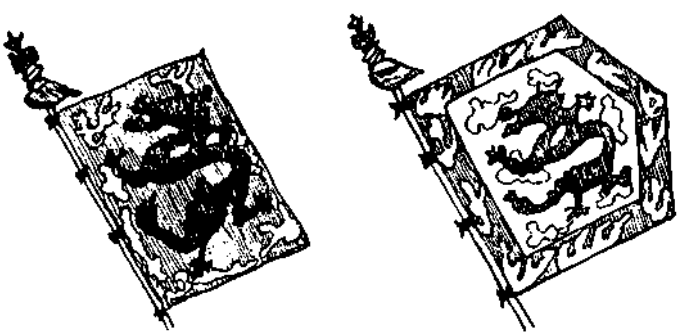
Durumlarını sağlamlaştırdıktan sonra ilk iş olarak kuzey Çin'de kendi "Sancak Sistem"lerini uygulamaya başladılar. Bir sancak askerî bir birlik değildi. Bir sancak, şemsiyesi altında, ihtiyaç olduğunda belli sayıda askeri devlete vermekle yükümlü, askerî kolonilerin toplandığı bir örgütlenme biçimiydi. 1646 ve 1647 yıllarında kuzey Çin'de geniş alanlar bu örgütlenmeye tahsis edildi. Bu alanlarda yaşayan toprak sahipleri başka yerlere nakledildi ve arazileri Mançurya'dan gelen ve babadan oğula askerlik görevi olan ailelere dağıtıldı. Böylece daha önceki hanedanı perişan eden askerî işgücü ve lojistik destek sorunları çözülmüş oluyordu. Ayrıca, eskiden devamlı kuzey sınırları tehdit eden ordu şimdi bu sınırların koruyucuydu.

Levent Şahverdi Arşivi

Güneyde, yeniden örgütlenen eski Ming birliklerini öncü kuvvet olarak kullanan Mançu orduları, direniş hareketlerini, özellikle yıkılmış olan hanedanın tahtına varis olduklarını ileri süren üç Ming prensin isyanlarını bastırdı. Bu iş tamamlandıktan sonra Mançular dikkatlerini orta bölgelere çevirdi ve askerî güçlerini özellikle büyük kentlerde yoğunlaştırdı. Fucian, Guangdong, Guangşi, Siçuan, Guizou ve Yunnan kentlerinin yönetimi, şimdi Mançu saflarına katılmış olan eski Ming generallerine ve bu arada elbette Wu Sangui'ye teslim edildi.

Demek ki işgal derinlemesine bir işgaldi. Mançurya anavatanına dokunulmadı. Kuzey Çin'de, muharip birliklere insan gücü ve lojistik destek veren örgütlenme yoğunlaştı. Yangtze'nin güneyinde işgal ordusu birlikleri kilit noktalara yerleştirildi. En güney bölgelerdeki Ming taraftarlarının etkisi bir süre daha devam etti. Ama bu konuda fazla Mançu insan gücü bağlamamak için, bu bölgenin güvenliği işgal güçleriyle iş birliğine hazır Çinlilere havale edildi.

Gümüş nakit olarak devlet gelirleri 20 milyon ons düzeyinde tutuldu ve bunun tamamına yakın kısmı güneyde harcandı. Bu düzenleme, "üç derebeyi"nin ortadan kalktığı yıl olan 1681 yılına kadar sürdü. Bütün ülkenin Mançu yönetimine geçmesi 1683 yılında Tayvan'ın da işgal edilmesiyle tamamlandı.

"Sekiz Sancak". Bunların dört rengi vardı: kırmızı, beyaz, sarı ve mavi. Her renk için bir düz bir de "kenarlı" sancak vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kamu maliyesinde, Ming'in başarısız ve Çing'in başarılı olmasının bir nedeni, bu sonuncuların nakit gümüşe bütün ülkeyi alıştırmaya çalışmak yerine, gümüşü kendi kontrollerinde olan ve nakit kullanımına aşina bölgelerde kullanması oldu. Diğer yandan eski Ming asilzadelerinin vergi muafiyetlerinin iptali hem yerel düzeyde vergi toplanmasını kolaylaştırıyor, hem de yeniden bu ayrıcalığı satın almak isteyenlerin yaptıkları ödemler devlet hazinesini rahatlatıyordu. Bu sonuncu uygulama, ilerde, yeni hanedanı da eskisini olduğu gibi güç duruma sokacaktı, ama bu güçlükler çok sonra ortaya çıkacaktı. Yabancı bir istilacı olarak Mançular vergi kanunlarını uygulatmak için gereken güce sahiptiler. Yangtze deltasında 1661 yılında, 13 617 vergi suçlusu belirlenmişti. Bu demektir ki bölgenin bütün eski büyük aileleri yakalanmıştı. Bazı aileler, kendilerini korkutmak amacıyla olacak, son derece küçük miktarlarda geçmiş yıllardan vergi borçlusu olmakla itham edildi. Ming Hanedanı'nın ihmal ettiği, bronz para basma işini Çing büyük bir enerjiyle başlattı. Yeni hanedanın ilk on yılında basılan küçük değerli bronz para miktarı, Ming'in 276 yıllık süresi boyunca bastığı paradan fazlaydı. Bu şekilde, fakir halkın eline ucuz ve kullanışlı para verilmiş oluyordu.

Bu dönemde Çin milliyetçiliği karışık bir konudur. İç güdü olarak, yerli halk bir yabancı işgalciyi efendisi olarak kabul etmezdi. Üstelik, Mançular daha on yıl önce İç Moğolistan'ı kuşatmış, Büyük Sur'u geçmiş ve kuzey Çin ovalarına kadar gelmiş, şehirleri kasıp kavurmuş ve halkın varını yoğunu talan etmişti. 1644'ten önce Mançular için çalışan Çinli danışmanlar esir olarak götürülmüş ve onlar için çalışmaya zorlanmıştı. Hatırlamak gerekir ki zamanın savaş adabına göre savaş esirleri öldürülür veya karşı tarafa geçerdi. Savaş esirinin kaçarak kurtulması güçtü ve hayatına mal olabilirdi. Bu durumda esirlerin karşı tarafın hizmetine girmesi doğaldı.

Diğer yandan, fizik görünüş olarak kuzey Çinlilerden hiç farkları olmayan Mançular, çok gayretliydi. Çin kültürünü benimsemek için büyük yetenek gösteriyordu. Yeni hanedanının gerektirdiği törenler ve saygı gösterileri dışında, etnik farklılıkları körükleyecek davra-

Levent Şahverdi Arşivi

nışlardan kaçınıyorlardı. Mançu ve Çinliler arasında evlilikler yasaktı ama kanun önünde bir ırkı diğerinden ayırt edecek kriterler belirlenmemişti. Mançular bir çeşit askerî kast sisteminin tepesindeydi ama hem Mançular hem de Çinliler için örgütlenmiş sancaklar vardı. 1644'te Beijing'i ele geçirdiklerinde, bütün Ming devlet memurlarının işlerine devam etmelerini emrettiler. Devlet memurluğu giriş sınavları hemen ertesi yıl 1645'te yeniden başladı. Çince konuşma ve yazmayı öğrenenler Mançulardı ve Çinliler Mançu dilini öğrenmek ve yazmak için bir gayret göstermedi. Çing imparatorları, Çin geleneklerinin, bir imparatordan beklediği gibi bir yaşam modeline, birçok Çin asıllı imparatordan daha yakın yaşadılar.

Tarihçinin bakış açısından, Mançuların başarısının nedeni, ülkeyi bir anayasal çıkmazdan kurtarmalarıdır. 17. yüzyıl ortalarında Ming imparatorlarının artık yerine getiremediği hakemlik görevini başarıyla yerine getirdiler. Cu'nun varisleri halkın gözünde artık saygınlıklarını yitirmişlerdi. Li Zıçeng, Beijing'i işgal etmeden önce, imparatoru bir asalet unvanıyla bir köşeye çekilmeye ikna etmeye çalıştı, ama başaramadı. Tanrının görevlisi unvanının, ölmekte olan bir hanedan tarafından bir Çinliye devredilmesi pek inandırıcı olurdu. Ama gerçekte, Cu Youcian'ın intihar notu (s.238), psikolojik bakımdan isyancılara öldürücü bir darbeydi – kendi boynuna geçirdiği ip kadar öldürücü. Bundan sonra hiçbir Ming tebaası iç rahatlığı ve temiz bir şöhretle isyancı lidere itaat edemezdi.

Pratikte, Çing Hanedanı'nın yaptığı, kurumsal bir değişiklik yapmadan imparatorluğu mali iflastan kurtarmaktı. Mançular Ming kanunlarını, bir zamanlar Cang Juceng'in uyguladığı disiplinle uyguladılar (s.238). Li Zıçeng'in daha az şiddet uygulayarak aynı otoriteyi sağlayabileceğinden şüphe etmek gerekir: Kendisi halkın gözünde bir kere haydut olarak damgalanmıştı.

Eski Ming memur sınıfının ikilemi buradaydı. Mencius'un öğretisinden kaynaklanan geleneksel devlet yönetimi kurallarına göre, hükümdarın şeceresi ne olursa oldun, genel olarak halkın mutluluğuna öncelik vermek gerekirdi. Bu bakımdan, Çing'e baş kaldırmaları

Levent Şahverdi Arşivi

için bir gerekçeleri yoktu. Diğer yandan, baş kaldırmamak, işbirliği yapmak demekti. Bu da zamanın düşünüşü çerçevesinde iç huzursuzluğu yaratıyordu. Çok muhtemeldir ki, bütün karışıklıkların açıklamasını bir güzel kadında bulan Wu Meicun (bkz. s.284 ve öncesi), yazdığı şiiri böyle bir huzursuzluğun etkisinde yazmıştı.

Bütün bu karmaşık durum nedeniyle, Mançu karşıtı duygular kolayca yatışmadı. Boyun eğmeyenler için ulusal gurur kişisel ve hanedan bağlılıklarıyla örtüşüyordu. Bazıları da bu durumu kendi karakterleri için bir sınav olarak algıladılar. Diğer bazıları da, köy ve kasabalarında yabancılara karşı direnirken, kişisel çıkarlarını şehit olma istekleriyle karıştırdılar.

Yangtze Deltasındaki direnişi harekete geçiren ilk neden, bütün erkeklerin saçlarını tıraş ettirmeleri emriydi. Saç biçim ve uzunluğunu belirlemek eski bir hanedan geleneğiydi. Ming Hanedanı'nın emri, bütün erkeklerin saçlarını uzatıp bükerek başlarının arkasında bir topuz şeklinde toplamaları ve tokalarla tutturmaları şeklindeydi. Bilinmeyen bir nedenle, Mançu adeti de, bütün erkeklerin saçlarının ön tarafını, tepeye kadar usturayla kesmeleri şeklindeydi. Yeni hanedan 1645 yılında, bütün imparatorlukta bütün erkeklerin saçlarını 10 gün içinde bu şekilde kesmelerini emretti. Bu emri yerine getirmemek yeni rejime açıkça meydan okumak gibi yorumlanacaktı. Çinli halk bunu çok aşağılayıcı bir adım olarak aldı ve Mançular da sanki imparatorluğun geleceği bu konuyla belirlenecekmiş gibi titizlikle vatandaşların saç biçiminde ısrarlı oldu. Özel bir konuşmada bu kararı eleştiren bir saray akademisi üyesi, başı kesilerek ölüme mahkûm edildi; saray mensubu olduğu için karar boğularak öldürülmesine çevrildi. Bu şekilde kendini aşağılamak yerine ölümü yeğleyenlerin kaç kişi olduğunu tahmin etmek güç, çünkü sonunda bu konu başka direniş hareketi davalarıyla bir aradaydı.

Bir diğer çirkin uygulama edebi eserlerin kovuşturulmasıydı. Yeterince baş eğici görünmeyen her yayın uzun uzun inceleniyor ve çok zaman imparatorun kendisine gösteriliyordu. Gerçekte, Ming Hanedanına dik başlılık gösteren yayın sayısı çok azdı. Eserlerin çoğu,

Levent Şahverdi Arşivi

bugünkü hanedan konusunda kinayeler yapmalarından kuşkulanılan tarihsel olaylara göndermelerdi – güldürü şiirleri yazmak, sözü edilmesi yasak kişileri anmak, alışılmadık deyimler kullanmak, kelime oyunları yapmak gibi. Bir eserin "sakıncalı" olduğu kararlaştırıldığında, yalnız yazar ve yayını destekleyenler değil, eseri satanlar, gravürcüler, matbaacılar ve okuyucular da cezalandırılıyordu. En ciddi durumlarda suçlular işkenceyle öldürülüyor, aileleri idam, sürgün veya esir olarak satılmak gibi cezalara çarptırılıyordu. Ölmüş yazarlar mezardan çıkarılıp cesetlerine hakaret ediliyordu. İmparator cidden kızmışsa, bu birkaç yüz insanın hayatına mal olabilirdi. Bazı durumlarda da sanık suçsuz bulunur ve serbest bırakılırdı. Zaman zaman bu gibi yargılamalar, Çing döneminin ortalarına kadar, yani 18. yüzyılın sonlarına kadar yapıldı.

Ancak bütün bu çirkinlikler ve kışkırtmalar, bugünkü anlamda etnik gerginliklere neden olmadı. Her iki tarafta da öbür tarafa karşı kalıcı bir kin olmaması gösteriyor ki, bugün yaşadığımız milliyetçilik duyguları modern toplumların eseridir. Maddi çıkar ve kültür değerlerinin bir yabancı tarafından tehdit edilmesi bugün insanları kitle halinde bir ulusal kimliğe şiddetle sahip çıkmaya itiyor. 17. ve 18. yüzyıllarda ne Mançular Çin kültürünü köklü biçimde değiştirme girişiminde bulundu, ne de Çinli halk geleneksel kültürlerinin ciddi bir tehdit altında olduğu duygusuna kapıldı. Olanlar nüfusun çok küçük bir kısmını ancak kışkırtıyordu.

Halkın çoğunluğu için, bu dönem, bir buçuk yüzyıl süren uzun bir barış ve refah dönemiydi. Geleneksel olarak, bu durum, ilk dört Çing hükümdarının başarısı olarak görülür.

İmparator Şunci (kişisel adı Fulin, 1644-1661 arası hüküm sürdü), bir çocuk olarak tahta çıktı. Hükümdarlığının ilk yılları amcası Dorgan tarafından yönetildi. Dinsel eğilimli olan Şunci, bir süre, Cizvit misyoneri Adam Schall von Bell'in etkisinde kaldı. Ama diğer yandan Budizme de gönül vermişti. İmparator Kangşi (kişisel adı Şianye, 1661-1722 arası hüküm sürdü), tam tamına Çin kafasındaki mükemmel bir imparatordu. Kibar, ince, ama kararlı bir insan olan imparator

Levent Şahverdi Arşivi

Kang-şi döneminde Beijing.

iç işlerinde çok önemli kararlar aldı ve sınırlar ötesine seferler düzenledi. Altmış bir yıl süren hükümdarlığı, hanedanın güçlenip kök salmasına çok katkıda bulundu. Denetim gezilerinden birinde, teknesi kanallardan birinde bir köy yakınında demirlemişken, gece yarılarına kadar yüksek sesle kitap okuduğunu, Çin tarihçileri unutmadı. Kangşi ne kadar yumuşak idiyse, oğlu Yongceng (Yinreng, 1723-1735) de o kadar cimri ve içinden hesaplıydı. Devlet memurlarından disiplin beklemesi gerekli olabilirdi, ama hükümdarın bütün devlet mekanizmasını, biraz da aile içi sorunlar nedeniyle, gizli polisle denetim altında tutması aşırıydı. Çinli halk arasında dolaşan hafiye hikâyeleri bugünkü polisiye romanları hatırlatıyor. Dört hükümdarların sonuncusu, İmparator Çianlong (Hongli, 1736-1795), altmış yıl tahtta kaldı. 1795 yılın-

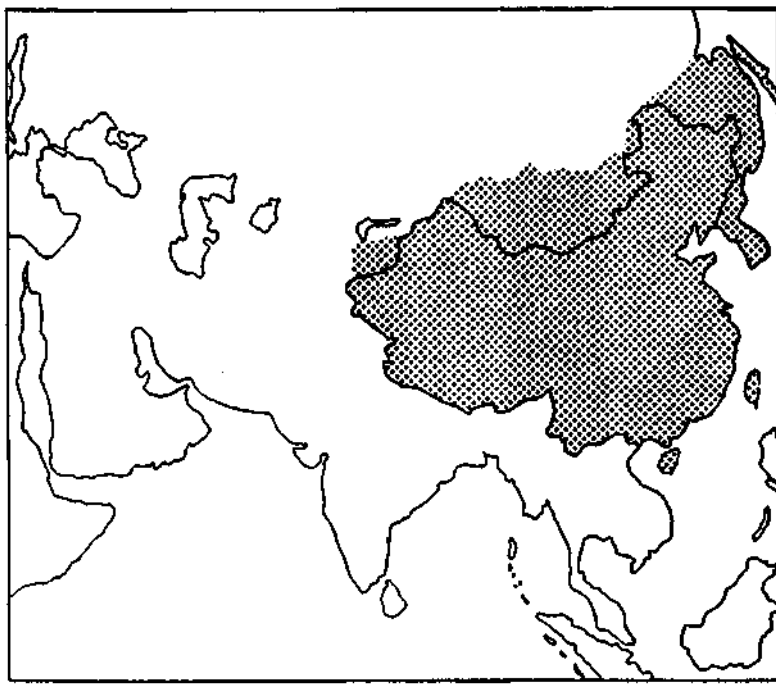
Levent Şahverdi Arşivi

da ölmedi, oğlu lehine tahttan çekildi. Sonradan, emekli imparator olarak nüfuz sahibi oldu, 1799 yılında ölünceye kadar. Çin tarihinde hiçbir dönemde, bu kadar uzun süre iyi niyetli despotlar birbiri arkasından tahta çıkmadı. Her biri farklı kişilik sahibi idilerse de, hepsi de enerjik ve açıkça yetenekli insanlardı. Görevlerine bağlılıkları da o zamana kadar görülmemiş derecedeydi. Hanedan ilk kurulduğunda, imparatorun emrine tercümanlar verilmişti. Daha Şunci'nin hükümdarlığı sona ermeden buna gerek kalmamıştı. İmparator ve saray mensupları artık Çince'ye hakimdi. Yongceng sadece küfretmek için Mançu dilini kullanırdı. Bütün tarihçiler arasında bu konuda tam bir görüş birliği yoksa da, Kangşi ve Çianlong, başlı başına birer Çin dili ve edebiyatı bilgini sayılıyorlardı.

Az sözü edilmekle birlikte bu barış ve refah dönemi biraz da olumlu koşulların bir araya gelmesi sonucuydu. Bu bir buçuk yüzyıl boyunca dünya ticareti Çin'in lehine işledi. Çay için Rusya'da talep vardı. İpek ve ham ipek için Tokugawa döneminin başlarından bu yana Japonya önemli bir pazardı. Avrupa'nın "Salonlar" ve Aydınlanma döneminde, Çin porselenleri, halıları, mobilyaları, mücevherleri, lakeleri bütün Avrupa kentlerinde aranır olmuştu. İşlenmemiş pamuklu dokuma (nankin) Avrupa ve daha sonra Amerikan pazarlarına ihraç ediliyordu. Batı'nın Sanayi Devrimi tarafından batırılmadan önce, Çin el sanatları, yüksek kaliteleri sayesinde son bir üstünlük dönemi yaşadılar. Kazanılan yabancı paralar tarım ekonomisini canlandırdı. Özellikle Japonya ve Filipinler'den gelen gümüş külçe, ülkede para arzını arttırdı. Ayrıca para dolaşımı, Beijing ve taşra kentlerindeki darphanelerde basılan bronz paralarla daha da kolaylaştı. Hafif fiyat enflasyonunun yanı sıra yavaş nüfus artışı ve yeni toprakların tarıma açılması da olumlu etkenlerdi.

1680'lerde, güney garnizonlarının kapanması, daha fazla vergi gelirinin kuzeye gitmesine olanak sağladı. Bu dönem halâ sancak sisteminin iyi işlediği bir dönemdi. 1696'da, Kangşi 80.000 kişilik bir ordunun başında, Batı tasarımı ileri toplarla Moğol lider Galdan'ın karşısına çıktı. Urga savaşının, genellikle, sınır boyunca 2000 yıl süren ve

Levent Şahverdi Arşivi

En yüksek döneminde Çing İmparatorluğu.

göçebe süvarilerin üstünlüğüyle geçen uzun döneme son verdiği kabul edilir. Bu savaştan sonra Galdan muhtemelen intihar etti. Varisleriyle bir süre daha devam eden hesaplaşmayı Çianlong tamamladı. Çianlong, bugün Uygur Özerk Bölgesi dediğimiz ve o zamanlar Balkaş gölünün ötesine kadar uzanan Sincan bölgesini de işgal etti.

Bu dönemde, Çarlık Rusya'sıyla temasa geçildi. Çing gücünün en yüksek noktasında yapılan Nerçinsk Anlaşması (1689) ve Kâhta Anlaşması, Çin'in kuzey sınırlarını sağlam temellere oturttu. O zaman sağlanan sınırlar şimdiki sınırların daha kuzeyine uzanıyordu.

Kore, daha Mançular Çin'e girmeden, Çin koruması altında bir ülkeydi. Çing İmparatorluğu korumasını Siam (bugünkü Tayland),

Levent Şahverdi Arşivi

Burma (bugünkü Miyanmar), Vietnam, Butan ve Nepal'a kadar götürdü. Dış Moğolistan ve Tibet "çevre toprakları" olarak iç eyaletlerden farklı yönetilen ülkelerdi.

Kangşi döneminin sonlarına doğru, ulusun işleri öyle bir düzene ulaşmıştı ki, imparator bundan böyle kişi başına alınan verginin arttırılmayacağını ilan etmişti. Buna göre, 1711 sayımındaki nüfus esas alınarak bu vergi toplanacak, bundan sonra olacak nüfus artışı artık hiçbir zaman vergiye tabi olmayacaktı. Gerçekte bu imparatorluk kararnamesi, vad ettiğinden daha azını veriyordu. Bu verginin matrahının ölçü birimi sağlıklı yetişkin erkek nüfustu ("*ding*"). Tarihin hiçbir döneminde ***ding*** tam olarak bir nüfus sayımına dayanmadı: Vergi miktarı esnek bir şekilde devletin ihtiyaçları, veya yerel ihtiyaçlara bağlı olarak azaldı veya çoğaldı. Dolayısıyla vergi bir dönemden diğerine değiştiği gibi, bir vergi dairesinden diğerine de değişiyordu. Ancak, erkek nüfusun tümünü kapsadığı pek olmadı. Yine de, Kangşi kararnamesi, rejimin kendinden ne kadar emin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Genellikle, Çing Hanedanı Ming dönemi kurumlarında pek değişiklik yapmadı. Devlet memurlarına verilen maaş çok azdı. Memurlar yasa dışı kaynaklardan gelir sağlayarak yaşıyordu. Bunlardan biri, gümüşle yapılan ödemelerden memurların aldığı "eritme bedeli" idi. Yongceng döneminde, her düzeydeki maliye memurlarına "dürüstlüğü besleyen tahsisat" adıyla bu uygulama yasal hale getirildi.

Her ne kadar Çing Hanedanı miras aldığı Ming kurumlarını devam ettirdiyse de, bu kurumların işleyişini değiştirdi. En başta Mançu imparatorları, iktisadi genişleme döneminde, eski hanedanın son zamanlarında olduğu gibi törensel bir kurum olarak değil, gerçek iktidarı elinde tutan ve onu kullanan hükümdarlar olarak çalıştı. Çing hükümdarlar, veraset konusunun bir aile içi konu olduğu, bunun kamusal alanda tartışılması gereken bir konu olmadığı kanısındaydı. Hanedan prenslerinin, saraya danışman olarak çalışmasını kurumsallaştırdı. Ming zamanında çocuk imparatorların devlet işlerinde karar verebilecekleri gibi hayali varsayımları bir tarafa bırakan Çing Hanedanı,

Levent Şahverdi Arşivi

çocuk yaşta tahta çıkma durumunda resmen bir naip atanmasını kurala bağladı. Böylece Çinli bürokratlar arasında partizanca yapılan tartışmalar artık yersizdi. Hadımlar saray içinde denetim altına alındı.

İlk zamanlardaki dalga dalga gelen direniş hareketlerinden sonra Mançuların Çin halkıyla ilişkileri düzeldi. İki topluluk arasında evlenmeler yasal olarak yasak olmakla birlikte, Mançu-Çinli evlenmeleri hep oldu. Mançu imparatorlarının çoğunun Çinli resmi metres-cariyeleri vardı. Hem Kangşi, hem de Çianlong'un anneleri Çinliydi. Kuram olarak, Çinlilerin devlet işlerine katılma fırsatları sınırsızdı, ama en üst düzeydeki işlerde yetkilerini bir Mançu yetkiliyle paylaşmak zorundaydı. Her bakanlık için iki bakan ve dört bakan yardımcısı vardı. Bunlar Mançular ve Çinliler arasında eşit olarak bölüştürülmüştü. Aynı şey, büyük sekreterler (müsteşarlar) için de geçerliydi. İmparator Yongceng 1729 yılında "Büyük Konsey" adıyla bir divan kurdu. Bunda kendi seçtiği bakanlar, bakan yardımcıları ve müsteşarlar vardı. Bunlar konsey üyeliğiyle bakanlık görevlerini aynı zamanda yürüttükleri için büyük güç sahibiydiler. Mançu asilzadelerinin güç ve nüfuzunu dengeleyen bir karşı kuvvet teşkil ediyorlardı. Zamanla, Çinliler vali ve genel vali görevlerine gelmeye başladı.

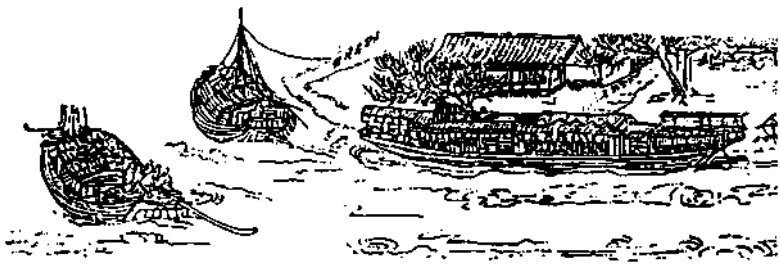
Bu nedenlerle, modern tarihçinin, Çing arşivlerini tarayarak, Çin milliyetçiliğinin izlerini aradığı zaman bir şey bulamaması şaşırtıcı değildir. Mançu döneminde doğmuş Çinliler, yabancı bir hanedanla iş birliği yapılıyormuş duygusundan uzaktı: Onlar *kendi* imparatorluklarına hizmet ediyorlardı. Bu onların göreviydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

17

Yıl 1800: Durup Düşünmek İçin Uygun Bir Nokta

1800 yılında Napolyon İtalya'da Avusturyalılara saldırdı. ABD'de Jefferson ve Burr başkanlık seçimlerinde yarışıyordu. William Pitt İrlanda'nın Büyük Britanya ile birliğini sağlamış görünüyordu. Çin'de, kendine "görevini tam başarmış bir ihtiyar" diyen İmparator Çianlong öleli sadece bir yıl geçmişti. En yakın danışmanı, He Şen tutuklanmış ve intihar etmesi emredilmişti. Evinde bulunan ve el konan eşyaların değeri milyarlarca dolar değerindeydi. Beyaz Lotus Mezhebi isyanı kontrolden çıkma eğilimi gösteriyordu. Hubei, Şanşi ve Siçuan eyaletlerinde isyancılar önemli destek buluyordu. Hükümet kuvvetleri defalarca isyancıların temizlendiğini ilan ediyordu, ama arkasından daha da güçlendikleri ortaya çıkıyordu. Guangcou genel valisinin önerisini kabul eden imparator afyon ithalatını yasakladı. Bir yıl önce külçe gümüş ihracı yasaklanmıştı. Bütün bunlar Çin için yeni bir yüzyılı haber veriyordu: İçinden çıkılmaz güçlükler ve bozgunlar yüzyılı.

Bir önceki bölümde çizdiğimiz parlak başarılar tablosundan sonra, okuyucu haklı olarak sorabilir: Ne oldu da Çin'in kaderi bu kadar ani bir değişikliğe uğradı?

Çin tarihçileri, hanedan döngüsü dedikleri olayın altını çizme

Levent Şahverdi Arşivi

eğilimindedir. Buna göre, Çianlong emekli olduğu zaman, hanedan artık büyüme potansiyelini tüketmişti. Sancak beylerinin askerlik ruhu artık gitmişti. Sancak sistemi de, Minglerin babadan oğula askerlik sistemi gibi zamanla aşınmıştı. Yongceng'in başlattığı "dürüstlük besleyen" memur maaşları yüksek memurların gelirini birkaç kat arttırmıştı ama bu da idari masrafları ve bu memurların artık alıştıkları yaşam tarzını akçalandıracak düzeyden uzaktı. Küçük memurların geliri ise sefalet düzeyindeydi. Dolayısıyla yolsuzluk almış yürümüştü. Bozuk yönetim düzeni demek, bayındırlık işlerinin ihmal edilmesi, su baskınları ve diğer felaketlerin yaygınlaşması, felaketzedelere yardımın yerine ulaşmaması, arkasından haydutluk ve köylü isyanları demekti. Zincirleme etkiler, tarih boyunca defalarca olduğu gibi yine birbirini izledi. Çin, batılı güçlerle karşılaşmadan önce kendi kendini zayıf düşürdü.

Bu olaylardan 200 yıl sonra, durup bu sonuncu gözlemi biraz açabiliriz. İlk dört Çing imparatorunun dönemi bütün parlak başarılarının yanında, makro tarih açısından bakılınca vakitsiz, anakronik idi. Ellerine geçen bütün o mali kaynakları kullanarak, orta dereceli memurlar düzeyini güçlendirmek ve yönetimin üst yapısını yenilemek için pek bir şey yapmadılar. Örneğin bir merkezi hazine sistemi hâlâ yoktu. İmparatorluğun mali kaynakları çok zaman toplandıkları yerde kullanılarak, değerli olabilecek istatistik bilgilerin yanıltıcı olması sonucunu verdi. Devlet gelir-giderlerini, değişen ekonomik yapıyla uyumlu hale getirecek medeni kanun, borçlar hukuku sistemi yoktu. Çin, büyük bir "köyler topluluğu" olarak kaldı.

Geriye doğru bakınca, son 200 yılın deneyimlerini göz önünde tutarak, denebilir ki Çin'de reform sözü etmek kolay ama reform yapmak zordur. Köylüyü ancak büyük bloklar halinde düşünerek köy politikası oluşturulabilirdi. Çin'in 1500 ilçesinden herhangi birinde hizmet eden ve her zaman bir ilçeden diğerine aynı işi yapmak için gönderilebilen memur kitlesinin teknik bakımdan uzmanlaşması, birbiriyle rekabet etmesi, yeni şeyler öğrenmesi olanaksız ve gereksizdi. Daha önceki hanedanlar Tang ve Song deneyimleri de bunu doğruluyordu. Böylece, kitleleri yönetmenin sadece bir yolu vardı, o da en düşük or-

Levent Şahverdi Arşivi

tak paydayı hedeflemekti: İdeolojik tutarlılığa sarılmak. Devlet memurluğuna giriş sınavlarının formatına, memurların değerlendirilmesi işlemlerine ve yerel idarelerin işleyişine baktığımızda hep bunu görüyoruz.

İlk yılların enerjisi tükenip, Çin duraklama dönemine girince, kocaman ucuz bir sandviç görünümündeydi. En üstte kalın bir bürokrat tabakası, en altta kalın bir köylü tabakası ve arada incecik bir kültür standardı, özlü bir yönetim, sınav sistemi, vb. gibi basit ve ancak milyonlarca küçük çiftçiyi tatmin edecek bir ahlâk platformundan oluşan bir tabaka vardı. Bu basit ahlâk kuralları platformunu sadece bir ceza hukuku ile sürdürmek Çin'in modern bir ulus olması için gereken yapısal gücü veremiyordu. Çin, gereken fonksiyonel manevra yeteneğinden yoksundu.

Modern bir ulusun yönetimi parasallaşmış ekonomiye dayanır. İş bölümü, mal ve hizmetlerin para karşılığı alınıp satılması ve bunların hangi haklar ve ödevler çerçevesinde yapılacağı yasalarla belirlenmiştir. Herkes için adalet ilkesinden hareket eden böyle bir toplum, vatandaşlara, o zamana kadar kimsenin girişmediği işlere girişme cesareti verir. Ancak bu durumda, çoğulcu bir toplum maddeten mümkündür. Cemaatler kendi yeni kiliselerini yapar. Sanatkâr ve serbest meslek sahipleri, zengin destekçiler bulur. Ne yazık ki, toplumların bu yönde gelişmesine tarih yazımında "feodalizmden kapitalizme geçiş" denir.[1] Bu gelişme herkesin aklına sınıf kavgası kavramını getiriyor ve

---

1 Fernand Braudel, 19. yüzyılda "kapitalizm" sözcüğünün pek az kullanıldığını ve Marx tarafından da hiç kullanılmadığını yazar. Ona göre bu sözcük bugünkü anlamında, ilk kez Werner Sombart tarafından 20. yüzyılın ilk yıllarında, "sosyalizm" sözcüğünün doğal karşıtı olarak kullanıldı. Bkz. *Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, Vol. II: *The Wheels of Commerce*, Fransızcadan çeviren Sian Reynolds (New York: Harper and Row, 1982), s.237. Sir George Clark'ın kanısınca, "modern ekonomik sistem" in adı olarak "kapitalizm" sözcüğü 19. yüzyıl ortalarında sosyalistler tarafından icat edilmişti. Bkz. *The Seventeenth Century*, 2nd ed. (New York: Oxford University Press, 1947), s.11.

İmparator Çianlong'un çağdaşı olan Adam Smith, bir gün, kapitalizmin sözcüsü olarak tanınacağını herhalde aklından geçirmezdi. Ona göre "iki siyasal ekonomi sistemi" vardır; birisi "ticaret sistemi", diğeri "tarım sistemi" ve ticaret sistemi modern sistemdir. Bkz. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Vol. I, Book IV, "Introduction".

Levent Şahverdi Arşivi

bu tarihsel gelişmenin bütün anlamını bulandırıyor. Sözcüğe yüklenen ahlaki değer yargıları da, kavramın teknik çözümünü doğu ve batı toplumlarında uygulamayı engelliyor.

Çing İmparatorluğu'yla Batı Avrupa ulusal devletlerinin temel yapıları arasındaki fark, Çin'in bu dönemde aynı yolu izlemesini olanaksız kılıyordu. Batıda medeni haklar, kent imtiyazlarının rahminden doğdu. Şehirlinin zenginliği tek başına böyle bir toplumsal değişimi doğurmaya yetmezdi. Dış ticaret gelişip, ulusal ekonomide belli bir ağırlık kazandıktan sonra, tüccar sınıfının gücünün artması, toprak sahiplerini de saf değiştirmeye ve zamanla devleti de bütün işleyişini ticari ilkelere uyacak biçimde düzenlemeye zorladı. Çin'de böyle bir gelişme olmadı. Bakınız Adam Smith bu konuda ne diyor: "Çin uzun yıllar dünyanın en zengin, yani en verimli ve en iyi işlenen topraklara sahip, en çalışkan, en fazla nüfusa sahip ülkesi oldu. Ama öyle anlaşılıyor ki uzun zamandan beri durağan bir ülkedir. Bundan beş yüzyıl önce orayı ziyaret eden Marco Polo, aynen bugün bu ülkeyi ziyaret edenlerin kullandığı kelimelerle Çin'in ne kadar iyi tarım ve sanayiinin olduğunu, nüfusunun ne kadar çok oluğunu anlatıyor. Mümkündür ki, Marco Polo'dan çok önce de Çin, kendi yasa ve kurumlarının doğası gereği kazandığı bütün bu zenginliklere sahipti."

Adam Smith'in, Çin yasa ve kurumlarının, sermaye birikimine getirdiği kısıtlamalar konusundaki gözlemi kuşkusuz doğru. Ming ve arkasından Çing Devleti'nin kuruluşu öyleydi ki, değişmez politika, çok sayıda küçük çiftçi ailesinin varlığını sürdürmekti. Bu çiftçilerin üretim teknikleri oldukça ileri bir düzeye ulaşmış ve bu düzeyde kalmıştı. Daha ileri götürülemezdi. Temel tarım aletlerinin 600 boyunca aşağı yukarı hiç değişmediğini daha önce belirttik (s.225). Diğer yandan biliyoruz ki modern ticaretin gelişmesi için kredi sisteminin yaygınlaşması, yönetimin kişisel olmaktan çıkıp kurumsal bir özellik kazanması, hizmetlerin kişiye özel değil herkese açık halde sağlanması gerekir. Bu koşulların gerçekleşmesi için insanlar arasında karşılıklı güven olması ve bu güvenin yasal sistemde desteklenmesi gerekir. Devletin sadece ticaretin serbestçe yapılmasını engellememesi yetmez:

Levent Şahverdi Arşivi

Onun yargıç, polis ve destekçi olarak da ticari gelişmenin yardımcısı olması gerekir. Ming ve Çing Hanedanlarının temsil ettiği Üçüncü İmparatorluğun, bildiğimiz mali işleri yönetme stili ile, böyle bir gelişmeye yardımcı olmak için ne niyeti ne de yeteneği vardı. Çin devlet olarak kendi maliyesini modern bir biçimde yönetemezken, "kendini kısıtlamak", "karşılıklı saygı" konularında verilen vaazlar, milyonların adil bir biçimde yönetilmesi için yeterli olamazdı.

Ancak, Adam Smith'in, Çin'in durağan özelliği konusundaki yorumuna açıklık getirmek gerek. Hiçbir ülke yüzyıllar boyunca olduğu yerde duramaz. Gerçekte, bu dönem boyunca Çin, birçok politika değişiklikleri yaşadı. Daha 11. yüzyılda Wang Anşi reformları, devlet maliyesini daha parasal bir temele dayandırmayı hedefliyordu. İlginç bir şekilde, bu reformun başarısızlığının nedeni, tüccar sınıfının ve genellikle halkın bunu istememesiydi (s.324). Bu başarısızlığın acıları uzun sürdü. Mali genişleme programı yürümeyince, Yuen Hanedanı yabancı bir hanedan olarak ortaya bir başka seçenek koyamadı. Yerine geçen Ming Hanedanı sorunu, geriye doğru büyük bir adım atarak çözdü. Hükümet, mali kaynakları kendisi toplayıp dağıtmak yerine, bu işlemlerin denetim ve kısıtlanması göreviyle yetindi. Ekonominin ileri sektörlerinden uzak durarak, hanedan ne kadar toprağa yakın ve fazilet sahibi olduğunu gösteriyor, böylece halkın genel olarak yaşam düzeyini yükseltmeyi kendi sorumluluğu olarak görmediğini açıkça kabul etmiş oluyordu. Mançu Hanedanı yenilikle özellikle ilgilenmese de hiç olmazsa, örneğin, dolaşımdaki para miktarını arttırarak, mali konularda gerçek durumu daha fazla dikkate alarak ve Guangcou'da ticaretin artmasına izin vererek, eski rejimlerin yönetiminin en katı kurallarını biraz yumuşattı. Ama genel olarak temel yapı aynı kalıyordu. Rejimin temel görevi çiftçi topluluklarının devamlılığını sağlamaktı. Teknolojiden önce ideoloji, ekonomiden önce kültür, bürokrasi için uyum sağlamaktan önce değişmezlik geliyordu. Sınırlar boyu süren savaşlar bile bu kanaviçeyi değiştiremedi. İkinci İmparatorluğun uçarı özellikleriyle karşılaştırılınca Üçüncü İmparatorluk durağandı. *Ulusların Zenginliği*'nin yazarını "Durağan Çin" sonucuna ulaştıran gözlemlediği net sonuçtu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sonuç kimin kabahatiydi? Acaba, Song dönemi reformcularını mı suçlamalıyız, fazla erken davrandıkları için? Acaba onların aceleci tutumu yüzünden bin yıl süreyle kimsede ülkenin ilerici ekonomi yöntemleriyle yönetilmesini deneme cesareti kalmadı mı? Yoksa, Kubilay Han'ın, fütuhat hırsı yüzünden Çin'i düzgün bir sistem içinde örgütleyecek vakit bulamaması mı sorumlu tutulmalı? Yoksa, Cu Yuencang, Song Sülâlesi'nin başarısızlığına aşırı tepki göstererek, saati makul sınırların ötesinde gerilere götürmesi mi? Acaba, Çing imparatorları da, 17. ve 18. yüzyılda artık dış dünyada olan bitenlerden haberleri olmasına karşın, miras aldıkları "Tanrının Oğlu" unvanına yaraşır şekilde yaşama sevdasına kapılarak Çin'in esas cevherinin ortaya çıkmasına engel olarak kabahatli mi?

Şunu söylemek yeterli: Kısa döneme odaklı tarih çalışmalarında bu yukardaki tezlerden her birini destekleyecek inandırıcı kanıtlar bulmak mümkün. Ancak bütün parçalar bir araya konduğunda, Çin'in neden bu durumda olduğunu açıklamakta, jeopolitik öğelerin bütün imparatorların veya hanedanların etkisinden daha güçlü olduğunu göreceğiz. Bundan önceki sayfalara serpiştirilmiş bulunan argümanları şimdi, koca Asya kıtasının kütlesinin ağırlığı olarak özetleyebiliriz. Etrafında 3200 km uzunluğunda, hepsi tehlikelere açık sınırlarla çevrili olan Çin'in hayatta kalabilmek için ulusal birliğini koruması gerekliydi. Askerî bakımdan hazırlıklı olmak, sadece etraftaki çöl ülkelerine baskınlar yapacak güçte olmak değil, iç cephede de dayanıklı, özellikle lojistik destek bakımından her iki cepheyi besleyecek şekilde hazırlıklı olmak demekti. Bu yüzden, kaliteden çok büyük sayılarda insan gücü gerekliydi. Çin'in iklim koşulları öyleydi ki, her an ülkenin bir veya birçok köşesinde kıtlık ve açlık çıkabilirdi. İmparatorlar ve bakanlar devamlı olarak, açlıktan ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olan insanların isyan ve ayaklanmalara yönelmeleri korkusundan, bir bolluk ekonomisi düşünecek halleri yoktu. Bölgesel güçlerin merkeze karşı çıkabilecek kadar güçlenmelerini önlemek amacıyla derebeyliğin gelişmesine fırsat verilemezdi. Bu durumda, tek tek çiftçi ailelerinin vergi mükellefi olarak ele alınmasından başka çare yoktu. Onun için de ba-

Levent Şahverdi Arşivi

sitlik ve tek düzelilik kaçınılmazdı. Ayrıca, farklılaşmadan doğacak ihtilafları çözecek ne yasal sistem ne de böyle bir sistemi işletecek insan gücünü besleyecek kaynaklar vardı. Bütün bunlar göz önüne alındığında, neden, Tang ve Song dönemleri arasında güneydeki küçük krallıkların daha ilerici iktisadi sistemlerinin (s.187) geçici özellikli olmuş olduğu anlaşılır. Birliğe kavuşmuş Han ve Tang Hanedanları çok kabasaba temeller üzerine kurulmuştu. Para ekonomisinin yönetimi bakımından, teknik anlamda daha ileri olan Song Sülâlesi, daha cahil Ming Hanedanına uyum sağlamak için geri gitmek zorundaydı. Tarihin uzun vadeli mantığı içinde, Çing imparatorlarının kusur ve meziyetlerini incelersek, onların gerçekte bir anayasal çıkmazdan kurtulmayı denedikleri görülür. Göreceli olarak daha geri bir kültürel ortamdan gelmeleri bir avantajdı: Daha önceki hanedanların hiçbiriyle bağlantıları olmadığından bu konularda tarafsızdılar. Temel insani değerleri ve genellikle temel değerleri öne çıkaran toplumlarda yetiştiklerinden, onlarda devletin yönetimini ve devamlılığını destekleyecek öğeleri sezinleme yetenek ve kapasitesi daha fazlaydı.

Bu elbette dehşet verici bir durum. Demek oluyor ki, ne zaman ki Çin modernleşme zorunda kaldıysa, bütün bir bin yılın birikimini tehlikeye atacak bir devrim beklenmeliydi. Ticari hayata geçişin orta sınıflardan başladığı Batı Avrupa ve Japonya'da olanın tersine, Çin'de modernleşme binlerce devlet memurundan ve milyonlarca köylüden başlamak zorundaydı. Batı Avrupa ve Japonya'da tüccar sınıfı bu geçiş döneminde faal bir rol oynamışken, Çin'de, medeni hukuktan habersiz, özel mülkiyetin anlamının her zaman ve herkese açık olmadığı ortamda bu geçiş güçtü. Gerçek bir efendi hiçbir zaman kâr ve servet sözü edemezdi; bu temel karşılıklı saygı ve kendini sınırlama ilkelerine ters düşerdi. Söylemeye bile gerek yok ki, modern ekonomiye geçiş devrimi çok uzun ve acılı olmak zorundaydı.

Şu 1800 yılına ve Çin'in hanedanlar döngüsüne bir daha bakalım.

Çianlong'un başarıları, kendisinin ilan ettiği kadar parlak değildi. Hemen söylemek gerekir ki, son zamanlarda yapılan araştırmala-

Levent Şahverdi Arşivi

rın gösterdiği gibi, kendisine miras olarak pek sağlıklı bir mali durum devredilmedi. Üstelik, He Şen hadisesinde görüldüğü gibi, hükümdarlığı zamanında tatsız olaylar oldu ve kendisi hayatta olduğu sürece titizlikle gözden uzak tutuldu. Geleneksel bürokrasilerde adet olduğu üzere, "gerçek" yukardan aşağı gelirdi: İstatistikler yüksek makamların istek ve dileklerine göre şekillenirdi. İhtiyar imparatorun yönettiği, çoğunlukla "Yeşil Sancak" adlı ordu birliklerinin savaştığı seferler birçok yenilgiye uğradı. Bunların pek sözü edilmedi. Beyaz Lotus mezhebinin oluşması bir zamandan beri sürüyordu ve isyanları imparatorun son yıllarında patlak verdi.

Bir buçuk yüzyıl sürmüş olan iç barış ve refah döneminin istenmeyen bir sonucu hızlı nüfus artışı oldu. Halk ayaklanmalarının elbet bu nüfus patlamasıyla ilişkisi vardı. Çin ekonomisinin 1800 yılında karnını doyurmak zorunda olduğu nüfusun 300 milyon dolaylarında olduğu tahmin ediliyor. İlk dört Çing imparatorunun hükümdarlığı döneminde nüfusun iki kat arttığı konusunda kuşku yok. Kırsal Çin'de, sermaye insan gücünden ibaretti. Tarımdan elde edilen artık değeri yatıracak başka alan olmadığından bu hep nüfus artışına gitti. Tarıma yeni açılan toprakların azalması ve gittikçe daha az verimli toprakların işlenmeye başlamasıyla ülke, Malthus'un meşhur "karamsar bilim" (klasik iktisat) konusu gibi oldu. Malthus'un kitabı hemen Fansız Devriminin arkasından veya İmparator Çianlong'un ölümünden on yıl önce yayınlandı.

1800 yılına doğru, Şanşi kenti bankaları banka senetleri çıkarmaya başladı ve bu bankalar belli başlı kentlerde şubeler açtı. On binlerce ipek tezgâhı Sucou ve Nanjing'de faaliyetteydi. Tuzlalar, porselen fırınları, bakır madenleri büyük sayılarda insana istihdam sağlıyordu. Bu gibi bilgiler, fazla ayrıntı vermeden modern okuyucunun yüzüne fırlatılınca kaçınılmaz olarak kafaları karıştırıyor. Gerçekte, bu bilgilerin anlamı sadece şuydu: Avrupa sanayi devriminin eşiğindeyken, Çin'de bazı kimseler Batılılardan daha büyük servete sahipti. Ancak, bu olağanüstü durum bir iktisadi sistem oluşturmuyordu. Kapitalizm, eğer bu sözcüğü kullanmak yerindeyse, bir örgütlenme ve bir hareket

Levent Şahverdi Arşivi

gerektirir. Bir toplum "tarım ekonomisi"nden, "ticaret ekonomisi"ne geçerken, yalnız yeni sisteme uygun bir yasal altyapının oluşması yetmez. Vatandaşın da bu değişikliğe hazır olması gerek ki, yeni yasalara uyum bir toplumsal müeyyideye sahip olsun. Kişiler ve şirketler arasında güvenli parasal ilişkiler olabilmeli, mülkiyet hakları herkes tarafından kabul görmeli. Ancak bu durumda mal ve hizmetler akıcı bir şekilde el değiştirebilir ve herkes kendisi için en çekici mal ve hizmeti elde etmek olanağına kavuşur. Sorun, elimizde ne kadar servet olduğu değildir. Sorun bu servetin nasıl el değiştirdiği, yatırıma dönüştüğü, büyüyüp çoğaldığıdır. Bugüne kadar bu dönüşüm sürecini yaşayan bütün ulusların deneyimine göre bu süreç geri dönülemeyen bir süreçtir. Çin 1800 yılında böyle bir sürece başlamaktan çok uzaktı. Dolayısıyla, yukarda sözünü ettiğim, olağanüstü servetleri örnek göstererek, Çin'in "doğuş halinde bir kapitalizm"in eşiğinde olduğunu ileri sürmek anlamsızdır. Bunu söylemek bir çocuğa çocuk demek yerine, "yetişkinlik öncesi insan" demek gibidir.

Çing dönemi, kültür bakımından pragmatik bir dönemdi. Birçok büyük roman 1800 öncesi yıllarda yayınlanmıştı. Burada "pragmatik" derken kastımız, Çing dönemi *filozofları* Song döneminin metafizik ve Ming döneminin derin düşünce (meditation) okullarından uzak durduğudur. Edebi-bürokratik çerçeveye demirli olduklarından ve bunun dışında bir yaşam düşünemediklerinden, bu filozoflar bağımsız bir düşünce geliştirecek fiziksel ortama sahip değildi. Bu düşünürler geçmişte yapılmış iddialı hataları düzeltebildiler. Ancak, Çing pragmatistleri, Konfüçyüs klasikleri ve tarih yazımı ile yakın ilişki içinde olduklarından, olayların derinliklerine inecek görüşleri geliştiremediler. Pragmatist olmanın yararı nedir? Bacon ve Descartes'ın gösterdiği gibi, pragmatizm, bir düşünce sisteminden kopup bir başka düşünce sistemini kurmak için bir basamaktır; bilim tutarlı ve sürekli bir inançsızlıktan doğar. Böyle bir tutarlı titizlik göstermeyen Çing Pragmatistlerinin, doğal yasaların ancak adım adım ortaya çıkarılabileceğini söyleyen ve bu düşünceleriyle Rönesans düşüncesinin doğuşuna yol gösteren Yunan düşünürlerinin bilgeliğine ulaştıkları söylenemez.

Levent Şahverdi Arşivi

Çing pragmatizmi, Savaşan Devletler döneminin "Yüz Düşünce Okulu" akımını hatırlatan bir akım bile oluşturamadı.

Çing romanlarının eşsiz nitelikleri olduğu kuşkusuzdur. Zamanın yaşamını öyle rahat bir ayrıntı bolluğu içinde anlattılar ki, bu romanların başka hiçbir edebi çeşidin ulaşamadığı noktalara ulaştığı söylenebilir. Ancak tarihçi açısından bakıldığında, bu romanlar, bürokratik bir yönetim altındaki Çin'in ürünleridir. Büyük estetik nitelikleri olan *Kırmızı Oda Rüyası*, biraz fazla nostaljik, biraz fazla duygusal ve dişidir. Keskin bir alaycı dille kaleme alınmış bir denemeler kitabı olan *Hocalar*'da ifadesini bulan kızgınlık ve sızlanma, yazarların kendi yaşamlarının ne kadar sınırlı ve sığ olduğunu ortaya koymaktadır. Bu duygular, metni hayranlıkla okuyan okuyucu tarafından paylaşılmış olmalı.

Acaba bir dönemi değerlendirirken fazla olumsuz mu olduk? Sadece 18. yüzyıl üzerine yazıyor olsaydık belki haksızlık ettiğimiz söylenebilirdi. Tabii insan, Avrupa Aydınlama dönemi yazarları gibi Çin'in nasıl bir toplumsal uyum içinde yaşadığı, veya Fizyokratlar gibi, Çin'in nasıl en önemli olanı ayırt edebilen bir toplum olduğu, veya Çin'den gelen tahta oymalarının, vazoların ve lakelerin mükemmelliğine hayran olan Avrupalı ustalar gibi konuları anlatabilir. Ama, zarafet ve cilalı görünüş diğer yandan bunalım ve tehlikeleri gizliyordu. Değil mi ki, 1800 yılı, Çinli ve Mançu askerlerin, 16 gemiye yüklenmiş 540 topla gelen düşmana karşı kılıç ve mızrakla hücum ettiği, Afyon Savaşları'ndan sadece 40 yıl önceydi. Ayrıca daha gelecek 150 yılda yer alacak pek çok benzer olaylar vardı. Bu temel sorunların yarattığı gerginlik ve baskılar, sonunda Büyük Proletarya Kültür Devrimi'ne götürdü. Öyle ki yabancı gözlemciler, "bu çılgınlığın kaynağı ne olabilir?" diye düşünmeye başladılar.

18. yüzyıl için söylediğimiz bütün bu acı sözlerin amacı, ortada delilik değil köklerin olduğunu açıklamaktır. Eğer okuyucu gerektiği kadar gerilere gitmeye razı olursa, tarih, anlaşılmaz gibi görünen olayların açıklamalarını içeriyor. Bu kökler ülkenin coğrafyasında ve tarihindedir. Bu bağlamda 1800 yılı bir kırılma noktası bile değil. Bu yıl sadece biraz durup düşünmek için uygun bir yıl.

Levent Şahverdi Arşivi

18

Afyon Savaşı'ndan "Kendini Güçlendirme" Hareketine

Temel olgular değişmemiş olsa da, bugün, bir buçuk yüzyılın verdiği perspektifle baktığımızda, ülkeyi Afyon Savaşı'na götüren olayları, daha önceki yorumculardan farklı yorumlayabiliyoruz. Guangcou'daki imparatorluk temsilcisi Lin Zeşu, kendisi ön ayak olarak, Kraliçe Victoria'ya, İngilizlerin gönüllü olarak afyon ticaretinden vazgeçmesini öneren bir mektup kaleme aldı. Bu mektuptan yirmi kopya hazırlattı ve Avrupa'ya giden her gemiye bir kopya vererek mektubun mutlaka kraliçenin eline geçmesini sağlamaya çalıştı. Diğer yandan Lin, İngiltere'de Çin'e saldırmak için bir filonun toplandığı haberlerini hafife alarak, "bizi yıldırmak için yapılan bir göz dağı verme girişimi" olarak niteledi. Bir yandan Emeric de Vattel'in *Ulusların Yasası (Law of Nations)* kitabı konusunda sorular sorarken, diğer yandan, hep Çin mevzuatında bulunan ama uygulaması pek olmayan afyon kullanımını yasaklayan yasaları görülmedik bir şiddetle uygulamaya koydu. Belli başlı uygulama olarak " grup sorumluluğu" kavramına başvurdu, yani kişisel adalet sağlamayı bir yana bırakarak bürokratik bakımdan daha kolay olan afyon kullanan veya kullandığı bilinen grupları grup olarak cezalandırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Charles Elliot elbette sorunu barışçı yollardan çözmek niyetinde değildi. Kendisi, İngiltere'nin Çin'deki ticaret temsilcisi olarak, İngiliz afyon tüccarlarından ellerindeki stokları kendisine teslim etmelerini istedi. Böyle topladığı afyonu götürüp Lin'e teslim etti. Böylece, Çin hükümeti, İngiliz hükümetine ait mallara el koymuş ve bu malları imha etmiş oluyordu. Bunun üzerine İngiliz hükümeti Çin'den altı milyon dolar tazminat istedi. Sonunda bu altı milyon dolar, ilerde Çin'in ödemek zorunda kalacağı 21 milyon dolar savaş tazminatının bir parçası olacaktı. Bu olaylar sırasında imparator Daoguang'ın (kişisel adı Minning, 1821-1850 arası hüküm sürdü), adalet ve hakkaniyetle hareket ettiği söylenemez. Bir yandan temsilcilerine mümkün olan en katı şekilde hareket etmelerini emrederken, diğer yandan işler kötü gidince acımaksızın idam ettirmesi geleneklere de aykırıydı. Törelere göre, sınır eyaletlerinde hizmet edenlerin idam cezası hep sürgüne çevrilirdi.

Savaşın kendisi her şeyden önce, Çinlilerden bin kat daha iyi silahlanmış ve daha iyi örgütlenmiş 4000 askerle, Çin'in o dehşet verici görünüşlü fakat içi boş ordularının güçsüzlüğünü teşhir etti. Savaş 1840 yılında Hint hükümeti tarafından İngiliz Krallığı adına ilân edildi. "Kızıl ceketliler" denen İngiliz askerleri hemen Yangtze ve İnci Nehri ağzındaki adaları işgal ederek bu nehirleri abluka altına aldı. Arkasından kuzeye doğru yönelerek başkenti tehdit etmeye başladı. Bu noktada Çin İmparatorluğu teslim olabilirdi. Ama bu arada savaş alanında bir geçici anlaşma yapıldı. Sonradan her iki taraf hükümeti de bu anlaşmayı reddetti. Beijing aşırı taviz verildiği, Westminster ise yeterli taviz alınamadığı düşüncesindeydi.

Çarpışmalar yeniden başladığında, 1841 yılında İngilizler Ceciyan sahillerinde Ningbo kentini işgal etti. Sefer gücü adım adım 10.000 kişi ve 14 buharlı gemiye yükseldi. İnci Nehri ağzında ve Cuşan adasında Çinli direnişçiler kahramanca fakat boşuna bir direniş gösterdi. İmparatorun amcazadesi olan bir generalin komuta ettiği bir karşı hücum başarısızlığa tuz biber ekti. Kurmay heyeti hiçbir askerî deneyimi olmayan edebiyatçılardan kuruluydu. Ningbo'yu geri almak

Levent Şahverdi Arşivi

amacıyla yapılacak karşı hücumdan 10 gün önce bu edebiyatçılar, kendi aralarında, savaş sonrası okunacak zafer beyannamesinin metni için bir yarışma yapmışlardı.

Savaşı akçalandırmak için general büyük kentlerde dört para toplama merkezi kurulu örgütledi ve bağışları, merkezi hükümetin yönettiği havale merkezlerinde toplamaya başladı. Bu merkezler büyük paralar topladı ancak bunun nereye gittiği hiçbir zaman tam bilinemedi. Ateşli silahlar, bundan 200 yıl önce yazılmış el kitaplarından yararlanan deneyimsiz ustalar tarafından cephe gerisinde imal ediliyordu. Savaş sırasında, İngiliz gemilerini ateşe verecek olan "ateş tekneleri" daha İngiliz filosuna yaklaşamadan ateş aldı ve kül oldu. Ningbo'ya yapılan gece baskını girişimi İngilizlerin tuzağına düştü. 1842 yazında artık örgütlü direniş tükenmiş, İngilizler Şanghay'ı ve, Beijing'in güneyle bağlantısı bakımından çok önemli olan Ceciyan'ı ele geçirmişti. Bir ay sonra Nanjing anlaşması imzalandı.

Bu anlaşmaya göre, yukarda söz edildiği gibi, savaş tazminatı, Hong Kong'un 150 yıllığına İngilizlere devredilmesi, beş büyük liman kentinin (Şanghay, Ningbo, Guangcou, Amoy –veya Şamen-, Fucou) yabancı ticaretine açılması, ithalât ve ihracatta sabit gümrük vergisi, karşılıklı resmi yazışmalarda eşitlik gözetlenmesi gibi maddeler kabul edildi. Bir yıl sonra imzalanan bir ek anlaşmaya göre, gümrük tarifelerinin *ad valorem* %5'e sınırlı olacağı, İngiliz uyrukluların kendi konsolosluklarında yargılanacağı, ilerde başka bir ulusa verilecek ayrıcalıkların İngilizlere de uygulanacağı kabul edildi. Bu son madde, daha sonra Fransa ve ABD ile imzalanan anlaşmalara da girdi.

Bir yüzyılı aşkın bir süre, imparator Daoguang'a ve memurlarına yönelik, küstahlık, beceriksizlik, sorumsuzluk, yolsuzluk suçlamaları yapıldı. Hiç kimse ne imparatorun ne de bürokratlarının bu suçlamaları hakketmediğini söyleyebilirdi. Diğer yandan, gayet açık bir gerçek şu ki, miras aldıkları kültür ve kurumsal yapı bilindiğine göre, onların yerinde bir başkası olsaydı daha iyi bir sonuç alınamazdı. Çin bir köyler topluluğu olduğundan, sorun, yolsuzluktan ibaret değildi. Öy-

Levent Şahverdi Arşivi

le bir anayasal yapısı vardı ki teknik olarak yönetimi olanaksızdı. Kendi başına bırakıldığı süre, örgütsel bütünlük yokluğunu, inanışlar gücüyle telafi ediyordu. Devlet yönetiminde incelik ve şıklık bir dinsel kural halini almıştı. Örneğin, en kötü bunalım döneminde bile temsilci Lin'in şiirler yazdığı ve ay ışığında gezmekten hoşlandığı biliniyor. Geleneklere göre, yazdığı raporlarda ve kamuya yaptığı açıklamalarda, gerçeklerden önce ahlak ilkelerinin yer alması gerekiyordu. Gerçekte, Lin Zeşu her zaman dürüst bir insandı. Ama şunu söylemek yeter: Kendi kendini aldatma, Çin toplum psikolojisinin bir parçasıydı. Objektif olarak gerçeklerden hareket etmek en öncelikli iş değildi. Gerçeklerden daha önemli olan imparatorun ne istediğiydi. Tanrının oğlu olan imparatorda aranan en büyük fazilet adil olmaktan çok tarafsız olmaktı. Daoguang amcazadesi Lin'i sürgüne de gönderebilirdi, idam da ettirebilirdi. Bu tarafsızlık görüntüsü sayesinde imparator bürokrasiyi bir arada tutabiliyordu.

Çing Hanedanı, Ming kadar içine kapanık ve rekabetten kaçan bir hanedan değildi. Ama yine de vâris hanedan olarak kaçınılmaz olarak bazı özellikleri devralmıştı. Mali yenilik yapmaktan ve teknik ilerleme gerçekleşmekten kaçınmasının arkasında, o zamana kadar milyonlarca köylüyü yerinde tutan, binlerce edebiyatçının sakin sakin bir işe sahip olmasını sağlayan hassas dengenin bozulmasını istememek yatıyordu. Hemen not edelim ki Afyon Savaşı sonrasında imparatorluk ne olan-biteni anlamak için bir soruşturma yaptırdı, ne yurt dışına gözlemciler gönderdi ne de yurt içinde en ufak bir kurumsal değişiklik yaptı. Saraya Amerikan temsilcisinin sunduğu modern silah satma planları nazikçe geri çevrildi. Nanjing anlaşmasında ve daha sonraki ek anlaşmalarda, Mançu ve Çinli ileri gelenlerini en fazla üzen, artık bundan sonra Barbarlarla yapacakları yazışmalarda onlara eşit muamele etmek zorunda olmalarıydı. Anlaşmaları Çin adına İngiliz Sir Henry Pottinger'le müzakere eden Jiying, imparatora yazdığı raporlarda, Batılı devletlerin anayasal yapılarını küçümseyen deyimler kullanmaya devam etti. Bu anayasal düzenlemelerin devamlı olmayışı ve düzensizliği, bu ülkelerin ne kadar Çin'in altında ülkeler olduğunu gös-

Levent Şahverdi Arşivi

teriyordu. Birçok yaşamsal alanda Çin'in eksikliklerinden söz hiç edilmiyordu.

Ancak, ne yazık ki 3 kasım 1839 günü daha savaş ilan edilmeden İnci Nehri'ndeki Çuanbi adasındaki karşılıklı ateş, Çin'in artık rekabet edemeyecek durumdaki yapısını ebediyen yerle bir etmişti. Uyuşturucu madde trafiğini önlemek için verdikleri mücadelenin sağladığı ahlaki üstünlük sonradan gelecek olaylar üzerinde hiçbir etki yapmadı; gelecek yüz elli yıl Çin tarihi ulus olarak hayatta kalmak için mücadeleden ibaret oldu. Temelde, söz konusu olan, büyük sayıda tarımsal toplulukların gevşek biçimde, büyük ölçüde manevi değerlerle bağlantılaşmasından oluşan, büyük idari anormallikleri kabul edebilen bir ekonomik yapıdan, çağdaş biçimde işleyen bir ekonomiye geçiş sürecidir.[1] Bu süreç genellikle kabul edildiğinden çok daha güç bir süreçtir, çünkü bu işin sonuçta, toplumun temel öğeleri olan milyonlarca köylünün ve şair-devlet memurunun kitle hareketiyle gerçekleşmesi gerekir. Ayrıca Adam Smith'in söylediğinden farklı olarak, insanların modern teknolojinin etrafında kenetlenmesini sağlamak için onların zenginleşmek için serbest bırakılması yeterli değildi. Son bir buçuk yüzyıl tarihinin gösterdiği gibi, modernleşme bir ölüm kalım savaşıydı.

Ancak 29 ağustos 1842 günü *Cornwallis* gemisinde Nanjing Anlaşması imzalandığında, geleceğin ne sakladığı hiç belli değildi. Kaldı ki bundan kırk elli yıl önce bile, gözlerimizin önünde sahnelenen şiddet ve kargaşanın, bir ölçüde, tâ İmparator Daoguang ve temsilci

1 Bu bağlamda az söz edilen İngiltere de, büyük bir ticari güç olmadan önce benzer bir değişimden geçti. Reformasyon öncesinde, İtalyan bankacıları İngiltere'de Papa adına aidatları toplardı. Genellikle, bankacılar Vatikan'a avans verir ve İngiltere'de topladıkları aidatla köylülerden yün toplar ve Avrupa kıtasına ihraç ederlerdi. Londra'da bankaların bulunduğu semt Lombard Street (Lombardiya sokağı – o zamanlar bütün İtalyanlara Lombardiyalı denirdi), Çin'de Batılılara verilen ayrıcalıkların bir öncüsü sayılabilir. Nasıl Çin'in anlaşma limanları Batılılar tarafından yönetiliyorduysa, bu semtte İtalyanlar geniş ayrıcalıklardan yararlanırdı. Kâğıt üzerinde bu ayrıcalıklar karşılıklıydı, ama Venedik, veya Cenova veya Siyena'da iş yapan pek İngiliz olmadığından gerçekte bu tek taraflı bir ayrıcalıktı, Çin'de olduğu gibi. İngiltere bu aşağı durumu kabul zorundaydı çünkü ticaret kanunları henüz İngiltere'nin kırsal alanlarında geçerli değildi. Bu anlamda bu ülke henüz çağdaş bir iktisadi yönetime sahip değildi denebilir. Bu gerilik, İç Savaş ve Son Stuart döneminden sonra ancak giderilebildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Lin zamanından beri kesintisiz sürüp giden uzun ve acıklı sürecin bir parçası olduğunu kestirmemiz mümkün değildi. Sadece süreç tamamlanıp bütün olup bitenler gözlerimiz önüne serilince bu baş döndürücü hareketin büyüklüğünün farkına vardık.

Bugün artık Nanjing Anlaşması'nın ve ek anlaşmaların maddelerinin çoğu hükümsüz hale geldi. Hong Kong'un Çin Halk Cumhuriyetine dönüşü barışçı bir şekilde anlaşmalara bağlandı.[2] İngiliz kolonisi, yukarda anlatıldığı gibi 1842'de verilen Hong Kong adası yanında ana karada bulunan ve 1860 Beijing anlaşmasıyla İngiltere'ye verilen Kovlun yarım adasını ve koloni arazisinin %90'ını teşkil eden ve 99 yıllığına İngiltere'ye kiralanan "New Territories" denen Yeni Arazileri de içerir. Bu 99 yıllık kiranın süresi 1997 yılında dolacaktır. Bütün koloninin Çin'e geri verilmesine karşılık Beijing, koloninin yasal ve iktisadi düzenini 50 yıl boyunca değiştirmemeye söz vermiştir.

Beijing rejiminin, "Bir Ulus, İki Sistem" sözünü ne dereceye kadar tutacağını zaman gösterecek. Tarihçinin peşin ve kesin olarak söyleyeceği şu ki, Çin gibi nüfusu ve yüzölçümü devasa bir ülkenin, tarım ekonomisinden ticaret ekonomisine geçişi de devasa ölçekli bir sorundur. İlk göstergeler yanıltmıyorsa, her şey yerli yerine oturmadan önce, "milliyet", "Marksizm" gibi kavramları, Çin'in özel durumunu yansıtmak amacıyla yeniden tanımlamak gerekecek. Hong Kong konusunda bulunan orta yolu açık bir şekilde anlamak için arka plandaki bu çok daha geniş sorunu anlamak gerek. Burada, coğrafya ve kültürün en az siyaset ve ekonomi kadar derin etkileri var.

Şimdi yine 19. yüzyıl ortalarına dönelim.

Nanjing Anlaşması'nın imzasından on yıl sonra, savaşı kazananlar kaybedenlerden daha fazla şikâyetçiydi. Barış anlaşması Çin'i dış ticarete açmıştı, ama ticaretin olması için iki taraflı ticaret yapma isteği olmalıydı. Yerel yöneticilerin kışkırtmasıyla yerel halk limanlara ticaret amacıyla gelen yabancılara kötü davranırsa ne olurdu? Yaban-

2 Hong Kong Temmuz 1997'de Çin'e geri döndü – ç.n.

Levent Şahverdi Arşivi

cı şirketlerle ticaret yapan Çinli tüccarlar iflâs eder veya borçlarını ödemeden iç eyaletlere kaçarlarsa ne olurdu? Yasal vergi ve harçları ödedikten sonra,Yabancı tüccarlar iç eyaletlerde yerli yöneticiler tarafından daha fazla ödeme yapmak için sıkıştırılırlarsa kime şikâyet edeceklerdi? Afyon ticareti üzerinde büyük bir belirsizlik bulutu vardı, çünkü 1842 anlaşması afyon ticaretinin artık yasal olduğunu veya afyon ticaretini yasaklayan Çin kanunlarının yürürlükten kalktığını beyan etmiyordu. Bütün bu nedenlerle, anlaşmanın gerçekten hayata geçirilmesi için, İngilizlerin devamlı Beijing'de oturan bir elçiliğinin olması, iç eyaletlerin yabancıların dolaşımı ve ticaretine açılması, dolaşım vergilerinin yasal olarak belirlenmesi ve en önemlisi afyon ticaretinin yasal olduğunun açıklanması gerekiyordu. 1856 yılında bu sorunları masaya getirmek için bir fırsat çıktı. Çünkü 1844 yılında İngilizlerin 1842 anlaşmasına benzer bir anlaşma imzalayan Amerikalılar ve Fransızlar, anlaşmanın 12 yıl sonra gözden geçirilmesi kaydını koymuşlardı. Anlaşmaya "en ayrı alıklı ulus" maddesi koymuş olan İngilizler otomatik olarak başka uluslara verilen ayrıcalıklardan yararlandıklarından onların da anlaşmayı yeniden gözden geçirme olanağı doğuyordu.

1854'ten bu yana diplomatlar ve denizciler Kuzey Çin'le Güney Çin arasında, şikâyetlerini dinleyecek bir merci bulmak için mekik dokuyordu. Çin yöneticileri arasında Guangcou valisi Ye Minçen en fazla güçlük çıkaranıydı. Yıllardan beri bu kentin halkı İngiliz tüccarlarının kente girişini önlüyordu. Bütün bunların üstünde, yen imparator Şianfeng (özel adı Yiçu, 1850-1861 arası hüküm sürdü) sert bir yabancı düşmanıydı. Bu koşullarda iki Avrupalı devlet yeniden silahlara başvurmak zorunluluğunu duydu. Bu şekilde, İkinci Afyon Savaşı da denen, Çin'e karşı 1856-1860 İngiliz-Fransız savaşı ortaya çıktı.

Hong Kong'da kayıtlı ve İngiliz bayrağı taşıyan bir Çin teknesine Ye'nin askerlerinin müdahale etmesi İngilizlerin savaşı başlatmasına bahane oldu. Hemen arkasından Fransızlar da savaşa katıldılar. Onların bahanesi de bir Fransız misyonerinin Guangşi kentinde Çin yerel yöneticileri tarafından idam edilmesiydi. Bir yandan Kırım sava-

Levent Şahverdi Arşivi

şı, bir yandan Hindistan'da Sepoy (Seyisler) isyanı, ortak müdahaleyi biraz geciktirdi ama yeterli birlikler toparlanınca, 1857 yılının sonlarında Guangcou kentini ele geçirmekte bir güçlük çekmediler. Genel vali Ye Minçen esir alındı ve daha sonra Kalküta'da esarette öldü. Üç yıl daha süren savaş boyunca Guangcou kenti İngiliz işgalinde kaldı.

1858 yazında, İngiliz, Fransız, Amerikan ve Rus savaş gemileri Beijing'in limanı olan Tienjin'e yöneldiler. İngiliz ve Fransızlar doğrudan savaşa katılırken, Amerikan ve Rus gemileri biraz açıkta durumu gözetlediler. Dagu Kalesi ele geçirildi ve kent işgal edildi. Haziranda imzalanan Tienjin anlaşması denen anlaşma aslında dört ayrı anlaşmayı içeriyordu. Bunlara göre, Beijing'de ikamet edecek elçiliklere izin veriliyordu; ithalât ve ihracattan %5 gümrük ve %2,5 nakliye vergisi kabul ediliyordu; Tayvan ve Haynan adalarını ve bazı iç limanları da içeren 10 yeni liman yabancıların ticaretine açılıyordu. Yabancı gemilerin Çin iç sularında seyrine ve anlaşmayı imzalayan ülke pasaportunu taşıyan herkesin bütün Çin'de serbestçe dolaşmasına izin veriliyordu. İngiltere ile afyon ticareti yasal hale getiriliyor ve İngilizlerle Fransızlara savaş tazminatı ödenmesi kabul ediliyordu.

Bu anlaşmalar, hükümetler tarafından imzalanmış anlaşma metinleri karşı tarafa verilince yürürlüğe girecekti. Bu maksatla savaş gemileriyle gelen Batılı temsilciler, Dagu kalesinin tamir edilmekte olduğunu ve Tienjin limanına giden geçitlerin engellerle kapatılmış olduğunu gördüler. Yalnız Amerikan temsilcisi, yanlarındaki Çinlilerin tavsiyesine uyarak kuzey limanlardan biri üzerinden Beijing'e ulaştı ve anlaşmayı yürürlüğe sokmayı başardı. Ama gördüğü kabulün pek de sıcak olduğu söylenemezdi! Karadan gelen Rus temsilcisi aynı şeyi yaptı. Ancak, İngiliz ve Fransızlar 18 savaş gemisiyle geçidi zorlamaya ve güç kullanarak Beijing'e ulaşmaya karar verdi. Bunu yaparken, sahile yeni yerleştirilmiş olan Çin sahil bataryalarından ateş aldılar. Bu sefer, bir Moğol generalin komutasında savaşan Çinliler zafer kazandılar. Müttefikler 400 kayıp verdiler; dört gemileri battı ve altısı zarar gördü. Elbet uzun vadede Çin bu başarılı eylemin de cezasını çekecekti.

1860 yılında takviyeli bir müttefik kuvveti, içinde 18.000 İngi-

Levent Şahverdi Arşivi

liz, 7.000 Fransız askeri ve geri hizmetleri yapmak için Güney Çin'den askere alınmış 2.500 Çinli işçi bulunarak harekete geçti. Müttefikler Dagu kalesini karadan dolaşarak ele geçirdi. Daha sonra Tienjin'i işgal etti. Barış görüşmeleri nedeniyle ilerlemeleri birkaç hafta gecikti ama İngiliz-Fransızlar ekim ayında Beijing'deydiler. İmparator Şianfeng, bir daha dönmemek üzere Rehe'ye kaçtı. Bugünkü Beijing Üniversitesi'nin bulunduğu yerdeki İmparatorluk Yaz Sarayı müttefik askerler tarafından önce talan edildi ve sonra Lord Elgin'in emriyle ateşe verildi. İmparatorun kardeşi Prens Gong tarafından imzalanan 1860 Beijing anlaşması daha önceki anlaşmaları onaylıyor, savaş tazminatını arttırıyor, Kovlun yarımadasını İngilizlere bırakıyor ve Fransız misyonerlerin Çin'de iç eyaletlerde arazi satın almasına izin veriyordu.

Bu olaylar dizisinden en kârlı çıkan Çarlık Rusyası oldu. İngiliz Fransız kuvvetlerinin Beijing'den çekilmesini sağlayan müzakerelere aracılık etmesinin karşılığı olarak Rus büyük elçisi kendi ülkesi için arazi talep etti ve kazandı. Bu şekilde, bugünkü Vladivostok ve Khabarovsk kentlerini de içeren, Amur nehrinin kuzeyi ve Ussuri nehrinin doğusundan denize kadar olan 780.000 kilometre kare araziyi[3] Rusya'ya kattı. 1860'dan önceki yıllarda, Çin yönetimi başka konularla meşgulken, Ruslar zaten bu bölgelere girmiş, yerel Mançu yöneticilerin gözünü korkutarak veya başka yollarla kendilerini kabul ettirmişlerdi. 1860 Beijing Anlaşması sadece bu olup-bittiyi resmen kabul ediyor ve kapsamını daha da genişletiyordu.

Bütün bunlar olurken Mançu Hanedanı hayatta kalma mücadelesi veriyordu. 1850'den beri güney ve orta Çin'in geniş bölgeleri iç ayaklanmalarla çalkalanıyordu. Bu ayaklanmaların en önemlisi Hong Şiuçuan tarafından yönetilen Taiping ayaklanmasıydı.

Hong bir köy okulu öğretmeniydi. Bir gün Guangdong sokaklarında bir yabancı misyoner kendisine bir broşür vermişti. Devlet memurluğu sınavlarında başarısız olan Hong Şiuçuan hastalandı. Yüksek

3 Bugünkü Türkiye'nin yüzölçümü kadar – ç.n.

Levent Şahverdi Arşivi

ateşliyken bazı rüyalar gördü. İyileştikten sonra, misyonerin kendisine verdiği broşürü okuyunca, kendisinin İsa'nın küçük kardeşi olduğuna karar verdi. Guangşi eyaletindeki halkın, kötü yönetim, kötü mahsul vb. gibi güçlüklerden bunalan ve Hong'un durumuna benzer durumda olan halk, onun mesajını çekici bulmuştu. Birçok köylü Hıristiyanlığı kabul etti. Kurdukları Tanrıya Tapanlar Derneği üyeleri, hayatlarını günahsız yaşamaya, Tanrı'dan korkmaya ve evrensel kardeşliğe adadılar. Dünyayı şeytandan temizlemek onlar için yalnız mabetlerdeki putlardan kurtulmak değil yolsuzluklara boğulmuş devlet memurlarından da kurtulmaktı.

Hong 1851 yılı başlarında Büyük Barış Kutsal Krallığı'nı kurduğunu ilan etti. En yakın beş yardımcısını da yardımcı kral olarak atadı. Saçlarının ön tarafını uzatmak ve arkada at kuyruğu bırakmamak onları herkesten ayırıyordu. Böyle seferber edilmiş köylü kitleleri karşısında Çing orduları etkisiz kalıyordu. Birkaç ay içinde isyancılar Guangşi eyaletinin başkenti Guilin ve Hunan eyaletinin başkenti Çangşa'yı kuşattı fakat ele geçiremedi. Kuşatmadan vazgeçen Hong askerlerini Hubei eyaletine sürdü ve başkent Vuçang'ı ele geçirdi. Orada nehir ticareti depolarında çok miktarda yiyecek ve giyecek, Mançu ordularına ait askerî stoklar buldu ve talan ettiler. Bu sırada Hong'un taraftarlarının sayısı yarım milyonu bulmuştu. İki ay içinde Taiping isyancıları Vuçang'dan Nanjing'e kadar, Yangtze nehri üzerindeki bütün önemli şehirleri ele geçirmişlerdi. Nanjing "Kutsal Başkent" ilan edildi ve 1864 yılına kadar on bir yıl öyle kaldı.

Bugünkü perspektiften bakılınca, Taiping'lerde fazla olumlu bir şey görmek güç. Bu hareketin kabaca gösterdiği oydu ki, köylüleri hepsi birbirinden farksız, şekilsiz ve örgütsüz bir insan kitlesi olarak gören geleneksel yönetim biçimi değişmeliydi. Aksi halde Çin'in değişen dünya koşullarına uyumu olanaksızdı. Ancak "Kutsal Krallık" formülü çözüm değildi. Geçmişte, zamanın duygularına biraz fazla kapılan tarihçiler, Hong Şiuçuan'ı, Nanjing'i ele geçirdikten sonra, kuzeye doğru daha enerjik biçimde ilerlememekle, önce kuzey-orta Çin'de Nian isyancılarıyla, daha sonra Şanghay dolaylarında ayaklanan Kü-

Levent Şahverdi Arşivi

çük Kılıç isyancılarıyla bir ittifak yapmamış olmakla; Beijing'le hep ihtilafta olan ve kendilerine Hıristiyan oldukları için sempati duymaları mümkün olan Batılılarla daha fazla iş birliği yapmamış olmakla suçladılar. Bu eleştirilerin değeri, zamanın anayasal ve yapısal koşulları içinde ele alındığında çok azalıyor.

Taiping'ler, kavgacı, irrasyonel, hükümete güvenmeme ve ilkel komünizm özellikleriyle, bir bakıma Avrupa'da Reform döneminin başlarında ortaya çıkan Solcu Protestanlara benzer. Ancak, Avrupa'da bile bu solcu hareketler, genel değişim çizgisinde bir geçici kopma olarak hatırlanır. Hong Şiuçuan, bir ulusal hareketi seferber etmek için kullandığı, çarpıtılmış ilkel Hıristiyan söyleminden pek az gerçek güç alabildi, çünkü Çin'in köylü toplumunda vicdan hürriyeti kavramının fazla bir ilginç tarafı yoktu. Taiping'lerin teolojisi hiçbir zaman Şamanizm'in ötesine geçemedi. Çünkü, köylülüğün en alt tabakalarında doğan bu hareket, bütünleşmiş bir toplum yaratmak için gerekli olan bir örgütlenme aşamasını hiçbir zaman düşünmedi. Onların tek isteği hürriyetti. Halbuki, herkes hür olunca zamanın toplumsal düzeninden geriye bir şey kalmıyordu.

Kutsal Krallık, fuhşu, kız çocuklarının ayaklarının büyümesini önlemek için daha küçükken kalıplara sokulmasını, kadınların metres olarak alınıp satılmasını, kumarı ve afyon içilmesini yasaklıyordu. Ama kadınların eşitlik haklarını savunmak, Taiping ileri gelenlerinin harem sahibi olmasına engel değildi. "Krallar" Kutsal Başkenti ele geçirdikten sonra basit bir yaşam gerekliliğini unuttular. Taiping ileri gelenleri 1856'dan sonra kendi aralarında iç mücadelelere başladı. Toprak dağıtımı planları kâğıt üzerinde kaldı. Taiping'lerin örgütlediği devlet memurluğu sınav kâğıtlarından elimizde bulunanlar gösteriyor ki sınavı yapanlar bu sınavların Çin toplum hayatında oynadığı rolü anlamamışlardı.

Taiping isyanını bastırmak için gelenekçileri ve Mançu İmparatorluk ileri gelenlerini harekete geçirenlerin başında, bir eski saray akademisyeni olan Zeng Guofan gelir. Kendisinden 300 yıl önce yaşamış olan Çi Jiguang (bkz. s.220) gibi, o da "Hunan Korkmazları"nı

Levent Şahverdi Arşivi

köylerde topladı, başlarına kendi ilçesi olan Şiangşian'dan küçük toprak sahibi ve çoğu Konfüçyüs bilgini olan ve kişisel tanıdıklarını subay olarak verdi. Böylece bir takım ruhu yaratılmıştı. İaşe, Beijing tarafından onaylanmış bir geçit vergisi ve bazen zorla bazen iyilikle toplanan yerel katkılarla sağlanıyordu. Bir yenilik olarak tekneden tekneye savaşabilen ve ateşli silahlarla nehirlerde dolaşabilen bahriye birlikleri savaşa hareketlilik veriyordu. Önce kendi eyaletlerini korumak için askere alınan Korkmazlar, zamanla normal ordulardan daha etkin olduklarını gösterdiler. 1854'ten sonra başka eyaletlere de gönderildiler. Başlangıçta 20.000 olan sayıları zamanla bunun birkaç katına çıktı. Taiping'lere karşı verdikleri savaşta, Yangtze nehrinin orta bölümleri boyunca ve Yangtze'yi besleyen Şiang ve Gan Nehirleri boyunca, inişli çıkışlı çok sert çarpışmalar oldu. Zamanla surlarla çevrili kentler için verilen savaşlar bu kentlerin stratejik değerinin ötesinde insan gücü ve malzeme sağlamak için önem kazandı. Her iki taraf da aşırı şiddete başvurdu: Esirlerin insafsızca öldürülmesi gibi. Kıtlıklar ve arkasından gelen salgın hastalıklar nedeniyle savaş bölgesinin nüfusu çok azaldı. İç savaşın sona ermesinde bu da önemli rol oynadı.

Ancak, 1860'larda, Taiping'ler, iç eyaletlerde kaybettikleri savaşı kıyı eyaletlerine taşımayı başardılar. Hangcou, Ningbo, Sucou ve Şanghay birkaç kez el değişti. Dut ağaçlarının kesilmesi Çin ipekçiliğine büyük zarar verdi. Savaşın bu aşamasında, Zeng Guofan'ın yakınlarından olan Li Hongcang büyük yararlılık gösterdi. Memleketi olan Anhui eyaletinden, adı Huai Ordusu olan ve Hunan Korkmazlarına benzer biçimde örgütlediği bir ordu kurdu. Artık İngiliz-Fransızlara karşı savaş bittiğinden, Şanghay tüccarlarının topladığı gönüllülerden oluşan ve başlarında Batılı subaylar bulunan " Her Zaman Muzaffer" adlı bir alay, Batılıların onayıyla hükümet kuvvetlerinin yardımına geldi. Bu alayın operasyonları, Frederick Townsend Ward ve Charles George Gordon'un (Çinli Gordon) romanlarının romantik çerçevesini oluşturur. Batılıların yardımıyla, Li doğu kıyılarını isyancılardan temizledi ve Zeng'in Hunan Korkmazlarının 19 temmuz 1864'te Kutsal Başkent'e girmesini sağladı. Ama Kutsal Kral daha önce intihar etmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

İzleyen yılda, Taiping'lerin Fujian eyaletindeki kalıntıları temizlendi. Bu son aşama bile Amerikan İç Savaşı kadar uzun sürmüştü; diğer yandan verilen kayıplar mukayese edilemeyecek kadar daha büyük oldu;[4] çözülen sorunlar ise mukayese edilemeyecek kadar küçük.

"Kendi kendini güçlendiren hareket" deyimi *Değişiklikler Kitabı*' ndan alınmıştır: "Kutsal gök yüzü durmadan ilerliyor: Gerçek beyefendilerin de durmaksızın kendilerini güçlendirmeleri gerekir". Bu slogan, 1860 ve 1870'lerde Batı'yı taklit eden Çinliler için bir savunma aracı oldu. Bu hareketin öncüleri, tenkit edilmeyeceklerinden hiç de emin olmadıkları için, klasiklerden alıntılar yaparak, değişen zaman koşulları karşısında Batılılar gibi yapmak gerektiğini haklı göstermek istediler. Kendilerini savunmak için, Batılı bilime sadece yararlı olduğu için başvurduklarını, yoksa temel konularda Çin'in kültür geleneğinden sapmalarının söz konusu olmadığını ileri sürdüler.

Gerçekte, karşılaştıkları eleştiriler pek ılımlıydı. Ancak, girişikleri çok sınırlı reform da sonunda kendi amaçları bakımından başarısız oldu.

Beijing Anlaşması'ndan sonra on yıl kadar süren kısa bir iyi ilişkiler dönemi yaşandı. Batılılar, Çin'den alabilecekleri bütün tavizleri aldıkları düşüncesiyle daha fazla baskı yapmayı gereksiz buldular. Harry Parkes ve James Bruce (Elgin Kontu) artık gitmişlerdi ve yerlerine gelen İngiliz elçisi Rutherford Alcock, Amerikan elçisi Anson Burlingame gibi yeni kuşak diplomatlar ve yeni kurulmuş olan Çin gümrük teşkilatının başına genel müfettiş olarak getirilmiş olan İrlandalı Robert Hart, daha uzlaşmacı bir tutum taraftarıydı. Onlara göre, gereken özendirmeler sağlanırsa Çin kendi çıkarı gereği dışa açılacaktı. Daha çocuk yaşta olan İmparator Tongci (kişisel adı Daiçun, 1862-1874 arasında hüküm sürdü) adına naip olarak hüküm süren Prens Gong, anlaşmalar sisteminin kalıcı olduğunu anlamıştı; Çin artık bu anlaşmaların hükümlerini sadakatle yerine getirmeli ve anlaşmaları yok etmek, eskisi gibi yabancıları bağımlı barbarlar olarak görmek rü-

4 Taiping İsyanlarında 20 milyon kadar insanın öldüğü tahmin ediliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

yasından vazgeçmeliydi. Bu karşılıklı anlayış dönemi boyunca Kendini Güçlendirme Hareketi hızla gelişiyordu.

Dış İşleri Bürosu (Zongli Yamen) 1861 yılında kuruldu. Geleneksel bakanlıklar ve kurullarla yan yana çalışan büro, anlaşmalar gereği Çin'de ticaret yapan ülkelerle ilişkiler konusunda uzmanlaşmıştı. Ertesi yıl Beijing'de bir tercümanlık koleji açıldı. Hemen arkasından liman kentlerinde dil okulları açıldı. Henry Wheaton'ın *Uluslararası Yasaya Giriş* kitabı Çince'ye çevrildi. Taiping savaşlarının son yıllarında edebiyatçı generaller, Batılıların ateşli silahları ve buharlı gemilerini çok ilginç bulmuşlardı. Bu nedenle, Zeng Guofan yönetiminde, Taiping savaşları sonunda genel vali olan Li Hongcang, Zuo Zongtang (bir diğer Hunanlı general) eyaletlerinde torna tezgâhları, tersaneler kurdular, Batı'dan makineler ve teknisyenler getirttiler. Sonradan 1870'lerde Batı'yla ilişkiler bozulmaya başladıktan sonra da bu eğilim devam etti. Bir vapur şirketi kuruldu, 15-20 yaşlarında bir grup genç ABD'ye eğitim için gönderildi, Kuzey Çin'de bir kömür madeni açıldı, belli başlı kentler arasında telgraf bağlantısı kuruldu.

Kendini Güçlendirme Hareketi'nin bütün bu gayretinin amacı tekti: Çin, Batı teknolojisini sadece askerî gücünü arttırmak için alıyordu, başka hiçbir şey için değil. Reformcuların istediği tüfek ve buharlı teknelerdi. Onun için de tersaneler ve silâh fabrikaları kurdular. Yapılan reformlar öyle bölmelerle ayrılmıştı ki, kesin olarak Çin kanunları ve kurumlarının bunlardan etkilenmesi önlenmişti. "Dış İşleri" konusunda eğitilen personel, edebiyatçı bürokrasinin emrinde çalışan teknisyenlerdi. Geleneksel eğitim ve sınav sisteminde değişiklik söz konusu değildi.

Bu çok sınırlı hedef gerçekleşemezdi ve nedeni basitti. Çin sisteminde "dış işleri" denen ancak gerçekte "Batılı her şey" anlamına gelen şeyler, Batı medeniyetinin yıllar süren evriminin sonunda gelişen etkinlik ve yapılan işe özen gibi niteliklerinin meyveleriydi. Bu, bürokratik yönetim sisteminin anti teziydi. Bürokratik sistem, ağır yapısı ve rekabetten kaçan özellikleriyle, iç toplumsal düzeni yüzyıllarca devam ettirmek için düşük bir iktisadi performans düzeyini sürdüren bir sistemdi. Bu iki yaşam sistemi o şekilde yapılanmıştı ki, Batı sisteminin

Levent Şahverdi Arşivi

kökleri tüccar (merkantil) topluluklarda, Çin sisteminin kökleri tarım topluluklarında yerleşmişti. Yaşam alışkanlıklarındaki farklılıklar, her silahı veya aleti yapanı da kullananı da, yaptıkları her işte ve yaşamlarının her anında farklı biçimlerde etkilemişti. Elbet onları yöneten ve eşgüdüm sağlayanları da...

Silah fabrikaları ve tersaneler kurulmuştu ama ekonominin geri kalanıyla bir ilişkileri yoktu. Ne dağıtım şebekeleri, ne yan sanayileri vardı. İş ilişkileri çok gevşek esaslara dayalıydı. İşletme hesaplarının denetimi diye bir şey yoktu Devletin bir bütçesi yoktu ki işletmelerin bir bütçesi olsun. İşletmelerde personel işe alma ve yönetimi için bir ilke veya ölçüt yoktu. Çünkü bütün Çin ekonomisinde böyle bir şey yoktu.

Bütün bu uygulamaları "yolsuzluk" gibi sunmak yanıltıcı olur. Böyle bir ahlaki değerlendirme, sanki sistem yaşayabilirmiş de yolsuzluklar yüzünden yaşayamamış izlenimini yaratabilir.

Olaylar bu sistemin yaşamasının olanaksız olduğunu gösterdi. Bunu kanıtlayan bir deneme olanağı hemen 1884 yılında, Çin Vietnam'da egemenlik konusunda Fransa'yla savaşa girince ortaya çıktı. Kısa bir zaman içinde Fransız filosu Tayvan'da Jilong kalesini etkisiz kıldı ve Pescadores adalarını işgal etti. Nihayet, dikkatlerini kıta Çin'ine çevirdiklerinde, birkaç saat içinde, Fransız yapısı Fucou tersanelerini yerle bir ettiler.

Vietnam üzerindeki haklarından Çin'i kurtarmak aslında Çin'e bir hizmet olabilirdi, ama, 1885'te yapılan anlaşma, Çin'in etrafındaki ülkelerde nüfuzunu kaybetmesi ve bu tarihten sonra Çin'in hayatta kalabilmek için mücadele etmesi sonucunu doğurdu. Japonya on yıl kadar önce Tayvan'a bir sefer yapmıştı. Rusya Çin'in Kuzey Doğu eyaletlerinden koca bir parçayı koparıp almıştı. Zamanında Çin için bir diplomatik zafer sayılan 1881 Petersburg anlaşmasıyla Çin Rusya'ya dokuz milyon ruble tazminat ödemek ve Balkaş Gölü bölgesini vermek zorunda kaldı. Fransa'yla anlaşmanın yapıldığı yıl İngiltere, Burma'yı sömürge ilan etti.

Sanayi Devrimi'nin Batı'da olgunluk dönemi olan 19. yüzyıl sonları, bir Sosyal Darvinizm dönemiydi. Her hangi bir mücadelede

Levent Şahverdi Arşivi

kaybeden, karakter olarak aşağılarda bir yerde olmaya layık olarak görülürdü. Çin'in dış ilişkilerinde tekrar tekrar başarısız olması, ülkeye çok değerli 20 yıl kaybettiren Kendini Güçlendirme Hareketi'ni çok kötü bir şey olarak ortaya çıkardı. Ancak, bu hareket, modern Çin Tarihi'nde daha birçokları görülecek olan "başarısızlıklar" serisinin sadece ilkiydi. Son yıllarda, bu hareketin bir de daha pozitif bir tarafı olabileceğini gösteren olaylar dizisi yaşandı. Şimdi, konuya tarihsel derinliğiyle bakınca, açıkça bir başarısızlık örneği olan bu hareketin, muazzam bir devrime doğru kaçınılmaz bir adım olduğunu görüyoruz. Afyon Savaşları sonrasındaki hareketsizlikle karşılaştırıldığında, 1860'ların reformcuları ne kadar kararlı olduklarını, hareketlerine yerli ve geleneksel bir etiket vererek kanıtladılar. Her ne kadar çekingen davranmış olurlarsa olsunlar, gene de Çin'in o kalın gelenekler duvarında bir delik açma cesaretini gösterdiler. "Kendini Güçlendirme" girişimlerinin dar kapsamı bize bugün yetersiz görünebilir. Ama zamanın koşullarını göz önüne alırsak bunda şaşılacak bir şey olmadığını görürüz. Çin'in bu sanayileşme gayreti için, ilk matematik ders kitabını yayınlamak, yabancı dil öğrenimi için 14 yaşın altındaki çocuklarını seçmek zorunda kaldığını hatırlarsak, gidilecek yolun ne kadar dar ve uzun olduğunu anlarız.

Kendini Güçlendirme Hareketi sadece teknoloji uygulamaya yönelikti. Otuz küsur yıl sonra, 1898'de ortaya çıkacak olan Yüz Gün Reformu Hareketi (sonraki bölüm), kurumsal değişiklikler yapmaya, anayasayı değiştirmeye kalkıştı. Ondan 21 yıl sonra başlayan Cumhuriyet döneminde, Çin entelektüelleri anlamaya başladılar ki değişme yalnız kendi isteklerinden değil, kafalarının değişmesinden gelecektir. Bütün bu plansız ve eşgüdümsüz gelişmelerin arka arkaya gelişi, bize tarihin gücünün ne kadar büyük olduğunu düşündürüyor. Bu akışın bir mantığı var: Gelişmelerin uzun vadeli mantığı hem Çin Devrimi'nin gelişmesi için gerekli zamanı veriyor, hem de bu devrimin ilerlemesi için gereken baskıyı sağlıyordu. Devrimin büyüklüğü her zaman çözülmesi gereken sorunların büyüklüğüyle orantılıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

19

"Yüz Günler", Cumhuriyet ve Dört Mayıs

Çin'in 1894-95 savaşında Japonya tarafından karada ve denizde yenilgiye uğratılmasının ciddi sonuçları oldu. Bu savaşta Çin'in hedefi, Kore'nin son bağımlı devlet olarak kalmasını sağlamaktı. Ama sonuçta Kore kaybedildiği gibi, Liaodong yarımadası, Tayvan ve Pescadores adaları da Japonya'ya verildi. Savaş tazminatı olarak ödenen 200 milyon ons gümüş Çin için ağır bir yük oldu. Japonya'ya verilen ticari bağışıklıklar daha önce Batılılara verilenlerden farklı değildi. Ama bunlara ek olarak Şimonoseki anlaşması Japonya'ya Çin kentlerinde sanayiler işletme yetkisi de veriyordu. Anlaşmalarda bulunan En Ayrıcalıklı Ulus maddesi gereğince bu ayrıcalık kısa bir süre sonra bütün anlaşmalı ülkelere tanındı. Neyse ki Rusya, Fransa ve Almanya'nın müdahalesiyle Liaodong yarımadasının Japonya'ya geçmesi önlendi. Onun yerine Çin 30 milyon ons gümüş daha ödedi. Ancak, bundan sadece üç yıl sonra Çar hükümeti bu yarımadanın kendilerine 25 yıl için kiralanmasını istedi. Bu arazi Rusya ve Japonya arasında birçok kez el değiştirdi ve 60 yıla yakın bir süre Stalin'in Sovyetler birliğinin eline düştü. Çin bu topraklara ancak 1955 yılında yeniden kavuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Japonlara yenilmek Çin'in ulusal gururunu derinden yaraladı. Çin daha önce de Japonya'yla savaşmıştı, ama Çin halkı Japon üstünlüğünü hiçbir zaman kabul etmemişti. Hiç kuşku yok ki her iki tarafta da etnik bağnazlık vardı ve savaşın bir nedeni de buydu. Modernleşme aslında ticari ilkelere dayalı örgütlenmenin devlet yönetimine de uygulanmasından, böylece, halkların özelliklerinden bağımsız olarak, devlet yönetiminin etkinliğinin artmasından başka bir şey değil. Japonya, Tokugawa döneminin sonlarından beri bu yönde ilerlemekteydi. Dolayısıyla Japonya, birbirinin aynı köy topluluklarının oluşturduğu Çin'den çok daha etkin bir yönetime sahipti. Savaş alanında görülen de bu farkın kaçınılmaz yansımasıydı.

Yüzyılın sonlarında, ırkçılık bütün dünyada doruk noktasındaydı. Bu görüşün en ateşli sözcüsü de Alman imparatoru İkinci Wilhelm'di. Japonlar, Alman imparatorunun mesajlarına duyarlıydılar. Onlar için de vatansever ve diri Japon vatandaşları olarak, ruhsuz ve pasif Çin halkı üzerinde üstünlükleri söz götürmezdi. Geçmişte Çin yazarları Japonya'yı yersiz ve duyarsız biçimde aşağılardı. Barış görüşmeleri sırasında Ito Hirobumi'nin yüksek bir devlet adamı olan Li Hongcang'a, hiçbir pratik yararı olmayan hakaretler yöneltmesinin, geçmişin öcünü almaktan başka bir şey olmadığı açıktır.

Çin'de utanc duygusu o kadar şiddetliydi ki, halk aşırı tepkilere kapıldı. Bir uç öneri, Japon üstünlüğünü olduğu gibi kabul etmek, Ito'yu Çin'e davet edip kendisini başbakan yapmaktı. Bir diğer öneri, barış anlaşmasını toptan ret etmekti. O zaman Japonya'ya verilen ayrıcalıklar onlardan alınıp Batılı devletler ve Rusya'ya verilir, böylece onların da Çin'in yanında Japonya'ya karşı savaşması sağlanırdı. Li Hongcang tam olarak bu görüşe katılmasa da, 1896'da Li - Lobanov anlaşmasını imzalayıp Ruslara Mançurya'ya demir yolu yapma ayrıcalığı tanıyarak, bu görüşü tümüyle garipsemediğini de gösterdi. Uzun yıllar, Li'nin bu anlaşmayı imzalamak için Ruslardan büyük paralar aldığı söylentileri dolaştı.

Çin için en büyük güçlük savaş tazminatını ödemekti. Gerekli para ancak dış borçlanmayla sağlanabilirdi. Borç vermek isteyen eksik

Levent Şahverdi Arşivi

değildi ama hepsi de bu fırsattan yararlanarak, bir yabancı devlet koruması altında, Çin gümrük gelirlerine el koymak ve maden arama ayrıcalıkları elde etmek peşindeydi. Çin – Japon savaşı öncesi Çin'in dış borcu ihmal edilebilecek kadar azdı. Savaştan sonra, devlet maliyesi tümüyle yabancı banka konsorsiyumlarının denetimine girmişti. İthalât ve ihracattan alınan gümrükler, tuz resmi, iç nakliyat vergi gelirleri hep borçlar için teminat olarak verilmişti. 1911 Devrimini ateşleyen kıvılcımı çıkaran demiryolları inşaatının akçalandırılması konusu olmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında da durum pek farklı değildi. Gümrük vergilerinin nasıl kullanılacağı sorunu nedeniyle Dr. Sun Yat-sen'in Batılılarla arası açılmış, Sovyetlerle dostluk başlamıştı.

Tekrar 19. yüzyıla dönersek, 1898 yılı olaylı bir yıldı. İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Japonya Çin'de sonradan "etki alanları" denecek olan paylaşımla meşguldü. Eğer bir eyalet bir yabancı devletin etki alanına düşmüşse, Çin hükümetinin bu eyaletin başka devlet etki alanına girmeyeceğini garanti etmesi gerekiyordu. Bir büyük liman bir yabancı tarafından kiralanmışsa, kira süresi 99 yıldı. Yabancının limanı duvarlarla tahkim etmek hakkı vardı. Çin ordusu bu duvardan içeri girmek bir yana onun 20-25 km yakınına bile gidemezdi. Etki alanına sahip ülke, o eyalette demiryolu inşa ve işletmesi, telgraf ve madenler üzerinde tekel hakkına sahipti. Eğer o eyalette Çin hükümeti bir işe girişecek olursa, etki alanına sahip ülke dışında kimseden sermaye veya teknisyen sağlama hakkı yoktu. Bu ayrıcalıkların çoğu Çin'den 48 saatlik ültimatomlarla koparılmıştı. Bu nedenle Dr. Sun Yat-sen Çin'in durumunun bir koloniden daha aşağı olduğunu söylerdi. Çünkü bir koloninin sadece bir efendisi vardı. Oysa Çin aynı zamanda birçok efendiye hizmet etmek zorundaydı. Amerikan dışişleri bakanı John Hay tarafından 1899 ve 1900 yıllarında ilan edilen, Çin'de "Açık Kapı" politikası bu durumu pek değiştirmedi.

1898 yazında, Beijing resmi çevreleri, o zamana kadar yaşamamış oldukları bir deneyim yaşadılar. Haziran 11 ile Eylül 21 arasında, 103 gün zarfında 200 den fazla kanun, yönetmelik, tüzük, vb. yayın-

Levent Şahverdi Arşivi

landı. İmparatordan gelen bu metinlere göre Çin hükümet sistemi yeniden örgütlenecek, bütçe hazırlanacak, ordu ve bahriye modernleşecek, bütün eğitim sistemi ve devlet personel sistemi değiştirilecek, tarım, sanayi ve ticaret geliştirilecek ve dünya standartlarına yükseltilecekti. Bu metinler imparatorun iradesi yönünde aynen uygulansaydı Çin anında modern bir devlet olurdu. Ancak, bu batılılaşma hareketi hiç de batılı olmayan biçimde ilan edilmişti. Bu "Yüz Gün Reformları" da aynen eski, kendini aldatma geleneğine uygun olarak, gerçek denen şeyin imparatorun isteğinden başka bir şey olamayacağı doktrinine dayanıyordu. Bu eski geleneğe göre, gerçek yukardan aşağı inerdi; bir iş konusunda saraydan gelen bir karar o işin yapılmış olduğu demekti.

Reformcular, yaptıkları işin boş yere yapıldığını bilmiyor değillerdi, ama yine de yaptılar. Reform hareketi 103 gün sonra ani bir şekilde durdurulunca, imparator ev hapsine gönderildi ve bir daha da özgürlüğüne kavuşamadı. Reformculardan 5-6'sı idam edildi. Önde gelen reformculardan ikisi yurt dışına kaçtı. Kırk küsur yüksek dereceli memur işinden atıldı.

İmparator Guangşu (kişisel adı Daitian, 1875-1908 arası hüküm sürdü), Dul İmparatoriçe Çişi'nin[1] kız kardeşi ve Prens Çun'un oğluydu. Çun, İmparator Daoguang'ın oğluydu. Prensin kuzeni, İmparator Tongci 1874 yılında varissiz ölünce, yerine, daha üç yaşında olan Guangşu, iktidar hırslısı ve güçlü bir karakter olan teyzesi Çişi'nin kararıyla imparator olmuştu. İmparator 1889'da tahta çıktı ama, 1908 yılında ölümüne kadar teyzesi fiili olarak hükümdar kaldı. Naibe ol-

1 Çişi, İngilizce metinlerde "Empress Dowager" olarak geçer. Sözcük olarak Türkçe'ye çevirirsek "Dul İmparatoriçe" demek gerek. Ancak, Çişi'nin hüküm sürdüğü bürün süre boyunca son ölen imparatorun dul eşi olmadığını akılda tutmak gerek. Çişi bir imparatorun sahip olduğu bütün yetkilere sahipti. Verdiği kararlarla edindiği etki alanı birçok imparatorunkinden daha da genişti. Çişi, hüküm sürdüğü zamanların önemli bir kısmında imparator naibesi idi. Ancak her zaman değil.

Çişi, 17 yaşında orta halli bir ailenin çok güzel bir kızı olarak imparatorun cariyesi olarak saraya girdi. Ona erkek çocuğu vermenin yanında güzelliği, ikna yeteneği, enerjisi ve iktidar hırsı sayesinde kısa zamanda, uzun süren bir kişisel iktidar dönemi yaşadı – ç.n.

Levent Şahverdi Arşivi

madığı zamanlarda da Çişi sahne arkasından ipleri çeken kimseydi. Güvendiği bir hadım ve bir Büyük Konsey üyesi, kendisinin sarayla ilişkisini sağlıyordu. Genel valiler, ordu ve donanma komutanları, bu batmakta olan hanedanda ancak Çişi ile dostlukları sayesinde iktidarda kalacaklarını biliyorlardı.

İmparator Guangşu zeki ve duyarlı bir kişiydi. Ülkenin durumunu yansıtan bir raporu okurken göz yaşlarını tutamadığı biliniyor. Bütün isteği büyük bir ulusun geleceğine katkıda bulunmak olan bir hükümdar için, çocukluğundan başlayarak saraya hapsedilmiş olarak, istediklerinden hiçbirini yapamamış olmak güçtü. Reformları yaparken danışmanları, ikisi de Guangdong eyaletinden Kang Yuvei ve Liang Çiçao idi. Kang, eski Çin edebi geleneğini, günün gerekleri için işe yarar hale getirebilecek kadar eski kaynaklara hakimdi. Daha pragmatik olan Liang, iyi bir halk hatibi ve yazardı. Bilgi dağarcığı klasik edebiyattan daha genişti. Reformcular propagandaya 1898'den üç yıl önce başladılar. Toplantılar ve konferanslar tertiplediler, dergiler yayınladılar, halkı eğitmek amacıyla para topladılar. Birçok yabancı misyoner çalışmalarına yardımcı oldu, önemli katkılarda bulundu. Eğer, Kendini Güçlendirme Hareketi'ne, tersaneler ve silah fabrikaları yapma hareketi dersek, Yüz Gün Reformları Hareketi'ne de bütçe kontrolü ve anayasal monarşi hareketi demek gerekir. Gerçi, bu sonuncu reformcular arasında o kadar çeşitli karakter sahibi ve ilgi alanı olanlar vardı ki, onların amaçlarının, bu ilk amaçların çok ötesinde daha radikal amaçlar da içerdiği söylenebilir.

Çişi yeğeninin reformlarını, bir zamandan beri kuşkulu bir ilgiyle izliyor fakat işe karışmıyordu. Bir personel tayini işinin, Çişi'nin harekete geçmesini tetiklediği anlaşılıyor. İmparator, reform programına karşı olan yüksek memurları uzaklaştırıp taraftarlarını atamaya başlayınca, eskiler ve yeniler arasında bir çatışma kaçınılmaz hale geldi. Aynı zamanda, anlaşmazlık, Mançularla Çinliler arasındaki kıskançlık ve rekabetten de kaynaklanıyordu. İmparatorun Ito Hirobumi'yi kabul edeceği ve Japonya'ya bir gezi yapmaya ikna edilebileceği haberleri yayılınca büyük telaş başladı. Bardağın suyunu taşıran son damla, impa-

Levent Şahverdi Arşivi

ratorun, bir Mançu ve Çişi'nin yakını olan Başkomutan Ronglu'ya haber vermeden general Yuan Şikai'yi özel olarak kabul etmesiydi.

Darbe olayının iki versiyonu var. İlk yorum general Yuan'dan kaynaklanıyor. Yuan, yıllarca sonra *The London Times* gazetesine verdiği mülakatta, reformcuların kendisinden imparatorun teyzesi ve manevi annesi olan Çişi'yi öldürmesini istemesi üzerine kendilerini Çişi'ye ihbar etmeye karar verdiğini ileri sürdü. İkinci yorumun kaynağı olan, *The North China Daily News* ve *Shen Pao* gazetelerine göre, imparator Yuan'dan reformları eski düzen taraftarlarına karşı korumasını istedi. Hangi versiyona inanırsak inanalım, gerçekte General Yuan, imparatoru ihbar etti ve taraf değiştirerek İmparatoriçe Çişi ve General Ronglu tarafına geçti. Çişi Beijing yakınlarındaki sarayından Beijing'e dönünce duruma hemen hakim oldu. Hükümette temizlik hemen başlatıldı, her şey eski haline, *status quo ante*'ye döndü. İmparator ve yakın danışmanları suçlandı.

Bu olayı incelerken, modern tarihçi elbet daha önce gelen tarihçilerin yolunu izleyerek incelemek zorunda. Ancak, okuyucu dikkat etmeli; olayların olduğu zamana çok yakın zamanlarda yazan tarihçilerin yorumlarını çok temkinli almak gerek. Onlar, şimdi bizim sahip olduğumuz tarihsel perspektife sahip olmadıklarından, kilit durumdaki kişilerin olaylar üzerindeki etkisini abartıp, kurumsal nedenleri azımsamışlardır.

Yüz Gün Reform Hareketi, sancak sisteminden alaylı olarak yetişmiş bütün askerî erkânı kendine düşman etmişti. Aynı şekilde, eski eğitim ve sınav sistemiyle yükselmiş olan devlet bürokrasisi de tümüyle bu hareketin karşısındaydı. Bunları, basit çıkar grupları sayıp geçemeyiz. Bütün bunlar eski tarihçiler tarafından bol bol açıklanmıştı. Ancak, bugün bu grupların basit birer çıkar grubu olmadığının; bunların Çin Devleti'nin ve toplumunun temel mantığını temsil ettiklerinin altını çizmemiz gerek. Yüzyıllarca Çin, hiçbir teknolojik deneyimi olmayan bir profesyonel askerî sınıfa güvenliğini emanet etmişti. Aynı şekilde, yüzyıllar boyu, sivil bürokrasinin ideolojik tutarlılığı devletin değişmez anayasasının kilit taşı olmuştu. İstikrar uğruna ilerlemeyi fe-

Levent Şahverdi Arşivi

da eden bu düzen, homojen, tek düze ve dolayısıyla hareketsiz, donmuş kalmış bir Çin yaratmıştı. Bu düzenin dayanaklarını altından çekmek demek, imparatorluk düzeninin bir anda yıkılıp yok olması demekti. Diğer yandan, eğer bu kurumların artık zamanlarının dolduğunun söylenmesi bile yasaksa, nasıl reform yapılabilirdi?

Yüz Gün Reformları başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Guangşu çekingen ve kararsız davranmakla suçlandı. Ancak, başka türlü hareket etmesinin mümkün olduğunu gösteren hiçbir kanıt yok. Kendisi, en küçük köy topluluklarından en üst tabakalara kadar herkesin gözünde geleneksel erdemleri kişiliğinde toplaması gereken imparatordu. Biraz daha kararlı hareket etmek, imparator görüntüsünü de makamını da kaybetmesi demek olurdu. Belki, eylül ayı başlarında Kang Yuvei'nin önerdiği gibi, gidip Şanghay'da kalabilirdi. Ama o zaman da hem hanedana karşı görevlerini terk etmiş hem de toplumsal beklentilere karşı gelmiş olurdu. Doğal olarak şu soru akla geliyor: Neden, reformcular, içinde bulundukları durumda bir yük olmaktan başka bir şey olmayan Çing Hanedanı ve imparatoru atıp, cumhuriyetçi çözüme gitmediler? Bu daha basit bir çözüm olmaz mıydı? En sonunda, tarih gerçekten de bu çözümü ortaya çıkardı.

Sorunun devasa boyutları göz önüne alındığında, cumhuriyetçi çözümün basit bir çözüm olmadığı da ortada. Ülkenin önünde daha uzun bir şiddet ve acı mücadeleler dönemi vardı. Dul İmparatoriçe Çişi'nin intikamının kurbanlarından (Altılar) Tan Sitong uzun ve kanlı bir devrim olacağını ön görmüştü. Katledileceğini bilen Tan kaçıp kurtulmayı reddetti: "Bütün Çin'de kan akmadıkça kurtuluş olmayacak. Bu eğer böyleyse benim kanım ilk önce aksın".

Kendisi 28 eylül 1898 günü öldürüldü. Dul İmparatoriçe bu işle, sonradan Bokser'lerin patronlarından biri olacak olan Gongyi'yi görevlendirmişti.

Yirmi bir Eylül darbesinden sonra Çişi, Guangşu'nun yerine kendisinin seçtiği bir çocuk imparator getirmeye niyetleniyordu. Ancak, birçok güneyli vali ve Batılıların koruduğu Şanghaylı memurlar

Levent Şahverdi Arşivi

buna açıkça itiraz etti. Kang Yuvei, İngilizlerin yardımıyla Hong Kong'a kaçtı. Liang Çiçao, Japon elçiliğinin verdiği pasaportla kurtuldu. Yabancı elçiler devamlı olarak imparatorun güvenliğiyle ilgilendi ve Çişi'nin sarayını soru yağmuruna tuttular. İstekleri yerine getirilmeyen Çişi'nin yabancı düşmanlığı iyice arttı ve bu da Bokserlere karşı izlediği politikada kararlarını etkiledi.

"Hak ve Harmoni Sevenler Birliği" (*Yihetuan*), Kuzey Çin'de taraftar toplamaya çalışan birçok gizli dernekten biriydi. Dernek üyeleri savaş sanatları ve mistik ayinler yaptıkları için halk arasında Bokser adını almışlardı. Bazıları, nefeslerini ve kaslarını kontrol ederek, mermilere karşı bağışıklık kazanabildiklerini ileri sürerdi. 19. yüzyılın son zamanlarında, Şandong eyaletinde, Almanlar ve Çinli Hıristiyanlarla yerli halk arasındaki çatışmalardan yararlandılar. Kısa bir süre sonra, gördükleri bütün yabancılara saldırmaya ve yabancı her şeyi yakıp yıkmaya başladılar. Kendisi de yabancı düşmanı olan Şandong valisi Bokserleri "haksever vatandaşlar" ilan etti ve birçoklarını yerli milis birliklerine aldı. Ertesi yıl, Beijing'e girdiler. Çişi'nin adamları arasında sadece Ronglu onlara karşı çıktı.

Çişi'nin bu noktada içinde bulunduğu ruh halinin nasıl olduğu tartışma konusudur. Anlaşılan, kendisi kesin ve kararlı değil daha çok korku ve tereddüt içindeydi. İmparatorluk bildirileri ve emirleri büyük dalgalanmalar gösteriyordu: Resmi belgelerde Bokserler bazen "haydutlar", "kötü elemanlar", bazen de "Çin'in evlatları", "haksever vatandaşlar" olarak anılıyorlardı. Sonradan, Tienjin yakınlarında ölen General Nie Şiçeng, bir yandan yabancı istilacılara bir yandan da Bokserlere karşı savaşmak zorunda kaldığından içinden çıkılmaz bir durumdaydı. Öyle anlaşılıyor ki, Bokserlere karşı daha sert davranması için yabancılar tarafından yapılan baskılar arttıkça, Çişi'nin yabancı düşmanlığı daha güçleniyordu.

Bu ayrıntılar, Çin monarşisinin ne kadar tehlikeli bir durumda olduğunu ortaya koyuyor. Dünya işlerinin artan karmaşıklığı, yönetimin birçok cephede birden gelişen olaylara karşı, teknik bakımdan ha-

Levent Şahverdi Arşivi

zırlıklı ve uyanık olmasını gerektirirken, Beijing idaresi işleri tümüyle kişisel ve amatörce yürütüyordu. Bu anlamda, Çişi, bu kurumsal zayıflığı gözler önüne sererek, iki bin yıldan beri süregelen imparatorluk düzeninin ortadan kaldırılmasına yol açtığından, büyük iyilik etmiştir.

Çişi'nin savaşı 21 haziran 1900 günü başladı. Bu savaş belli bir ulusa veya bir uluslar ittifakına karşı değildi; Çin ile teması olan bütün uluslara karşıydı. Beijing kentinin içinde, yabancı elçiliklerinin ve kiliselerinin Bokserler tarafından yakılması 10 gün sürdü. On bir haziran günü Japon elçiliği sekreteri öldürüldü. On altı haziran günü, yabancı devletler Tienjin valisinin ertesi gün sabah saat 02'de Dagu kalesini kendilerine teslim etmesini talep ettiler. Bu yerine getirilmeyince, saat 06'da kaleyi topa tutup teslim aldılar. On dokuz haziran günü Çin hükümeti, bütün yabancı elçiliklerin 24 saat içinde Beijing'i terk etmelerini emretti. Yirmi haziran günü durumu görüşmek için Dış İşleri Bürosuna gitmeye çalışan Alman elçisi Baron Klemens von Ketteler sokakta öldürüldü.

Savaş ilanı kararını verecek toplantıda, Batı düşmanı hizip, Çişi'ye, Batılı elçilerden geldiğini ileri sürdükleri ve İmparatoriçenin istifasını isteyen bir mesajı sundu. Çişi, önünde diz çökmüş olan yüz kadar saray mensubuna ne düşündüklerini sordu. Sadece ikisi savaş ilanına karşı görüş belirtti ve Dul İmparatoriçe'nin emriyle öldürüldüler.

Yabancı elçilikler mahallesinin kuşatması 56 gün sürdü. Üç kez silah bırakma anlaşması yapıldı. Temmuz sonlarında, Çin hükümeti, kuşatma altındaki yabancılara un, sebze ve karpuz verdi. (O zaman altı yaşında olan Dr. L. Carrington Goodrich yabancı misyonerle idi. Onun söylediğine göre, genellikle sanıldığının tersine Beitang Katedraline yiyecek verilmedi). General Ronglu'nun topçu kullanmak istememesi çok hayat kurtardı. Kuşatma sırasında 250 kadar yabancı öldü. Çinli Hıristiyanlar arasında ölü sayısı tespit edilmedi. Kuşatma kalktıktan sonra kente gelen sekiz ulustan 18.000 asker misilleme olarak sivil halkı öldürdü ve ırza geçti. Güney ve merkez Çin'deki eyaletlerde valiler yabancı konsolosluklara, 20 Hazirandan sonra gelen imparatorluk emirlerine uymayacakları güvencesi verdiler. Bu olaylardan is-

Levent Şahverdi Arşivi

yancıların sorumlu olduğu süsünü vermek, başkentin isyancıların kontrolünde olduğu izlenimini yaratmak için, olaylara sonradan "Bokser Ayaklanması" adı verildi.

Dul İmparatoriçe ve imparator, müttefikler Beijing'e girdiğinin ertesi günü saraydan kaçtı. Onların Şian'da uzun süre kalmaları, Li Hongcang'a rahatça yabancı güçlerle müzakere etme olanağı verdi. Bokser Protokolü eylül 1901'de, Li'nin ölümünden iki ay önce imzalandı. Müttefikler savaşa neden olan 11 yüksek memurun idamını istediler. Bunların dördü zaten intihar etmişti, üçüne sonradan intihar etme emri verildi, ikisinin idam cezası sınır eyaletlerinde müebbet hapse çevrildi.

Bokserlerin yabancılara saldırdığı kırk beş ilde devlet sınavları beş yıl süreyle askıya alındı. Almanya ve Japonya'ya özel heyetler gönderilerek öldürülen diplomatları için özür dilendi. Sahilden Beijing'e kadar, Dagu kalesi de dahil bütün kaleler yıkıldı. Yabancı elçiliklere, gerekirse kendilerini savunmaları için Beijing'de asker bulundurma yetkisi tanındı. İki yıl süreyle silah ve diğer askerî malzeme ithali yasaklandı. Çin, 450 milyon ons gümüşü (yaklaşık 15,800 kg) savaş tazminatı olarak ödemeye mahkum edildi ki, bu Çin hükümetinin beş yıllık geliri kadar ediyordu. Bu tazminatın, kendisi kadar faizi de tutan tamamının ödenmesi 1940'a kadar sürdü. (Sonradan ABD, duygulanarak, bu tazminatın bir kısmını, eğitim harcamalarında kullanılması için geri verdi. Başka devletler de onu izledi). Anlaşma imzalandıktan sonra Rusya Mançurya'dan çekilmeye yanaşmadı. Bu 1904-1905 Rus-Japon savaşının nedenlerinden biri oldu.

Daha Şian'da iken, Çişi eski tavrının tam tersine bildiriler yayınlamaya başladı. Beijing'e döndükten sonra, neredeyse daha önce ezdiği Guangşu reformlarını canlandırmaya başladı. Hatta reformların kapsamını genişletti bile. Eski büroların yerine 11 bakanlık kuruldu. 1905 yılında devlet sınavları sistemine son verildi. Hanedandan gelen bir prensin başkanlığında bir heyet yurt dışına anayasa sistemlerini incelemeye gönderildi. Ulusal düzeyde ve eyaletler düzeyinde meclisler toplamak için hazırlıklar yapıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğal olarak Çişi, değil kendi zamanında, 80 yıl sonra yüzyılın sonlarında bile halka karşı sorumlu bir hükümet sistemi uygulamanın güç olduğunu bilemezdi. Temel engel, geleneksel Çin Devleti ve toplumunun anatomisinin bu değişikliğe uygun olmadığı idi. Bir kuşu balığa çeviremezsiniz. Uyum sağlama yeteneksizliği Mançu Hanedanı'nın özelliklerinin de ötesindeydi. Bu hanedan aslında zamanının kurbanıydı. Eğer Çin toplumu içine kapalı ve rekabetten kaçınan bir toplum olarak devam edebilseydi, büyük ve uzmanlaşmamış bürokrasisi sarayın zaman zaman hakemliğine başvurarak işini pekala yürütüyordu. Ülke sorunları konusunda yaklaşık bir görüş birliği vardı. Tanrıların oğlunun rolü rahat bir ayin gibi tekrarlanıp gidebilirdi. Idari bölümler içinde, büyük ve uzmanlaşmamış köylü sınıfı uysal bir iyi vatandaş kitlesi olarak kontrol altındaydı. Bütün bu sistemin dayandığı bir kültür ve disiplin vardı. Bin dokuz yüzyılının yazında, devletin zirvesi, şiddetli yabancı baskıları altında birden kanlı ve ne yapacağını bilmeyen, cahil bir canavara dönüştü. Taban kontrolden çıkmış bir güruh görünüşünü aldı. Böyle bir toplumsal örgütlenmenin yeni yüzyıl boyunca yaşayabilmesi için kâğıt üzeri reformlar ve özgürlüklerden daha fazlasının gerekli olduğu açıktı.

On dört kasım 1908 günü İmparator Guangşu öldü. Dul İmparatoriçe de 24 saat sonra son nefesini verdi. Bu inanılmaz rastlantı, işin içinde uygunsuz bir şeyler olduğu kanısını doğurdu. Gerçi İmparator bir zamandan beri hastaydı ama İmparatoriçe Çişi sapasağlamdı. Hattâ, İmparatorun ölümünden bir gün önce, 13 kasım günü, İmparatorun ölmesi halinde yerine geçecek yeni imparatoru belirlemek için yapılan toplantıya başkanlık etmişti. Gerçekte tam olarak ne olduğu o kadar da önemli değil, çünkü Çişi'nin seçtiği 3 yaşındaki halef imparator oldu. İmparator Şuantong (kişisel adı Henry Puyi, 1908-1911 arası hüküm sürdü), Çin'in son imparatoru olacaktı. Üç yıl sonunda Cumhuriyet ilan edilince, yalnız Mançu Hanedanı değil, 2 132 yıl önce Şian kentinde, Şi Huangdi ile başlayan Çin Monarşisi de sona eriyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Devrimci Dr. Sun Yat-sen, bir zamanlar, Çing Hanedanı'nı devirmeden reform düşüncelerini gerçekleştirmeyi ummuş olmalı. Çünkü Li Hongcang'dan neden randevu talep ettiğini ve talebin kabul edilmediğini biliyoruz. Çin 1895 yılında Japonya önünde yenik düşünce Mançu Hanedanına karşı çıkmaya başladı. Guandong'lu (Kanton) olması ve gayet iyi İngilizce konuşması nedeniyle yurt dışındaki Çinlilerle temas etme kolaylığı vardı. Ama, hatıralarından gördüğümüz gibi, onların desteğini kazanmak için gösterdiği gayretler başlangıçta güçlüklerle karşılaşmıştı.

On ekim 1911'den önce, Sun, Çing Hanedanı'nı devirmek için 11 girişimde bulundu. Her biri başarısızlıkla sonuçlandı ve bazısı yakın arkadaşları olan çok sayıda insan hayatını yitirdi. Partisi büyük ölçüde okumuş elitlerden oluşuyordu ve geniş halk kitleleriyle ilişki kurma olanakları yoktu. Hayatını feda etmeye hazır insanlar kışkırtıcı yayınlar dağıtmak, devlet dairelerini basmak, cinayetler gibi klasik yollara başvurdular. Zamanla gizli derneklere, yeni kurulmakta olan modern ordu ve bahriyeye nüfuz etmek gibi yolları öğrendiler.

Sun'un söylediğine göre, Bokser Ayaklanmasına tepkiler Partisinin büyümesini hızlandırdı. Yurt dışından yardım istemek kolaylaştı. Ama yine de 1911 yılında Guangcou'da yapılan onuncu darbe girişimi başarısız oldu: 72 Parti üyesi öldürüldü. Altı ay sonra başarıyla sonuçlanan girişim planlı bir biçimde olmadı. Hankow kentindeki yer altı teşkilatı yanlışlıkla bir bomba patlattı. Polisin yaptığı aramalarda Parti üyelerinin listesi hükümetin eline geçti. Üyelerin çoğu yeni kurulan ordu ve bahriye mensubu askerler veya genç subaylardı. Bunlar, kendilerini kurtarmak için, vaktinden önce ve bir lider veya hareket planı olmadan harekete geçtiler. İmparatorluk ordusu generallerinden biri hareketin komutasını almaya zorlandı. Bu kritik anda, Mançu genel vali kaçtı ve ihtilalcilere nefes alma, örgütlenme zamanı verdi. Arkasından teker teker diğer eyaletler harekete katıldı. Yeni dul imparatoriçe, Guangşu'nun dul eşi, çocuk imparator adına tahttan vazgeçti.

Cumhuriyet döneminin ilk 20 yılı, utandırıcı bir başlangıç oldu. Sun Yat-sen başkanlığı, emrindeki Çing askerlerinin hatırına, 1898 ha-

Levent Şahverdi Arşivi

ini Yuan Şikai'ye verdi. Bu ordu hâlâ böyle bir isyanı bastıracak güçteydi. Böylece barışçı bir çözüm bulundu ama bu uzun sürmedi. Yuan, durumunu biraz güçlendirince kendini imparator ilan etti. Avrupa'da 1914 Dünya Savaşı patlayınca, Japonya Yuan'ın önüne meşhur "21 Talepler"ini koydu. Bu taleplere uyulsaydı, Çin bir Japon kolonisi olurdu. Yuan 1916'da, tam 81 gün imparatorluk yaptıktan sonra öldü. Arkasından çıkan karışıklıklar içinde, Çing Hanedanına bağlılığını ilan eden, at kuyruğu saçlı bir general, daha önce tahttan feragat etmiş bulunan Şuantong'u tekrar tahta çıkardı. Tekrar diriltilen monarşi bu kez daha da kısa sürdü: 12 gün. O tarihten, 1928'de Çang Kaişek Nanjing'de Milliyetçi hükümeti kuruncaya kadar, Çin savaş ağaları dönemine gömüldü.

İki ulusal hükümetten bir Beijing'de, diğeri Sun Yat-sen'in Anayasayı Koruma Hareketinin elinde Guangcou'daydı. Hiçbir de önemli bir bölgede kontrol sahibi değildi. Bitmek bilmeyen iç savaş, demir yollarını, aktörleri sık sık değişen sahnelere çevirdi. Ordu komutanları kendilerine çeşitli unvanlar vermişti. Her biri bir kliği temsil ediyordu. Tibet geçici olarak ve Dış Moğolistan bir daha geri gelmemek üzere elden çıktı. Yabancı zırhlı tekneler Çin nehirlerinde cirit atıyordu. Yabancı kontrolündeki şehirlerde ticaret, Çin halkının uzun vadeli çıkarları için değil küçük bir azınlığın kısa zamanda zengin olması için örgütlenmişti. Bunlar Çin'den tarım ürünleri ihraç ediyor, bir avuç zengin Çinlinin batı ürünleri tüketimi için gerekli malları ithâl ediyordu. Bu yüzeysel ticaretin koca Çin'in gelişmesine katkıda bulunması olanaksızdı.

Üstünden yarım yüzyıl geçtikten sonra, bu olaylar ve eylemler kargaşasının tarihsel tutarlılığını ancak görmeye başlıyoruz. Çin'in temel sorunu geleneksel düzenle ortaya çıkan modern dünya düzeninin bağdaşmasının olanaksızlığıydı. Dünyada yükselen modern düzen, her şeyin akılcı yöntemlerle yönetilmesini emrediyordu. Oysa geleneksel Çin düzeni, merkezdeki gücün, yani imparator ve sarayın, ülkeyi teşkil eden parçaları temsil eden değil, onlardan ayrı ve onların üstünde ama onların beraber kalmasını sağlayan bir manevi güç olduğu kanısı

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine kuruluydu. Bu düzende, Çin toplumunu oluşturan güçlerin tek başlarına veya karşılıklı etkenliği yok edilmişti. Böylece, çok kırılgan bir denge oluşmuştu, ama bu denge huzur verici bir görünüm sunuyordu. Cumhuriyet kurulduğu zaman bu temel tutarsızlık göz önüne alınmıştı. Cumhuriyetçilere göre, monarşiye son verilmeliydi. Çünkü tahtın potansiyel sahibi ya sistemi kötüye kullanan birisi veya ömrü boyu kukla gibi kullanılacak bir çocuktu. Buna ek olarak, Çin toplumunda sınıfların karşılıklı toplumsal al-ver, veya uzlaşma geleneği yoktu. Sınıflar ve onların hak ve sorumlulukları değişmez biçimde belirlenmişti. İmparator ve sarayın mutlak özelliği, Çin toplumunun bu katı özelliğini destekliyor ve devamlılığını sağlıyordu. Cumhuriyeti kuranlar bu gerçeklerin farkında olmasalardı, Cumhuriyet bu kadar kolaylıkla kurulamazdı ve monarşiyi yeniden kurma girişimi bu kadar kesin biçimde yenilgiye uğratılamazdı.

Ancak, bir kötülüğe tepki hemen olumlu bir güç haline getirilemez. Çin'in sorunu anayasaldı. Ama anayasa derken, yazılmış, imzalanıp mühürlenmiş sonra da törenle rafa kaldırılmış bir belgeyi kastetmiyorum. Burada anayasa derken, bir ulusun özelliklerini, eğilimlerini ve yapabileceklerinin sınırlarını belirleyen, temel kurallarının yapısından söz ediyorum. Ama uzun yüzyıllar boyunca, edebiyatçı kökenli yöneticilerin geleneklerinin egemen olduğu Çin, doğal olarak, bütün kalbiyle, anayasa diye bir kâğıt parçasına bütün umutlarını bağladı. Liderler, Çin'in iki meclisle mi tek meclisle mi, başkanlık sistemi ile mi kabine sistemi ile mi daha iyi yönetileceği gibi konuları çözen yazılı anayasanın, nüfusunun %5'inden azının okur-yazar olduğu, çok sayıda köylü topluluklarından oluşan bir ülkede pek de önemli olmadığını bilemediler. Ellerinde en basit istatistikler bile yoktu. Erkeğin kadından, yaşlının gençten, okumuşun cahilden üstün olduğu ilkelerine dayanan geleneksel değerler sistemiyle, bir kişi – bir oy, iktisadi fırsat eşitliği gibi evrensel ilkeler sistemini bağdaştırmak kolay olamazdı. Her köyün girişindeki taş kemerlere kazılmış ve hükümet sisteminin önemli dayanakları olan, kadının bakireliğini öven, fedakâr devlet memurlarını göklere çıkaran, her mutfakta teşhir edilen irili ufaklı tanrıların dünyası na-

Levent Şahverdi Arşivi

sıl demokrasi getirmek ve çoğulcu bir toplum yaratmak için işe yarar aletler haline getirilebilirdi? Zaten, 1905'te devlet memurluğu sınavlarının kaldırılmasından sonra, yerel toplulukların oluşturduğu altyapı ile, devlet mekanizmalarının oluşturduğu üst yapı arasındaki bağ koparılmıştı. Bu koşullar altında parlamentoculuk bir oyundan ibaretti. Yeni ortaya çıkan siyasal partiler, siyasal programları ne olursa olsun, gerçek seçmen kitlesiyle organik ilişkileri olan adaylar ortaya çıkaracak durumda değillerdi. Kentli orta sınıflar hiçbir zaman, devlet politikalarının yönünü etkileyecek güce sahip olamamıştı. Böyle bir güçleri olsaydı, onlar da dünyanın başka yerlerindeki kentli orta sınıflar gibi, her fırsatta bu güçlerini kullanırlardı. Bir başka deyişle, eğer Çin toplumunun gelişmesi Batı toplumlarındaki gelişmeye paralel olarak gelişseydi, yani medeni haklar kent özerkliklerinin gelişmesiyle tarihin akışı içinde gerçekleşseydi, modernleşme elbette çok daha kolay olurdu. Hiç olmazsa, Japonya'da olduğu gibi, özel şirketlerin serveti, *daimyo*'ların (derebeylerinin) gücünden daha hızlı artsaydı...

20. yüzyılın kargaşa içinde geçen ilk yıllarında, seçimlerin hileli olduğu, meclislerin habire feshedildiği, anayasa ihlallerinin çok olduğu sık sık yazıldı. Ancak gerçek trajedi şuydu; cumhurbaşkanlığı veya başbakanlık makamını işgal eden, iyi veya kötü niyetli generallerden hiçbiri ülkeyi etrafına toplayacak güçlü kişi olarak ortaya çıkamadı.

Hükümetlerin etkinlikten uzak olmasının en önemli nedeni devlet maliyesinin zayıflığıydı. Cumhuriyet bomboş bir hazine devralmıştı. Geleneksel gelir kaynağı olan arazi vergisi eski bürolar *yamen* sistemini geçindirecek düzeyde toplanmaktaydı. Elde edilen gelirler çok az ve çok elde dağınık durumda olduğundan etkin bir merkezi hükümeti akçalandıracak düzeyde değildi. Diğer gelir kaynakları savaş tazminatı karşılığı teminat olarak yabancı devletlere verilmişti. İç borçlanma çıkar bir yol değildi çünkü ülkede borç verecek güçte pek kimse kalmamıştı.

Tek seçenek dış borçlanmaydı. Böyle bir zamanda Çin'e kim borç verirdi? Sadece yabancı devletlerin Çin adına kefil olduğu yabancı banka konsorsiyumları... Bu düzende, kaçınılmaz olarak Çin liderleri yabancı güçlerin elinde oyuncak gibi görünmekteydi. Yerli halk

Levent Şahverdi Arşivi

karşısında bu hükümetlerin alçak gönüllü davranması için neden yoktu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Japonya'nın verdiği, müzakereleri yöneten Japon maliyecisinin adıyla anılan Nişihara kredisi güya Çin'i Japonya'nın yanında savaşa hazırlamak için kullanılacaktı. Gerçekte bu para ülke içinde Japon çıkarları için çalışan klikleri güçlendirmek için kullanıldı.

O yıllarda savaş ağaları düzeni yaygınlaştı. Eski düzen yıkılmıştı ama yerine yeni bir düzen yerleşmediği için kişisel askerî güç, toplum yaşamının devamı için gereken örgütlü düzeni sürdürmenin –geçici bir süre için bile olsa- tek yoluydu. Üst derece komutanların yetkileri olağan sınırların dışına taşınca, artık aralarında normal zamanlarda bulunan mesleki dayanışma ve bağlılık ilişkileri kalmadı. Kuvvete dayalı politika *real politik* egemen olmaya başladı. Darbeler ve karşı darbeler ülkeyi harabeye çevirdi. Durum son derece istikrarsız bir hale geldi.

Savaş ağaları, bir çeşit trajedi kahramanları gibi, ille de kötü insanlar değildi. Bir İngiliz gözlemci, bu generallerden çoğunun İngiliz ordusunda iyi bir general olarak hizmet edebilecek kalitede olduğunu yazmıştır. Kişisel hırslarını, kafalarına koydukları bir ulusal kurtuluş planıyla eşleştirdikleri zaman bunu altlarındaki askerlere ve genel olarak halka kabul ettirmekte doğal olarak güçlük çekiyorlardı. Örneğin Cang Zuolin, Japonların bir adamı iken sonradan ateşli bir milliyetçi oldu. Feng Yuşiang, Sovyetlerle işbirliği yapmaya başlamadan önce "Hıristiyan general" olarak anılırdı. Yan Şişan bir "kalbini temizleme derneği" kurdu ve buna binbir türlü dinsel renkler kattı. Tang Şengci neredeyse Budist olacaktı. Yaptığı katliamları ruhların kurtuluşu şeklinde kabul ettirmeye çalıştı. Generallerin hepsi böyle kaba-saba insanlar değildi. Örneğin, Vu Peifu bir şairdi. Buna karşılık, hamallıktan generalliğe yükselen Cang Congçang'ın emrindeki askerlerin ve haremindeki kadınların sayısıyla, hesabındaki paraların miktarını bilmemekle öğündüğü söylenir.

Kabul etmek gerekir ki, savaş ağalığının ülkede neden olduğu yıkım çok büyük oldu. Çin ekonomisine verdiği zarar ölçülemeyecek kadar ağırdı. Toplumsal toparlanmanın gerekli olduğu bu dönemde,

Levent Şahverdi Arşivi

savaş ağaları, çok ender istisnalarla, yıkıcı bir etki yaptılar. Onların yaptıkları ulusal duyguları körleştirdi. Savaş ağalığı, yeni cumhuriyetin bütün saygı değerliğini kaybetmesine, yıllarca sürecek acı bir ümitsizlik döneminin başlamasına neden oldu. Eğer savaş ağaları bir tarihsel fayda sağladıysa, o da, iç baskıları yoğunlaştırarak, 80 yıl süren yabancı müdahalesinin de katkısıyla, Çin aydınlarını bir ulusal kurtuluş yolu arayıp bulmaya zorlamak oldu.

Dört Mayıs Olayı ile gençler bir eylem yolu buldular. Dört Mayıs Hareketi onlara gereken ideolojik dayanağı sağladı.

Dört Mayıs 1919 bir Pazar günüydü. Öğleden sonra saat 13;30 'da, 13 ayrı üniversiteden gelen 3000 kadar öğrenci, Beijing'de Kutsal Barış Kapısı önünde toplanarak, Versailles Anlaşmasının Japonlara, eskiden Almanlara verilmiş olan Şandong eyaletindeki sömürge haklarını devretmesini protesto etmek istediler. Bu haklar, eşitsiz anlaşmaların (s.280), Çin bakımından en ağır hükümlerin kabulü demek oluyordu. Çin, 1917'de Almanya'ya savaş ilan ederek ve Batı cephesine işçi göndererek kendini savaşı kazanalar tarafında görüyordu. Kaldı ki, savaş ilanı tek başına, eski eşitsiz anlaşmaların ortadan kalkması anlamına gelmeliydi. Ancak, Çin temsilcileri Versailles'da, zaferin meyvelerinden yararlanmak yerine, bir başka müttefiki tatmin etmek için ülkenin bütünlüğünü bozan bir anlaşma imzalamak zorunda bırakılmışlardı. Bu yapılanın emsali yoktu ve bütün bir ulusa hakaretti. Daha önce müttefikler arasında imzalanan gizli anlaşmaların, Japonlara, kendi yanlarında savaşa girmeleri halinde Almanların sahip olduğu hakları elde edeceklerine söz verilmişti. Çin bakımından yıkım teşkil eden ve Japonlar tarafından Versailles'da ortaya çıkarılan belgelere göre zamanın savaş ağaları da bu gizli anlaşmaları onaylamıştı.

Dört Mayıs göstericileri, Çin halkının egemenlik haklarının hainler tarafından satılmasını kabul etmeyeceğini ilan eden el ilanları dağıttılar. Yabancı elçilikler mahallesine yürüyüp, elçilere mektuplar bıraktılar. Akşama doğru, gizli anlaşmaların imzalanmasından sorumlu olan üç bakanla hesaplaşmaya karar verdiler. Bir bakan dövüldü, bir

Levent Şahverdi Arşivi

diğerinin evi ateşe verildi. Bunun üzerine polis müdahale etti ve 32 gösterici tutuklandı.

Haberler hemen bütün ülkeye yayıldı. Basın, öğrencilerin taleplerini destekliyordu, her tarafta protesto gösterileri, grevler, dükkân kapamalar başladı. Hükümet sonunda baş eğdi. Tutuklanan öğrenciler serbest bırakıldı, üç sorumlu bakan işten atıldı, kabine istifa etti, Versailles'daki Çin delegasyonu anlaşmayı imzalamayı reddetti. Şandong sorunu, Amerikan Dış İşleri Bakanı Hughes'ün planladığı ve Başkan Harding'in davet ettiği Washington Konferansı'nda çözüme bağlandı. Japonya, gizli anlaşmalarla kendilerine tanınan haklardan vazgeçti ve 1922 Washington Konferansıyla müttefiklerin 21 talebi bir tarafa bırakıldı.

Öğrenci ayaklanmalarının olağan olduğu ve her gün televizyonlarda çarpışmalar seyrettiğimiz bugünün dünyasında, Dört Mayıs Hareketi'nin ne kadar olağanüstü olduğunu düşünmek güç. Hatırlamak gerekir ki geleneksel Çin bir kocaman sandviç gibiydi. Devlet memurluğu sınavları 1905'te kapatılmış ve 1912'de monarşiye son verilmişti ama toplum düzeninde kayda değer hiçbir değişme yoktu. Tahminlere göre 1919'da Çin'de 1-2,5 milyon sanayi işçisi vardı. Bu o muazzam nüfusa oranda devede kulaktı. Genel bir görünüş olarak kırsal Çin hiç değişmemişti. Çeşitliliği olmayan yeknesak ekonomi, modern ekonomiler gibi yeni iş alanları yaratamıyordu. Gerçek profesyonel işler yabancıların yönettiği anlaşmalı liman kentlerinde bulunuyordu. Dolayısıyla, elitler dediğimiz sınıf, hiçbir toplumsal sınıfla rahat bir özdeşleşme duymuyordu. Seçenekleri olmadığından, genel olarak eski geleneklere dönme eğilimindeydiler. Modern üniversite ve kolejlere giden öğrencilerin çoğu bile eski edebiyatçı bürokratların dünya görüşünü paylaşıyordu. Eğitimli elit olarak kendilerini eskinin bürokrasi elitlerinin yerine koyuyor, hayat boyu güvenli istihdam ve devlet memurluğunun getirdiği bütün ayrıcalıkları istiyorlardı. Dört Mayıs Olayı bir gösteri ve bir protestodan daha fazla bir şeydi. Bu olay fedakârlık gerektiriyordu. Eğitimli gençlik, eğer sandviçin içindekileri yetersiz buluyorsalar, kendi sandviçlerini yapmak durumundaydılar. Bu mesaj ülkeye ya-

Levent Şahverdi Arşivi

yılınca, Çin'in 2000 yıllık üstyapı kurumları, tarihlerinde ilk kez, Çin'in uzun devrimini, gelecek 50 yıl boyunca sırtında taşımaya hazır olduğu izlenimini vermeye başladı.

Ülkedeki entelektüel mayalanma ve dalgalanmalar nedeniyle bu mümkündü. Daha eski yıllara gidersek, yabancı misyonerler, yabancı imtiyaz sahibi işletmelerle temas, Kendini Güçlendirme Hareketi'nden sonra yurt dışına gönderilen öğrenciler, basılan yeni ders kitapları, Montesquieu, Smith, Dumas, Balzac, Dickens ve başka yazarları Çin diline kazandıran Yan Fu ve Lin Şu gibi büyük çevirmenlerin katkılarını anmak gerek. Tarihçiler Dört Mayıs Hareketi'nin bir öğrenci hareketi olarak başlamış olduğuna bakarak, bunun bazı siyasal amaçlara yönelik bir eylem olduğu ve en başta Beijing Üniversitesi olmak üzere, üniversite hocaları tarafında örgütlendiği tezini savunurlar. Bu örgütlemenin başlangıcı 1917 yılıdır. Hareket bütün ülkeye yayıldıktan sonra, 1921 ortalarından başlayarak Hareket artık ilk örgütleyenlerin etki alanı dışına taşmıştı.

Bu hareketi besleyen entelektüel havayı yaratanların başında 1917'den sonra Beijing Üniversitesi Rektörü olan Cai Yuampei 'yi saymak gerek. Kendisi çok ender bir eğitim görmüştü: Önce gençliğinde Çing sarayı akademisinde geleneksel eğitimden sonra, Almanya ve Fransa'da okumuştu. Cumhuriyet kurulduktan sonra, eğitim bakanı olarak görev yaptı. Üniversite'ye geçtikten sonra, Edebiyat Fakültesi dekanı olarak, kendisi gibi geleneksel devlet memurluğu sınavını kazandıktan sonra Japonya ve Fransa'da eğitim görmüş olan Çen Dişiu'yu atadı. Eski bir devrimci olan Çen, *Yeni Gençlik* adlı aylık bir dergi yayınlamıştı. Dekan olduktan sonra, derginin editörlüğüne devam etti ve Üniversite'nin birçok tanınmış üyesi dergiye yazı verdi. Derginin satışı, o zamanlar için çok büyük bir rakam olan 16.000'e ulaştı. Çang Kai-şek düzenli okuyucuları arasındaydı. Mao Zedong bu dergiden çok etkilendiğini, hattâ bir yazısını o dergide yayınladığını söylemiştir.

Sıkça göndermede bulunulan Ocak 1929 sayısında yayınlanan bir baş yazıda Çen, derginin bir değişmez ilkesi varsa onun da bilim ve demokrasi olduğunu yazmıştı. Bu yazı, bu çok kısa özetin düşündüre-

Levent Şahverdi Arşivi

bileceğinden çok daha geniş yankı uyandırdı. Yazının yazıldığı bağlamda, Çen, bilim derken doğa bilimlerini değil toplum bilimlerini kastettiği anlaşılıyor. Üniversite hocaları bu yaklaşımı sistemli kuşkuculuk, her şeyi sorgulamak gibi anlıyordu. Yani söz konusu olan Bacon veya Descartes'ın felsefi yaklaşımıydı. Bu yaklaşımı geleneksel Çin düşüncesiyle karşılaştırınca ("ahlâk kuralları ebedidir, değişmez; gerçek her zaman üst makamdan gelir; eğer yukardan gelen gerçek tam olarak görülen bilinen gerçekle örtüşmüyorsa, örtüşüyormuş gibi yapmak gerekir"), ne kadar devrimci olduğu belki daha iyi anlaşılabilir. Demokrasi sözcüğü bile, sonradan sadece temsili hükümet olarak tanımlanıncaya kadar, bu yazar tarafından gelenekleri ve özellikle Konfüçyüs geleneğini yırtıp atmak şeklinde yorumlandı. Çen, demokrasi sözcüğünü kişisellik ("individualism") sözcüğüyle eşdeğer olarak kullanırdı. Halbuki o zamana kadar, kişisellik, bencillik veya kamu çıkarını düşünmemek şeklinde anlaşılır ve kötü bir davranış veya oluş biçimini düşündürürdü.

Birçok yazar, Çin'in bu "temel özü"ne saldırı kampanyasına katıldı. Bunlar arasında Lu Şun (yazılarını Cou Şuren adıyla yayınlardı), Japonya'da tıp tahsil etmiş ve Eğitim Bakanlığında küçük bir memurdu. Çen'in genellemelere dayanan yazıları yanında, Lu aynı görüşleri kısa hikâyeler ve çarpıcı kısa denemelerde dile getirirdi. Birçok yıl sonra başka bir dergide yayınladığı bir kısa hikâye bu yazarın geleneksel ahlâk kuralları konusundaki tutumunu özetlemek bakımından tipiktir. "Kardeşler" adlı yazı gerçekte yazarın kendi yaşamından esinlenmiştir. Bir devlet memuru, kendinden genç erkek kardeşine bütün kalbiyle bağlı olmasıyla tanınır. Küçük kardeşin ciddi olarak hastalandığı bir gece, doktoru beklerken çok sıkıntılı anlar yaşar. Kardeşin hastalığı çiçek hastalığıdır. Eğer kardeş ölürse, geriye kalan iki çocuğunu okula göndermek zorunda kalırsa, kendi üç çocuğunu nasıl okula gönderecektir. Doktor gelip de hastalığın çiçek değil sadece kızamık olduğunu söyleyince biraz ferahlar. Ancak gece rüyasında kardeşinin ölmüş olduğunu görür. Yeğenlerden biri okula gönderilmediği için ağlar ve çocuğun kulağına vurduğu tokat kulak kanamsına neden olur. Kan ter

Levent Şahverdi Arşivi

içinde uykusundan uyanan memur ertesi gün büroda, arkadaşları tarafından, kardeşine bağlılığı nedeniyle kutlanır.

Yeni Gençlik dergisinin yazı kurulunda çalışan ve Beijing Üniversitesi kitaplık müdürü olan Li Dacao, Japonya'da Waseda Üniversitesi'nde okumuş, orada Japon yazarlar kanalıyla Marksizm'le tanışmıştı. Yeni Gençlik dergisinde Marksizm ve Sovyet Devrimi konusunda bir seri yazı yayınladı. O zamanın Çin aydınlarının karşılarındaki seçeneklerin teorik olarak çok, fakat gerçek sorunları çözmek için seçeneklerinin sınırlı olduğu göz önüne alınırsa, içinde bulundukları ikilemleri çok iyi yansıtan bir tutumla, güçlü bir eklektik eğilim gösterdi, yani doğunun ve batının değerlerini bağdaştıran evrensel bir sistem tasarladı. Ortaya koyduğu da öyle renksiz kokusuz bir orta yol değildi. Çen'den farklı olarak, o milliyetçiliği hiç terk etmemişti. Li, gelecek devrimlerde güçlü bir köylü öğesinin olacağını önceden görmüştü. Eğer bir rejim şiddete dayanıyorsa, onu devirmek için şiddete baş vurmak hakkı doğardı. Biraz Rousseau'yu hatırlatan bir eğilimle, özgürlük ve demokrasiyi ahlaki zorunluluklarla tanımlardı. Kendisi Mao üzerinde derin etki yapmıştır. Mao'yu geçici görevle kitaplıkta çalıştırmıştı.

Bu grupta Amerika eğitimli olan Hu Şih, Cornell Üniversitesi'nden mezundu, Columbia'da doktorasını yapmıştı. Beijing Üniversitesinde felsefe okutan Hu'nun Dört Mayıs Hareketine en büyük katkısı, eski yazı dili yerine günlük konuşmada kullanılan dilin kullanılmasını önermesidir. Meslektaşlarından farklı bir zihin ve ruh yapısına sahip olan Hu Şih, "izm"lerden pek hoşlanmazdı. Etrafındaki, her derde hızlı bir ideolojik çözüm bilen genç romantik devrimci arkadaşları tarafından pek tutulmazdı. Amerikalı hocası John Dewey'in mirası olan pragmatizmini şu dört sözcükle özetlenebilirdi: "Yavaş yavaş, damla damla". Ancak, bu yaklaşım zamanın temposuna uymuyordu. Uzun vade perspektifinde bakınca, Hu'nun pek de yanlış düşündüğü söylenemez. Çin Devrimi, devrimcilerin de beklemediği bir dönemece girecekti. Sorun, kullanılan lugatçenin ifade edebileceğinden daha genişti. Dolayısıyla, çeşitli "izm"ler çarpıtıldı, sakız gibi çekilip uzatıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önceki yıllarda olanları göz önüne alırsak, 1919'da Çin'in ileri doğru büyük bir adım attığını söylemek mümkün. Afyon Savaşı'nın bitiminde, Çin hiçbir uyum sağlama gayreti göstermemişti. Kendini Güçlendirme Hareketi ile Batı'dan aldıklarını sadece teknolojiye sınırlamış, teknoloji olarak da öncelikle savaş teknolojisi düşünülmüştü. Yüz Gün Reformları başarısızdı, ama hiç olmazsa devlet örgütlenmesinin reformu için bir gündem oluşturmuştu. Ancak, Dört Mayıs Hareketi ile aydınlar bir adım ileri gittiler. O zamana kadar hiçbir Çinlinin düşünmeye cesaret edemediği kadar, geçmişin kültür birikimini toptan sorgulamaya, gerekirse kaldırıp atmaya hazır olduklarını gösterdiler. Bu aşamaya gelmek için 79 yıl gerekmişti. Makro tarih perspektifi, bize, Çin gibi bir toplumda büyük değişimlerin, sonsuz teknik güçlüklerle karşılaştığını gösteriyor. Batı'nın etkisi söz konusu olduğu zaman, Çinlilerin takındığı katı tavır, zamanı gelmeden değişimin olamayacağını gösteriyor.

Dört Mayıs 1919'dan sonra gelişmeler hızlandı. Çin Komünist Partisi (ÇKP) Temmuz 1921'de kuruldu. Sun Yat-sen'in partisi, son otuz yılda dört isim değiştirdikten sonra, nihayet, Çin Milliyetçi Partisi ("Kuomintang" – KMT) isminde karar kıldı. Ocak 1924'te toplanan ilk ulusal kongresinde, KMT, Sovyet çizgisini izleme kararı aldı; bu tarihten sonra Ruslar ve Komintern, Çin siyasal yaşamında önemli rol oynamaya başladı. Sun'un Sovyetlerle ittifak ve ÇKP üyelerini kişisel olarak KMT' ye üye kabul etme politikası uygulamaya kondu. Dört Mayıs olayına katılan birçok öğrenci, artık okulu bitirmiş, güneye geçerek Harekete katılmıştı.

İlk KMT-ÇKP ittifakı üç yıldan biraz fazla sürdü. Sun Yat-sen 1925'te ölünce yerini, bir miktar az çok incelikli manevra sonrası Çan Kai-şek aldı. Ertesi yıl Çan Kai-şek kuzey seferine başladı. Askerî ağaları ortadan kaldırma kampanyası askerî bakımdan başarılıydı. Ancak, Nisan 1927'de, Çan bir "Partide temizlik" kampanyası başlattı. Kısa bir zaman sonra, KMT' nin hakim olduğu bütün şehirlerde ÇKP üyelerinin tutuklanması başladı. Baş Komutan Çan ve KMT yaptıkları işin kendini savunmaktan ibaret olduğunu ileri sürdüler. Onların ile-

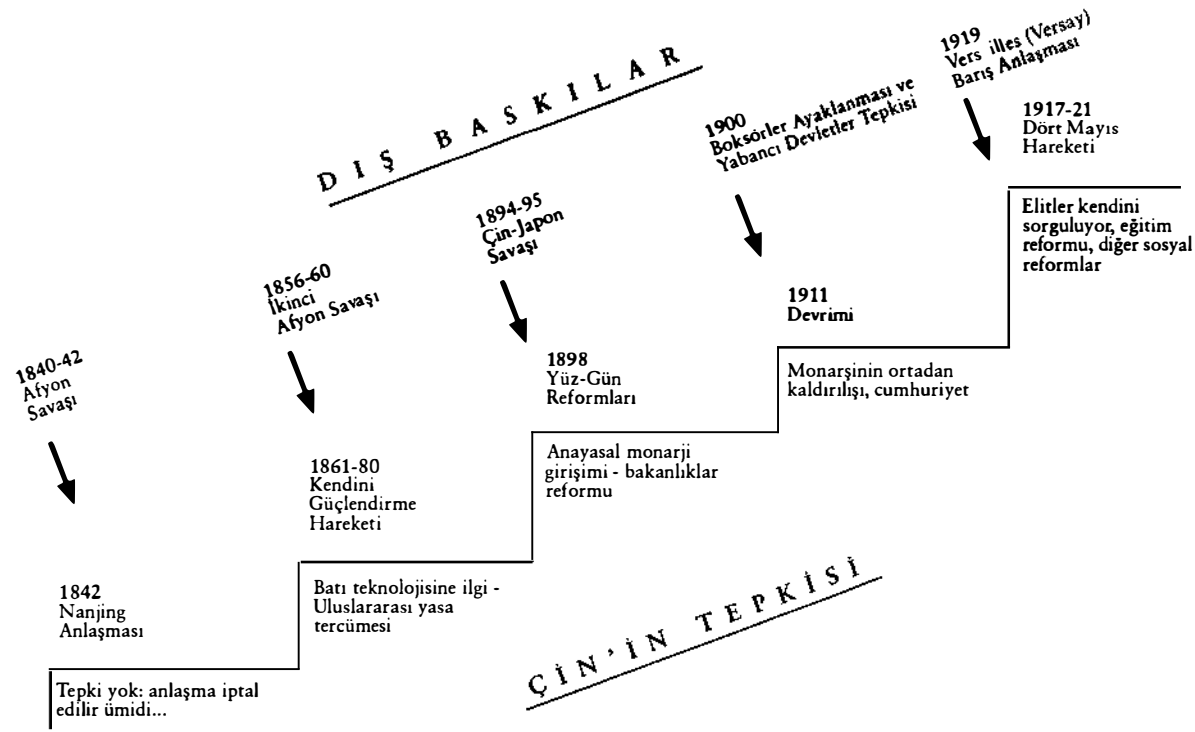
Levent Şahverdi Arşivi

ri sürdüğüne göre, komünistler KMT' yi içinden ele geçirmeye ve Baş Komutana karşı suikast yapmaya hazırlanıyorlardı. ÇKP ve birçok yabancı gözlemciler Çan Kai-şek'i ihanetle suçladılar; Şanghay zenginlerinin mali desteğini elde ettikten sonra artık Sovyet ittifakına gereksinimi kalmamıştı.

Harold Isaacs'ın ustalıkla ifade ettiği gibi, "Çin devriminin trajedisi" Dört Mayıs liderlerinin başına gelenlerle çok iyi özetleniyor. ÇKP kurucularından Li Dacao, askerî ağalarından Cang Zuolin tarafından tutsak edilmiş, 1927 yılında iple boğulmuştu. Bir diğer kurucu Çen Duşiu, ÇKP'nin ilk genel sekreteri seçilmişti. 1927 katliamı sonrası kendisi bu görevden alınmış, daha sonra Partiden atılmıştı. Sonra KMT hükümeti tarafından tutuklanmış, 1942'de hapiste kanserden ölmüştü. Cai Yuanbei, KMT içindeki emektar nüfuzunu, insan haklarını geliştirmek, öğrenci hareketlerine hükümet müdahalesini önlemek için kullandı, ama 1940 yılında ölünceye kadar Nanjing hükümeti tarafından kuşkuyla karşılandı. Lu Şun, Şanghay'da yabancılar bölgesinde sürgün hayatı yaşadı, bir gazetede yazdığı sütundan başka etkinlik gösteremedi. Solcu Yazarlar Birliği'nde ve İnsan Hakları Birliği'nde çalıştı. Lu 1936 yılında 55 yaşında öldü. Hu Şi bir süre ABD'de Çin büyükelçisi oldu daha sonra KMT hükümeti kendisini Beijing Üniversitesi rektörlüğüne getirdi. Marksist yazarlar yaptığı çalışmaları şiddetle kınadılar. 1958'den sonra Tayvan'a geçti, orada 1962 yılındaki ölümüne kadar *Academia Sinica*'nın başkanlığını yaptı. Birçok diğer Dört Mayıs öğrenci hareketi liderleri, örneğin Lo Jialun ve Fu Sinian Tayvan'da öğretim üyesi olarak çalıştılar. Ancak, 20. yüzyılın en önemli Çinli filozofu Feng Yulan Beijing'de kaldı, birçok kez kamuoyunda eleştirildi.

Bütün bu olanların arkasında yatan sorun o kadar büyüktü ki ne KMT ne de ÇKP bütün Çin üzerinde tam bir kontrol sağlayabilirdi. Bu sorunun büyüklüğü, 1920'lerde Çin aydınları üzerinde o kadar baskı yarattı ki, geçmişin edebiyatçı-bürokratlarından farklı olarak, geleneklerle bağlarını kopardılar. Ancak, sorunu tümüyle çözebilmiş değillerdi. Çin'in çağdaş, akılcı bir yönetimle yönetilmesi için büyük

Levent Şahverdi Arşivi

Çin'de reformdan devrime tırmanış.

Levent Şahverdi Arşivi

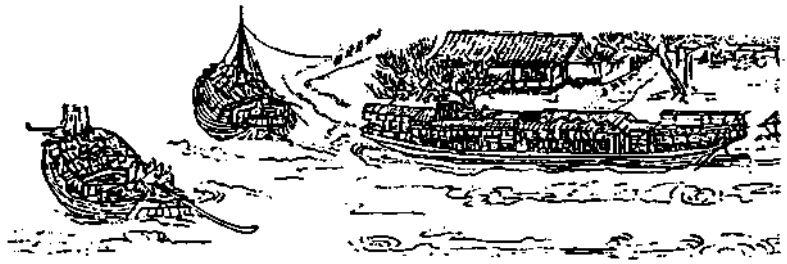
köylü kitlelerinin geleneksel kalıplardan kurtulması gerekliydi. Li Dacao ve Mao Zedong bunun nasıl yapılacağı konusunda kaba taslak bir görüş sahibiydi, ama bu aşamada hiç kimse bu işin nasıl yapılabileceği konusunda ayrıntılı ve kesin bir plan yapabilecek durumda değildi. Li 1927 yılında öldü ve Mao halk arasına karışmaya karar verdi. Çu Enlai, Şanghay'da ele geçirilmekten kurtulmuştu. Hiçbiri farkında değildi ama, iktidardakiler de, muhalefettekiler de, tarihsel bir *no man's land*'a girmişlerdi. Burada Tarih kendilerine artık hiçbir ışık tutmuyordu. En ateşli Marksistler, feodalizmin kapitalizme, kapitalizmin de önce sosyalizme sonra da komünizme yerini bırakıp gideceği konusundaki inancını yitirmemeyi umuyordu. Böylece, "izm"lerle oyalanarak, Sovyet örneğini izleyerek, bir veya iki aşamayı atlamayı ve tarihi hızlandırmayı umuyorlardı. Köylü sınıfı üzerinde çalışmak gerektiği görüşü Genel Sekreter Çen Duşiu'yu küplere bindirmişti. İnsanlığın en geri kalmışı olan köylü sınıfı yoluyla insanların gelişmenin en yüksek aşamasına ulaşabileceğine akıl erdiremiyordu. Eğer bu noktada birisi kalkıp ta, Çin'in çağdaş ve akılcı bir yönetime ulaşması için, Çang Kaişek'in Komünistlere karşı beş kanlı savaşının, ÇKP'nin Uzun Yürüyüşünün, Şian Olayının, Japonlara karşı 8 yıl süren savaşın, 4 yıl süren iç savaşın ve arkasından 10 yıl süren Büyük Proleter Kültür Devriminin yarattığı sarsıntıların gerekeceğini söylemeye cesaret etseydi, kuşkusuz çıldırmış olmakla suçlanırdı. Zaten, geçmiş üç Çin İmparatorluğu'nun evrimini bilmesek, biz de bütün bu olanların kaçınılmazlığına inanamazdık. Bu arada nüfusu 500 milyondan bir milyara ulaşmış bir ülkede, böyle köklü bir yönetim sistemi değişikliği kuşkusuz ancak devlerin başarabileceği bir işti.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

20

Günümüzde Çin ve Dünyadaki Yeri

Tam doğrusunu söylemek gerekirse, günümüz Çin tarihini yazmak için çok erken. Çin Devrimi bir yüzyıldan uzun süren bir karanlık tünelde yapılan yolculuk gibi, el yordamıyla yapılan bir yolculuk. Bu tarih gerçekleştikçe, izleyeceği yolun ne olacağını kestirmek, olayların içinde olanlar için de dışında olanlar için de güç. Devrimcilerin kendileri bile, olayların izlediği dolambaçlı yollar önünde bazen bir an için nereye yöneleceklerini kestirmekte güçlük çekerler. Tarihçinin kullanabileceği temel kaynaklar, kızgınlık ve düş kırıklığıyla dolu. Yazarlar hep olayların izlemesi gerektiğini düşündükleri yönü izlememesi karşısında olumsuz yargılara ağırlık veriyor. Ancak, makro tarihle uğraşanlar doğal olarak gelişmelerin olumlu tarafları üzerinde durmak eğilimindedir. Tarihin uzun vade tutarlılığı, derken ne kastediyoruz? Şunu: Olaylara kısa vade perspektifinde baktığınızda saçma, bizce uygunsuz ve akıl dışı gelebilir. Ama bunlara bütün bir ardışıklık (birbirini izleyen olaylar dizisi) olarak baktığınızda, bir mantıkla sıralandıklarını görürüsünüz. Olaylar bizi belli bir menzile yöneltiyor.

Günümüz Çin'i hakkında rahatlıkla söylenebilecek bir şey, bu ülkenin 1920'lere kadar, çağdaş ve akılcı bir yönetimle yönetilmesi

Levent Şahverdi Arşivi

olanaksızken, bugün böyle yönetilebilme yolunda olduğudur. Daha önceki bölümlerde, Çin Tarihinin Batı Tarihinden kopuk bir tarih olduğunu göstermeye çalıştık. Şimdi artık, nihayet Çin Tarihinin Batı Tarihiyle kenetlenmiş olduğunu gösteren işaretler var. Bunun nasıl oluştuğunu açıklayabilmek için, bakış açımızı biraz genişletmek ve birçok dış etkenleri incelemek gerekli. En inandırıcı kanıtlar, konumuz olan Çin Tarihi dışında bulunuyor.

Bugün herkesin merak ettiği soru, Çin'in bir yırtılma yaratmadan kapitalistleşme yolunda ne kadar ilerleyebileceği sorusudur. Bu soru, bu çalışmanın temel sorgulamasıyla ilgili olduğundan, tartışmaya bu soruyla başlayalım.

Kapitalizm kafa karıştırıcı bir sözcük. Soğuk Savaş başlayıncaya kadar, hiç kimse kendisine kapitalist denmesini istemezdi. Bugün Batı ülkelerinde kapitalist sözcüğüne verilen oldukça olumlu anlam, dönemin siyasal ortamından doğmuştur. Soğuk Savaş ve uluslararası çekişmeler, Batı demokrasilerinin ortak bir iktisadi temel bulma gereksinimi duymalarına neden oldu. Bu nedenle sözcüğün tanımı belirsiz olmanın ötesinde, asıl başlangıç anlamının dışında yeni siyasal bir renk kazandı.

Gerçek hayatta kapitalizmi döndüren paraya dayalı ve şu üç öğeden oluşan koşullardır: (a) Yaygın bir kredi mekanizması; (b) Kişisel olmayan yönetim ve (c) Hizmetlerin kişiden kişiye değil toplu halde sunulması.

Gerçek kapitalist sistemde, paranın sağladığı disiplin bütün ulusal ekonomiyi içine alır; yalnız sanayi ve ticarette değil tarımda da geçerlidir. Etkin bir yargı sistemi gereklidir ki, alışverişte el değiştiren değerlerin eşdeğerliliğini sağlasın, insanların varlık biriktirmesine olanak versin. Bu koşulları gerçekleştirmek için, bir kapitalist ülke, özel girişimin baskın bir rol oynamasına olanak verir ve özel sermayenin kamu yaşamında "bir-kişi-bir-oy" kuralının ötesinde bir etki sahibi olmasına izin verir. Bu fiyat karşılığında, kamu hayatı gereksiz devlet müdahalesinden arınmış olarak, iktisadi güçlerin serbestçe rekabet etmesi ve elde edilebilecek en yüksek etkinliğin sağlamasına yönelir. Bu-

Levent Şahverdi Arşivi

na karşılık, sosyalizm bu sistemi değiştirerek kamu yaşamına kamunun daha fazla müdahalesini ve denetimini öngörür. Elbet bu farklılıklar gerçek yaşamda sadece derece farklarıdır. Bugün ABD ekonomisi sosyalist etkilerden tümüyle arınmıştır denemez.

Ancak, kapitalizme tarihin bir ürünü olarak bakarsak, bütün bu karmaşıklık ortadan kalkıyor. Daha kapitalizm sözcüğü icat edilmeden önce, Adam Smith onun prototipine "ticaret sistemi" demişti. Kapitalizmin gelişme tarihinde, Rönesans İtalya'sı onun beşiği, Venedik de onun ilk uygulayıcısı olarak ortaya çıkar.

Kapitalizmin bir sistem olarak gelişebilmesi için birçok engelin ortadan kalkması gerekiyordu. Siyasal açıdan bu koşul, İmparatorlukla Papalık arasındaki iktidar çekişmesi sırasında, İtalya şehirlerinin başlarına buyruk kalmalarıyla yerine gelmişti. Din açısından, Katolik Kilisesinin faiz düşmanı doktrini bir tarafa bırakılmıştı. Özerk kentler arasında Venediğ'in konumu özellikle elverişliydi çünkü ekonomisi homojen bir ekonomiydi. Ana karadaki Venedik tarımı çok küçük ve önemsizdi. İşsiz olan asiller bir emekli gelirine bağlanmıştı. İş gücü sorunu, esirler ve dışardan gelen işçilerle çözülmüştü. Kentin çok tuzlu olan suyu imalât sanayiinin gelişmesine elverişli değildi. Dolayısıyla Venedik, kilise mahkemeleriyle, ilahi kaynaklı monarşiler, manastır çıkarları, asilzade hakları, işçi sendikaları, loncalar ve medeni haklar gibi sorunlarla uğraşmak zorunda değildi. Bütün devlet büyük bir ticari girişim olarak çalıştı. Ticaret yasaları medeni hukukun yerini aldı. Bezirgân cumhuriyeti sadece doğal dürtülerine uyarak güçlü bir donanma yarattı ve alabildiğine servet biriktirdi. 14. yüzyılda ve 15. yüzyılın başlarında, Şehir-Devlet etkinliğinin ve prestijinin en üst noktasına ulaşmış ve Avrupa tarihinin önemli bir yaratıcısı olmuştu. Ancak, Venedik kapitalizminin üretim temeli zayıf olduğundan, büyüme ve genişleme potansiyeli sınırlıydı. Ne zamanki doğuda Türkler, batıda Portekizliler yükselmeye başladı, Venedik hemen gerileme dönemine girdi.

Kuzey Avrupa Rönesansı, İtalyan Rönesansını geçmeye başlayınca, kapitalizmin bayraktarlığı Hollanda Cumhuriyetine geçti. Daha

Levent Şahverdi Arşivi

önce, Flaman düzlüklerinin halkları, ulusal devlet olarak örgütlenme gibi bir deneyime sahip değildi. Ama bu ülkelerde, kent özerkliği, feodal beyliklerin güçlü olduğu yerlere oranla daha erken geldi. Burada kentler, eski geleneklere dayanan çeşitli ayrıcalıklara sahipti. Bazılarında, kentte 40 gün yaşayan herkes, toprağa bağlı köle statüsünden kurtulur, özgür bir kentli olurdu. Bu durumda, köylerdeki dokumacılar ve küçük tüccarlar kentlere akın etti. Kentlerde dokumacı, tüccar, vb. kolonileri belirince bu yeni durumda etkin bir yönetim sağlamak için yasal düzenlemeler gerekti. Feodal beylere ödenen vergiler anlamsız hale geldi. Amsterdam, diğer Hansa devletleriyle rekabet edebilmek için taşıma maliyetlerini düşürmeye çalıştı.

Bu kentleri bağımsızlık hareketine iten ilk neden İspanyol Engizisyonuydu. Bir 1555 İspanyol fermanına göre, her kim ki, Kilise doktrini dışında düşünceleri basar, yayınlar, saklar, tek başına veya topluluk halinde okur, dağıtır, veya tartışırsa ölümle cezalandırılır. Günahını kabul eden erkekler kılıçla, kadınlar canlı olarak toprağa gömülerek öldürülecekti. Kabul etmeyenler canlı yakılacaktı. Herhangi bir Katolik Kilisesi yargıcı bu ölüm kararını verebilirdi. Bu suçları işleyenleri ihbar edenler, suçlunun servetinin 1/10'unu alacaktı. Yerli halkı daha yakından denetlemek için, Hollanda'ya yeni piskoposlar gönderilecekti. İkinci Filip bu fermanı uygulamaya başladığı zaman, gereken askerî gücü akçalandırmak için esnafa yeni vergiler koydu. Böylece Hollanda halkı için, din özgürlüğü ve yerel özerklik ihlallerine ek olarak bir de mali yük getiriliyordu.

Felemenk ülkelerinin isyanı uzun süren bir ayaklanma oldu. Alva'nın 1567'de ordusuyla gelişiyle başladı. On sekiz bin kişinin idamı, 1588'de İspanyol armadasının bozguna uğratılması ile devam etti. Hollanda bağımsızlığı 1581'de ilan edildi. Ancak 1609 silah bırakışmasından sonra yeni cumhuriyet kendini ve zaferini biraz güvenlikte hissetti. Hollanda, bağımsızlığının uluslararası planda tanınması ve garanti altına alınması için, Otuz Yıl Savaşları'nın sonunu, 1648 Westphalia Barış Antlaşması'nı, yani ayaklanmanın üstünden 81 yıl geçmesini bekleyecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Olaylar biri diğerini doğurarak ilerlerken bazı sürprizler de oldu. Ayaklanmaların en yoğun olduğu Hollanda'nın güney bölgeleri Habsburgların elinde kaldı. Felemenk ülkesinde ilerlemiş olan Kalvinizm, kuzeyin, bugünkü Hollanda'nın dini oldu. Güneyde bugünkü Belçika ve Lüksemburg Katolik kaldı. Bir diğer sürpriz, uzun savaşlar sırasında Birleşik Eyaletler adını alan yeni cumhuriyete, sermaye ve çoğu ustalıklı insan gücü aktı. Özellikle dokumacılık güneyin aleyhine çok güçlü bir büyüme kaydetti.

Habsburg boyunduruğundan kurtulunca, Roma'nın etkisi de silindi. Gerçi, Reform Kilisesi bütün Kalvinistlere hemen barış getirmedi. "Yazılmış Kader" çeşitli gruplar arasında kavgalara neden oldu, ama hiçbir grup arkalarında önemli toplumsal sınıfları toplayamadıkları için iş silahlı çatışmaya dönüşmedi. Zamanla bu kavga arka planda kaldı. Bir önemli nokta da yerel derebeylerin savaş sırasında halkla birlikte hareket etmiş olmasıydı. Savaştan sonra bunlar unvanlarını koruyarak yükselen burjuvazinin hizmetine girdi. Bu koşullarda, yeni cumhuriyetin kapitalist bir toplum yaratmasının önünde en ufak engel yoktu. Ticaret ve denizcilik, Kuzey Denizi sahillerinde yükselen bu ulusun düşüncelerini ve rüyalarını doldurdu. Ticaret ve denizlere egemen olma düşüncesi ulusal hedef oldu. Leyden ve Utrecht Üniversitelerinin yetiştirdiği beyin gücü sayesinde, mülkiyet haklarını, denizcilik hukukunu, bu hukukun uluslararası uygulamasını içeren medeni hukuk kuralları geliştirildi. İzleyen yüzyıllarda Amsterdam Batı dünyasının taşımacılık, sigortacılık, ticaret, mal ve para piyasaları merkezi oldu. Adam Smith kitabının bütün bir bölümünü, mükemmel bir kapitalist gelişme aracı olan Amsterdam Bankasının işleyişine ayırdı.

Cumhuriyetin kırsal bölgeleri esas olarak peynir ve tereyağı ülkesi kaldı. Eski kent statüleri nedeniyle geleneksel yasalar bir yerden bir yere büyük farklılıklar gösterdi. Bu garip duruma bir çözüm olarak federal örgütlenmeye gidildi. İki kademeli hükümetin sağladığı esneklik, çağ dışı farklılıkların resmen yürürlükten kaldırılmak yerine zamanla silinip gitmesine yardım etti. Zamanla yeni bir devlet örgütleme çeşidi ortaya çıktı. Zamanın gözlemcilerini hayrete düşüren bi-

Levent Şahverdi Arşivi

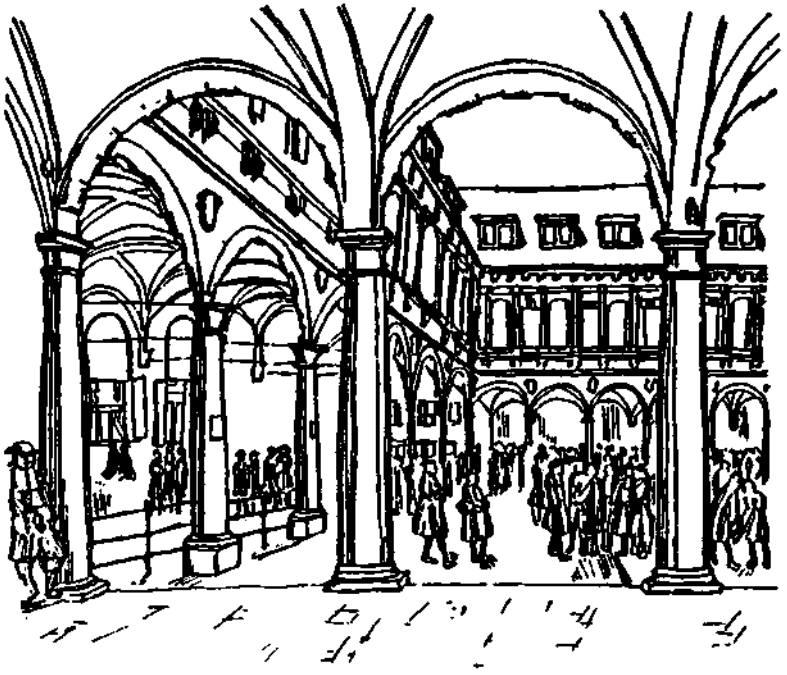
çimde, Birleşik Eyaletler, yedi bağımsız ve egemen devletten oluşuyordu. Bu yetmezmiş gibi, eyaletlerin içinde de bazı kent ve kasabalar bazı egemenlik öğelerine sahip olmaya devam ediyordu. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ("Dutch East India Company"), birçok yerel şirketlerin birleşmesiyle kurulmuştu. Ancak, eski şirketler eski yerel "Oda"larını, kendi müdürlerini, gemilerini ve seyir programlarını korudular. Hollanda Bahriyesi beş ayrı amirallik bölgesine ayrılmıştı. Amsterdam kenti, 1752 yılına kadar yabancı ülkelere kendi posta servisini işletmeye devam etti. Bu kent Birleşik Eyaletler'in, nüfusunun üçte ikisini, devlet gelirlerinin dörtte üçünü sağlardı. İlk yıllar, yabancı ülkelerle kendi diplomatik anlaşmalarını yapma hakkına sahip olduğu konusunda da ısrar etti.

Bütün bunlara karşın, para ekonomisinin sağladığı disiplin sayesinde ekonomi ilerledi. Kapitalizmin en çekici yanı, dengesiz bir coğrafi durumdan mümkün olan en yüksek yararı çıkarmaya izin veren, *laissez faire* tutumudur. Kuşkusuz, bu tutum modern çağların başlarında şimdi olduğundan daha iyi işliyordu. Hollanda Cumhuriyeti için iç gerginlikler hep vardı, ama hiçbir zaman, birliğin parçalanması noktasına gelmedi. Bu sistemin başarılı olduğunun bir göstergesi, ticaretten elde edilen birikimin tarıma aktarılmış olmasıdır. Drenaj kanalları, setler, yel değirmeni ve pompaları, ileri hayvan besiciliği, yoğun tarım işletmeciliği, yapay meralar kısa zamanda ülkenin çehresini değiştirdi.

17. yüzyılda, Hollanda, İngiltere için hem rakip hem de esin kaynağıydı. İki ulus birçok kez birbiriyle savaşmıştı. Ancak sonunda İngilizler, bir Hollandalıyı kral olarak aldılar. İngiltere de iki kez iç savaş yaşadı. Bir kral öldürüldü. Çeşitli ara rejimler denendi. Krallık yeniden kuruldu ve yeni bir devrimle yine devrildi. Bugün bile, iki tarihçi bulamazsınız ki, o sırada neler olup bittiği, bütün bir ulusun ne istediğini anlayabilmek için neden defalarca daireler çizmek zorunluluğunu duyduğu konusunda tam anlaşma halinde olsun.

Ancak, konuya makro tarih perspektifinden bakıldığında, görünüm yeterince açıktır. 17. yüzyıl başlarında, İngiltere çağdaş akılcı bir yönetime hazır değildi. Yüzyılın sonlarına doğru durum çok büyük öl-

Levent Şahverdi Arşivi

Kapitalizm bir hareket ve bir örgütlenme biçimidir. Resim 17. yüzyılda Amsterdam Ticaret Borsasını gösteriyor – Böyle bir şey Çin'de olamazdı.

çüde değişmişti. Aradaki yıllarda hüküm süren kargaşa, her türlü çözümün denenmesine yol açtı: Mutlak monarşiden cumhuriyete, Papalık yanlılığından bağımsız kiliseye, askerî diktatörlükten komünizme. Bu çeşitli çözümleri önerenler belki de ayrımında değillerdi ama düşünceleri zamanın tarihsel birikiminin belirlediği ufukları aşıyordu. O zamana kadar, İngiltere gibi geniş bir tarımsal temeli olan bir ülke, sanki bir kent-cumhuriyetmiş gibi tümüyle para disipliniyle yönetilen bir sistem kurmamıştı.

İngiltere'nin kırsal bölgelerinin geri kalmışlığı sorunun ne kadar büyük olduğunun göstergesiydi. Feodal ve derebeylik düzeni sistem olarak çoktan çökmüştü. Ancak, ortaçağ döneminden miras kalan ve yeni

Levent Şahverdi Arşivi

koşullara uyarlanması olanaksız toprak mülkiyeti düzeni sürüp gidiyordu. Kuram olarak, derebeyi arazisi alınıp satılamazdı. Ama uygulamada bu ticaret yüzyıllardır vardı. Bir araziyi alan kimse ona sahip değil de "malik" olurdu. Bir çeşit sonsuz süreli kiralama gibi olan işlem gereği, çok düşük bir kira, bazen "her yaz bir gül" karşılığı olarak arazinin ve üstündekilerin kullanımı, miras olarak veya başka yollarla devri hakkı elde edilebiliyordu. 14. yüzyıl veba salgınında sayıları çok azalan köylüler uygulamada toprak köleliğinden kurtulmuşlardı ve işledikleri toprağa *copyholder* sıfatıyla maliktiler. Geleneksel yasalarla topraklarından atılmaya karşı korundukları gibi, toprak üzerindeki haklarını, derebeylerine çeşitli hizmetler şeklinde ödenen çok sembolik bir "kira" karşılığı varislerine de devredebiliyorlardı. Bazı kiralar enflasyon karşısında yüzyıllar sonra anlamsız bir düzeye inmişti. Örneğin James I zamanında satılan krallık arazilerinin çok ucuza gittiği ileri sürülmüştü. Oysa satış fiyatı yüzyıllık kira gelirine tekabül ediyordu. Bu dönemde kira arttırmak olanaksız gibiydi. Olanaklı olduğu zaman da daha çok "araziye giriş cezası" biçimini alıyordu. Elbet bazı girişken arazi sahipleri kiraları çok arttırıyordu. Bunlar *copyholder* ve *leaseholder* arazilerini alıp biriktiriyordu. Ama çoğu kiralarını arttıramıyordu. Uzak ve verimsiz topraklarda kimin arazi sahibi olduğu bile bilinmeyebiliyordu.

Bu karışık durum bazı spekülatörlerin hızla zenginleşmesine ama halkın çoğunluğunun yoksullaşmasına neden oluyordu. Arazinin sadece kullanım hakkını ellerinde tutanlar her şeye rağmen gelecekle ilgili olarak bir belirsizlik ve güvensizlik içinde yaşıyordu. Bu durumda, ülkede istikrar sağlamak, dünyada artan rekabete karşı gereken mali birikimi sağlamak olanaksızdı.

İngiltere sadece iç tüketim için yiyecek üretmek isteseydi, sorun önemsiz kalabilirdi. O durumda ticaret sadece liman kentlerinde ve onların yakınlarında yoğunlaşır, iç bölgelere etki yapmazdı. Ancak İngiliz ihracatının neredeyse tamamı yün ihracatıydı. Yün ve yünlü ürünleri ihracatın %75-90'ını sağlıyordu. Tarım, yani koyun besiciliği, zamanla dış ülkelerde olanlara ve fiyat dalgalanmalarına duyarlı hale geldi. Dış ticaretin dürtüsüyle yün iç ticareti de canlandı. İç Savaş'ın

Levent Şahverdi Arşivi

öncesinde yün toplayan gezgin tüccarlar taşra kentlerinde çok faal hale geldi. Bütün köy yolları seyyar alıcı-satıcılarla dolmuştu.

Bütünleşmiş bir yasal sistemin yokluğu belirsizlik yaratıyordu. Geleneksel yasalar (*The Common Law*), temelde, kendine yeterlik ilkesine dayalı bir tarımsal toplumun yüzyıllar boyu biriktirdiği, adet ve gelenek haline gelmiş, toplumsal kabul gören uygulamalardan başka bir şey değildi. Buna göre, o zamana kadar yapılmayan şey ondan sonra da yapılamazdı. Bu ilke, 17. yüzyıl koşulları için elverişli olmaktan çok uzaktı. Adalet ilkesi ("equity principle"), yani adil olan çözümün yasal sistem tarafından kabulü ilkesi, yalnız, biraz Roma hukuku biraz da Kilise hukuku etkisinde olan ayrıcalıklı yerlerde işleyen mahkemelerde uygulanıyordu.

Bu koşullarda, değişen dış koşullara yanıt olarak ordu toplamak ve bir deniz gücü geliştirmek isteyen kralın yeni vergiler toplamaya kalkışması büyük kargaşaya neden oluyordu. Bütün ulus birbirine düşüyordu. Tudor Reformundan sonra İngiliz Kilisesi içinde ve dışında kaynayan din tartışmaları, bu kargaşayı daha da yoğunlaştırıyordu.

Devletin üst katmanlarında yapılacak bir değişiklik sorunu çözecek gibi değildi. Alt katmanlar yönetilemez olduğu ve üst katmanlarla alt katmanlar arasında işleyen bir anlayış birliği olmadığı süre Westminster'de yapılacak bir değişikliğin durumu ciddi biçimde düzeltmesi olanaksızdı. Sorun, yöneticilerin kişiliği veya iktidarın dağılımı değildi; sorun toplumsal yapıdaydı.

Hollandalı Kral William ve İngiliz eşi Kraliçe Mary, 1689 yılında ortaklaşa hükümdar olarak tahta çıktıklarında bu yapı değişikliği büyük ölçüde tamamlanmıştı. Bu olay öncesindeki karışıklık döneminde arazi mülkiyeti sorunu büyük ölçüde çözülmüştü; Profesör Tawney'in dediği gibi, güç kullanarak araziyi ele geçirmek (*enclosure*), uzun süren ve belirsiz yargı süreciyle ele geçirmekten daha ucuzdu. Arazi sorununun başarıyla çözüldüğünün bir göstergesi, 1692 yılında uygulamaya konan merkezi arazi vergisiydi. Artık, arazilerin bütünleşmesi o kadar ilerlemiş, arazinin kime ait olduğu o kadar açıklık kazanmıştı ki, arazi vergisini aracı mültezimler aracılıyla toplamaya gerek

Levent Şahverdi Arşivi

kalmamıştı. Hazine vergi gelirini doğrudan denetliyordu. Yılda toplanan 2 milyon İngiliz lirası (*pound*), önceki yıllarda bütün kaynaklardan toplanan vergilerin çok üstündeydi.

Long Parlamentosunun ayrıcalıklı yer mahkemelerini ortadan kaldırması sonrasında, Geleneksel Yasa mahkemeleri de, yalnız gelenekler değil "adalet" ilkesini de göz önüne almaya başladılar. Başlangıçta biraz zoraki olan bu uygulama, zamanla emsallerin oluşması sonucu yavaş yavaş geleneksel yasalar sistemiyle bütünleşmeye başladı. Böylece iki yasal sistem birbiriyle kaynaşmış oldu. John Holt 1689 yılında Krallık Baş Savcısı olarak adalet sisteminin başına geçti. Yaptığı birçok yeniliklerden biri de, Geleneksel Yasa mahkemelerinden, ticari anlaşmazlıklarda, kabul edilmiş ticaret uygulamalarını yasa sayarak yargılama yapmalarını istemek oldu. Bu karar, miras, ipotek, hayvanların yasal yollarla elden çıkarılması, mukavele koşullarının yerine getirilmemesi durumunda tazminat gibi konularda vatandaşların yaşamında çok derin etkiler yarattı.

Hollandalı Orange Sülâlesi'nden William'ın kral, Stuart adını taşıyan ve uysal bir eş olan Mary'nin kraliçe seçilmesi gösteriyordu ki artık, toplumsal yapı sorunları çözülmüştü. Şimdi artık iç politika konularında belli çıkarı olmayan, yabancı birisinin devlet başkanı olması yararlı bulunmuştu. Bu yeniden örgütlenmeyle, parlamenter demokrasinin temelleri atılmış, yeni yönetim sisteminin dayanağının özel mülkiyet olduğu kesinleşmişti. Kabine hükümeti ve iki partili siyaset hayatı artık çok uzaklarda olamazdı.

Kraliyet Maden Yasası (1693), kralın bütün madencilik faaliyetlerinden elde edilen değerli madenlerin krala ait olduğu kuralını iptal etmesi, hemen madenciliğe büyük ivme verdi. Ertesi yıl Bank of England'ın kurulması, topladığı tasarruflar veya yaptığı borçlanmayla devlete borç vererek, borçların kralın kişisel borcu olmasına son verdi. William ve Mary, Bankanın ilk hissedarı oldu böylece özel kişiliklerini resmi kişiliklerinden ayırmış oldular. Bu yenilikle, İngiltere modern çağların kapısını açmıştı. Artık, devlet işlerinin de ticari ilkelere göre yönetilebileceği konusunda kuşku kalmamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

1689 Devrimi görkemliydi, çünkü yalnız kan dökülmeden yapılmış bir devrim değildi, aynı zamanda geçmiş yıllarda gösterilen gayretleri ve yapılan fedakârlıkları da değerlendiriyordu. Yeni bir kilometre taşı teşkil ediyordu. İşleyen bir hukuk sistemi, yeni düzenin aksayan, yetersiz kalan veya aşırı olan yanlarını düzelterek onun rahat işlemesini sağlıyordu.

Çağdaş ve akılcı bir yönetimin üç koşulu olarak önerdiğimiz (kredi sistemi, kişisel olmayan yönetim ve hizmetlerin topluluk için yapılması) (s.330) koşulları İngiltere'ye uygularsak, 18. yüzyıl başlarında bunların tam olarak yerine getirilmiş olduğunu görürüz. Halk bu koşulları genel yaşamlarında geçerli koşullar olarak uygulamaya hazırdı. Bank of England'ın 1694 yılında kurulmasından sonra ülke, modern çağlarda yaşanan ölçekte bir kredi enflasyonu yaşadı. Devlet harcamaları 1702'de 5 milyon İngiliz lirasından 1714'te 7 milyona, devlet borcu 13 milyondan 36 milyona yükseldi. Marlborough'nun savaşı kıta Avrupa'sında faal 10-12 şirket tarafından akçalandırıldı. Bank of England'ın arkasında, City tüccarlarının desteğinin olduğunu bildiklerinden bu büyük paraları borç vermek konusunda tereddüt geçirmediler. Bu borç, bir bakıma Uluslararası Para Fonu fikrinin doğuşudur. Profesör Braudel'in dediği gibi: "Kapitalizm ancak bir devletle birlikte olduğu zaman, hatta devletle özdeşleştiği zaman zafere ulaşıyor."

Bu noktaya ulaştıktan sonra İngiltere, uluslararası para piyasası merkezi olarak Hollanda'yı geride bırakmaya başladı. Bunun hemen sağlanan ilk faydası, sigortacılık işinin, yüzyıldan beri bütün İngiliz ticaretinin sigortasını elinde tutan Hollandalılardan İngilizlere geçmesi oldu. Hollandalının yapabildiğini İngiliz'in daha da iyi yapabileceğini göstermiş oldular. İşin sırrı şuydu: Bir kere yeni ulusal ekonominin altyapısı yaratıldıktan sonra, geleneksel yasalarla modern adalet ilkelerini içeren yasaların bağdaştırılması sonucu, ekonominin üst yapısıyla ilişkisi kurulmuştu. Tarımda biriken sermaye ile ticarette biriken sermaye karşılıklı akımlarla birbirini tamamlayabiliyordu. Dolayısıyla tarımın işleyişi ticarileşmişti. Toprak sahibi asiller para sahibi burjuvalarla kaynaştılar. Çağdaş kafalar için, James I'in İskoçya'dan dönüşün-

Levent Şahverdi Arşivi

den sonra ortalığı kasıp kavuran din tartışmaları anlamını yitirmişti. Elbette daha yapılacak çok iş vardı. Yeni *enclosures* kanunları çıkarmak, tarımı daha da akılcı ilkelerle yapmak, yollar inşa etmek, tarımda işsiz kalanların kentlere taşınıp işçi sınıfını oluşturmasını sağlamak gibi işler vardı. Ama artık geri dönülmesi mümkün olmayan bir nokta geçilmişti. Geriye doğru bakınca, İngilizler 1689'u bir dönüm noktası olarak görürler. Birçok başka kanunlar çıktı, değişti, vb. ancak, "Görkemli Devrim" silinmeyecek izler bırakacaktı.

Bütün bunların Çin tarihiyle ilgisi ne?

Bunlar uzak ülkeler hakkında masallar değil. Hattâ bunlar, sadece meydana geldikleri ülkelerin insanlarını ilgilendiren olaylar da değil. Evrensel bir olgu olan hayatta kalma içgüdüsü sonucu maddi olanakları biriktirme dürtüsü, kapitalist örgütlenmeyle tam tatmin oldu. Bu örgütlenme biçimi zamanla devlet örgütlenmesinin de yönlendirici ilkesi oldu. Bunda iyi de kötü de olabilir; uygulaması kötüye kullanılabilir, adileştirilebilir, saptırılabilir. Ancak, kanun tarafından zorunlu kılınan, mal ve hizmetlerin alınıp satılmasını belirleyen kurallar kalıcıdır. Bu sistem bilimsel araştırmayı hızlandırdı, araştırma sonuçlarının uygulanmasını yaygınlaştırdı. İnsan yaşamını zenginleştirdi, ulusların gerçek gücünü ortaya çıkardı. Machiavelli, Hobbes, Locke ve başkalarının ideolojik temellerini hazırladığı maddi zenginlik, Batı düşüncesinin önemli bir öğesi oldu. 20. yüzyılın sonlarında dönüp dünya tarihine bakarsak, Venedik'te, Amsterdam'da ve Londra'da bankaların kuruluşuyla, İtalyan ve daha sonra Kuzey Avrupa ve İngiliz Rönesansı'nın doğuşu arasında eşgüdümü sağlayan kapitalizmin hikâyesini nasıl Çin tarihinden ayırabiliriz? Kabaca fakat fazla yanılmadan diyebiliriz ki, Afyon Savaşı'ndan bu yana Çin tarihi, dünyanın başka yerlerinde gelişen kapitalizmin meydan okumasına yanıt verme çabasıdır. Bu sorunun çözümü, ancak koca bir kıtada yüzyıllar boyunca gelişmiş olan Çin kültür ve geleneğinin bu gelişme okyanusuna uyum sağlamasıyla bulunacaktır.

Geçmişte, reformcular da Çin tarihçileri de bu uyum çabasını küçümseme eğilimi gösterdiler. Sıkça gönderi yapılan bir görüşe göre,

Levent Şahverdi Arşivi

Çin Devrimi Japonya'nın Meiji Restorasyonuyla aynı zemindedir. Ancak, Japonya, Tokugawa dönemi sonlarına doğru, birbiriyle kanlı bıçaklı derebeylerinin ülkesinde ekonomik ve sosyal yaşamı çağdaş ve akılcı bir düzene sokmuştu. Derebeyleri ticari işlerini yönetmek için bir vekilharç, *kuramoto*, tayin ettiler. Toptancılar, *tonya* denen gruplar halinde örgütlenmişlerdi. Tüccar dernekleri, *kabu-nakama*, devletten ruhsat almak için vergi öderlerdi. Büyük aile şirketleri önemli kentlerde bankacılık yapardı. Önemli yollar boyunca yolcular için hanlar vardı. *Kaisen* denen denizcilik şirketleri bu işin yanı sıra sigortacılık da yapardı. Kapitalist piyasa disiplininin gerektirdiği her üç koşul da yerine getirilmişti. Meiji Restorasyonu sadece, zaten işlemekte olan sisteme bir siyasal kabuk oluşturdu. Ayrıca, Japonya'nın, eşitlik düşüncesini tümüyle bir yana bırakarak sağladığı bu hızlı geçiş, bazı yazarlara göre, İkinci Dünya Savaşı öncesi bunalımın nedeni oldu.

Çin Devrimi, Rus Devrimi'yle de karşılaştırılamaz. Rusya'da Büyük Petro'nun gerçekleştirdiği Batılılaşma temeli Çin'de yoktu. Buna karşılık, Rusya'da bundan yüzyıl öncesine kadar var olan toprak köleliği (serflik) Çin'de yoktu. Bu nedenlerle, Ortodoks Marksizm'in Çin'e sunabileceği pek fazla bir öneri yoktu. Devrimci yazının temel eseri olarak bilinen *Komünist Manifesto* sorunlara pratik çözümler içeren bir eser olarak okunabilir. Devrimci üretim tarzı iktisadi bakımdan ileri ülkeler içindir. Bu eserdeki birçok nefes kesici paragrafın açıkladığı gibi, burjuva sınıfının gelişip olgunluğa erişmesi yüzyıllar alan bir süreçtir. Komünistler, çalışanlar sınıfının partilerinden başka siyasal parti kurmamalıdır.

Amerikan tarihsel deneyimi de Çin için bir yol rehberi olamazdı. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu zamanında, geleneksel hukukla modern adalet hukuku tam olarak bağdaştırılmamış olsa da, yüzyıldan fazla bir zamandan beri birbirleriyle bütünleşme halindeydiler. Amerikan vatandaşlarından pek azı, tarım işletmelerinde veya devlet yönetiminde para disiplini olmadan nasıl çalışıldığını hatırlayabilirdi. Aynı şekilde, arkasında toplumsal destek olmayan yasaların nasıl işlevsel kalmaya devam edebileceğini hatırlayan da pek azdı. Ameri-

Levent Şahverdi Arşivi

kan tipi iş hayatındaki etkinlik, bir yandan modern yöntemlerle çalışabilir olduğu ispatlanmış bir sistemin İngiltere'den alınıp koca bir kıtaya uygulanması talihliliğine, diğer yandan da ayaklanmalar, devrimler, iç savaşlar, insan hakları mücadeleleri, anayasa değişiklikleri, vb. gibi çetin mücadelelerin verilmesiyle sağlanmıştır. Tümüyle Kuzey Amerika kıtasına özgün olan bu özellik ve gelişmeleri nasıl getirip bir Asya toplumuna uygulayabilirdiniz? Dolayısıyla, yalnız, Batı Avrupa'da kapitalizm prototipinin doğuş ve yükselişinin tarihi, bugünkü Çin'i anlamak için ipuçları veriyor.

Makro tarih diliyle konuşursak, diyebiliriz ki tarihte hiçbir zaman iki olay tıpatıp aynı şekilde yer almıyor. Her olay veya eylem kendine has bir rahimden doğuyor. Bu nedenlerle, tarihsel dersler ayrıntılı biçimde neden-sonuç ilişkilerinin anlaşılmasından çıkarılmalıdır; yüzeysel ve rastlantısal paralelliklerden değil.

Önceki sayfalarda, bütün uluslarda, insanların tarımsal üretim deneyimlerine dayalı bir devlet yönetimi sisteminden, ticari uygulamalara dayalı bir sisteme geçme eğilimi olduğunu ileri sürdük. Ortaya çıkan sisteme kapitalist de dense sosyalist de dense, sonuç olarak parasal ekonomiye dayanan bir yönetim sistemi söz konusudur. Bu eğilim, küçük uluslardan başlayıp büyüklere, denizci uluslardan karasal topluluklara, esnek bir kültür geleneği olan uluslardan katı ve derin köklü kültürlere sahip uluslara doğru yayılır. Fransız Devrimi de, Rus Devrimi de bu modernleşme değişimi çerçevesi içinde anlaşılabilir. Bugünkü dünyada yaşanan, yoksul uluslarla zengin uluslar arasındaki gerginliklerin çoğu da, modern bir yönetime sahip uluslarla tarım deneyimine dayalı geleneksel yönetim arasındaki uçurum sorunu olarak ele alınabilir.

Dünya tarihinin bu geniş çerçevesi içinde bakıldığında, Çin'de Afyon Savaşı'ndan bu yana meydana gelen olaylar dizisi, artık sonu hiçbir yere çıkmayan bir hatalar zinciri gibi görünmüyor. Batı'nın meydan okumasına Çin'in yanıtı güçlü ve sürekli oldu. Dünyanın başka yerlerindeki deneyimlerin ışığında, Çin'in, önce değişime karşı direnmesi, sonra değişikliliği sadece bazı alanlara sınırlamaya çalışması ve bu meydan okumaya karşı güç olarak geleneksel değerlere sığınma-

Levent Şahverdi Arşivi

sı beklenmesi gereken gelişmelerdir. Hollanda ve İngiltere'de bir çözüme ulaşmak için verilen mücadelelerin ne kadar uzun sürdüğünü göz önüne alırsak, Çin'in pek fazla zaman israf ettiği de söylenemez. Aydınların berrak düşüncesi veya köylünün kölelikten kurtulması bu mücadeleyi sona erdiremeyecekti. Son hedef, ulusu ve toplumu günümüz standartlarına uygun, modern ve akılcı yöntemlerle yönetilen, yapısal olarak güçlü ve işlevlerinde esnek bir ulus ve toplum yapmaktır.

Bu perspektiften bakılınca, modern Çin tarihi açık bir şekilde özetlenebilir.

Çang Kai-şek ve KMT, böyle bir yeniden yapılanma için gerekli üstyapıyı oluşturdu. Mao Zedong ve ÇKP, bu üst yapıyı arkada bırakacak bir altyapı yarattı. Bugünkü liderlik ve gelecek kuşakların tarihsel görevi bu ikisi arasındaki bağlantıyı kurup güçlendirerek, sistemi işler hale getirmektir.

Çang, doğaçlamacılığı, dağınıklığı, kişisel bağlılık ve sadakate önem vermesi, hem eskiye hem yeniye inanması nedeniyle eleştirildi. Bu eleştirilerde büyük gerçek payı var. Ama hiç kimse de, Çang'ın nasıl başka türlü olabileceğini, seçeneklerinin ne olduğunu söyleyemedi.

Gerçek şu ki bu yaklaşımlar kaçınılmazdı. Başka türlü bir yaklaşım mümkün olsaydı, Çin halkı başka türlü bir liderin arkasından giderdi. Hatırlamak gerek: 1927 Şanghay tutuklamaları sırasında yaşamını yitirmesine ramak kalan Çu Enlai, 1936'da Şian Olayı sırasında Çang'ın yaşamını kurtarmak için pazarlıkları yürüttü.

Elbet, Çang'ı mahkum etmek onun başarılarına dikkati çekmekten daha kolay. Ayrıca kendisinin bütün yaptıklarını ve bütün söylediklerini savunmak da mümkün değil. Ancak, Çang ve onun dönemi, Halk Cumhuriyetinin temellerini atan büyük bir kitle hareketini özetler. Çang'ın yaptıklarının olumlu yanına bakmadan, neden 1980'lerin 1920'lerden bu kadar farklı olduğunu anlamanız teknik olarak mümkün değildir.

Tarihin akışının devamlılığı açısından, savaş beylikleri döneminin de imparatorluk düzeninin çözülüşünün bir sonucu olduğunu ka-

Levent Şahverdi Arşivi

bul etmek gerekir. Paramparça olmuş bir ulusu toparlamak için Çang seçtiği çözümlerde fazla titiz olma seçeneğine sahip değildi. Wampoa Askerî Akademisi mezunlarının oluşturduğu bir çekirdek kadro yardımıyla, çeşit çeşit taşra askerî ve siyasi kabadayılarını bir arada tutmayı başardı. Kendi kendini yetiştirmiş olan bu zevatın çoğu, herhangi bir seçmenden herhangi bir siyasal yetki almış değildi. Çang'ın ve KMT'nin hep mali sıkıntı içinde olması da bir diğer zayıf yanıydı. İmparatorluk Çin'i, modern bir ulusla savaş veya iktisadi rekabet durumunda ulusu sıkılmış bir yumruk gibi seferber etme veya örgütleme olanağına sahip değildi. O bakımdan, 20. yüzyıl başındaki Çin, 17. yüzyıl başındaki İngiltere'den farksızdı. Japonya savaşı öncesindeki on yılda KMT'nin Nanjing hükümeti, gümrük özerkliği elde etti, bir merkez bankası kurdu, liman gümrüklerinden, tuz ticaretinden ve başka vergilerden devlet gelirleri sağladı. Bütçe açıkları iç borçlanmayla kapatıldı. Bütün bunlara karşın, savaş öncesi devlet bütçesi 1,25 milyar yuen (400 milyon dolar) kadardı. Gerçi o zaman paranın satın alma gücü şimdikinden daha yüksekti ama bu yine de çok yetersiz bir miktardı.

Çang Kai-şek, bu kadar kısıtlı kaynaklar ve böyle bir örgütlenme ile uluslar arası düzeyde, Çin'in tek kurtuluş ümidi olarak algılandı. Bu nedenle de Japonya militaristleri Çin'e saldırdı. Çang açık yüreklilikle, bu savaşı tek başına kazanamayacağını ve uluslar arası yardıma ihtiyacı olduğunu kabul etti. Durumunu bu şekilde değerlendirirken, kendi sınıfındaki dünya liderlerinin hiçbirinden daha az saygın değildi. Ancak, savaşın bitiminde kendine yardım edenleri pek sevindirmedi. Tam tersine, kendisiyle ittifak yapmış olmak bir utanç ve sıkıntı kaynağı oldu. Bu nedenlerle, Çang hiçbir zaman bağışlanmadı. Üstelik General Stilwell'in kaleme aldığı, yolsuzluk, yetersizlik ve halka kötü muamele ithamları yayınlandı. Bugün pek az Amerikalı, o zaman Milliyetçilere yapılan Amerikan yardımının gerçekte az parayla önemli sonuçlar elde edilmiş olduğunu düşünür. KMT'nin mücadelelerinin uzun vadeli etkilerini inceleyen tarihçi, Truman ve Marshall yıllarının olumsuz bakış açısının tersine, Çang Kai-şek'i, Çin'e ilk ulusal devlet prototipini veren, mükemmel olmaktan uzak da olsa 100 yıldan

Levent Şahverdi Arşivi

beri ilk defa bir yabancı devlete karşı askerî zafer kazandıran birisi olarak hatırlar. Hem de bu zafer bir meşru savunma ve hayatta kalma savaşında kazanılmış bir zaferdi.

Modern savaşların, savaşanların farkında olmadıkları bir özelliği var. Kitle seferberliği ve kaynakları etkin şekilde kullanmak için gösterilen büyük gayret, savaş alanlarının arkasında, savaş hedefleriyle ilgisi olmayan derin toplumsal değişimlere neden oluyor. Ne Alman Kaiseri ne Rus Çarı, Birinci Dünya Savaşı'nın mutlak monarşilerin sonunu getireceği konusunda en ufak fikre sahipti. Hitler, *lebensraum* (yaşam alanı) kampanyasını başlattığı zaman, buna tepki olarak, kısa zamanda ırk eşitliği fikrinin, Churchill ve Chamberlain'in de beklemediği bir hızla bütün dünyayı saracağını aklının ucundan geçiremezdi. Gerçi Çin iç savaşı bütün bu savaşlardan çok farklı bir şekilde gelişti, ama yine de büyük sürprizler yaptı.

Bundan kırk yıl önce, hiç kimse, Çin'de yapılan toprak reformunun bir sonucu ülkeyi modern ve akılcı yöntemlerle yönetilebilir hale getirmek olacağını düşünemezdi. En ateşli Komünistler tarım sektöründe üretici güçleri serbest bırakmaktan, veya kendi başına bir hedef olan toplumsal eşitliği sağlamaktan söz ediyordu. Mao'nun eşitlik fikrine büyük önem verdiği anlaşılıyor çünkü arkasından, kötü tasarlanmış Büyük Proletarya Kültür Devrimi'ni başlattı. Gerek İç Savaş gerekse Kültür Devrimi ertesinde, tarihin mantığının bu olayları başlatanların niyetlerine üstün geldiği ortaya çıktı.

Bu elbette, Mao'nun yaptıklarının küçümsenmesi anlamına gelmez. Sadece 40-50 yıl önce, kimsenin aklına, Çin'i kocaman bir sandviçe benzeyen yapısından hareketle inşa etmek gelmezdi. Her zaman, iktisadi ilerleme, en ileri sınıflardan başlayarak gerçekleşmiştir. Çin'in kaderini değiştirmek için işe köylü sınıfından başlamak gerektiği fikri, her ne kadar insancıl görünse de, herkese çok garip gelmiştir. Başkan Mao'nun kişisel kararlılığı sayesinde bu program gerçekleşti. Cesaret ve ısrar, ustalıklı manevralar ve şans sonucu başarıyla uygulanan bu program Halkın Kurtuluş Ordusu'nun göz kamaştırıcı zaferinde çok önemli oldu. Kaderin bir cilvesi olarak, seferberliği kolaylaştırmak için

Levent Şahverdi Arşivi

geleneksel yeknesaklık, tekdüzelik yaklaşımına güvenen Mao, teknik bakımdan daha güçlü olan ama gücü yer ve zaman bakımından eşitsiz dağılmış olan düşmanına galip geldi. Çünkü, düşmanın zayıf olduğu zaman ve yerde vurma olanağı kazanmıştı. Bazı değişikliklerle, Vietnamlılar da Amerikalıların teknik üstünlüğünü bu yöntemleri kullanarak etkisiz kıldılar. Çin İç Savaşı'nda ÇKP gerçek bir üst yapıya sahip olmadan savaştı. ÇKP'nin hakim olduğu büyük kent çok enderdi. Kentle temastan ve kentli kültürünün orduya bulaşmasından dikkatle kaçınılıyordu. Savaş düzeni radyoyla sağlanıyordu. Sivil veya askerî yöneticiler aynı kişilerdi. Çarpışmalardan her iki taraf da büyük kayıplarla çıkıyordu, ama bu köylü ordusu kırsal özellikleri sayesinde kendini KMT kuvvetlerinden daha çabuk toparlıyordu.

Ancak, Mao'nun tarihsel ve kalıcı katkısı kırsal ekonomiyi yeniden yapılandırmasıydı. Savaş öncesi Çin köy ekonomisi ana çizgileriyle John Lossing Buck, Richard H. Tawney ve Fei Şiaotong tarafından anlatılmıştır. Yerel yayınların yüzyıllar boyunca ortaya koyduğu gibi, köy ekonomisi sorununun kökeni üç kalemde özetlenebilirdi: Toprak yetersizliği; aşırı nüfus baskısı ve köylü borçları. Daha ayrıntılı bilgiler ortaya çıktıkça, bu yüzyıllardan beri bilindiği sanılan sorunun ne kadar daha ciddi olduğu anlaşıldı. Kiracılık-yarıcılık sorunu güçlüklerin tek çekirdeği değildi. Arazinin parçalanması sonucu bazen bir tarlanın büyüklüğü bir oda büyüklüğü kadardı. Arazinin bir kısmının ipotek altında olması çok yaygındı. Birçok durumda, toprak sahibi toprağı işleyen çiftçiden çok daha iyi durumda değildi. Birisi açlıktan ölmenin sınırında yaşıyorsa, öbürü bu sınırın sadece biraz ötesindeydi. Tefecilik çok yaygındı. Çok zaman yakın akraba ve komşulara verilen borç da yüksek faiz karşılığıydı. Hayatta kalma sınırının altında ücretlerle çalışan tarım işçisi kuraldı. Kime yardım etmek gerektiğini kestirmek güçtü. Ancak, güçlüklerin tarihsel gelişimine bakınca, şu gerçeği kabul etmek kaçınılmaz hal alıyordu: Bu güçlükler, Çin tarımında zamanı çoktan geçmiş köy ekonomisi örgütlenmesinin sürdürülmesinin doğal sonucuydu. Bu durum on yıllar süren savaşlar, iç savaşlar, dış müdahalelerle sadece daha da beter hale getirilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün zamanların en büyük propaganda üstatlarından Mao Zedong, bu durumun sürüp gitmesinden Çang Kai-şek ve Amerikan emperyalistlerinin sorumlu olduğu düşüncesini yerleştirdi. Geleneksel Çin öğelerine "feodal" etiketi vuruldu. İç savaş yıllarında eğitimli veya eğitimsiz genç erkek ve kadınlar cephe gerisinde çalışmaya koşuldu. Durumdan mutsuzluk duyan bütün bir kuşak ÇKP için geniş bir destekçi havuzu oluşturdu.

Şanşi eyaletinde toprak reformunun nasıl uygulandığı, ayrıntılı bir biçimde bir Amerikan yazarı William Hinton tarafından, bu konunun klasiği olan kitabı *Fanshen*'de anlatılmıştır. Bu kitapta anlatıldığı gibi, Reform süreci bir terör kampanyasıyla başlatılırdı. Bunun için, bölgenin işsiz-güçsüzleri köyü ele geçirmeye özendirilir veya itilirdi. Davet edilen Parti kadroları, biraz zorlama biraz özendirmeyle köylüleri örgütlerdi. O zamana kadar hüküm süren kültürel gelenekler nedeniyle dertlerini açıkça ortaya koymayan erkekler ve kadınlar ortaya çıkıp yaşadıkları güçlükleri haykırmaya özendirildi. Birbirlerini dinlemenin verdiği heyecanla kamçılanan kin ve hınçla köylüler biraz hali vakti yerinde olanların mal ve mülküne zorla el koymaya, onları bazen öldürünceye kadar dövmeye başlardı. Bütün bunlar sadece başlangıçtı. Köy tam olarak ÇKP kontrolüne girdikten ve bucak güvenli hale getirildikten sonra, ÇKP'nin bir üst düzey yöneticileri köye geldi. Bu aşamada aşırılıklara ve gereksiz şiddete ve intikam almaya son verilirdi. Ondan sonra köyde seçim yapılırdı. ÇKP'nin köylü üyelerinin tam listesi, bütün köy halkının tartışmasına sunulurdu. Sadece köy halkının uygun gördüğü kimselerin ÇKP üyeliği onaylanırdı. Köylülere Marksist emek-değer kuramı öğretilirdi. Tarım arazisinin dağılımında her ailenin gereksinimi ve kullanabileceği aile insan gücü göz önünde bulundurulurdu. Hiçbir ayrıntının gözden kaçmamasına büyük titizlik gösterilirdi. Toplanan istatistik bilgi, o zamana kadar düşünülmesi bile olanaksız derecede ayrıntılıydı. Herkesin tek tek ruhunun kazanılması için uğraşılırdı. Mao'nun ve ÇKP'nin uyguladığı bu alışılmadık program inanılmaz derecede ciddi, metotlu ve titizdi. *Fanshen*'i okurken insan, sanki bir toplum eritilip parçalarına ayrılıyor, her kişi bir "asil

Levent Şahverdi Arşivi

vahşi" yetiştiriliyormuş gibi şekillendiriliyor ve yeni bir toplum düzeni kurmaya koşullandırılıyor gibi geliyor. Saatler, günler, haftalar süren toplantılar, tartışmalar yapılıyordu. Her önemli adım atılmadan önce, konu tartışılıyor, gereken eş güdüm sağlanıyor, bir deneme uygulaması yapılıyor, yeniden gözden geçiriliyor, uygulamaya konuyor, yeniden gözden geçiriliyor, tekrar değiştiriliyor ve ancak herkes artık uygulamanın doğru ve eksiksiz olduğuna inandıktan sonra kesin uygulamaya geçiliyordu. Köy dışında, bölgesel konferanslarda yüzlerce temsilci haftalar süren tartışmalarda deneyimlerini paylaşıyordu. Dev maraton bir toplantıda, 1947 yılında dört farklı eyaletten gelen 1800 komutan veya bucak yöneticisinin, 85 gün süren tartışmalar yaptığı söylenir.

Sonunda Mao ve ÇKP, Çin için yeni bir taban, altyapı yarattı. Toprak dağıtımı sonradan gelecek olan kooperatiflerin ve komünlerin örgütlenmesini çok kolaylaştırmakla kalmadı, köy gruplarının oluşturduğu meclislerden başlayan ucu Büyük Köylü Liderine kadar uzanan, Fakir Köylüler Birlikleri, Köylü Dernekleri gibi çok sayıda yerel halk kuruluşlarınca desteklenen dev bir siyasal örgütlenme gerçekleşmesine de olanak sağladı. Bütün bu örgütlenme sağlamlaştırıldıktan sonra, ÇKP'nin Milliyetçileri kentlerin duvarlarına itip sıkıştırması çok kolaylaşmıştı.

Çin kuvvetlerinin Kore'de Amerikan ordularını durdurması ve 1950'lerin başlarında sağlanan başka başarılar, Mao'nun etkisini artırdı ve prestijini çok yükseltti. Bu başarının iktisadi yönünü açıklamak güç değil. 1949'dan önce, Çin ekonomisi, birbiriyle ilişkisiz üç ayrı parçadan oluşurdu. Kuzeyde Mançurya'da, Japon ekonomik sisteminin bir parçası olan, alış-verişi Kore ve Japon adalarıyla olan bir ekonomi vardı. Doğu sahili boyunca modern bir kent ekonomisi vardı ve tümüyle Batı ekonomileriyle bütünleşmişti. Tarım ekonomisinin egemen olduğu büyük iç bölgeler, büyük ölçüde yetim çocuk muamelesi görmekteydi. İlk kez, Halk Cumhuriyeti döneminde bu üç kesim bir yönetim altında toplanmıştı. Bugünkü ölçülerle küçük de görünse, Sovyet yardımı, kritik alanlara uygulandığı için etkili olmuştu. Küçük tarlaların verimsizliğinden ve iş gücünün israflı kullanımından kurtul-

Levent Şahverdi Arşivi

muş, bütünleştirilmiş toprak kullanımı büyük sonuçlar verdi. Hepsinin üstünde, Çin'in oldukça basit sanayi altyapısı, biraz tamir ve bakımla kısa zamanda önemli ürün artışı sağladı. Ancak, 1958'e gelindiğinde, bütün bu olumlu ancak bir defaya mahsus avantajlar ya tükenmiş veya pek azalmıştı.

Bu noktada, 1958 Büyük İleri Atılış programı, Mao'nun, insan iradesiyle her şeyin çözülebileceği inancının bir yansımasıydı. "Arka Bahçe Çelik Fabrikası" kavramı işte bu görüşün bir simgesiydi. Gerekli yatırımları yapmak için elde para kalmayınca, Mao sadece insan gücünün yoğun olarak uygulanmasıyla bu sermayenin yaratılabileceği kararını verdi. Ekonominin servis sektörü son sınırına kadar kullanılınca, Mao üretimin yerinde yapılıp yerinde tüketilmesiyle ulaştırma ve teknoloji gereksinimlerinin ortadan kalkacağı sonucuna vardı. Böylece, Mao'nun kontrolünde olan her şeyin gerekenden fazla, kontrolünde olmayanlarınsa çok eksik olduğu, ilkel bir ekonomi yaratıldı. Modern bir ekonomide bulunan, bölgeler veya sektörler arası dengesizlikleri gidermeye yönelen mekanizmalar olmadığından, bütün bu ilkel parçacıklar arasında büyük dengesizlikler ortaya çıktı. Büyük İleri Sıçrama programının felaketle sonuçlanan etkileri biliniyor. Ama, bu yanlışın arkasında farklı bir hayat görüşünün yattığı o kadar bilinmiyor. 1958'de Liu Şaoçi kendisini uyardığı halde, Mao artık sınıfsız bir toplum yarattığı, bu toplumda artık "herkesin ihtiyacına göre" tüketim yapabileceği yanılgısına kapıldı. Liu'ya göre, sosyalist birikim aşamasını atlayıp birden komünizme atlamak bir "Ütopya rüyası"ndan başka bir şey değildi.[1]

Ekonomi programının başarısızlığa uğraması, Sovyetlerin geri çekilmesi ve birkaç yıl üst üste gelen kötü mahsul sonucu Mao'nun yıldızı en düşük noktasına ulaşmıştı. Ama yine de "Büyük Kaptan"ı dümen başından uzaklaştırmak mümkün olmayacaktı. 1966'da başlata-

1 Bu eleştiri ÇKP Merkez Komitesi kararı olarak 10 Aralık 1958'de, Mao'nun veya Liu'nun adını vermeden yayınlanmıştı. İngilizce çevirisi için bkz. Dan N. Jakobs ve Hans H. Baerwald, *Chinese Communism: Selected Documents* (Harper and Row, 1963), ss.109-132.

Bu kararın Mao'ya bir uyarı olarak yorumlanması sorumluluğunu ben alıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

cağı Kültür Devrimi, yeniden yıldızını yükseltmesine yarayacaktı. Bu Devrimden sonra sadece politika değişiklikleri olmadı. Kıran kırana kişisel hesaplaşmalar da yapıldı. İnsan sormadan edemiyor: Nasıl olurdu da bir tek kişi, bütün bir ulusun salim kafayla düşündüğü zaman çılgınlık olduğunu hemen anladığı bu on yıl süren ve hiçbir yere götürmeyen ideolojik kampanyaları kabul ettirebilirdi? Bu olguyu, tarihin uzun dönem rasyoneliyle nasıl açıklayabiliriz?

Bir kere kabul etmek gerekir ki, Kültür Devrimi'ni, onu yapanların sözleri ve eylemleriyle, hatta onu doğrudan gözlemleyenlerin gözlemleriyle açıklamak olanaksızdır. Mao'nun bile bu olgunun tarihsel anlamını kavradığı kuşkuludur. Mao kırk yıl boyunca durmaksızın Çin köylüsüyle çalıştı. Şiirlerinden birinde söylediği gibi, bütün uzun Çin tarihi boyunca hiçbir kuşağın çözmeyi başaramadığı en çetin sorunu, köylülük sorununu çözdüğü, bunun, iki erkek ve bir kız kardeşinin, en az bir eşinin ve bir oğlunun şiddetli ölümüne mal olduğu kanısındaydı. Kendini, bu başarıyı korumak zorunda hissediyordu. Sorunları bir üstyapı olmadan çözmeye alışkındı ve bu, kendi yaşam tarzına uyuyordu. Muhtemelen, bir insan olarak, ortaya çıkan yeni bürokrasiyi deşip çalışmaz hale getirmekten, bu arada, kendi basit köylü zevklerine ters gelen sanatkâr ve edebiyatçıları küçük düşürmekten acı bir zevk alıyordu. Pek sözü edilmese de, Mao'nun ve ÇKP'nin yarattığı komünler ve üretim tugayları gibi altyapı kurumları, devletin üst kurumlarına yasal bağlarla, örneğin mülkiyet hakkı gibi kanun önünde savunulabilecek haklarla donatılmamıştı. Bu bağlar, belirgin olmayan ve değişken ideoloji bağlarıydı sadece. Siyasal mücadele başlayınca, Mao, Çin Devrimi'nin baş sözcüsü olarak kendisinin sahneden çekilmesi için bir neden göremiyordu. Kızıl Muhafızları örgütlemek ve Lin Biao ile ittifak, iktidarda kalması için gereken her şeyi sağlıyordu.

Çin tarihini çok iyi bilen Mao'nun, yaptığı işin Çin Devrimi'nin ufacık bir parçası olduğunu görmemesi ve kendini Çin kaderinin adamı gibi görmesi düşünülemez. Kuşkusuz, geçmişte Çin'in çağdaşlaşmasının en büyük engeli olan, Çin köy ailesi içindeki sömürü kanserinin sökülüp atılmasını sağlamıştı. Ancak, var olan düzen değişmedik-

Levent Şahverdi Arşivi

çe bu kişisel eşitliğin bir anlamı olamazdı. Son çözümlemede, bu eşitlik, eski *juntian*' ın (s.321) (toprak kullanımı eşitliği) bir modern şekli olurdu, o kadar. Tarihin gösterdiği gibi bu gibi düzenlemelerin zamanla aşınıp gitmesini hiçbir hükümet önleyemezdi. Mao'nun bunu iyi bildiği anlaşılıyor. Kendisinin, eşini, başkalarıyla bir araya gelip "dörtler çetesi"ni kurmak konusunda uyarıp uyarmadığını bilmiyoruz. Ama, yaşamının son yıllarında Lin Biao ile arasını açtığını, Çu Enlay'ın, Nixon ve Kissinger'le temasa geçmesine izin verdiğini, böylece başka seçenekler aramaya hazır olduğunu gösterdiğini biliyoruz.

Ona göre, kendisinin ve ÇKP'nin eserinin, eski hanedanların boğucu mirasından kurtulması için, kurulan yeni altyapının, gelecekte iktisadi büyüme ve genişleme için kullanılabilecek katıksız bir ekonomik temel oluşturması gerekiyordu. Bunun için, ekonominin uzmanlaşması ve çalışanlar arasında geniş bir iş bölümü gerekiyordu. Ancak o zaman Çin toplumunun hantal yapısı kesinlikle ve geri dönülmez şekilde değişmiş olurdu. Bu anlamda Kültür Devrimi tam bir israf değildi. On yıl süren kargaşa ve sıkıntılar yanında, bu devrim bir toparlanma fırsatı verdi. Her şeyden önce, kullanılmış olan deneme-yanılma yöntemi, derin bir ders oldu. Böylece görüldü ki, her ne kadar inatçı ve dirençli de olsa, Mao'nun Çin'inin uzun vadede hayatta kalmak için, merkezde dengeleyici bir güce ihtiyacı vardı.

Birçok gelişmiş ulusun tarihsel deneyimi gösteriyor ki, çağdaşlaşma (modernleşme) her zaman iktisadi büyüme, genişlemeyle beraber oluyor. Modernleşmenin bütün basmaklarını tek tek planlamak mümkün değil. Ana çizgileriyle bakılırsa, bu iç ve dış baskıların bir araya gelmesiyle gerçekleşiyor. Bir kez eski düzenden kopma sağlanırsa, yeni düzen kendi gelişme çizgisi üzerinden gelişmesine devam edebilir. Hükümetlerin yol göstermesi veya yönetmesi gerekli olabilir ama ikinci derecede önem taşır. Çoğulcu bir toplumun özellikleri kendiliğinden, ekonominin çeşitlileşmesinin bir alt ürünü olarak belirir. Yani, bu süreci hızlandıran büyük ölçüde kendisinin kendiliğinden ürettiği güdülerdir. Eski düzenden kopmanın ilk koşulu ise, bu kopmanın

Levent Şahverdi Arşivi

önündeki engellerin ortadan kaldırılmasıdır; gelecekte ortaya çıkabileceği var sayılan sorunları şimdiden çözmek için ideal çözümler ortaya atmak değildir. Görebildiğimiz kadarıyla, Çin bu kopma noktasını geçmiş bulunuyor.

Batı usulü güçlü bir yasal sistemin olmayışı Çin için hem bir avantaj hem de bir handikaptır. Okuyucunun anlaması gerek: Kanunlara uyan vatandaşların, kanun dinlemeyen yönetici sınıflar tarafından ezildiği görüntüsü, yabancı gözlemcilerin Çin'in hantal toplumsal yapısını anlamak için kullandıkları bir şemadan başka bir şey değildir. Bu toplumsal düzen çağ dışı bir düzendir. Bunun işlevsizliği, son 100 yıl içinde, hem Çin halkına hem de yönetici sınıflarına çok pahalıya mal oldu. Bu düzenin yırtılıp atılması pek kimseyi yasa boğmayacaktır. Bu arka plana bakınca, önümüzdeki on yıllarda Çin'de hukuk mesleğinde çalışanlara çok iş düşecektir. İktisadi hayatın yeni gerçeklerine ayak uydurmak için yani kanunlar çıkarmak gerekecek. Nasıl otomobilin icadından önce trafik yönetmelikleri yayınlamak ve sokaklara trafik işaretleri koymak saçma olurduysa, bu düzen değişikliği olmadan yeni modern kanunlar çıkarmak da anlamsız olurdu. 17. yüzyıl İngiltere tarihi gösteriyor ki, toplumsal gelişmenin ortaya çıkardığı farklı ve çelişkili görüşler, kanun veya içtihat yoluyla bağdaştırılabilir.

Çin'in bugün uygulamakta olduğu kapitalizmle nereye gittiği sorusuna gelince... Benim yanıtım, önce sorunun başka türlü sorulması gerektiğidir. Bir milyardan fazla nüfusu olan bir ulus 100 yıl süren bir devrimi tamamlamışsa, bu hareketin büyüklüğü, kullanılan terimlerin ve kavramların yeniden tanımını gerektirir. Yeryüzü ölçeğinde sarsıcı bir olayı ve onun yüzlerce hattâ binlerce yıl gerilere giden arka planını, Batı tarihinden türetilmiş kavram ve terimleri kullanarak tam olarak anlamak güçtür. Bu ulusu, bir birlik kurmaya coğrafyası zorlamıştı (s.26). Bunun sonucu olarak yerel kurumlar ve bölgesel çıkarlar, çoğulcu bir topluma doğru gelişmek için yeterli özgürlüğe sahip değildi. Bürokratik yönetimi kolaylaştırmak için, iç farklılıkları görmezlikten gelen şemasal yönetim tasarımları neredeyse bütün Çin tarihi boyunca hüküm sürdü. Pek az istisnayla, kişi olarak çiftçinin kalkınması bütün imparatorların

Levent Şahverdi Arşivi

ve devlet adamlarının rüyası oldu. Devlet yönetiminin en belirgin özelliği, derinlik ve incelikten yoksun olmasıydı. Elbette bu durumda Çin medeni hukuku gelişmedi. Vatandaşın özel mülkiyet hakkı hep belirsiz kaldı. Geçen binlerce yıla karşın, sömürü düzeni ne gerçek bir derebeylik ne de büyük fabrikalar düzeyine ulaştı. Sömürü köy sınırları içinde, çok zaman köylüler arasında, minicik bir ölçekte oldu. Bunun nedenini anlamak o kadar güç değil. Kapitalizmin gelişmesi hükümet katkılarını gerektiriyor: Kredi vermek, dayanağı kişi veya kabile olmayan iş ilişkileri, önemli hizmetleri (ulaştırma, haberleşme, kamu eğitim sistemi, vb.) ortaklaşa kullanmak hep karşılıklı güven gerektirir. Bu da ancak kanunlarla ve işleyen bir yargı ile sağlanabilir. Çin gibi büyük bir kıta olan ülkede, Batı veya Japon tipi bir modern kapitalizmin gelişip kök salmasına yetecek kadar hükümet desteği yoktu. Dolayısıyla, bir yandan küçük çiftçi sermaye sıkıntısı çekerken diğer yandan kırsal tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi olanakları yoktu. Sonuç olarak, Hinton'un anlattığı "tarımsal sömürü" normal düzen halini aldı. Genellikle yazılı olmayan mukaveleler köy ileri gelenleri veya yerel kabadayılar tarafından uygulatılırdı. Hükümetin bundan haberi olurdu veya olmazdı. Kanun olarak kırsal alanda bu vardı.

ÇKP bu mezbeleyi temizledi. Ama, sonraki olaylar gösterdi ki kampanyanın gerçek hedefi gelişmeyi engelleyici anormallikleri gidermekti; özel sermaye birikimini tümüyle ortadan kaldırmak değildi. Gelişme aşamaları bakımından Çin henüz "ilksel sermaye birikimi" aşamasında bulunuyor. Halkın büyük çoğunluğu henüz makine çağının nimetlerini tatmış değildir. Bu aşamada, bazı Maocu işgüzarların yapmayı denediği gibi, özel serveti yasaklamak sadece genel yoksulluğu daha beter kılar. Bu bir kez anlaşıldıktan sonra, temel çözüm olan sosyalist sistem içinde kişinin özel mülkiyet haklarının tanınması kaçınılmaz olur. Bu konudaki kararlar gecikse de, ÇKP bu konuda geleneksel söyleminden ayrılmakta büyük güçlükler de çekse, bu eninde sonunda gerçekleşecektir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin bugünkü politikası olan "Zengin Olmak Şahanedir" sloganı çifte amaçlıdır. Bir yandan, anlaşıldı ki, o

Levent Şahverdi Arşivi

muazzam ulusal kalkınma hamlesi, özel kişilerin katılımı olmadan pek bir yere varamaz. Bir an için dev General Motors şirketinin devlete ait olduğunu varsayalım. Yine de işleyebilmesi için binlerce yan sanayilerin, daha da çok sayıda hizmet kuruluşlarının, yalnız benzin istasyonlarının ve şirket acentalarının değil, yol üstü lokantaların, sekreter ve otel yöneticisi yetiştiren okulların var olması ve düzenli şekilde işlemesi gerek. Bütün bu işlerin zamanında ve kaliteli olarak yapılmasının devlet planlamasıyla gerçekleşemeyeceği açıktır. 19. yüzyılda denenmiş olan "Kendimizi Güçlendirme Hareketi"nin başarısızlığının nedeni, hatırlanacağı gibi, hedefe yönelmenin böyle derinlemesine olmadığıdır.

Henüz sokaktaki insanın tam olarak kavramadığı gerçek şu ki, özel mülkiyet haklarının tanınmasına doğru ilk önemli adım özel girişimciliğin kabul görmesidir. Bugün uygulanan politikalara bakınca, verilen özgürlüklerin yasal güvenlik altında olduğundan kuşkulanmak için bir neden yok. Devlet kararlarından doğan zararların zamanında ödendiği, biriken servetlerin siyasal göz korkutma girişimlerine uğramadığı ve bu kuralların ülkenin her yerinde ve hep saygı gördüğü zaman, ülke sağlam bir hükümete kavuşmuş olacaktır.

Wang Anşi'nin başarısızlığı deneyiminden çıkan ders şu: Toplumun alt tabakalarının yasal savunma olanağı yoksa, yöneticilerin sonsuz vergileme yetkisine sahip olması bir işe yaramaz. Çünkü, mali durumuna hakim olmayan kişilerden oluşan bir ulus, düzenli biçimde iktisadi hayatını örgütleyemez. Sonunda varılan noktada vergi yükü mükellefler için dayanılmayacak kadar ezici iken, hükümet yeterli gelir sağlayamaz. Yukardaki sloganın ikinci amacı olan bu paradoksu, son zamanlarda karşılaşılan bir olay iyi aydınlatıyor.

Anşan Demir-Çelik İşletmeleri Mançurya'da geniş bir bölgeye yayılmış 10-15 yüksek fırınları ve haddehaneleri olan bir şirkettir. Birkaç yıl öncesine kadar, Çin Demir-Çelik Bakanlığı işletmeye, üretimi arttırması için baskı yapıyordu. Maliye Bakanlığı ise artan üretim oranında vergi istiyordu. Yerel idareler ve belediyelerse işletmenin yerel inşaatlar için yardım etmesini istiyordu. Bu çelişen istekler bazen ideolojik görünüm kazanıyor, sonunda istenenlerin hiçbiri yerine getirile-

Levent Şahverdi Arşivi

miyordu. Sonunda, işletmenin halka açık bir şirket olarak yeniden düzenlenmesine karar verildi. Şimdi hem merkezi hükümet hem de Liaoning eyaleti önemli vergi alıyor. Özel kişilerin mülkiyet haklarına açıklık kazandırmak benzer sonuçlar verir. Böylece vatandaş savunacağı haklara sahip olur, her hak sahibi kendi özelliklerini geliştirmek, kendi üstünlüklerini değerlendirmek olanağına kavuşur, ekonomi çeşitlilik, derinlik kazanır. Bu olmazsa, Wang Anşi deneyiminden öğrendiğimiz gibi, ülke birbirinden farksız, hepsi fakir köylü toplulukları olarak kalır. "Dilenciler Demokrasisi" diye bir şey yok. İktisadi büyüme ancak siyasal liberalleşmeyle mümkün. "Zenginleşmek şahanedir!" sloganı bu anlamda ve sadece bu anlamda doğrudur.

Bir tarihçinin, şimdiki rejimi, kendi zevklerine göre övmesi veya yermesi saçma olur. Ancak, bu rejimin, özellikle bir kitle hareketini temsil ettiği için, kendinden önceki rejimlerin deneyimleriyle tutarlı olup olmadığını anlamaya çalışmak tarihçinin görevidir. İçinde bulunduğumuz durumda, bugünkü rejimin yaptıklarını olumlu bulmamak için neden yok. Elbet Mao Zedong, Çang Kai-şek ve Dang Şaoping birbirinin kişisel düşmanıydı. Ama makro tarih açısından baktığımızda onlar uzun süreli bir hareketin üç ayrı ve tamamlayıcı aşamaları gibi duruyorlar. Bugün, Çin Halk Cumhuriyeti'nin sahip olduğu hareket serbestliği, kendinden öncekilerin yaptıkları olmasaydı mümkün olamazdı. Bunun sevabı liderlere ait olmasa bile temsil ettikleri kitle hareketlerine gitmeli.

Bu uzun süren devrim süreci, uzun Çin tarihi için önerilen dönemler şemasıyla bağdaşıyor. İçine dönük ve rekabetçi olmayan Üçüncü İmparatorluk 543 yıl sürdü. Bu İmparatorluğun temel yasaları o kadar değişen zamanların gereklerine ters düşüyordu ki, sık sık değişiklikler yapmak gerekli olmuştu. Çin'in bu uzun mücadelesi, tarih kitaplarında 17. yüzyıl İngiliz Devrimiyle komşudur.

Daha önce sorulan soruya, Çin kapitalizme doğru yol alıyor mu? sorusuna, dürüst olmak için, evet veya hayır şeklinde bir yanıt verilemez. Fazla düşünmeden, biraz taşkın bir tavırla "evet" diye yanıt vermek mümkün. Beijing bulvarlarında moda reklamlarının Halkın

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Sarayı'nın hemen yanı başında asılması, soğutmalı ve buz dolaplı Cadillac'ların özel kişilerin kullanımı için ithâl edilip serbestçe satılması, yeni şirketlerin sermaye piyasasında hisse senedi ihraç etmesi gibi gözlemlere bakarak bunların, sosyalist normlardan geçici sapmalar olduğunu ileri sürmek güç. Fakat, tarihsel gerçeklere sadık kalmak gerekirse, kabul etmek gerekir ki, kapitalizm dediğimiz şey Batı toplumlarında doğmuştur ve Avrupalı çağrışımlar yapıyor. Bu kapsamda, kapitalizm ancak kentlerin sahip olduğu yerel özgürlükler rahminde gelişen bir tarihsel olgudur. Hızlı veya yavaş gelişsin, her zaman bir kent-devlet damgasını taşıdı. Dolayısıyla kent ileri gelenlerinin, burjuvazinin, kapitalist gelişmeyle ilgisi inkâr edilemez. Ayrıca, bu sistemde özel sermaye her zaman kamusal yaşamı da şekillendirir. Buna karşılık Çin Devrimi, eğitimli gençlerin yönettiği köylü topluluklarının devrimidir. Mao'nun kampanyalarında bu nokta son derece açıktır. Sadece devrim sonrasında, ulusu yeniden inşa etme aşamasında fark edildi ki, Batılılar ve Japonların uyguladıkları bazı çağdaş yönetim usullerini kullanmak kaçınılmazdır. Bu taklit, Dang Şaoping'in Çin'ine bir kapitalist ülke görünümü vermektedir. Ancak, bu görüntüyle gerçek arasındaki farklılıklar hem çok sayıda hem de çok derin.

Son zamanlarda merkezi hükümet yetkilerinin yerel yönetimlere devri uygulamasına rağmen, merkezi hükümet, maden işleme, petrol, kimya sanayii, makine sanayii, gemi inşa, kamu ulaştırması, bankacılık ve sigortacılık, dış ticaret, radyo-televizyon yayıncılığı, hattâ turizm sanayiini kendi tekelinde tutmaktadır. Bu işletmeler hâlâ ülke üretiminin büyük kısmını veriyor. Şimdiye kadar bu sanayilerde serbestleşme, şirket yöneticilerine daha özerk biçimde karar verme olanağı sağlamaktan öteye gitmedi. Özel şirketler sadece perakende ticaret, küçük dükkâncılık, yiyecek satışı, kamu yönetiminde kârlı olamayacak başka dallarda çalışabiliyor. Üstelik bu şirketlerin çoğu doğrudan doğruya özel mülkiyet konusu değildir: Çoğu özel kişilere devletle imzalanan bir mukavele kuralları altında işletmek için verilmiştir. Diğer yandan, özel sermayeyi de içeren karma şirketler çoğaldı. Tarım komünlerinin artık işlemediği, yiyecek üretiminin artık köylü aileleri ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rafından yapıldığı söylenebilir. Ama komünlerin ortadan kalktığını söylemek yanlış olur, çünkü köylülere kiraya verilen topraklar komüne aittir. Devlet tarım üretiminin bir kısmını satın almaya, yiyecek dağıtmaya, yiyecek fiyatlarını belirlemeye devam ediyor. Bunlar tipik sosyalist özelliklerdir. Özel sermayenin ekonomide faal olmasını kabul etmek, ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin uyguladığı yönetim tekniklerini uygulamak, hiçbir şekilde Çin'in sosyalist yapısını tehdit etmiyor.

Yine de, batılı gözlemci açısından Çin'in çelişkileri gözden kaçmayacak kadar bariz. Bir yandan iktisadi çağdaşlaşma taraftarlarının, yapılanları ve yapılabilecekleri abartması, diğer yandan Parti doktrin üstatlarının katılığı, karışıklığı daha içinden çıkılmaz hale getiriyor. Bu sonuncular Marksizm'e[2] bir devrim aracı olarak değil bir güvenlik battaniyesi gibi sarılıyorlar.

Çin halkının geçmişinde derin kökleri olan eşitlik ve ortaklaşa hareket etme özelliği, tipik Avrupa kapitalizmine ters düşer. Batı kapitalizminin başlangıcında ortaya koyduğu özellikler olan, bir kentli işçi sınıfı yaratmak, kolonileri ele geçirmek, kendi aralarında ticaret amaçlı savaşlar yapmak gibi özellikler zaten artık zamanı geçmiş uygulamalar. Çin'in bu yolları izlemesi elbette beklenemez.

---

2 Marksizm'in kendisi şekilsiz bir düşünce akımları kümesi halini aldı. Karl Marx'ın siyasal yazıları, iktisat konularındaki ayrıntılı ve titiz düşüncesinden çok farklı. 19. yüzyıl ölçüleriyle devrimci bir metin olan *Komünist Manifesto* 'nun somut önerilerinden birçoğu birçok Batı toplumu, bu arada ABD tarafından hayata geçirildi. Diğer yandan, Joseph Schumpeter ve Joan Robinson'ın belirttiği gibi, *Das Kapital*'deki birçok kavram pratik olmaktan uzak. Örneğin makineler değer yaratınaz ama değeri aktarır; üretken olmadıkları için profesörler orospulardan farklı değildir; kapitalistlerin risk almasının önemli bir iktisadi fonksiyonu yoktur. Bu kavramlar, Marx'ın kendi tarihsel maddeciliğiyle bile çelişiyor. Bütün bunlar doğru olsaydı bugün ne bilgisayar sanayii ne diğer ileri teknolojiler var olurdu. 20. yüzyılın sonunda, değil bütün bir ulusun, bir kişinin bile yüzde yüz Marksist olduğunu ileri sürmesi olanaksızdır.

Çin Halk Cumhuriyetinde bir yazar benim hakkımda şunu söyledi: "Bu yazar Marksist değildir; görüşlerinde tartışılabilir taraflar var". Memnuniyetle bu yorumu kabulleniyorum.

Diğer yandan, iktisadi örgütlenmenin toplumların yapısı ve kültürü üzerinde büyük etkisi olduğu üzerinde ısrar eden bütün Marksist olmayan tarihçiler gibi, ben de Marx'ın etkisi altında kalmış olmakla suçlanabilirim; özellikle bu kitapta olduğu gibi, tarihi uzun dönemli eğilimler ve birbirini izleyen aşamalar olarak ele aldığım zaman.

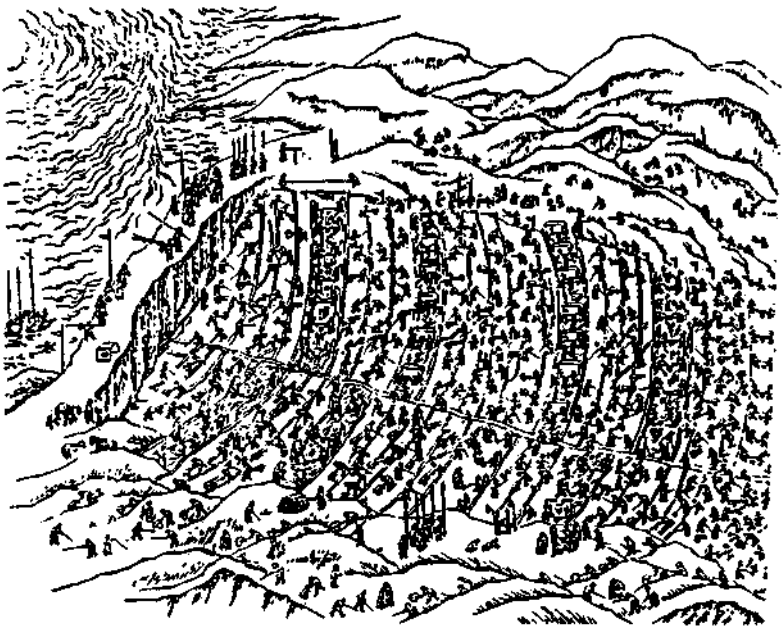
Levent Şahverdi Arşivi

Marksizm'in Çin'de nüfuzunun sınırlarına ulaştığı da kuşku götürmez. Tang Hanedanı'nın Budizm'i hazmettiği gibi (s.94), Çin Devrimi'nin de Marksizm'i hazmettiğini söylemek için çok erken sayılmaz. Temelde, Çin toprak reformunun ilk aşamalarında sınıf çatışmasının bir devrim silahı olarak sınırlı bir önemi oldu. Bu olaylar olurken, şiddet hareketlerinin aşırılığı karşısında onu uygulayanlar bile tiksiniyordu. Kültür Devrimi sırasında sınıf mücadelesine başvurmak Devrimin işine yaramadı. Elbet, Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti de dahil hiç kimse yeniden bir Marksist şiddet hareketinin patlak vermeyeceğini garanti edemez ama, böyle bir şey olursa, benim kişisel kanım, bu hareket arkasında tarihsel güçlerin itmesini bulamayacaktır. Böyle bir kitle hareketinin olması için gerekli olan iç ümitsizlik ve dış baskı yok. Din konusunda son zamanlarda gerçekleşen serbestleşme gösteriyor ki artık Marksizm'in Çin düşüncesi üzerindeki tekeli kırılmıştır.

Bu durumun anlamı şu: Çin, her zaman olduğu gibi çelişkileriyle yaşayacak, fakat ne bir yönde ne öbür yönde aşırılığa kaçmayacaktır. Bir yandan özel sermayeyi özendirmek, diğer yandan onun kontrolsüz büyümesini engellemek politikası en önce Sun Yat-sen tarafından, elli yıldan fazla zamandan beri satışta olan kitabında açıklanmıştı. Bu iki yanlı politikanın, yeniden ekonomik sistemlerini şekillendiren büyük kıtasal ülkeler için pek ala geçerli bir politika olduğunu düşünmek yanlış olmayabilir. Çin bakımından, bu aşamanın ilk yıllarında, politika seçimleri henüz tam netleşmeden, ülke kafa karıştırıcı bir çifte görünüm veriyor. Bu da, sanki ülke, birbirinin can düşmanı iki "izm" e de bağlı kalıyormuş gibi bir görünüm yaratıyor.

Sonuçta, belki de bütün uluslar devrimci bir çıkıştan sonra böyle bir deneyim yaşar: Çözüm en sonda bir sentez biçiminde ortaya çıkar. Örneğin, gördüğümüz gibi Hollanda kaderini, o zamana kadar denenmemiş federasyon teknikleri bularak; İngiltere, içtihatla kural koyma tekniğini geliştirerek geleneksel yasaları adalet ilkeleriyle bağdaştırmak yolunu buldu. Çeşitli yollardan her ikisi de kendilerini akılcı yöntemlerle yönetilebilir para ekonomileri olarak örgütleme yollarını icat ettiler. Çin de bir istisna değil. Denebilir ki bu noktada Çin ta-

Levent Şahverdi Arşivi

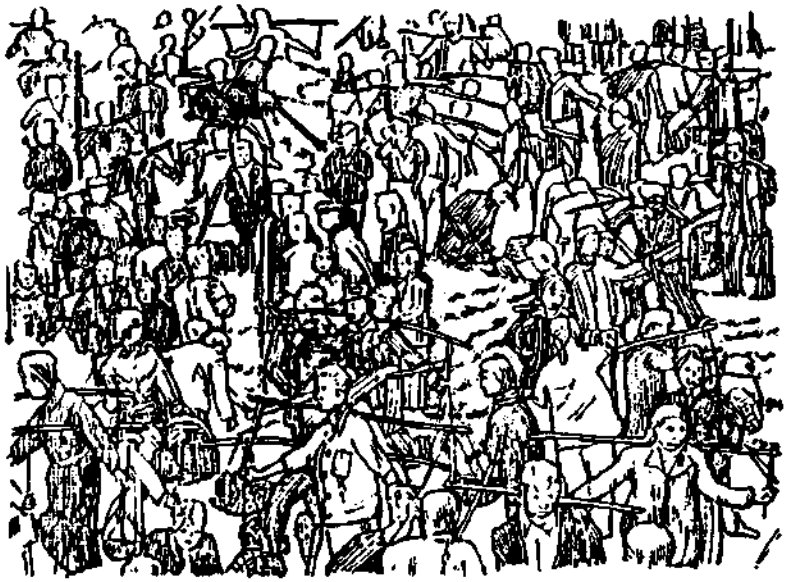

Eski günlerde, büyük bayındırlık projelerinde çok sayıda insan kitleleri kullanılırdı.

rihi çağdaş Batı tarihiyle organik olarak ilişki kuruyor. Her zaman olduğu gibi, resmi doktrin kalıpları, isterse Marksizm-Leninizm, isterse *Herkes için Dualar Kitabı*, isterse *Başkan'ın Düşünceleri*, zamanla yöneticilerin elinde korku saçan bir sopa olmaktan çıkacak ve halkın özelliklerini belirleyen kültürel etkilerden birinin arka planı olarak kalacaktır. İçinde bulunduğumuz tarihsel an hem Çinliler için hem de Çin dışındaki Çin dostları için büyük bir an. Bu nedenle milyonlarca ziyaretçi Tienanmen Meydanı'na ve Birinci İmparator'un anıt mezarına akın edip, bu Çin Devrimi denen uzun mücadelenin nasıl sonuca doğru gittiğini görmek istiyor.

Ancak, dikkatli bir düşünürün ilerde karşılaşılacak sorunları görmemesi olanaksız. Toprak yetersizliği, nüfus baskısı, sanayileşme

Levent Şahverdi Arşivi

...Şimdi de öyle.

ile çevre arasındaki temel çelişki hiçbir şekilde Devrimin çözüp attığı sorunlar değil. Doğal afetler, daha fazla önleyici adımlar atılsa da devam edecek. Çin ekonomisi tümüyle bir para ekonomisi haline gelince, kaçınılmaz olarak ekonomide dalgalanmalar olacak. Önümüzdeki onyıllarda belki Çin yoksul uluslarla zenginler arasında çıkarlarını kollayabileceği ender bir durumda olabilecek. Ama her iki taraftan da olumsuz tepkiler görmesi olanağı hep var. Zengin ülkeler, Çin'in ucuz ve iyi yetişmiş insan gücüyle oluşturduğu meydan okumayı bazı bahaneler bularak tersine çevirebilirler. Yoksul ülkeler, Çin'in ekonomik atılımlarını aşırı saldırgan bulabilir ve henüz akılcı bir örgütlenmeye uyumlayamadıkları ekonomilerini korumak için sert koruma önlemleri alabilirler. Çin kültürel geleneğinde ticari atılganlık pek yoktur. Ancak, ekonominin yeni düzeni böyle bir güdü yaratacaktır.

Geleceğin neler sakladığını hiç kimse söyleyemez. Biz Çin'in başa-

Levent Şahverdi Arşivi

rılı Devriminden söz ederken, toplumu geri bırakan bazı özelliklerin atıldığını, bazı yetersizliklerin giderildiğini ileri sürüyoruz. Yenilenmiş bir ulusun kazandığı hareket serbestliği kuşkusuz yeni olanaklar ortaya çıkarıyor. Normal olarak bir tarihçinin görevi geçmiş olayların bir tanımını yapmaktır. Geleneklere göre, tarihçinin yakın geçmişe karşı, herhangi bir ters dönüş olanağını hesaba katarak, biraz mesafeli durması gerekir. Ama bu özel durumda ve makro tarihin olayları aydınlatmasına yardımcı olmak bakımından, böyle bir ihtiyatlı mesafeye gerek görmüyoruz. Arkamızda kalan uzun yılların mantığı ve başka ülkelerin tarihinden elde ettiğimiz yol işaretleri, bizi hemen bir başlangıç çizgisi belirlemeye zorluyor. Bu sorumluluktan kaçsaydık, sadece geçmiş olayları doğru dürüst anlatan ve yorumlayan bir vakanüvis olarak bile başarısız olurduk.

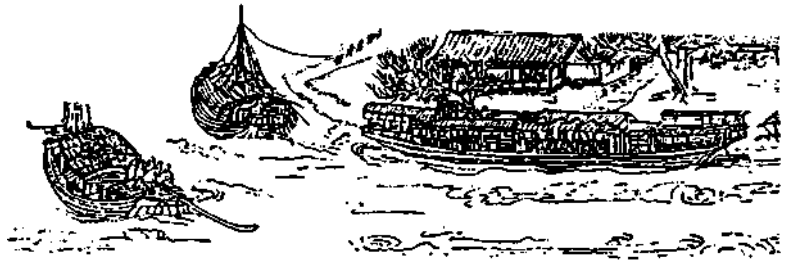
Bu tarihsel dönemeçte, Çin-Amerikan ilişkilerine dokunmak gerekiyor. Amerika, Çin'in iç işlerine karışmadığını ileri sürer. Bu ancak diplomatik, yasal ve teknik anlamda doğru. Tarihsel anlamda değil. En az elli yıldan beri ABD, Çin tarihinin yapımına katkı yaptı. Amerikalılar, Çin'in dolaylı veya dolaysız neden olduğu üç savaş verdi. Şimdi artık, insanlığın ortak kaderinin, perspektif farklılıklarından daha önemli olduğunu daha iyi anlıyoruz. Son gelişmelerin ışığında geçmişi daha iyi anlıyoruz. Bu bilgiyi insanlardan saklayamayız. Daha da önemlisi, bu tarih, insanlık tarihi perspektifinde ele alındığında, aynı kavgaları veren başka ulusların gelişimini daha iyi anlamak mümkün olabilir. Belki Çin deneyimi bilinirse, başka ülkelerin çekmekte oldukları acılar önlenir veya hiç olmazsa hafifletilir. Çin tarihinin bir avantajı çok uzun bir süreyi ve çok ayrıntılı belgelere dayanarak özetleyebilmesidir. Bu tarih, çok güçlü, canlı ve entelektüel bakımdan ilginç olduğundan evrensel olarak tanınmaya değer.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

21

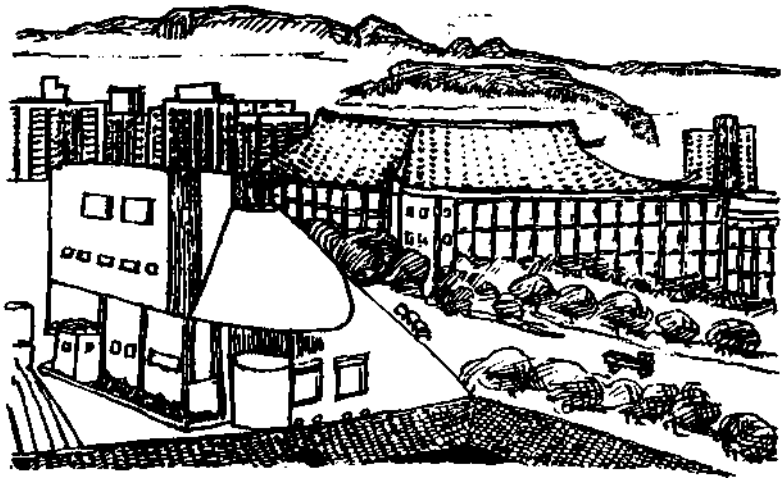
Tayvan, Hong Kong ve Makao

Tayvan konusunda birkaç şey söylemeden bu kitap tamam olmayacak. Teorik olarak, bu Eyalet-ada'da ilerde olabilecek gelişmeler bu kitapta açıklamaya çalıştığım görüşlerin çoğunu çürütebilir. Kimse bunu kamuoyu önünde kabul etmiyorsa da, Formoza Boğazının her iki yanındaki liderlerin Tayvan konusundaki endişeleri, büyük ölçüde bu korkudan kaynaklanıyor.

Tayvan bir Çin eyaletidir. Hiçbir zaman, bu adadaki yerli halk siyasal veya ekonomik bakımdan fazla öneme sahip olacak sayıda değildi. Eyaletin yerli halkı Çin anakarasından gelme Fucian ve Hakka lehçeleri konuşan göçmenlerdir. Bu halk arasında aile kökenlerine bağlılık çok güçlüdür. Japonya'nın hüküm sürdüğü yıllarda, adanın tarımı Japonya'ya ürün ihraç edecek biçimde örgütlenmişti. Belli başlı ürünler kâfur, şeker, çay ve pirinçti. Ancak, tarım hiçbir zaman plantasyon ölçeğinde örgütlenmemişti. Aynen Güney Çin'de olduğu gibi, küçük aile işletmeleri yoğun tarım üretimi yöntemleri uyguluyordu. Coğrafi koşulların elverişli olması nedeniyle adanın hiçbir yerinde, anakaranın bazı yerlerinde, örneğin kuzey-batıda görülen yoksulluk yoktu.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazarın otel odasının penceresinden Taypel'nin görünüşü.

Yarıcılık, Kuomintang (KMT) adayı ele geçirdikten sonra çok azaldı. MacArthur'un Japonya'da yaptığı toprak reformunu örnek alarak çıkarılan, 1953 tarihli "Toprak İşleyene Aittir Kanunu", orta kalitede toprakta, her aile için çiftlik büyüklüğünü yaklaşık 3 hektarla sınırladı. Bu yüzölçümünün üstünde kalan arazi hükümete, çiftçiye dağıtılmak üzere devredilmişti. Toprağı alınanlara verilen tazminat 2,5 yıllık ürün değeri olarak hesaplanmıştı, yani sadece sembolikti. Bu miktarın da %30'u Japonlardan devralınan fabrikalara ortaklık payı olarak, geri kalanı %4 faizle yirmi yıl zarfında yer elması ve pirinç olarak ödenecekti. Bu mevzuatı o zaman uygulamak mümkündü, çünkü adada bir askerî hükümet vardı ve bir komünist istilası her an bekleniyordu.

Toprak reformundan sonra, hızlı sanayi gelişmesi geldi. Geniş Amerikan yardımlarıyla, Tayvan'ın gelişme stratejisi büyük prestij projelerinden ve sermaye- yoğun sanayilerden kaçınarak, emek-yoğun ve ihracata yönelik yatırımlara öncelik verdi. KMT hükümeti, böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu ürünlere gereksinimi olan zengin

Levent Şahverdi Arşivi

ülkeler pazarlarından yararlanmasını bildi. Program o kadar başarılıydı ki, 1965'ten sonra Amerikan yardımı kesildi. Sadece son yıllarda Tayvan çelik üretimi ve yüksek teknoloji dallarına girdi. Son yıllarda Japon şirketleriyle ortaklaşa otomobil üretimine girişildi.

Her ne kadar, özellikle basında çok dikkat çekiyorsa da, ada yerlilerinin bağımsızlık istekleri, bu noktada, adanın geleceğini belirleyecek önemde değil. Adanın kendi geleceğini belirleme taraflısı hareketlerin zayıflığı, geçmişte, anakaradaki liberal hareketlerin ideal çözümlerini uygulamaya geçirmek konusundaki yetersizliklerini hatırlatıyor. Ne halkın çoğunluğunu ne de okumuşların önemli bir kısmını davalarına inandıramadıklarından, davaları temelsiz ve taşralı bir yaklaşım olarak kalıyor. Ancak, bu davanın birçok kimse için önemli duygusal ve gerçek çekiciliği yok değil. Dolayısıyla ilerde ani bir değişme olmayacağını kimse garanti edemez.

Halk Cumhuriyeti yöneticileri tersini düşünüyor ama, adanın barışçı bir biçimde kara Çin'iyle birleşmesine ABD'nin engel olduğunu söylemek yanlıştır. Bir kere, iki taraf da yaklaşma taraftarıysa, Amerikalılar bunu nasıl önleyebilir? Ayrıca, yasal bakımdan veya kendi çıkarları bakımından, ABD'nin bir yakınlaşmayı kolaylaştırmak veya arabuluculuk yapmak gibi bir zorunluluğu yok.

İdeoloji konusuna gelince, iki taraf arasındaki doktrin farkı dışardan göründüğü kadar büyük değil. Sun Yat-sen'in mirasçıları olduklarını ilan eden KMT, çok sayıda kültür adamını, Partinin devrimci geçmişini belgelemek için çalıştırıyor. Resmi yazınlarında "sosyalizm" sözcüğü sık sık geçiyor. Taypei'de her adımda, *Tianşia weigong* (Gök Kubbe altında her şey halka aittir) afişlerini görmek mümkün. KMT hükümeti bankacılık ve dış ticaret üzerinde sıkı bir kontrol icra ediyor. Demiryollarını ve otobüsleri devlet işletiyor. Eğitim sistemi ve medya üzerinde çok sıkı devlet kontrolü var. Bu bakımlardan, ÇKP yönetimindeki kara Çin'iyle, KMT yönetimindeki Tayvan eyaleti arasında fazla büyük fark yok.

KMT'nin yıllardan beri uyguladığı eğitim ve kültür politikası ayrılıkçı hareketlere hiç fırsat vermiyor. Hükümet gençlere Kıta Çin'inden

Levent Şahverdi Arşivi

geldiklerini öğretmekle kalmıyor, bütün müzeler ve arşivler halkın anakaradan geldiği konusunun altını çiziyor. Yalnız devlet memurları ve öğretmenler değil, mühendisler ve teknisyenler bile yetişirken, ufuklarının bir ada-devlete hapsedilmeden yetişmesine dikkat ediliyor. Son yıllarda bir çeşit "Tayvan Edebiyatı" gelişmekte. Ama bunun da büyük kısmı, Kıta Çin'i edebiyatının çoğundan daha geniş bir ufka açılıyor.

1945-49 İç Savaşı'nın doğurduğu düşmanlık duygularının da artık ortadan kalkması gerek. Sonuçta hem ÇKP hem de KMT, İkinci Dünya Savaşı boyunca Japonlarla savaştı. Her ikisi de şimdi eski düşmanları olan Japonya'yla barıştılar. Her ikisi de düşmanlıklar bir yana bırakılırsa, dostça iş birliğinin çabucak gelişebileceğini kendilerine göre gösterdiler. Affedici olmanın iyi bir özellik olduğunu ne ÇKP ne de KMT yadsımıştır. Çang Kai-şek kendine silah çeken savaş beylerinden en az 10-15 'ini bağışladı. Mao aynı şekilde, Kore'de bir oğlunu kaybettiği halde Nixon'u güler yüzle karşıladı. İç savaşa doğrudan doğruya karışmamış olan yeni kuşakların bu eski düşmanlığı sürdürüp götürmesi düşünülemez.

Diğer yandan, on yıllardan bu yana süren silahlı rekabet, her iki tarafın da, diğer tarafın yasal görüşünü çürütmeyi, bir çeşit örgütlenme ilkesi olarak benimsedi. Tayvan milliyetçileri için bu tutum, *devletin varlık nedeni* haline geldi. Bu görüşün terk edilmesi devlet içinde çözülmelere neden olabilir ve sonunda ayrılıkçıların işine yarayabilir. Daha az ölçüde de olsa aynı şey Çin Halk Cumhuriyeti için de doğru. Bu kitap yazılırken edindiğim izlenim, bu hükümetin Çang Kai-şek'e bir anlamda yeniden tarihsel itibarını geri verme eğiliminde olduğudur. Ceciang'daki evinin tamir edildiği söyleniyor. Beijing yakınlarındaki Marco Polo Köprüsü yanında büyük bir Savaş Müzesi planlanıyor. Beijing ve Hangcou'da bazı sokaklara, Japonya'ya karşı savaşta ölen KMT komutanlarının adı veriliyor. Wampoa Askerî Akademisi mezunları bir dernek kurdu. Bu derneğin başkanı Mareşal Şu Şiangçian oldu. Bu Akademinin, Çang Kai-şek'ten başka komutanı olmadı. Ancak bütün bu çalışmalar henüz mantıki sonucuna ulaşmadı: KMT'nin ve Çang Kai-şek'in tarih içindeki yerinin tanınması.

Levent Şahverdi Arşivi

Tayvan'ın yıllar süren *de facto* bağımsızlığı, yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler geliştirmesine neden oldu. Bu ilişkilerin ticari yararları var. Kıta Çin'i, ekonomisini modernleştirmeye çalıştığı ölçüde, iktisadi gelişmenin yalnız yukardan aşağı değil aşağıdan yukarıya da işleyen bir süreç olduğunu kabul ettiği süre, Çin, aynen Hong Kong'da yaptığı gibi, Tayvan'dan da bir servis merkezi olarak yararlanabilir. Her ne halde olursa olsun, Formoza Boğazı'nın iki yanındaki yaşam düzeyi ve tarzı o kadar farklı ki, iki yanı da bir merkezden yönetmek artık imkânsız.

Hong Kong, anakaraya bir yarımada ve etrafındaki araziyle bağlı, 100 km^2'den fazla yüzölçümüyle pek de küçük bir yer değil: Hele Macao'nun sadece 10.5 km^2 tutan alanıyla karşılaştırılınca. Kaldı ki, yükseklerden o güzel doğal limanlara bakan görkemli gökdelenleriyle Hong Kong'un dikey alan olarak değeri yatay değerinin çok üstündedir. İngiliz bayrağı altında bile Hong Kong, bir serbest liman, ticaret ve turizm merkezi olarak Çin'e çok para kazandırdı. Çin'e katıldıktan sonra da Asya'nın en güçlü ekonomilerinden biri olarak varlığını sürdürüyor. Bankacılık ve deniz nakliyat merkezi olmanın yanında, Hong Kong dünya çapında bir mali merkez, tekstil ve plastik sanayii, elektrik ve elektronik ürünler sanayii, kimya ve makine sanayii gibi dallarda da önemli bir merkez. Matbaa ve yayıncılık, sinema ve gıda sanayileri bütün bölgenin bu arada deniz aşırı Çinlilerin ihtiyaçlarını karşılıyor.

Bu satırları yazarken elime Hong Kong Özel İdari Bölgesi Temel Yasasının taslağı geçti. Bu metin bana, nasıl bundan 400 yıl önce modernleşme yönünde ilerleyen Hollanda Cumhuriyeti, önemli bir aşama kaydederken durup, ulus olma kavramını yeniden tanımlama zorunda kaldıysa, Çin'in de o aşamada olabileceğini düşündürdü. Temel Yasa, 1997 yılında Hong Kong Çin'le birleşince geleceğinin nasıl şekilleneceğini düşünmemize el veriyor. Hong Kong ayrı bir vergi ve para sistemine, ayrı bayrak ve flamalara, en az yirmi yıldan beri Hong Kong'da yaşayanlar arasından seçilmiş bir meclis ve baş-

Levent Şahverdi Arşivi

bakana sahip olacak. Yargı sistemi olduğu gibi kalacak. Hong Kong Meclisinin çıkardığı kanunlar, Çin Meclisi tarafından kaydedilecek ama Hong Kong hiçbir Çin bakanlığının vesayeti altında olmayacak. Kendini ilgilendiren konularda doğrudan dış ilişkilere girebileceği gibi Çin'le ortaklaşa olarak da bunu yapabilir. Hem Temel Yasa Hazırlama Komitesi hem de Temel Yasayı Kaleme Alma Komitesi, halk arasında uzun toplantılar yaparak görüşleri topluyor. Ortaya çıkıyor ki, halk kendi kendini yönetmek istiyor, 1984 Çin-İngiltere Anlaşmasına sadık kalmak istiyor, yaşamlarında ve sistemlerinde değerli buldukları her şeyin olduğu gibi kalmasını istiyor. Bütün bu istekleri yerine getirmek kolay olmayacak. Ancak, ortaya çıkan ivme yalnız Macao için değil, Formoza Boğazı'nın iki yanı için de önemli bir örnek olacaktır.

Sonuç olarak, bu kitabı yazarken tarihçi olarak beni yöneten felsefi tutumu açıklamak isterim. İlk bakışta Makro Tarih ahlâk konusuyla ilişkisiz gibi görünüyor. Büyük ölçekte bakılınca, insanlık olayları kendilerine has neden-sonuç ilişkileri içinde, kişilerin isteklerinden ve ahlaki değerlerinden bağımsız olarak gelişiyor. Her bölümü kaleme alırken, eski hanedan vakanüvislerinden farklı olarak, her dönemin kendi başına bir yeniden doğuş olmadığını, olayların ve insanların istendiği gibi şekillenemeyeceğini, geçmiş dönemlerin damgasının isteğe göre silinemeyeceğini anlatmaya çalıştım. Bu, benim gerçek sandığımdan pek uzak değil ama, diğer yandan, olayların belli bir mecra izleyeceği, insanların ve onların değerlerinin bir önemi olmadığı izlenimini vermek de istemem. Ben böyle bir kaba pozitivizmin gerçekliğine inanmıyorum.

Aşağıdaki şekilde, kalın çizgiyle gösterilen spiral benim anladığım dünya tarihi. Nokta-nokta gösterilen kısımlar, bilmediğimiz tarih öncesi dönemleri ve gelecek yılları gösteriyor. Burada konuyu dağıtmamak için sadece üç tarih dönemi gösterilmiştir. Gerçekte sonsuz sayıda dönemler var. Geçmişten gelen itme, bugün bulunduğumuz noktadan belli bir yönde itilmemize neden oluyor. Buna kader (*Karma* ve-

Levent Şahverdi Arşivi

ya *predestiantion*) diyenler var. Yukarı doğru yönelen oklar, her kuşağın idealist eğilimlerini ve çıkışlarını gösteriyor. Manevi güç hiç kuşkusuz büyük bir güç. Öyle olmasa, her okun gösterdiği, milyonların inanılmaz fedakârlıkla yürüttüğü kitle hareketleri nasıl mümkün olurdu. İnsanların, bir çeşit evrensel adalete inanmadan böyle büyük fedakârlıklara katlanmaları düşünülemez. Ancak, bu hareketleri zamanla dizginleyen, yeniden tarihin itme yönüne doğru çeken bir merkez-çek gücü var. Buna Hıristiyan filozoflar gibi "ilk günah"mı, Çin filozofları gibi "insani istekler" mi demeli, yoksa insan tarihinin "yin" ve "yang" ın karşılıklı etkileşmesi mi demeli?

Belki de tarihin en son anlamı akışının mükemmel güzelliğindedir. Hatırlayalım, insanlık tarihi sadece 10.000 yıldan az bir zaman geriye gidiyor. Bu evren tarihinin komik denecek kadar küçük bir parçası. Belki evren tarihi de başka bir şeyin inanılmayacak kadar küçük bir parçasıdır. Kant'ın dediği gibi "olayları kendi başına, diğer olaylardan soyutlanmış olarak ele alınca onları anlamak olanaksızdır". Yukardaki şekildeki noktalarla işaretlenen ve ne kadar uzun olduğunu veya olacağını bilmediğimiz bölümler, yaşadığımız ve bildiğimiz tarihsel dönemlerde olmasa bile, çok uzun vadede tarihin bir anlamı olduğu inancımızı korumamıza yardım ediyor.

Tarihin uzun dönemlerini bir hamlede ve uzaktan kavramaya kalkışmak, bir çeşit inanç veya dini inanış sistemi içine girmek gibi oluyor. Böyle korkutucu bir alana girme niyetim olmadığından, sadece bir dev düşünürün söylediklerini papağan gibi tekrarlayarak işin içinden sıyrılmam mümkün. Tarihçinin görevi geçmiş zamanlarla ilgilidir. Gelecekle ilgili bazı nokta-nokta gibi görünen gelişmeleri işaret edip geçmek, peygamberlik taslamak gibi alınmamalı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu aşamada, Çin tarihi gelecekle ilgili birçok olasılıkları gösteriyor. Ama bunlardan hangisinin gerçekleşeceğini bilmek mümkün değil. Sadece şunu söylemek mümkün: Pandora'nın kutusu henüz tam olarak boşalmış değil.

Bu kitap bir evrensel sistem önermek için yazılmadı. Ben burada, "Dünya Tarihi" yazmak iddiasıyla ortaya çıkıp, sadece Batı dünyasının olaylarını anlatan, Çin tarihi ve onunla ilgisi olan olayları yer yer ve zaman zaman kısa dipnotlar olarak veren bazı yazarların tersini yapmak istedim. Bana göre, insanlığın dörtte birini teşkil eden kısmının yaşam tarihi daha fazla dikkat ve ilgiyle izlenmeli. Özellikle içinde bulunduğumuz bu kritik dönemlerde... Benim buradaki sunuşum, Çin tarihini baştan başa, kendi iç ritmi ve özellikleriyle vererek, modern Batı tarihiyle çatışmalarının yeni baştan düşünülmesine yardım etmeyi hedefliyor. Bu ek boyut, dünya tarihi yeniden düşünülürken, yeni sentezin daha sağlıklı olmasını sağlayabilir. Bu, dünya olaylarını farklı bir ışık altında görmemize yarayacaktır. Hiç olmazsa, "Çin saçmalığı" kavramı yeniden değerlendirilebilir. Diğer yandan, coğrafyanın ne kadar önemli olduğu, buna karşı insanın ne kadar dayanıklı bir yaratık olduğu ortaya çıkıyor. Bütün bu bulgulara karşı kişilerin tepkileri farklı olacaktır. Ben yazar olarak, okuyucularıma, ister tarih öğrencisi, ister Çin'i ziyaret eden ziyaretçi olsunlar bu ulusun çok canlı uzun tarihini hissettirebildiysem mutlu olacağım. Bu ulus, bu jet çağında, dünyanın hiçbir yerine artık sadece bir günlük yolculuktan daha uzakta değil.

Levent Şahverdi Arşivi

Kapanan Yüzyıl - Bazı Gözlemler

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Eğer gençlik yıllarımda yaşadığım Çin Milliyetçi Ordusu deneyimi olmasaydı, sanırım 1989 Tienanmen olaylarını anlayamazdım. Bu çeşit deneyimin bu olaylarla ilişkisini kurmam, Profesör Fairbank'ın kendi hocası T.F. Tsiang'la aralarında geçen konuşmayı bana hatırlatması sayesinde oldu. İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda, Tsiang Fairbank'a, Çin aydınlarının dünyada olan biten her şeyden çok iyi haberleri olduklarını, yalnız kendi ülkelerinde olanlardan haberleri olmadığını söylemiş.

1946'da, İç Savaş patlak vermek üzereyken, savaş karşıtı ve Demokratik Birlik üyesi iki profesör Kunming'de öldürülmüştü. İddiaya göre bu açık sözlü bilim adamlarının katilleri KMT ajanlarıydı. Katledilen bu bilim adamlarının meslektaşları Amerikan konsolosluğuna sığınarak hayatlarının korunmasını istemişlerdi. Başkan Truman, Çang Kai-şek'e sert bir mesaj göndermişti. Bütün dünya, öldürülmüş olan profesör Li Gongpu ve Wen Yiduo'nun ismini biliyordu. Dönemin tarihçileri arasında bile pek az kimse bilir ki, Truman'ın mesajından sonra Çang, Beyaz Saray'a adamlarının bazı "hataları" olduğunu kabul ettiğini bildirdi ve Kunming garnizonundan yüzbaşı Tang Şiliang ile teğmen Li Wenşan'ın idamını emretti. 1941 yılında KMT ve ÇKP kuvvetleri şiddetli çarpışmalar yaşarken, Çu Enlay, gazeteci-yazar Theodore White'a yorumların dikkatli yapılmasını tavsiye etmiş ve savaş içinde bile Çang Kai-şek'in komünist birlikleri tuzağa düşürmeyeceğini söylemişti. Diğer yandan, Çu Enlay, eğer generalleri savaşmak için baskı yapıyorsa, Çang'ın yönetimini

Levent Şahverdi Arşivi

sürdürmek için generallerin dediğini yapmaktan başka çaresi olmayabilir demişti. Bu konuşmalar, White'ın anılarını içeren "*In Search of History*" kitabındadır.

Bütün bunların Tienanmen'le ne ilgisi var? Ben, hem gençliğimde Çin Milliyetçi Ordusu'nda küçük rütbeli bir subay, hem de daha sonra Batı üniversitelerinde profesör olduğumdan, birbirinden çok farklı zihin yapısıyla düşünen insan topluluklarını, aynı kurallarla yönetmenin mümkün olmadığını biliyorum. Acaba elli yıl sonra bu zıtlık çok değişti mi? Sanmıyorum, çünkü söz konusu insanlardan bazılarının yaşam koşulları bu arada pek o kadar değişmedi. İnsanlar, kendilerine yeni ideal koşullar olarak sunulan adetlere göre değil, geçmişten gelen kültürel etkilerin şekillendirdiği adetlere göre hareket ediyor. Ben bunu elli yıl önce askerî akademiden mezun olduğum zaman gördüm. Genç mezunlar olarak hepimizin rüyası genç köylü askerlerimizi eğitmekti. Ama ne zaman ki birliklerimize katıldık, çıplak ayaklı erlerin zihin yapısına ayak uydurmak gerektiği gerçeğini çok çabuk anladık. Sadakat, karşılıklı saygı ve kimseyi mahcup etmemek ilkeleri, görev, disiplin, komuta zinciri gibi kavramlardan daha üstün tutulmak zorundaydı. Dilimizde, bu sonuncu kavramları erlere anlatmak için sözcük bile yoktu. Bugünkü Çin Halk Ordusu erleri ayakkabı giyiyor, karınları tok; ama hemen hepsi köylerden geliyor.

Tienanmen olayına gelince, onun birçok nedenleri vardı. İlk olarak, ÇKP'nin gizli oturumlarından birinde olan tartışma, kamuoyuna sızdırılmıştı. Bu, kamuoyunun çok dikkatini çekti. Reform yanlıları, bunu fırsat bilerek Parti içinde ve dışında önemli reformlar gerçekleştirmeye kalkıştı. Bunu fırsat bilen, bazı kentli halk şikâyetlerini dile getirmek istedi. Bazı öğrenciler, bazı hocalarından öğrendikleri ilkeleri diğer öğrencilere ve hocalarına zorla kabul ettirmeye kalkıştı. Aralarında büyük görüş ayrılıkları olduğunu bilen öğrenciler, bu farklılıkları tartışarak yenemeyeceklerini görünce, sokak gösterileri yaparak, kendi görüşlerini herkese, arkadaşlarına ve genellikle şehirli halka kabul ettirebileceklerini düşündü. Hem olayda yer alan gruplar arasında hem de içlerinde büyük kültür farklılıkları vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Öğrenciler yerlerde yatıp açlık grevi yaparken, yabancı gazeteci ve televizyoncular onları göklere çıkarırken, işçiler arasında, artık Çin'de komünizmin bittiği izlenimi yayıldı. Onlar arasında da durumlarından memnun olmayanlar vardı, onlar da ortaya çıktığını sandıkları yeni durumda kendilerine bir yer sağlamak için harekete geçti. Daha 4 Haziran'dan önce, Beijing'den başka kentlerde de turist otobüslerine saldırılar ve trenleri durdurma hareketleri oldu. Kimsenin cezalandırılmadığını gören seyirciler de durumdan cesaret aldı. Sıkıyönetim pek sert değildi. Sonunda, ölenlerin çoğunun öğrenciler değil, olayları doğal bir merakla seyreden kentli halk olduğu anlaşılıyor. Trajedi, birkaç ordu aracını yakan kişinin yakalanıp idam edilmesiyle kapandı. Kalabalığa ateş eden askerlere nasıl bir emir verildiğini bilmiyorum. Ama, tartışmalara en kısa yoldan son vermenin en güvenli yolu, kuşkusuz, bütün bunların bir gerici grup tarafından sosyalist düzeni devirmek için yapılmış bir tertip olduğunu ileri sürmekti.

Sorumluların kim olduğunu saptamaya ne yetkim ne de niyetim var. Belki de bunlar hiç kimsede yok. Ancak, sırf olaylara bakıp sonuç çıkarmanın biraz ötesine gidip, gelecekle ilgili bir şey söylememe izin verilirse şunu söylerim: Aman, lütfen iktisadi reformlara devam edin! Bütün vatandaşları gerçekten aynı yüzyılda yaşamayan ülkede demokrasinin ne anlamı olur? Vatandaşların aralarında anlaşması için aynı dili kullanmaları gerekir. Vatandaşları aynı şekilde düşünmeye zorlamaya kalkanlar ancak Mao kadar başarılı olabilir: Büyük Proleter Kültür Devrimi'nde olduğu kadar.

Daha önce anlatmaya çalıştığım gibi; siyasal çalışma bir devrimi başlatabilir, ama onun yerleşmesi ancak iktisadi çözümler sağlandığında olur.

20 yüzyıl biterken, Çin'in iktisadi gelişmesinin önü açık görünüyor. Kemer sıkma politikaları başarılı olmuş ve enflasyon yenilmiş görünüyor. Yangtse nehri üzerindeki Üç Boğazlar Barajı projesi yolunda devam ediyor. Şanghay dolaylarındaki Pudong projesine gittikçe daha fazla kaynak ayrılıyor. Yıllık ulusal tasarruf oranı gayrı safi milli hasılanın %40-50'sine ulaşıyor. Yerli ve yabancı özel yatırımların önündeki engellerin çoğu kaldırıldı. Belli alanlarda yabancı bankalar, sigorta şirketleri, seyahat acentaları açılıyor. Yabancılar otoyollara ve hava yollarına ortak oluyorlar. Yabancılar kargo limanları ve hava alanları inşa ediyor. Boeing ve McDonnell-Douglas uçaklarının parçaları Çin'de yapılıyor veya monte ediliyor. Diğer yandan, çok zarar eden devlet şirketleri de varlıklarını sürdürüyor. Ordunun işlettiği birçok şirketin bütün dünyada çok kuşkulu işler çevirmekten vazgeçtiğini gösteren fazla bir kanıt yok.

Bir anlamda, Çin'in hızlı büyümesi hem iyi hem de gerekli. Yalnız hızlı büyüme tarımda gereksiz hale gelen nüfus kendine iş bulabilir. Tarımdaki nüfus

Levent Şahverdi Arşivi

fazlasının %10 'u her yıl kentlerde iş bulabilse ve bir kısmı da yılın özel zamanlarında -festivaller zamanı gibi- biraz gelirine ekleme yapabilse, belki bugünkü dengeleri uzun süre korumak olanaklı olur. Ama yine de bu arada, halkın istediği gibi istediği yere göç etmesine izin verilemeyecek. 1990'ların sonunda, yılda 9 milyon köylü kentlere göç ediyordu. 1994'te kentlerde çalışan 25 milyon inşaat işçisinin %60'ı alelacele köylerinden kopmuş gelmiş gençlerdi. Aldıkları günlük ücret 1.25 dolar karşılığıydı. Eğer Çin'de inşaat faaliyeti biraz duraklasa, bunun etkileri dalga dalga bütün Çin'i sarsar. ÇKP'nin normal işçi sendikalarının bu işçilere yaklaşmasını bu kadar titizlikle yasaklamasının nedeni bu.

Büyük bir Hong Kong sanayi grubunun sorumlusu bir iş adamı Kong Kong'da verdiği bir konferansta ilginç şeyler anlattı. Bu grup, kamu teşebbüsü olan bir gıda sanayiinde %50 hisse almaya davet edilmiş. Bu zat, işletmeye yeni modern makineler koyacak ve personel işlerini yönetecekti. Bir deneme dönemi sonunda yeni şirket eski çalışanların bir kısmını işte tutacak, terfi ettirecek veya bir kısmının işine son verecekti. Bu süre sonunda, işçilerin yarısı işini kaybetti fakat işte kalanların ücreti iki katına çıktı. İşsiz kalan işçiler fabrikanın önünde toplanıp protesto edince, onları yatıştıran, onlara yeni işler bulan komünist partisi üyesi eski arkadaşlarıydı.

Bütün bu olanlarda ÇKP'nin rolü nedir? Gerçekte, Çin'de ÇKP eşsizdir; onun rolünü oynayabilecek başka örgüt yok. Hemen hepsi iyi yetişmiş 50 milyon üyesiyle, ÇKP, en küçük köyden en yukarılara kadar bütün Çin yaşamında kök salmıştır. Parti içindeki yolsuzluklar, duyarsızlıklar, görevi kötüye kullanma örmekleri hep doğru olabilir. Diğer yandan, Partinin uygulamak zorunda olduğu çağdaşlaşma programı o kadar büyük, o kadar karmaşık ve hassas ki bu işi uzun demokratik karar mekanizmalarıyla yerine getirmek düşünülemez. Ulusal Halk Kongresi, en üst düzey kanun koyucu kurul, *New York Times*'a göre bir damga vurma yerinden başka bir şey değil. Ancak, *New York Times* unutuyor ki bu kurulun başkanı, aynı zamanda ülkenin en yetkili güvenlik sorumlusu.

Çin'in bütün o hızla arttığından söz edilen zenginliği bir yana, bugün or-

Levent Şahverdi Arşivi

talama olarak bir Çinli bir Amerikalının tükettiği elektriğin sadece %3'ünü tüketiyor. Su yetersizliği bazı bölgelerde kritik değerlere ulaştı. Hâlâ o eski "kuraklık – sel baskını" sarmalı birçok yerde sürüp gidiyor. Yangtze üzerinde inşa edilen Üç Boğazlar Barajı tamamlandığı zaman bu sorunların biraz hafiflemesi umulur. Çağdaş çoğulcu bir toplum oluncaya kadar, Çin'in Batı standartlarında ve Batının bekleyişlerine göre bir demokrasi olmak için acele edecek hali yok. Batılılar da, mükemmel olmaktan çok uzak demokrasilerinin yüzyıllar süren bir süreçle bu düzeye ulaştığını hatırlamalılar.

Acaba, ÇKP kendini, bir Komünist Partisinden başka bir şey olarak yeniden tasarlayabilir mi? Acaba Çin halkı Maocu düşünceyi ve devrimci ideolojiyi bir yana bırakıp, tarihsel gerçeklerle yüz yüze gelmeyi başarabilecek mi? Tienanmen olayından sonra bu gibi düşünceleri ileri sürerken dikkatli olmak gerek.

ABD'de mühendislik okuyan Tayvanlı bir genç geçenlerde bana yazdığı mektupta, Tayvanlıların sorunlara kendi yalınkat adalı açısından baktığından, anakaralıların da her şeye 19. yüzyıl merceğiyle baktığından yakınıyordu. Verdiğim yanıtta, kendisiyle aynı görüşte olduğumu, ama çok beğendiği Amerikalıların da her şeyi 20. yüzyıl merceğiyle gördüğünü ve bunun da artık yetersiz olduğunu söyledim.

Çin'in geçmişi değerlendirilirken gereğinden fazla negatif bir ton kullanılıyor. Çang Kai-şek deyince herkes yolsuzluklara boğulmuş, beceriksiz bir lider düşünür. Ama kimse de kendisinin, gayret ve kurnazlıkla, ilkel bir ekonomiye sahip bir orta çağ ülkesini İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasına sokmayı başardığını hatırlamıyor. Çok kimse, acımasız ve güvenilmez Komünistlere kızıyor. Ama on yıllarca dağ başlarında, bir kuruşluk çıkar beklemeden her türlü sıkıntıya göğüs geren milyonlarca partilinin Çin'in temel sorunlarını çözmek için uğraş verdiği gerçeğine nasıl arkamızı döneriz. Hepimiz, o talihsiz Kültür Devrimini yerden yere vurduk, ama bu arada herkes ortak mutfaklarda karnını doyururken, Çin köylüsü 600 milyar yuen sermaye birikimi sağladı ve Dang'ın reformları, bu sermaye birikimi olmasaydı gerçekleşemezdi. Şu anda Çin liderlerinin amacı, ortalama Çinli işçinin gelirini dünya standartları-

Levent Şahverdi Arşivi

na yaklaştırmaktır. Hem Karl Marx *Das Kapital*'da, hem de Adam Smith ***Ulusların Zenginliği***'nde Çinlinin düşük gelirinden yakınıyor. Ancak, pek kimse de bu konuda bir şey yapmadı. Ama tarih sürekliliğini korur. Tarihin uzun vadeli mantığını anlamak için gerçekte yapılanlara bakmalıyız; bunları kimin yaptığına değil.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, Çin'in toplam GSMH'sı ABD'ninkine yaklaşırken, birdenbire Çin, Amerikalıların gözünde, biraz acınan bir ulus olmaktan çıkıp bir tehdit halini aldı. Şimdi sorun şu: Dünyanın en büyük nüfusuna sahip, ekonomisini hızla kurup modernleştiren, "totaliter bir perde arkasında gizli", bu arada gizliden ordusunu da modernleştirdiği kuşkusuz olan bu ülkeye karşı ne yapmalı? Hong Kong da Çin'e katıldı ve Tayvan üzerinde Çin tehdidi sürüp giderken, dünyada güç dengeleri ne hal alacak?

Ne zaman bir çıkarlar çatışması olsa, hemen ortaya Çin'in dost mu düşman mı olduğu sorusu atılır. Oysa, sorulması gereken soru sadece şu: Dünyada tek süper güç olan ABD ile, bir süper güç olma yolundaki Çin barış içinde yaşamanın yolunu bulabilirler mi?

Bu arada Çin'in Spratley (Nanşa) ve Senkaku (Diaoyu) adaları üzerindeki iddiaları eleştiriliyor. Bazı Amerikalılar, Senatonun bir kararla, Tibet'in işgal edilmiş bağımsız ülke olduğunu ilan etmesini istiyor. Harvard'dan Profesör Samuel Huntington, *Foreign Affairs* dergisinde yayınladığı bir yazıda, Konfüçyencilerle Müslümanların bir araya gelip Batılılarla çarpışacaklarını, bu medeniyetler savaşında kazanmak istiyorlarsa Batılıların, Rusya ve Japonya'yı yanlarına almaları gerektiğini savundu. Bir Tokyo gazetesi 1995 yılında yap-

Levent Şahverdi Arşivi

tığı bir ankette Amerikalıların % 61'inin Çin'e düşmanca baktığını ortaya çıkardı. Çin'in kafasına vurma eğilimi Olimpiyatlara kadar götürüldü.

Geçenlerde bir Amerikan üniversitesinde bir konuşma yapmaya davet edilmiştim. Birdenbire kendimi Tibet gibi konularda bombardıman altında buldum. Dinleyenlere, Çin'in çok etnik gruplardan oluşan bir ülke olduğunu, *Han* etnik grubunun toplam nüfusun %93'ünü teşkil ettiğini ama geriye kalan %7'nin 30'dan fazla etnik gruptan oluştuğunu açıklamama olanak bile verilmedi. Geriye kalan bu %7'lik azınlıkların zaman zaman Çin tarihinde önemli roller oynadığını, aralarında Tibetlilerin de bulunduğu bazılarının Çin'de hakim bir rol oynadığını açıklayamadım. Bütün bu etnik gruplara ayrı devletçikler oluşturma olanağı verilseydi durumun nasıl bir kaos olacağını anlatmak isterdim. Şimdiki Dalay Lama'nın (14. Lama) Çin'in Çinhay (Kokinor) eyaletinde doğmuş olduğunu, tahta çıkış töreninde Çang Kai-şek'in temsilcisi olarak yardımcılarından Wu Congşin, bir önceki Pançen Lama ile beraber bulunduğunu söylemek isterdim. Dalay, Mao'nun Ulusal Halk Meclisine katılmıştı. Bütün bunlar farklı bir "ulus" kavramından kaynaklanıyor. Çin İmparatorluğu egemenken, bir çeşit ortak medeniyet, merkezden etrafa doğru ışıldıyordu. Bu imparatorluğun dış sınırları sadece 19. ve 20. yüzyıllarda, Batılılar ve Japonların bölgeye gelip yerleşmesinden sonra saptandı. İmparatorluk bir cumhuriyete miras kaldığına göre aynı sınırlar onun da sınırları olmak gerekir. Kaldı ki, Tibet'in Çin hükümranlığını kabulü bin yıllık bir tarihe sahiptir. Bu hükümranlık, yalnız Çinli Han etnik grubunun imparatorluğu yönettiği zamanlarda değil, Moğol ve Mançu Hanedanları döneminde de kesintisiz olarak sürmüştür.

Ben öğrencilere sadece bütün bu konularda bir de Çin tarafının dinlenmesi gerektiğini söylemekle yetindim. Çin'i saldırganlık ve emperyalizmle suçlamadan önce Çin tarafının da ne söylediğinin bilinmesi gerektiğini söyledim.

Ekleyebilirdim ki, Tibet manastırlarına verilen zarar Kültür Devrimi zamanında verildi. Bu devrim Çin kültür mirasına daha da fazla zarar verecek kadar kördü. O zamandan bu yana Çin, yapılanları fazlasıyla karşılamaya çalıştı. Örneğin Potala Manastırı'nın iç restorasyonu, yüzlerce yıldan beri birikmiş olan pisliklerin temizlenmesine

Levent Şahverdi Arşivi

yaradı. Bu muhteşem anıtın temel direkleri sağlamlaştırıldı, resim ve heykellere eski parlaklığını yeniden vermek için çok miktarda altın levha kullanıldı.

Ben bütün bunları söylemeye fırsat bulamadan tartışma sıcak bir kapışma havasına büründü. Artık tarih mi konuşuyorduk yoksa Çin'i mi savunuyorduk belli değildi. Bir Çinli olarak dünyaya gelmiş olduğumdan herhalde hiçbir zaman kuşkulu bir kimse olmaktan kurtulamayacağım. Hatırlıyorum; ben de öğrenciyken, Hollanda'nın şanlı geçmişinden söz eden hocayı veya Çarlık Rusya'sı ordularının yüksek değerinden söz eden konuşmacıları kuşkuyla dinlerdim. Belki ben daha da beterini yapıyordum: Komünistleri, belki de Komünizmi savunuyordum! Onun için ben de, birkaç öğrenci veya hocanın okuması ümidiyle *Çin: Makro Tarih*'in bir nüshasını bırakıp, özür dileyerek ayrıldım.

Şu gerçek ki, hiç kimse Çin'in bir gün saldırgan veya genişlemeci bir ülke haline gelmeyeceğini garanti edemez. Sadece bunun çok uzak bir olasılık olduğunu söyleyebiliriz. İç tutarsızlıkları, geri kalmışlığıyla Çin'in bir gün bir süper güç olabileceğine inanmak bile güç. Bugün Çin henüz kabuk değiştirme dönemini tamamlamış değil. Eski sistem kaldırılıp atıldı ama yenisi henüz tam yerine oturmuş değil. Sanki Çin bir orta çağ dekoru önünde modern giysili aktörlerin oynadığı bir Batılı film gibi. Yapılan bazı şeylerin akla yakın olmadığı gerçek. Çin hükümetinin bunları düzeltmeye çalıştığı ama hepsini düzeltme gücüne sahip olmadığı da gerçek. Ayrıca bir sürü şey var ki bu konularda Çin, Batıdan farklı olmak istemekte yerden göğe kadar haklı. Ancak, kesinlikle, yirmi küsur yıldan bu yana izlenen iktisadi reform çizgisinden geri dönüş olmayacak.

Çin'in bugün geldiği noktaya gelmesinin kolay olmadığını gördük. İzlenen yol dolambaçlı, son derece sert iniş çıkışlı ve tehlikelerle doluydu. Verilen mücadele özünde, ne eskimiş bir medeniyeti diriltmek ne de yepyeni bir medeniyet yaratmak içindi. Ama bazen her iki yönde denemeler de oldu. Her adım planlanmış değildi. Olayların akışında, dış baskıların ve etkilerin büyük rolü oldu.

Tarihin ayrıntılarına baktığımızda, Çin'in yerleşik bir kültüre sahip olduğunu görüyoruz. Pek az istisna ile, Çin'in askerî girişimleri hep savunma amaçlı oldu. Cumhuriyetin kuruluşundan 500 yıl kadar önce Çin içine dönük ve rekabetçi olmayan bir tavır takınmıştı.

Beijing'in, sorunları barışçı yollarla çözmeyi tercih edeceğinin en kesin garantisi, Çin'in aldığı ticari yönelimdir. Çağdaş ticaretçi bir ulus, parasının gücünü ordusunun gücüne ve toprak genişlemesine tercih eder.

Son zamanlarda bazı Amerikan ve Japon yazarların ileri sürdüğü, Birinci Dünya Savaşı öncesi Almanya ile bugünkü Çin arasındaki paralellik çok ya-

Levent Şahverdi Arşivi

nıltıcı olabilir. Evet, iki ulus da o zamana kadar uzun bir ulusal devlet olma geleneğine sahip değildi. Bir kez bu birliğe kavuşunca, biraz fazla kendine güven ve etrafına hükmetme isteğine kapılmak söz konusu olmuş olabilir. Bazı Çinlilerin böyle aşırı duygulara kapıldığından da kuşkum yok. Ancak, buna karşı Çin'in şimdiki hedefleri, geçmiş gelenekleri ve tarihsel arka planı var. Çin, bir savaşçı Prusya liderliğine sahip değil. Çin okur-yazarları ile Alman *Junker*'leri karşılaştırmak bile abes. Çin Halk Cumhuriyeti'nin küçük köy sanayilerinin gelişmesi için izlediği politikalar, imparatorluk Almanya'sının büyük kartelleri yasal yollarla koruması, onları bankalarla ilişkilendirmesi, hepsini en yüksek teknolojiyi uygulamaya özendirmesi politikasının tam tersidir. Tayvan'da veya Hong Kong'da veya Anakarada karşılaştığım çok sayıda Çinli hiçbir biçimde ateşli milliyetçi duygular taşımıyor.

Gerçek tehlike, varsayımlara ve ön yargılara dayalı politika yapmak. Önce, Çin'in, *Kaiser* Almanya'sındaki gibi saldırgan milliyetçi duygularla hareket ettiğini var sayıyorsunuz. Sonra, bu varsayıma dayanan politikalar izleyerek, belki de bilmeden Çin'in ulusal duygularını zedeliyorsunuz. Yükselmekte olan bir ekonominin potansiyelini bir tehdit olarak algılamaya başlıyorsunuz. Sonra, onunla bir sorunu olan herkese arka çıkıp onu sertleşmeye özendiriyorsunuz. Sorunu olanların sorunlarını açıkça söylemelerinden öteye geçerek bunları yüzde yüz tarihsel gerçekleşmiş gibi kabul etmeye başlıyorsunuz. Bu elbette tehlikeli bir gidiş. O kadar ki, Çin'de iş yapan şirketler, basında açıklamalar yaparak Çin'de iş yapmalarını haklı göstermek zorunda kalıyor. ABD'de çıkan Çince gazetelere gelen okuyucu mektuplarında bu baskılara karşı tepkiler oluşmaya başladığı görülüyor.

İsterseniz bana Don Kişot deyin. Ben Çin'in uzun süre için bir açık deniz filosu kurmaktan vazgeçmesi gerektiğini savundum (*UP*, Taipei 11 Ocak 1994). Tamam, büyük savaş gemileri güzel bir ulusal prestij göstergesi ama onlar aynı zamanda birer düello aracı. Tarihsel olarak sahneye yeni çıkan devlet hep meydan okuyan devlettir. Bozulan kurulu düzenin sorumluluğu ona aittir. Doğrusu, bu bakımdan Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Almanya ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Japonya'dan ders almak gerek.

Yukarda sözünü ettiğim petrol zengini adalar (Spratley) konusunda anlaşmazlığın bir uluslar arası hakemliğe gitmeden çözülebileceğini düşünemiyorum. Bu kadar çok ülke söz konusuyken, sadece bir güç gösterisiyle sorun çözülemez. ABD ile olan ticaret anlaşmazlıkları hep ve sıkça olacak. Çok sayıda Müslüman vatandaşları olan bir Asya devleti olarak, Çin'in ABD'yi her konuda memnun etmesi de güç. Ama, Pasifik Okyanusunun doğu ve batısını işgal eden iki büyük devlet arasında derin görüş uçurumları olmazsa bu gibi anlaş-

Levent Şahverdi Arşivi

mazlıklar, biraz karşılıklı fedakârlıkla çözülür. Her anlaşmazlığı bunalım düzeyine yükseltmeye hiç gerek yok.

Bu demek değil ki ortada gerçek ve ciddi sorunlar yok. Gerçekte insanları endişelendiren, Çin'in fazla büyüdüğü değil, dünyanın fazla küçüldüğü. Bundan elli yıl önce, kim düşünebilirdi ki Çin'in gelişmesi bütün dünya dengelerini etkileyecektir. O zamanlar, dünya kaynaklarının sınırlı olduğunu tam olarak içselleştirmemiştik. Dünya nüfusunun, çevre sorunlarının hepimizin ortak sorunları olduğunu tam olarak algılayamamıştık.

Bütün bu sorunlar basit ince ayarlamalarla çözülemeyecek. Çin 1995 yılından başlayarak, net yiyecek ihracatçısı olmaktan çıktı ve net ithalâtçı oldu. Her yıl 16 milyon ton tahıl ithal ediyor. Çin ayrıca net enerji ithalâtçısı.

Galiba, eski imparatorluklar dönemi bittiği gibi, sıkı sıkıya yetkilerine sarılmış ulus-devletlerin de çağı geçti. Birbirini tamamlayan, birbiriyle alış veriş yapmak zorunda olan ulusal ekonomiler dönemi başlıyor. Teknolojik ilerlemeler devam edecek.

Çin hükümetinin son zamanlarda örgütlediği, sürdürülebilir kalkınmaya odaklı "Çin 21. Yüzyıl Gündemi" adlı yuvarlak masa toplantıları doğru yolda atılmış bir adım. Daha fazlası ve daha geniş gayretler gerekli.

Güneş enerjisinin, şimdiki enerji fiyatlarından çok daha ucuza mal edildiği, su kaynaklarının iyi dağıtıldığı, sanayi verimliliğinin arttırıldığı, kirli suların arıtıldığı bir dünya yaratamazsak, uzak olmayan bir gelecekte yaşadığımız dünya güzel bir dünya olmayacak.

Geri çekilme olanağı kalmayınca insanlara cesaret geliyor. Elli yıl önce, ne evrenin sonsuz büyüklüğünün ne de mikro yapıların sonsuz küçüklüğünün tam bilincindeydik. Belki elli yıl sonra bileceklerimizin yanında şimdi bildiklerimiz de komik kalacak. Olacaklardan bütün dünya sorumlu elbet. Ama büyük devletlerin sorumlulukları da büyük.

Belki bir Çin tarihi uzmanı olarak, kendi sınırlarımın ötesine taştım. Öyle belki, ama ben bir 20. yüzyıl insanıyım. Yazdıklarımı, yaşamının çoğunu 21. yüzyılda yaşayacak insanlar için yazıyorum. Yapılması gerekenlerle yapılanlar arasındaki büyük uçurumu görünce, Makro Tarih denen girişimin bütün insanlara açık olması gerektiğine daha fazla inanıyorum.

R.H.
23 Eylül 1996
New Palz. N.Y.

Levent Şahverdi Arşivi

Kısa Bir Bibliyografya Notu

Bu kitapta, Çin'in uzun süren devriminin son durağına ulaştığını; ilk kez Çin tarihinin bütün boyutlarıyla Batı medeniyetiyle aynı nehir yatağında akmaya başladığını ileri sürdüm. Bu bibliyografya denemesinde, bu, tarihte bir eşi olmayan olayı kavramak için bakış açımızın nasıl genişletilmesi gerekeceği; ileri sürdüğüm görüşlerin kabulü veya çürütülmesi için nasıl kanıtların var olduğunu göstermeye çalışacağım. Elimden geldiğince tarafsız olarak kaynakları sunmaya çalıştım ama ben görüşümü doğru bildiğim için sunduğum kaynaklar okuyucuya taraflı görünebilir. Bu cildin aşırı uzun olmamasını hedeflediğimden bu notu da çok uzun tutamayacağım.

Aşağıdaki tartışmada sadece temel eserler, stratejik önemi olan yazılar yer alacak. Benim bazı yazılarımı da, bu kitapta daha ayrıntılı olarak geliştiremediğim bazı konuları pekiştirmek için veriyorum.

Çin tarihini ciddi olarak incelemek isteyen hiç kimse, geleneksel tarih yazınının ilksel kaynağı olan *Yirmi-dört Hanedan Tarihi*'ni (*Erşisi Şi*), hiç olmazsa yer yer okumadan geçemez. Bu *Tarih*'in büyük kısmı, hanedan vakanüvisleri tarafından daha önceki hanedanın tarihini aydınlatmak bu arada kendi tarihlerinin nasıl okunmasını istedikleri konusunda ipuçları vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Kendilerini tanrıların emrini yerine getirmekle görevli gören imparatorlar hep faziletten, ahlaktan söz ederler bu yazınlarda. Yazılışı binlerce yıla yayıldığı için dilleri ve terimlere verdikleri anlam da birbirinden farklıdır. Bugün bu eserin en ekonomik ve okuması kolay baskısı *Conghua Şuju* (Be-

Levent Şahverdi Arşivi

ijing, 1959-74) tarafından yayınlanmış olandır. Eser 233 cilt ve 76.815 sayfadan oluşur.

Elinizdeki kitabın bel kemiğini, ekonomik verilerle tarih olaylarının eskiden yeniye doğru sarmaşık gibi birbirlerine tutunarak uzama sağlar. Neyse ki, *Yirmi-dört Hanedan Tarihi* içinde on iki adet yiyecek ve para (Şihuo ci) konulu monografi var. Yazarlar yiyecek derken arazi, tarım; para derken de ticaret, vergiler gibi konuları kapsıyorlar. Bu monografilerden altısı modern dilde ve açıklamalı olarak yayınlandı: Han Hanedanı, Nancy Lee Swann tarafından; Jin Hanedanı, Lien-şeng Yang tarafından; Sui Hanedanı, Etienne Balazs tarafından; Tang Hanedanı, Denis C. Twitchett tarafından; Yuen Hanedanı, Herbert Franz Schurmann tarafından ve Ming Hanedanı, Sei Wada tarafından.

Bu seri ekonomik ve toplumsal olayları iyi kapsıyor; bu konularda çok iyi bir başlangıç noktası oluyor. Madeleine Zelin'in *Magistrate's Tael: Rationalizing Fiscal Reform in Eighteenth Century Ch'ing China* (Hakim Bey'in Hissesi: On Sekizinci Yüzyıl Çing Çin'inde Mali Reformun Arkasında ne Yatıyordu?) (University of California Press, 1984) ile yazarın *Taxation and Government Finance in 16th Century Ming China* (On Altıncı Yüzyıl Ming Çin'inde Vergi ve Kamu Maliyesi) (Cambridge University Press, 1972) bu çeşit eserler arasında sayılabilir. Burada ismini vermediğim bazı monografilerle birlikte bu eserler, elinizdeki kitabın temel dayanaklarını açıklıyor.

Gerçi, *Yirmi-dört Hanedan Tarihi* birçok araştırmacı için içinden çıkılması güç bir eserse de İS 959 yılına yani Song Hanedanı'nın başlangıcına kadar olan kısım, bir Song devlet adamı olan Sima Guang tarafından düzenlendi, birleştirildi, kronolojik sıraya sokuldu. Bu esere verilen ad: *Comprehensive Mirror for Aid in Government* (*Zizhi tongjian*) (Devlet Yönetimine Yardımcı Kapsamlı Ayna). Bu çalışmayı Yuen Hanedanı'nın sonuna (1368); Ming Hanedanı'nın sonuna (1644) kadar getiren çalışmalar Şang Lo, Bi Yuan ve başkaları tarafından yapıldı. Çin tarihine ilgi duyan çok kimse haklı olarak bu eserleri fazla uzun buluyor. Onlar için, Sima Guang ve arkasından gelenlerin yazdıklarına dayanarak canlı bir üslupla özetleyen, Ming Hanedanı sonuna kadarki en önemli siyasal, toplumsal olayları aydınlatan bir metin *Historical Outlines and Mirrors Made Easy* (Ganjian yizhilu) (Kolaylaştırılmış Tarihsel Özetler ve Aynalar) adıyla Wu Şengçuan tarafından yayınlandı. Bu eserin yeni noktalama işaretleri ile, güncel haritalara göre isimlendirilmiş yer isimleriyle ve Batı takvimine göre tarihlenmiş bir baskısı Conghua şucu tarafından yayınlandı (Beijing 1960). Altı ciltten oluşan bu eser elinizdeki kitabın hazırlanmasında çok yararlı oldu. Bu eser tarihlerin tutarlılığı ve olayların kronolojisi bakımından çok değerli.

Levent Şahverdi Arşivi

Derslerimi hazırlarken birçok genel tarih (*Tongşi*) kitaplarına başvurdum: Dang Ciçeng, Cu Guçeng, Çian Mu. Ölümünden sonra yayınlanan *China: A New History* (Harvard University Press, 1992) kitabında John K. Fairbank, elinizdeki kitapta "aydınlatıcı ip uçları" bulduğunu belirtiyor. Ben de bu başarıyı tümüyle kendisi gibi bu konunun üstatlarına borçlu olduğumu söylemeliyim. Fairbank'ın kitabında 648 yazara ait 906 bibliyografya göndermesi var. Ancak, elinizdeki kitaptaki sentez çabası, Fairbank'ın ayrıntılı analiz yoluyla ulaştığı tablodan çok farklı.

Çin'in fizik coğrafya özelliklerinin, Çin'in tarihinde belirleyici rolü olduğu düşünülür. Çoklarının düşündüğünün tersine, Kurt A. Wittfogel'in *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* (Doğu Despotizmi: Mutlak İktidarın Karşılaştırmalı İncelemesi) (Yale University Press, 1957), bu konuda öncü bir çalışma değildir. Her ne kadar Wittfogel bunu kitabında belirtmese de, su kaynaklarının kontrolü konusu Çin geleneksel tarih yazınında merkezi bir yer tutar. Wittfogel'in "Su Kaynakları Kontrolüne Dayalı Toplum Yapısı" kavramını kendi buluşu gibi ileri sürerek Batı'nın kültür üstünlüğünü kanıtlama girişimi birçokları için kırıcıdır. Diğer yandan, Owen Lattimore'un *Inner Asian Frontier of China* (Çin'in İç Asya Sınırı) (New York, 1940) adlı eseri çarpıcı orijinalliğe sahiptir. Ona göre, yağış ve kuraklık Çin'i komşularından ayırt eder. Yoksa, göçebelik ve yerleşik Çinlilik göreceli ve değişken kavramlardır ve birbirleriyle bir çeşit diyalektik ilişki içinde karşılıklı etkileşirler. Bu kavramlar, Çin'in birliğinin bozulduğu dönemleri anlamak ve yorumlamak için derin anlam taşır. Bu görüşler, Lattimore'un gençliğinde Çin'in kurak iç bölgelerinde bir petrol şirketi için yaptığı geziler sırasında yaptığı gözlemlerden kaynaklanmalıdır. Meteoroloji koşullarının önemi T.R. Tregear'in *A Geography of China* (Chicago,1965) adlı kitabında da vurgulanmaktadır.

Joseph Needham ve ben, *The Nature of Chinese Society: A Technicial Interpretation* (Çin Toplumunun Doğası: Bir Teknik Yorum) adlı bir denemeyi *East and West*'te yayınladık (Roma, New Series, vol. 24 nos. 3-4, 1974). Burada Çin'in coğrafya koşulları nedeniyle, henüz yerel ve bölgesel kurumlar gelişmeye fırsat bulamadan, merkezi birliğin kurulduğu görüşünü savunduk. Bu çalışma ayrıca *University of Hong Kong Gazette* adlı yayında da yayınlandı(vol. 21, no.5, Part II, 1974). Dr. Needham bu çalışmayı, 1990'da yayınlanan *Science and Civilisation in China* adlı eserin son bölümü olarak yayınlanmak üzere gözden geçirdi.

Arkeoloji konusunda Çang Kwang-çih'in *The Archeology of Ancient China* (Yale University Press, 1986) ve *Shang Civilization* (Yale University Press, 1980) adlı eserleri yararlıdır. Ben Dr. Çang'ın bazı görüşlerine katılmıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Ona göre Çin'in doğuşunda ve ilk siyasal birliğinde Şamanizm çok önemli rol oynadı. Bence eldeki yazılı kanıtlar, Çin siyasal birliğe yaklaştığında, bronz teknolojisi ve insanları rasyonel argümanlarla ikna etme olanakları yeteri derecede artmış, Şamanizm dönemini arkada bırakmıştı. Ben, Herrlee Glessner Creel'in *The Birth of China* kitabını (New York, yeniden yayın 1937), birçokları artık eskimiş saysa bile, hâlâ aydınlatıcı, düşündürücü buluyorum.

Çin felsefe tarihiyle ilgili olarak, okuyucu Feng Youlan'ın *History of Chinese Philosophy* (Conguo ceşueşşi) (Kowloon yeni baskısı, 1968) adlı eserini yararlı bulabilir. A dan Z'ye kadar bütün Çinli filozofların listesini verdikten sonra prof. Feng, eserinin sonuç kısmında yeniçağ Çin felsefesinin henüz şekillenmediği görüşünü ileri sürüyor.

Derk Bodde'nin *Chinese Thought, Society and Science* (Çin Düşünce, Toplum ve Bilimi) (University of Hawaii Press, 1991) adlı eseri elinizdeki bu eserin ilk baskısı yayınlandıktan sonra yayınlandı. Bu kitabın alt-başlığı "The Intellectual and Social Background of Science and Technology in Pre-Modern China" (Modern öncesi Çin'de bilim ve teknolojinin toplumsal ve entelektüel arka planı) dır. Dolayısıyla, bu eserle ortak birçok konuyu kapsıyor. Ancak, amacı ve vardığı sonuçlar bir hayli farklıdır. Konuları ele alarak, kronolojik bir sıra izlememekte ve konuyu 1600'lerde bırakmaktadır. Bodde, ilk eğitimini prof. Feng Youlen'den almış olduğundan, bütün kaynakları sonuna kadar zikretme metoduna sadıktır. Çok itinalı bir araştırmacı olan Dr. Bodde'nin düşünce tarihi dışındaki konularda hep elinizdeki esere atıfta bulunması elbet gurur vericidir.

Elinizdeki sentezdeki görüşleri destekleyen bütün ikincil kaynakları sıralamak çok yer tutar. Benim deneyimime göre, geleneksel formayı izleyerek, gerek ideolojik yönelimli gerek sınırlı bir konuyu ele alan monografiler ve denemeler, tarihin uzun vadeli anlamını ortaya çıkarmakta pek yararlı olmuyor. Diğer yandan, azınlık gruplarıyla veya birliğin bozulduğu dönemlerle ilgili olarak yapılan derinlemesine çalışmalar çok yararlı oluyor. Taba kabileleriyle ilgili olarak veya Sui-Tang İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasından önceki dönemi inceleyen Tang Cangru'nun *Collected Essays on Wei, Jin and Nanbeichao* (Wei-Jin Nanbeichao şi lunzong, Beijing, 1962), veya Gungwu Wang'ın Tang ve Song arasındaki fetret dönemini anlatan profilleri *Structure of Power in North China during the Five Dynasties* (University of Malaya Press, 1963) bu konudaki iyi örneklerdir. Bunlar bilgi boşluklarını kapatmakla kalmıyor, bütünleşmiş imparatorlukların nasıl çürüyüp ortadan kaybolduğu konusunda aydınlatıcı düşünceler de sunuyor.

Kuşkusuz, Marco Polo'nun hiçbir zaman Çin'e adımını bile atmadığı, Cang Zeduan yazılarının Song başkenti Kaifeng'i değil tamamen farklı bir

Levent Şahverdi Arşivi

kenti anlattığını ileri sürenler de var. Ben bu eserde bütün aykırı görüşlere yer vermeyi gerekli bulmadım. Ayrıca bu konuların uzmanlarına göre, aykırı görüştekiler, geleneksel olarak inanılanlardan daha sağlam zeminde değiller.

Çin tarihinin Batı medeniyetiyle kesiştiği tezini savunabilmek için, Çin tarihini olduğu gibi Batı medeniyeti tarihini de uzunlamasına ve derinlemesine incelemek gerekmez mi? Ben bu konuyu uzun uzun düşündükten sonra, 17. yüzyıl İngiltere'sinin bu işi göreceği kanısına vardım. Elbet, coğrafi öğeler, nüfus, din-kilise gibi farklar Çin ve İngiltere'yi tümüyle farklı ülkeler yapıyor. Ancak, yaşadıkları iç ve dış baskılar, karşılaştıkları sorunların sonsuz karmaşalığı, mücadelelerinin süresi ve şiddeti, zamanın halklarının olan biteni anlayamamış olmaları ve sorunlar çözüldüğü zaman bunun zamanın tarihindeki önemi bakımından 20. yüzyıl Çin'i ile 17. yüzyıl İngiltere'si, birbirinin aynaları gibi duruyor. Elbet, bir ortak payda olarak diyebiliriz ki, her iki ülke de orta çağlardan kapitalist düzene geçiş sancıları yaşıyordu. Ama bu da konuyu pek fazla aydınlatmıyor; orta çağ ve kapitalizm gibi deyimler de zaten aynı anlamda kullanılmıyor.

Belki tartışmayı kolaylaştırmak için şunu söyleyebiliriz: Her iki ülkede de tarım arka planı ve deneyimi olan toplumdan, yükselmekte olan ticarete dayalı ekonomi ve topluma geçiş gerekiyordu. Bunun için de, topumun bireyselleşmesi, toplumsal kurumların standartlaşması gerekiyordu. Bu olmasa, ekonominin ve toplumun parasal uyarılarla yönetimi mümkün olamazdı. İngiltere bu sorunu, önce toplumun üst yapısında değişikliklerle yaptı: Parlamenter demokrasi, ilahi kaynaklı kraliyet yetkilerinin ortadan kaldırılması, kamu maliyesinin yeniden düzenlenmesi ve kamunun borçlanması ilkesinin kabulü. Altyapıdaki değişiklikler, toprak mülkiyeti ve kullanımındaki değişikliklerle sağlandı. Alt ve üst yapının birlikte uyarlı çalışmasını sağlamak için yargı sisteminin bağımsızlığı, geleneksel mahkemelerin hakkaniyet ilkesini kabulü gibi değişiklikler yapıldı.

Çin'in 20. yüzyıl tarihi, ülkenin kendi tarihisel çizgisinden ayrıldığı ölçüde, Çin tarihini anlamak isteyenin, 17. yüzyıl İngiltere'sini incelemesini öneririm. Bir kere, *Stuart'lar zamanında İngiltere* başlığı altındaki, üniversite ders kitaplarının bibliyografyası yararlı olur. İlk adımda, çok çeşitli anlatımların ve ideolojik açıdan yorumların varlığına kendini alıştırmak gerek. Davies ve Clark'ın klasikleşmiş eserleri yararlı. *Pelican* serisinde yayınlanmış olan, Maurice Ashley'in *England in the Seventeenth Century*'si, Lawrence Stone'un *Causes of the English Revolution* (London 1972) yararlı özetler veriyor. Konuyu derinleştirdikçe, okuyucunun dikkatini, İngiliz devriminin nedenlerinden sonuçlarına aktarması gerek. Nedenlerin tartışması elbet daha ilgi çekici; ancak,

Levent Şahverdi Arşivi

çok zaman da ideolojik bakış açısıyla biraz buğulanmış oluyor. Mücadelenin sonuçlanmasına yakın dönemleri kapsayan tartışmalar daha olayların kendisine odaklı; dolayısıyla da daha maddeci bir tarih yorumuna elverişli.

Theodore Plucknett'in *A Concise History of the Common Law* (Londra, 5. baskı 1956), hadiseli 17. yüzyılda İngiliz içtihadının gelişimini anlamak bakımından gereklidir. John Giuseppi, *The Bank of England: A History from its Foundation in 1694* (Chicago, yeni basım 1966) adlı eserinde yalnız bankacılık konusunu aydınlatmakla kalmıyor, yeni rejimin özellikleri ve eğilimleri konusunu da aydınlatıyor. Devrimden önce tarım arazisinin nasıl el değiştirdiği konusu Tawney, Stone ve Trevor-Roper arasında yoğun tartışma konusu oldu ve doğrusu konu tam olarak da aydınlanmadı. Elinizdeki eser açısından bu o kadar da önemli değil. Diğer yandan, Joan Thirsk'in (yayına hazırlayan) *The Agrarian History of England and Wales* (vol. 4, 1967 ve vol. 5 1985), adlı eseri sorunun nasıl çözümlendiği konusunda yararlı bilgiler veriyor. Yazarların ve editörün vardığı sonuç, toprağa el koyma, yasaklanma ve ihale yoluyla satış gibi uygulamalardan sonra, toprak düzeni daha akılcı bir hal almıştı. Toprakta yaşayan ve toprağı genişletip bütünleştirecek kaynağa sahip kimseler toprak sahibi oldu. Eski kiracılık ve güvenliksiz mülkiyet ortadan kalkmış, yerine modern mülkiyet düzeni olan tam mülkiyet veya mukaveleli kiracılık gelmişti.

Kraliyet Maden Kanunu'nun (1693) önemi William Rees'in *Industry Before Industrial Revolution* (Cardiff, 1968) adlı kitabında açıklanmaktadır. İngiliz ekonomisinin kalkınmaya başlarken, bir anlamda uçuşa kalkarken görünüşü P.G.M. Dickson'ın *The Financial Revolution in England: A Study of the Development of Public Credit, 1688-1756* (Londra, 1967) adlı eserinde anlatılmaktadır. Hem George N. Clark'ın *The Seventeenth Century* (New York, 2. baskı 1961) adlı eseri, hem de R.H. Tawney'in *Religion and the Rise of Capitalism*'i (Penguin, 1954), sanayileşme öncesi toplumsal değişimi inceleyen klasikler olarak kolayca bulunan kaynaklardır. Her iki kitap ta, İngiliz ve Hollanda ilksel kaynaklarına dayanan İkinci Dünya Savaşı öncesi yapılmış çalışmalardan yararlanırlar. Yeni buluşları okuduktan sonra bu kaynaklara geri gidilip bakıldığında, bu yazarların ne kadar parlak ve ince görüşler ileri sürdükleri daha iyi görülüyor.

17. yüzyıl İngiltere'sini inceleyerek, bütün Batı'nın iktisadi ve sosyal modernleşme tarihini şu şemaya uygun olarak özetlemek mümkün: Bütün bu uluslar, modernleşmenin sağlanması için, toplumsal sınıfları arasındaki farklılıkları kişisel farklılıklara indirgeyerek, ilişkileri kişisellikten kurtarıp standartlaştırarak, kredi kaynaklarının en verimli biçimde kullanımını, bankacılık, sigortacılık, ulaştırma, yasal hizmetler vb. gibi kamu hizmetlerinin herkese açık

Levent Şahverdi Arşivi

olarak ortaklaşa kullanımını sağladı. Diğer bir deyişle, parasal yöntemlerle yönetilebilir hale gelmek için mücadele evrenseldir. Benim, *Capitalism and the Twenty-First Century* (Taipei, 1991) adlı kitabımın İngiltere ile ilgili bölümünde andığım 190 yazarın, 227 eserinden çıkardığım sonuç, Çin'in de bu eşiği geçmek üzere olduğu yönündedir.

Bugünkü Çin için sosyalist veya kapitalist denebilir. Ancak, Marksist denemez. Marx, *Das Kapital*'de (Capital, Vintage Books, 1967-1981) Çin'i on kez anıyor ve bunun 7'si Hindistan'la birlikte, birer koloni olarak... Bir yerde, Çin işçisinin ücretinin düşük olmasının bütün dünya işçilerinin ücretini de aşağı çektiğinden şikâyet ediyor. Hiçbir yerde, böyle geri bir ülkenin, sanayileşmeden, doğrudan doğruya Komünist olabileceğinden söz etmiyor. *The Communist Manifesto*'da da böyle bir olanaktan hiç söz edilmiyor.

Elinizdeki kitabın temel tezi, Çin'in son yüzyılında çok büyük üç gelişmenin olduğu ve olmakta olduğudur. Birincisi, uzun yıllardan beri yıkılmakta olan eski geleneksel devletin nihayet çökmesinden sonra gelen anarşi döneminin arkasından, KMT ve Çang Kai-şek'in ülkenin üst yapısını yeniden inşa etmesi geldi. İkinci olarak, ÇKP ve Mao Zedong önce toprak reformu yaparak, arkasından millileştirme hareketi ve toprağı işleyenlere uzun vadeli olarak kiralayarak ulusun altyapısını modernleştirdi. Bugünkü liderlerin tarihsel görevi, üst yapıyla altyapı arasında kurumsal ilişkileri belirlemek, yasal düzeni açık kesin hale getirmektir. Bu kitabın ilk sayfasından sonuna geliştirilen bütün argümanlar, gösterilen bütün kaynaklar bu büyük temayı kanıtlamayı hedef almıştır.

Nasıl oluyor da, Çin liderleri, kendilerine biçtiğimiz bu rolü açık bir dille kabullenmiyorlar? Hegel, en büyük liderlerin bile, yönettikleri ulusların gerçek ve büyük amaçlarını tam olarak anlamadıklarını söyler. Onlar tarihsel güçlerle, tam bilinçli olmayan bir şekilde iş birliği yapar. Bu tarihsel güçler kişisel değildir ve onların gidişini yavaşlatmak veya hızlandırmak mümkün olabilir ancak geri çevirmek hiç olmazsa uzun vadede mümkün değildir. Çang Kai-şek'in *Günce*'sinin yayınlanmış olan kısmını ve Mao Zedong'un *Selected Works*'unu (Beijing 5 cilt, 1968-1977) okuyunca insan Hegel'in gerçeği ne kadar iyi kavradığını görüyor. Biz, aradan biraz zaman geçtiğinden ve bütün bu dönemleri ayrıntılı olarak incelemek ve üstünde düşünmek lüksüne sahip olduğumuzdan bu genellemeleri Makro Tarih için yapabiliyoruz.

Gerçi toplumun parasal yönetimini bir devlet yönetimi aracı olarak kullanma fikri Batı toplumlarının icadıdır, ama, çökmüş bulunan devleti yeniden hayata döndürmek konusunda da Çin'in büyük deneyimleri vardır. Yalnız hanedanlar gelip gitmedi. Bu sayfalarda, Sui ve Tang'ın yüzyıllarca süren fetret dönemlerinden sonra yeniden toparlanmalarını gördük. Bu olanlar bir anlamda

Levent Şahverdi Arşivi

şimdi yaşanan olaylara benziyor. Ancak, her dönemin kendine has toplumsal ve ekonomik arka planı var. İkinci İmparatorluğun moral temeli tarımsal bürokrasi denebilecek bir düzendi. Ancak, imparatorluğun yeniden doğuşunda, bir bayrak yarışına benzer biçimde, arka arkaya gelen dalgalar halinde yeni başkentler doğdu, yeni toprak ve idare düzeni doğdu. Bugünkü Çin olaylarını anlamak isteyen, 7. yüzyıl Çin tarihini de öğrenmelidir.

20. yüzyılda Çin'in gündemindeki bir numaralı sorun toprak ve tarım sorunlarıydı. İkinci Dünya Savaşı öncesi toprak mülkiyeti üzerine en iyi kaynak hâlâ John Lossing Buck'ın *Land Utilization in China* (Shanghai, 1936) adlı kitabıdır. Gerçekte bu kitabın konuya biraz şekilsel ve doğrudan girmesi, büyük yoksulluk, köylü borçları, öldürücü faiz oranları, tarım işçilerinin gizli işsizliği ve küçük işletmelerin sömürü olanakları gibi dipte yatan sorunları iyi kapsamasını engeller. Temel sorun olan toprak yetersizliği veya aşırı nüfus yoğunluğudur. Bu konulara bir ucundan giren yayınlar Martin C. Yang'ın *A Chinese Village* (Columbia University Press, 1945) ve C.K. Yang'ın *A Chinese Village in Early Communist Transition* (MIT Press, 1959) adlı kitaplarıdır. İnanılması güç ayrıntıların anlatılması işi William Hinton'a kaldı: *Fanshen: A Documentary of Revolution in a Chinese Village* (New York, 1966). Bu kitap, iç savaş sırasında ÇKP yönetiminde yapılan toprak reformunun hikâyesidir. Gerçi Hinton'ın bakış açısı kişi olarak köylünün bakışıdır. Ama yine de ulusal görünüşü gayet iyi özetlemekte ve Theodore H. White ve Annalee Jacoby'nin *Thunder Out of China* (New York, 1946) kitabında yazdıklarını teyit etmektedir: "Çin değişecek veya ölecek".

İkinci Dünya Savaşı öncesi, KMT yönetimindeki Çin'in mali durumunu Arthur N. Young *China's Nation Building Effort, 1927-1937: The Financial and Economic Record* (Hoover Institute Press, 1971) adlı eserinde özetler. Ben, KMT arşivlerini, Japon, Batı ve Komünist kaynakları inceleyerek, *Chiang Kai-shek's Diary Reviewed from the Angle of Macrohistory* (Taipei,1994) adı altında yayınladım. Bu metnin İngilizce baskısı, "Chiang Kai-shek and his Diary as a Historical Source" başlığıyla, *Chinese Studies in History* (sonbahar-kış, 1995-96) dergisinde yayınlandı. Bu yazının Japonca baskısı Toho Şotien tarafından hazırlanmaktadır.

Kuşkusuz, Çang Kai-şek'in artık bizim övgümüze veya yergimize gereksinimi yok. Ama onun gölgesinde kalan bütün Çin ulusunun tarihine, artık bulanık bir mercekle bakılmamalıdır. Bu konuda yaptığım bir konuşma yukarda adı geçen derginin adı geçen sayısında yayınlandı.

Şu anda bir ikilem durumu yaşıyoruz: Bir yandan, tarihin savaş ve ideoloji farklılıklarından kaynaklanan renginin biraz solması gerekiyor, ama bu za-

Levent Şahverdi Arşivi

man alıyor. Diğer yandan, bu konularda doğrudan deneyimi olan, söyledikleri büyük önem taşıyan insanların sayısı hızla azalıyor. Bu durumda, Taipei'de yayınlanan iki dergi çok yararlı bir görev yerine getirmektedir: *Historical Monthly (Lişi yuekan)* ve *Biographical Literature (Cuanci wenşue)*.

ÇKP'nin toprak sorunu üzerine ne kadar yoğunlaştığı biliniyor. *Chronology of the Major Events of the Communist Party* (Beijing, 1987) bu ve diğer konularda birçok noktayı aydınlatıyor. ÇKP'nin köy toplumlarıyla derinlemesine ilişkisi Jacques Guillermaz'in *A History of the Chinese Communist Party, 1921-1949*, (Çeviren: Anne Destenay, New York, 1972) başlıklı kitabında tartışılmaktadır. Söz konusu dönemde Fransız askerî ataşe yardımcısı olarak Çin'de görev yapan Gullermaz hem mesleki hem de genel durum bakımından ilginç gözlemler sunmaktadır. Ancak, William Hinton'ın *Fanshen*'i, partililerin nasıl Çin köyünü yeniden inşa etmek için altını üstüne getirdiğini bütün canlı ayrıntılarıyla anlatmak bakımından eşsizdir.

Mançurya'da İç Savaş'ı, Zhang Zhenglong *Snow Was White, Blood Red* (Beijing, 1989) adlı geniş okuyucu kitlesi için yazılmış kitabında, savaşı bizzat yaşamış kimselerle yaptığı konuşmaları aktarmaktadır.

Li Zhisui'nin *Private Life of Chairman Mao* (New York, 1994) gösteriyor ki, her şey Mao'nun bıraktığı gibi kalsaydı Çin bugün dünyanın en büyük tarımsal bürokrasisi haline gelirdi.

Bayrak yarışının, Dang Şaoping ayağı henüz koşulmakta.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Dizin

Aan Luşan 127
ABD 192, 247, 259, 270, 282, 295, 301, 311, 327, 335, 347, 348, 351
Academia Sinica 295
Açık kapı 275
ad valorem 259
Adam Schall von Bell 240
Adam Smith 249-251, 261, 301, 303, 348
Aden 200
Afganistan viii
afyon 257, 263
Afyon Savaşı xiii, 260, 294, 312, 256, 257, 272
Ahmet Benaketi 185
aile ilkesi 29
Akdeniz 4, 57
Almanya 194, 273, 275, 280, 282, 289, 291, 350, 351
Altan Han 220, 221, 227
Altay dilleri 49, 78
Altın Ordu 177
Amazon 24
Amca İmparator 161
Amerika 264, 314, 316, 331
Amerikan İç Savaşı 269
Amiens 95
Amoy/Şamen xi, 225, 259
Amsterdam 302-304, 310
Amur Nehri 265
An Luşan 116, 121, 126, 128, 130
Anadolu 57
anayasa 286
Anhui 268
Animizm 16
Ann Boleyn 215
Annale Jacoby 360
Anson Burlingame 269
Anyang 7
Arap 114, 176
Arka Bahçe Çelik Fabrikası 319
Asilzade 206
Assam 114
Asuan 42
Asur 27
Asya 252
atlılar 27
Avar 100, 111
Avrupa 86, 254, 257, 267, 285
Avrupa kapitalizmi 327
Aydınlanma 242, 256

Bacon 255, 292
Badaling 48
Bağdat 177
Bai Juyi 2, 156
Bai Sucen 156
Balazs, Etienne 30
Balkaş 271
Balzac 291
Bambu Ormanında Yedi Ermiş 93
Ban Çao 66
Ban Gu 51, 53
Bank of England 308, 309
Banpo 1, 2
Baotou 98
barbar 19, 86, 92
Baron Klemens von Ketteler 281
Basra Körfezi 57, 200
Başkan'ın Düşünceleri 329
Batı 270, 294, 300, 310, 322, 326, 329, 348, 357

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Avrupa 253
Batı Gölü 155
Batı Wei 105
Batu Mengke 213
Bei 270, 280, 282
Beijing 124, 139, 160, 184, 198, 199, 202, 208, 216, 220, 225, 226, 229, 232, 233, 235, 238, 242, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 275, 281, 285, 289, 325, 336, 345, 350
Beijing Anlaşması 265, 269
Beijing Üniversitesi 291, 293
Belçika 303
Beş Barbarlar 78
Beş Hanedan 140
Beş Hanedan ve On Krallık 138, 139
Beyaz Lotus 247, 254
Beyaz Saray 343
Beyaz Yılan 156
Bi Yuan 354
Bian Nehrinde İlkbahar 162, 168
bilginleri canlı gömmek 39
Bir Ulus İki Sistem 262
Birinci Dünya Savaşı 285, 288
Birinci İmparator 22, 27, 35, 39, 40, 41
Birleşik Çin yazısı 38
Birleşik Eyaletler 303, 304
Bismarck 194
Bokser 279, 280, 282, 284
Botiçelli 91
Braudel 309
Budizm viii, 93, 94, 95, 115, 119, 171, 185, 191, 222, 328
Bugat yazıtı viii
buğday 64
Burma/Miyanmar 244, 271
Burr 247
Butan 244
Büyük Barış Kutsal Krallığı 266
Büyük Britanya 247
Büyük Çin Seddi 52, 78, 85
Büyük Han 177
Büyük İleri Atılış Programı 319
Büyük Kanal 155, 199, 226
Büyük Kaptan 319
Büyük Katarina 119
Büyük Konsey 245
Büyük Öğretmen 214
Büyük Petro 311
Büyük Sekreter 226-228
Büyük Surlar 231, 233

C.K.Yang 360
Cai Yuampei 291, 295
Can Çian viii
Can Zeduan 165
Cang 227, 228
Cang Congçang 288
Cang He 199, 200, 202, 203
cang heng 71
Cang Juceng 226, 229
Cang Rang 74, 75
Cang Şüeliang 3
Cang Zeduan 162, 168, 171, 356
Cang Zuolin 288, 295
Cao 34, 136, 137, 140, 141, 142, 145
Cao Ci 158, 159
Cao Gu 157
Cao Gu Linan 159
Cao Gungyi 146
Cao Ji 149, 203
Cao Kuangyin 135, 147, 162
Cao Şi 148, 149
Cao Şu 147, 148, 153
Cao yi 122
Carrington Goodrich 281
Cathay ix
Cava 200

Levent Şahverdi Arşivi

Ceciang 336
Ceciyan 179, 258, 259
Ceciyang 139, 143
Ceng He 205, 213
Cengiz Han 161, 175, 177, 181
Cenova 261
Chamberlain 315
Charles Elliot 258
Charles George Gordon 268
Chartres 95
Chaucer 172
China 33
Churchill 315
Cia 173, 174
Cia Sidao 173
Ciankang/Cinling 80
Cianseng 118
Cin 96, 97, 158, 159, 162, 168-170
Cin ailesi 82
Cin Hanedanı 80, 81, 88, 92, 93, 168
Cin Sülâlesi 85
cinling 92
Cinşan 156
Ciyankang/Nanjing 92, 109
Coleridge 188
Coliseum 63
Columbia 293
Conghua şuçu 354
Conghua Şuju 353
copyholder 306
Cornell Üniversitesi 293
Cornwallis 261
Cou 10-24, 28, 35, 77, 88, 120
Cou ayinleri 106
Cou Ayinleri 122
Cou Şeng 205
Cou Şuren 292
Cu 137, 138, 191-193, 195-197, 238
Cu Canci 199, 203-205, 208
Cu Çangluo 215
Cu Çicen 212
Cu Çiyu 212
Cu Çuancong 133
Cu Di 197-199, 201, 203
Cu Dunyi 171
Cu Gaoci 203
Cu Houcao 216
Cu Houcau 213
Cu Houcong 214
Cu Yicun 211, 214, 215, 229
Cu Youcian 232, 238
Cu Youciao 228
Cu Youtang 212, 217
Cu Yuencan 204
Cu Yuencang 188, 217
Cu Yunven 198
cu:nhuriyet 286
Cuntiyan 100, 102, 111
Cuntiyan kararnamesi 101
Cuşan 180, 258

Çan Kai-şek xiii, 3, 192, 207, 247, 285, 291, 294, 295, 297, 313, 314, 317, 325, 336, 343, 349, 359, 360
Çang Kwang-çih 355
Çangşa 266
Çangşun 215
Çar 315
Çarlık 243, 265, 350
Çen 109, 292, 293
Çen Duşiu 291, 295, 297
Çen Ping 45
Çen Tuan 171
Çen ülkesi 109
Çen Yuenyuen 232
Çençiaoyi 140
Çeng Hao 171
Çeng Yi 171
Çi 12, 14, 24, 26, 38

Levent Şahverdi Arşivi

Çi Jiguang 194, 220, 267
Çian 88, 139
Çian Mu 87, 90
Çianlong/Hongli 241, 242, 243, 248, 253, 254
Çiantang 155
Çiçao 277
Çidan 121, 123, 127, 139, 140, 143, 144, 146, 148, 167, 177, 181, 182, 186
Çin Denizi 173, 180
Çin Devrimi xiv, 272, 293, 299, 311, 320, 326, 328, 329
Çin ekonomisi 330
Çin Gui 157-159
Çin Halk Cumhuriyeti 262, 325, 328
Çin Hanedanı 37, 45
Çin kralları 37
Çin Milliyetçi Ordusu 343, 344
Çin Operası 2, 89
Çin saçmalığı 340
Çin Seddi 26, 48, 194
Çin Sülâlesi 40
Çin şidi 3
Çin Şihuang 34
Çin Şihuang Di 33
Çin tiyatrosu 88
Çin vii, xii, 1
Çin:Makro Tarih 350
Çince 9, 103, 114
Çing 122
Çing 237, 240, 244, 245, 248, 250, 251, 253-256, 260, 266, 284
Çing Bu 45
Çing Hanedanı 198, 218, 231, 279
Çinhay 349
Çini iwx
Çinistan viii
Çişi 276-283
ÇKP 294, 295, 313, 316-318, 320-323, 335, 343, 344, 346, 359, 361
Çu 21
Çu Enlai 297, 313, 321, 343
Çuanbi 261

Dagu 264, 265
daimyo 287
Dalay lama 349
Dang 347
Dang Şaoping x, xiii, 325, 326, 361
Dang Yu 62
Daoguang 258-260, 261, 276
Daoism 20, 21, 93, 115, 171
darı 64
Darius 42
Das Kapital 327, 348
Datong 99, 103
Değişiklikler Kitabı 269
Değişimler Kitabı 47, 76
demokrasi 292, 347
Demokratik Birlik 343
denetim albayı 74
denizcilik 202
Derk Bodde 356
Descartes 255, 292
devleti putlaştırma 69
Dış Mahalle Ordusu 142
Dış Moğolistan 285
Di renci 121
Dickens 291
Dicle 57
ding 244
Divanı Lugat viii
doğa kanunu 18
doğal din 67, 69
Doğu Asya 4, 22, 27
Doğu Cin Hanedanı 81
Doğu Coulları 19, 20
Doğu Han 60

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu İran viii
Doğu Ovası 5, 10
Doğu Wei 105
Dolonor 198
Donglin Akademisi 228
Dorgan 240
Dört Mayıs 289, 290, 291, 294, 295
dörtler çetesi 321
Dul İmparatoriçe 277, 281, 282
Dumas 291
Dunhuang 94
Durağan Çin 251
Dük 214

Eflatun Dağı 192
ekonomi 249
emek 334
Emeric de Vattel 257
En Ayrıcalıklı Ulus 273
enclosure 307, 310
Esen 212
Eski Han 49
Eski Han Tarihi 51
evrensel bütünlük 68
evrensel sevgi 22
evrensel uyum 70
evrenselci bencillik 43

Fa 15
Fags pa 185
Fairbank 343
Fakir Köylüler Birlikleri 318
Fan 182
Fan Wenhu 179, 180
fangciyan 16, 19
Fanshen 317
Farisi 132
Farsça viii
Fei Şiaotong 316
Felemenk 302, 303
Feng 103
Feng Youlan 356
Feng Yulan 295
Feng yuşiang 288
fengcian 28
feodalizm 16, 249, 297, 305, 317
Fergana viii
Fetret 87, 88, 94, 96, 113, 114
Fırat 57
Filipinler 242
Filipinler denizi 25
filozoflar 255
Fizyokratlar 256
Flaman 302
Foreign Affairs 348
Formoza Boğazı 333, 337, 338
Fransa 259, 263-265, 268, 271, 273, 275, 291
Fransız Devrimi 312
Frederik Townsend Ward 268
Fu Sinian 295
Fucian 139, 236, 333
Fucou 259, 271
Fujian 269

Galdan 242, 243
Gan 268
Gao 105
Geç han 96
General Motors 324
geomancy 69
George Clark 358
Giçiyu Anlaşması 24
Gongyi 279
Göklerin Oğlu 178, 185
Guan 157
Guan Yü 89
Guancou/Kanton 132
Guandong 9
Guandong/Kanton 284

Levent Şahverdi Arşivi

Guandu Savaşı 76
Guangcou 141, 225, 247, 251, 257, 259, 263, 264, 284
Guangcou/Kanton 113
Guangdong 236, 265, 277
Guangşi 236, 263, 266
Guangşu 277, 279, 283
Guangşu/Daitian 276
Guilin 266
Guizou 236
Gungwu Wang 356
Guo 184
Guo Ziyi 131
Güller Savaşı 61
Güney Çin 225, 263, 265, 333
Güney Çin Denizi 177
Güney Pasifik 199
Güney Song 155, 157, 161, 162, 172, 173, 179, 187, 204

Habsburglar 303
Haçlı Seferleri 61
Hak ve Harmoni Sevenler Birliği 280
Hakata 179, 180
Hakka 333
Halkın Büyük Sarayı 326
Halkın iradesi 13
Halkın Kurtuluş Ordusu 315
Han Balik 176
Han Çinli 169, 182
Han Hanedanı 48, 58, 60, 65, 66, 73, 84, 94, 161, 169, 253, 349, 354
Han ideolojisi 69
Han Krallığı 79
Han Nehri 14
Han Sülâlesi 45, 49, 74, 75, 77
Han Şin 45
Han Tuocou 160, 161, 172
Han Wudi 47
Hangcou 155, 159, 160, 173, 185, 268, 336
Hankow 284
Hansa 302
Harold Isaacs 295
Harry Barkes 269
Harvard 348
Hastings Savaşı 61
Haynan 264
Hazar Denizi 66
He Jintao 131
He Şen 247, 254
Hebei 123, 131
Henan 5, 131
Henry Wheaton 270
Her Zaman Muzaffer 268
Herkes İçin Dualar Kitabı 329
Herrlee Glessner Creel 356
Hıristiyan 132, 176, 185, 266, 267, 280, 281, 288, 339
Hi Jin 75
Hindistan 94, 112, 115, 264, 359
Hint Okyanusu 200
Hint-Avrupa 66
Hinton 323
Hitay viii
Hitler 315
Ho Cin 7y4
Hobbes 310
Hocalar 256
Holingir 97
Hollanda 301, 303, 304, 308, 309, 313, 328, 337, 350
Hollanda Doğu Hindistan Şirketi 304
Homofon 8
Hong 266
Hong Kong ix, 259, 262, 263, 280, 337, 338, 346, 348, 351
Hong Şiuçuan 265-267
Hu Şih 93, 293

Levent Şahverdi Arşivi

Huaçing 2, 4, 126
Huai 191
Huai ordusu 268
Huang 133
Huang Çao 132, 133
Hubei 247, 266
Hughes 290
Hukukçular 11
Hukukilik 20, 21
Hunan 139, 266, 268
Hunan Korkmazları 267
Hunlar viii, 65
Huo Çubing 54, 55
Huo Guang 55, 56, 74
Hürmüz Boğazı 200

In Search of History 344
Irak 57, 177
ırkçılık 274
Ito Hirobumi 274, 277

İç Moğolistan 237
İdeogram 8
İkinci Afyon Savaşı 263
İkinci Bilge 22, 28
İkinci Dünya Savaşı 5, 80, 311, 334, 336, 343, 347, 358, 360
İkinci Ermiş 11, 13
İkinci Filip 302
İkinci imparatorluk 113
İkinci Wilhelm 274
İlk Dönem Han 74
İlkbahar 165
İlkbahar ve Sonbahar Dönemi 19
İlkbahar ve Sonbahar Tarihi 24, 25
İlkbahar-Sonbahar 21, 22
ilksel sermaye birikimi 323
İmparator Çin 3
İnci Nehri 4, 258, 261
individualism 292
İndüs 114
İngiliz Devrimi 325
İngiltere 258, 261-268, 271, 275, 304, 306, 308-313, 322, 328, 357-359
İpek Yolu viii, 94
ipekböceği 64
İran 112, 114
İran 185
İran Hanlığı 177
İskoçya 309
İspanyol Engizisyonu 302
İtalya 247

Jacques Guillermaz 360
James Bruce 269
James I 306, 309
Japon 9, 201, 326
Japon Korsanları 219
Japon taş bahçesi 222
Japonya 65, 80, 86, 114, 115, 139, 158, 172, 178, 180, 194, 242, 253, 271, 273-275, 277, 280, 282, 284, 287, 288-293, 297, 311, 314, 318, 333-335, 348, 351
Java 181
Jefferson 247
Jianbin 82, 118
jianbing 58
Jilong 271
Jin 354
Joan Thirsk 358
John Dewey 293
John Fairbank 355
John Giuseppi 358
John Hay 275
John Holt 308
John Lossing Buck 316, 360
Joseph Needham 355
junker 351
juntian 321

Levent Şahverdi Arşivi

Jürçed 157-159, 161, 168, 169, 177, 182, 186
Jürçed Cin 160

kabu-nakama 311
Kahta Anlaşması 243
Kaidu 177
Kaifeng 135, 140, 142, 148, 153, 155, 162, 170
kaisen 311
Kaiser 315
Kalgan 99
Kalküta 264
Kalvinizm 303
Kambaluk 176
Kamçı Klübü 194
Kamikaze 179, 180
kamu bey 18
Kang 277
Kang Yuvei 279, 280
Kangşi 241, 242, 244
Kansas City 203
Kansu vii
Kant 339
Kanun devleti 117
kanunlar 74
Kao 84
Kao Cen 45
Kao Kao 76, 79, 80, 82, 87, 89
Kao Pi 88
kapitalizm 249, 254, 297, 300, 309-312, 322, 323, 326, 359
karamsar bilim 254
Karanlık Yıllar 77
Kardeşler 292
Karma 93, 185, 339
Kaşgarlı Mahmud viii
Katey 176
Katolik 303
kayın aileleri 75
kaynak tarla sistemi 18
Kendini Güçlendirme Hareketi 270, 272, 277, 291, 294, 324
Khabarovsk 265
Khitay viii
Kıpçak 185
Kırım Savaşı 263
Kırmızı Oda Rüyası 256
Kızıl Ceketliler 258
Kızıl Muhafızlar 320
Kiev 177
Kilise 307
kilit ekonomik bölgeler 82
Kinsay 176
Kissinger 321
Kitay ix
Kiyuşu 65, 179
KMT 295, 313, 314, 316, 334, 335, 336, 343, 359, 360
KMT/Kuomintang 294
Kokonur Çölü 26, 49, 50, 220
Komintern 294
komün 326, 327
Komünist Manifesto 311, 327
komünizm 315, 345, 347, 350
Konfüçyüsçülük 11, 13, 20, 28, 30, 38, 47, 48, 56, 58, 69, 71, 72, 92, 93, 95, 103, 117, 118, 122, 124, 135, 150, 160, 183, 184, 203, 208, 222, 255, 268, 292, 348
Konstantin kemeri 42
Kore 9, 50, 65, 98, 112, 114, 115, 127, 143, 160, 179, 180, 194, 227, 243, 273, 318, 336
Korkmazlar 268
Kovlun 265
Köktürk viii
köylü 293, 326
Köylü Dernekleri 318
Köylük Ordusu 142

Levent Şahverdi Arşivi

Köylüler 206
Kral Wen 15, 19, 28, 88
Kral Wu 15, 16, 21
Kraliçe Mary 307
Kraliçe Victoria 257
Kraliyet Maden Yasası 308
Kubilay 173, 175, 177, 178, 180-188, 225, 252
Kunming 343
kuramoto 311
Kurt A. Wittfogel 355
Kutay viii
kutsal başkent 266-268
Kutsal Han 112, 114
Kutsal Kral 268
Kutsal Krallık 266, 267
Kuzey Amerika 312
Kuzey Cou 106, 107
Kuzey Çin 84, 107, 130, 182, 236, 263
Kuzey Denizi 303
Kuzey Song 154, 162
Kuzey Song Hanedanı 135
Kuzey Wei 99-102, 105
Küçük Kılıç 266
Kültegin x
Kültür Devrimi 256, 315, 320, 321, 328, 349
Kyoto 114

Lai Cunçen 121
laissez-faire 71, 304
Lama 185, 213
Lattimore 26
Layong 103
leaseholder 306
lebensraum 315
Lehistan viii
Lei Haizong 94
Leifeng Pagodası 156
Leyden Üniversitesi 303
Li 3, 4, 233
Li ailesi 114
Li Ci 119, 120
Li Çianşeng 118
Li Çong 103, 104
Li Dacao 293, 295, 297
Li Gongpu 343
Li Guang 54
Li Hongcang 268, 270, 274, 282, 284
Li Kui 51
Li Longci 126-129
Li Şimin 115, 116, 118, 119, 121, 124, 133, 138
Li Wenşan 343
Li Yuan 116, 133, 137
Li Zhisui 361
Li Ziçeng 231, 232, 238
Liang 277
Liang Çiçao 280
Liao 143, 144, 167, 168
Liaodong 273
Liaoning 325
Lin 258, 260, 262
Lin Biao 320, 321
Lin Şu 291
Lin Zeşu 257
Linan 160
Lintong 33
Lişan 3, 23
Liu 62, 68, 69, 319
Liu bang 45, 49
Liu Bincen 181
Liu Cuang 69
Liu Çe 46, 54
Liu Çi 48
Liu Daşia 200, 213
Liu Kiu 52
Liu Ling 93

Levent Şahverdi Arşivi

Liu Şiu 60, 67-69
Liu Yan 153
Liu Yuen 85
Liu Yuşi 96
Liu Ziye 90
Lo Jialun 295
Lobanov 274
Locke 310
Lombardiya 261
Londra 261, 310
Long 308
Longjiang 202
Longmen 94
Lord Elgin 265
Loyang 60, 63, 73, 91, 106
lös topraklar 23, 24
Lu Şun 292
Lü Buwei 34
Lü Meng 89
Lüksemburg 303

Ma 139
Macao 337, 338
MacArthur 334
Machiavelli 310
Maffeo Polo 185
Makao 201, 225
Makyavel 21, 43, 88, 107
Malaca 199
Malthus 254
Mancius 11
Mançu 229-233, 235-240, 242, 244, 245, 251, 256, 260, 265-267, 277, 278, 283, 284, 349
Mançurya 4, 26, 49, 97, 133, 143, 158, 159, 180, 220, 235, 274, 282, 318, 324, 360
Mandarin x, xi, 30, 222
Manzi 176
Mao Zedong xiii, 291, 293, 297, 313, 315-321, 325, 326, 336, 345, 349, 359, 361
Marco Polo 165, 175, 176, 181, 184, 188, 250, 356
Marco Polo köprüsü 336
Marie Antoinette 91
Marksizm 262, 293, 297, 311, 317, 327, 328, 359
Marksizm-Leninizm 329
Marlborough 309
Marshall 314
Martin Yang 360
Marx 249, 327, 341, 359
Mary Stuart 308
Matteo Ricci 222, 226
Maurice Ashley 357
Maveraünnehir viii
McDonnell-Douglas 345
mecburi askerlik 35
Meiji Restorasyonu 311
Mekke 200
memurlar 207, 248
Mencius 12-14, 21, 22-29, 31, 47, 91, 144, 224, 238
Mencius'un Konuşmaları 24, 25, 28
Mengan 168
Merhametli hükümet 13
Metropolitan Museum 203
Metropolitan Opera 126
Mezopotamya 4
Mısır 4
Michelangelo 43, 172
milliyet 262
Milliyetçi Çin 3
milliyetçilik 240, 293
Ming 122, 187, 191, 192, 194, 196, 197, 199, 203-205, 207-209, 212, 215, 217-219, 221, 222, 224, 225, 227, 229, 230, 232-234,

Levent Şahverdi Arşivi

236-239, 244, 248, 251, 253, 255, 260, 354
Ming Mezarları 211
Ming-di 62
Minning 258
Mo Di 29, 31
modernleşme 287, 321
Moğolca 97
Moğolistan 65, 244
Moğollar 78, 121, 127, 143, 161, 168, 172, 173, 175, 176, 179-182, 183-185, 187, 188, 191-194, 196, 198, 199, 203, 213, 220, 221, 242, 264, 349
Mohfüçşüb 19
Monogenesis 4
Montesquieu 291
Moskova 177
Möngke 173
Mukden 235
Muke 168
Murong 98
mülkiyet 67, 323, 324
Müslüman 132

Naibi 103
Naibi Wenming 104
Nanjing 80, 81, 96, 148, 192, 198-202, 211, 226, 254, 259-261, 266, 285, 295, 314
Nanjing anlaşması 262
Nankin 242
Napolyon 247
Nara 114
Needham xv
Nemçe viii
Nepal 244
Nerçinsk Anlaşması 243
Nestori 115
New Territories 262
New York 203
New York Times 346
Ni Yuenlu 233
Nian 266
Niccolo 185
Nie Şiçeng 280
Ningbo 159, 258, 259, 268
Nişanyan vii
Nişihara 288
Nixon 321, 336
no man's land 297
Nurhacı 229
Nübia devleri 42

Oirat Moğolları 212
Ordos çölü 213
Orhun yazıtları viii, x
Orta Asya viii, 4, 65, 115, 127, 143, 178
Otuz Yıl Savaşları 302
Owen Lattimore 127, 355

Ön Kapı 198

P.G.M.Dickson 358
Pamir 66
pamuk 184, 223
Pan 90
Pançen Lama 349
Papalık 301, 305
Partenon 63
Pekin Operası 88
Peng Yue 45
Pescadores 271
Petersburg 271
Philharmonic Orkestrası 126
Pictogram 8
pirinç 64
Piyongyan 112
Polonya viii

Levent Şahverdi Arşivi

Portekiz 201, 301
Potala Manastırı 349
predestiantion 339
Prens Çun 276
Prens Gong 265, 269
Proleter Kültür Devrimi 345
Prusya 351
Pudong projesi 345
Putting out 223

Qin/Çin 33

R.H.Tawney 358
Rambrant 172
Ray huang xiii, xiv
real politik 288
Reform 267, 317
Reform Kilisesi 303
Rehe 126, 265
Reichelt vii
Richard Tawney 316
Ritsuryo seiji 117
Robert Hart 269
Roma Hukuku 307
Roma xiv, 45, 59, 303
Ronglu 278, 280, 281
Rousseau 293
Rönesans 43, 172, 175, 255
Rönesans İtalyası 301
Rubens 43
Rus 264
Rus Devrimi 311, 312
Rusya 177, 242, 265, 271, 273, 275, 282, 294, 348
Rutherford Alcock 269

saç 239, 266
Sal Nehri 113
Salonlar 242
Samuel Huntington 348
sancak sistemi 231, 235
Sang Hongyang 52, 53, 56
Sangha 185, 186
Sanskrit 94
Sanskritçe viii
Sarı Ata 144
Sarı Nehir 21, 24, 26, 56, 85, 131, 133, 213, 233
sarı sarıklılar 75, 82
Sarı Türbanlılar 76
savaş ağaları 287, 289
Savaşan Devletler 19, 20, 22, 28, 29, 34, 43, 46, 77, 256
Savaşan Devletler Dönemi 51
Seçuan 79, 129, 141, 172
Senkaku/Diaoyu 348
Sepoy/Seyisler 264
Ser ix
sermaye 334
Seylan 200
Shen Pao 278
sınıflar 286
Siam/Tayland 243
Siçuan 236, 247
Sima 50, 81, 82, 84
Sima Cao 80
Sima Cong 90, 91
Sima Çian 34, 41, 53, 70
Sima Guang 354
Sima Yan 80, 88
Sina iwx
Sincan 243
Sini ix
Sino Tibeten xi
Sinoloji ix
Sir Henry Pottinger 260
Siyana 261
Smith 291
Soğd vii, viii
Soğuk Savaş 300

Levent Şahverdi Arşivi

Son Dönem Han 71, 72, 78, 79, 84, 99, 106
Son Dönem Han Sülâlesi 67
Son Dönem Ming 222, 226
Son Dönem Ming Hanedanı 211
Song Hanedanı 88, 112, 135, 140-145, 151, 153, 157, 158, 165-170, 172, 173, 182, 186-188, 193, 207, 224, 248, 252, 253, 255
Song Rönesansı 162
Sosyal Darwinizm 271
sosyalizm 249, 297, 301, 326, 327, 335, 359
Sovyet Devrimi 293
Sovyetler 288, 295, 297, 318, 319, 348
Sönmez, Attila xv
Spratley 351
Spratley/Nanşa 348
Stalin 273
Stein, Aurel vii
Stilwell 314
Stonehenge 63
Stuartlar 357
Su Çao 106
Su Dongpo 156
Su Yolu 156, 157
Sucou 204, 254, 268
Sufi 123
Sui Hanedanı 76, 77, 81, 96, 101, 107, 112, 113, 116, 138, 155, 354
Suiyuan 97
Sun Yat-sen xiii, 275, 284, 285, 294, 328, 335
Suriye 57, 114
surlar 27

Şamanizm 185, 356
Şamen/Xiamen xi
Şanbei 103
Şandong 11, 132, 280, 290
Şandu 188
Şang Hanedanı 5, 6, 7, 10, 14-16, 21, 88
Şang Lo 354
Şanghay 9, 259, 266, 268, 279, 295, 297, 313
Şanşi 49, 98, 247, 254, 317
Şanyin 90
Şao Baocian 91
şaolian 72, 76
Şi 127
Şi Huang 42, 45, 48
Şi Huang Di 27, 37, 38, 40, 283
Şi Le 85
Şi Tianze 182
Şia 5
Şia Yuenci 202, 205, 208
Şian 1, 10, 11, 14, 17, 19, 23, 57, 59, 63, 70, 91, 104, 113, 114, 124, 129, 131, 132, 282, 283
Şian Loyang 126
Şian Olayı 3, 297, 313
Şianbei 97, 98, 103-106
Şianfeng 263, 265
Şiang 268
Şiangşian 268
Şianyang 177
Şianyang Fençeng 173
Şiao 156
Şiao he 45
Şibay 14, 15
Şibayi 88
Şihuangdi 35, 36
Şiling Köprüsü 157
Şimin 118, 119
Şimonoseki 273
Şingzai 159, 176
Şiong Tingbi 235
Şiongnu 49-51, 54, 56, 85

Levent Şahverdi Arşivi

Şişia 143, 144, 146, 148, 160, 161, 177
Şongnu 65, 98, 111
Şu Han 79, 80
Şu Hang 182
Şu Şiangçian 336
Şuancuan 115
Şuantong 285
Şuantong/Henry Puyi 283
Şun 144
Şunci 240, 242

T. F. Tsiang 343
T.R. Tregear 355
Taba 98-100, 103-106
Taba Gui 103
Taba Hong 103
Taba Wei 111
Tabalar 97
Tabgaç x, viii
Taiping 265-270
Taiping isyanları 269
Taişan 68
Tan Sitong 279
Tang Cangru 356
Tang Devleti 115
Tang Hanedanı 2, 88, 94, 101, 111, 113-120, 125, 127, 130-133, 137, 140, 153, 187, 188, 248, 253, 328, 354, 359
Tang Ming-huan 2
Tang Şengci 288
Tang Şiliang 343
tanmaçi 182
Tanrının Oğlu 213, 216, 252
Tanrıya Tapanlar Derneği 266
Tanyukuk yazıtı x
Taoist 11
Tarçın ix
tarım 27, 35, 170, 225, 255
Tarım Aletleri Resimli El Kitabı 225
Tarım ve İpekçiliğin Temel İlkeleri 184
tarımsal sömürü 323
taştan İncil 95
Tatabi 127
Tatar 176
Tatar Budist 94
Tavgaç viii
tavsiye sistemi 72, 117
Tawney 307
Tay ping 192
Taypei 335
Tayvan 113, 236, 264, 271, 273, 295, 333-335, 337, 347
Tayvan edebiyatı 336
Terra Kotta 3, 40-42
Thai Devleti 115
The Common law 307
The London Times 278
The North China Daily News 278
Theodore Plucknett 358
Theodore White 343, 360
tianşia weigong 335
Tibet 26, 50, 65, 70, 78, 81, 82, 94, 98, 104, 114, 115, 121, 127, 131, 133, 143, 14, 185, 244, 285, 348, 349
ticaret 255
Ticaret devrimi 162
ticaret sistemi 301
Tienanmen 343-347
Tienjin 264, 265, 280, 281
Timur 188, 201
Toharca viii
Tokugawa 274, 311
Tongci 276
Tongçi/Daiçun 269
Tongşi 355
Tonkin körfezi 65
tonya 311

Levent Şahverdi Arşivi

Toprak işleyene aittir 334
toprak kullanımını eşitleme 100
totaliter 348
Toyotomi Hideyoşi 227
Treitscheke, Heinrich von 36
Truman 314, 343
Tudor 215, 307
Tungusca 97
Tunguz 168
Türkler 121, 127, 301

U Ti viii
Ukrayna 177
Ulan Bator 65
ulus devlet 352
Ulusal Halk Kongresi 346
Uluslararası Para Fonu 309
Uluslararası Yasaya Giriş 270
Ulusların Yasası 257
Ulusların Zenginliği 251
Ulusların Zenginliği 348
Urga 242
Ussuri Nehri 265
Utrecht Üniversitesi 303
Uygurlar 112, 143, 160, 185, 243
Uzun Yürüyüş 297

Üç Boğazlar 79
Üç Boğazlar Barajı 345, 347
Üçüncü Bilge 149
ütopya rüyası 319

Vatikan 43, 261
Venedik 261, 301, 310
Venüs'ün Doğuşu 91
Vergi 204, 218, 219, 234
Versailles 289, 290
Vietnam 50, 65, 114, 115, 143, 173, 181, 194, 198, 203, 205, 244, 271, 316
Vladivostok 265
Vu Peifu 288
Vuçang 266

Waley, Arthur 11, 43
Wampoa 314, 336
Wan Mang 60
Wang 81, 131, 139, 145, 152
Wang Anşi 147-154, 158, 162, 171, 251, 324, 325
Wang Çong 72
Wang Jingwei 158
Wang mang 58, 59, 62, 71, 102
Wang Seng 80
Wang Yangming 222
Wanli 211, 22-229
Waseda Üniversitesi 293
Washington 290
Wei 14, 79, 80, 84, 88
Wei Ceng 117
Wei Çing 54
Wei kralı 26
Wei Krallığı 51
Weibo 131
Wen 13
Wen Yiduo 343
Wençeng 112
Werner Sombart 249
Westminster 258, 307
Westphalia 302
William 307, 308
William Hinton 317, 360
William Pitt 247
William Rees 358
Wokou 219, 221
Wu 80, 81, 119-124, 127
Wu Congşin 349
Wu Meicun 232, 239
Wu Sangui 232, 236
Wu Şengçuan 354

Levent Şahverdi Arşivi

Wu Zetian 119-121
Wu-di 48-56, 62, 65, 72
Wuşi 228

Xanadu 188
Xiamen 225

Yahudi 132
Yakındoğu 4
Yalu 65
yamen 287
Yan 38, 80
Yan Fu 291
Yan krallığı 12
Yang 107, 113
Yang Cian 107, 109
Yang Cu 28-31
Yang Gifey 2
Yang Guang 205
Yang Guifei 126, 129
Yang Guocong 126, 129
Yang Tai 170
Yangtse 80, 81, 98, 233
Yangtse Boğazları 79
Yangtze 14, 77, 133, 139, 141, 160, 169, 173, 180, 192, 204, 205, 234, 236, 237, 239, 258, 266, 268, 347
Yangtze nehri 113
Yao Şu 181
Yasak Kent 142, 198
Yasalcılar 36
Yasallık Doktrini 36
Yaz Sarayı 265
Yazılmış Kader 303
Ye Minçen 263, 264
Yeğen İmparator 161
Yeni Gençlik 291, 293
Yeni Politikalar 147, 149, 153
Yeryüzü Barışı kapısı 198
Yeşil Sancak 254
Yeşil Ürün Parası 147, 152
Yicing 47
Yicu 263
Yihetuan 280
yin ve yang 67, 68, 339
Yinşian/Ningbo 153
Yirmi Dört Hanedan Tarihi 353, 354
Yirmibir Talep 285
Yongceng 242, 244, 245, 248
Yongceng/Yinreng 241
Yu Cuenyang 252
Yuan 184
Yuan An 76
Yuan Hong 106
Yuan liang 76
Yuan Şao 75, 76
Yuan Şikai 278, 285
Yue 159, 160
Yue Fei 157, 158, 170
Yuegang 225
Yuen 104, 155, 173, 175, 179, 182, 184, 187, 188, 191, 193, 194, 204, 251, 354
Yuen Hanedanı 178
Yuen Hong 104
Yuen Tiyatrosu 188
Yuen xi
Yunan 255
Yungang 94
Yunnan 236
Yuwen 105-107
Yüe çi viii
Yüz Düşünce Okulu 256
Yüz Gün Reformları 78, 272, 276, 277, 279, 294
Yüz Günler 273
Yüzyıl savaşları 61

Zayton/Çancou 113

Levent Şahverdi Arşivi

Zelin, Madeleine 354
Zeng 270
Zeng Guofan 267, 268
Zengin Olmak Şahanedir 323, 325
Zenzibar 200
Zerdüşt 115
Zhang Zhenglong 361
Zongli Yamen 270
Zuo Zongtang 270

Levent Şahverdi Arşivi

Okuyucu makro tarih kavramının temel yönelim (mega-trend) kavramıyla benzerlik taşıdığını aklında tutmalıdır; makro tarih tek tek ayrıntılarla değil, tarihin genel yönüyle ilgilenir.

RAY HUANG

Ray Huang'ın bu eseri, dörtbin yıllık Çin tarihine tek ciltlik metinle güçlü bir ışık tutan bir kitap. Yazara göre Çin halkı üçyüz dörtyüz yıldan bu yana ilk kez bu kadar uzun bir süre gerçek bir iç ve dış barış, bu kadar yaygın refah düzeyi deneyimi yaşamaktadır. Yoksulluk ortadan kalkmasa da, tarihte görülmemiş bir hızla azalmaktadır. Beslenme, eğitim, sağlık ve kültür araçlarına ulaşma fırsatlarının eşitliği hiçbir zaman bu kadar yaygın olmadı. Bu anlamda Çin Devrimi hedeflerini gerçekleştirmiştir. Bu elbette bütün sorunlar çözülmüş demek değildir. Ancak bundan sonra sorunları çözmek için kanlı ve şiddetli yöntemler gerekmeyecek, yeni toplumsal yapı buna izin vermeyecektir.

ATTİLA SÖNMEZ

TARİH

" İlk yayınlanmasından bu yana, Ray Huang'in Çin Tarihi adlı eseri, Çin tarihi üzerine yazılmış en iyi kısa tarih kitabı olarak övüldü.

Prof. F.W. Mote, Princeton University

" Huang'ın makro tarihine hoş geldin diyoruz. Bu kitap, güçlü bir tarih yorumu yapılandırıyor ve bu yapıyı sağlam bir orijinal araştırma temeline dayandırıyor. Diğer yandan, Çin'in uzun tarihinden ve Batı tarihinden seçtiği nefis anekdotlarla kitabı zevkle okumayı sağlamasını da biliyor."

Library Journal

"Çin Tarihi, 1989 öğrenci ayaklanmalarından önce yayınlanmıştı. Zaten bu olayların gerçek bir tarihi analizi için hâlâ çok erken. Ancak, nefis hikâyeler ve çekici bir üslupla yazılmış olan bu kitap, bu olayları hemen tarihsel bir çerçeveye oturtuyor. Bu, hayatımda okuduğum en iyi 'kısa' tarih kitaplarından biri".

East West

24-00

ISBN: 978-975-6857-21-8

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi